

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

CONTINUT

VITICULTURA ÎN TRANSILVANIA ÎNĂLA ÎNCEPUTUL
SECOLULUI AL XIV-LEA | EMIL LAZEA

CONCEPTII BURGHEZE ÎN PRIVILEGIILE DIN TARA MOŢA-
NEASCĂ ŞI DIN MOLDOVA LA SFIRŞCUL SECOLULUI AL
XVIII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA |

CONSTANTIN BUGĂN
PERSONALITATEA ISTORICĂ A LUI AL. I. CUZA (CU OCA-
ZIA ÎMPĂLINIRII 150 DE ANI DE LA NAŞTEREA SA) |

IN. ADAŢELE
ACTIVITATEA ZILARISTULUI SLOVAC GUSTAV AUGUSTIN
ÎN TRANSILVANIA (1893 - 1900) | LUCIAN BORA

ANTIFASCISMUL MASELOR POPULARE, FACTOR HOTĂ-
RITOR AL ÎNTRĂZIERII ÎNSTAURĂRII DICTĂTURII FAS-
CISTE ÎN ROMANIA | GH. I. IONIŢA

DOCUMENTAR

STUDII DOCUMENTARE

VIATA ŞTIINŢIFICĂ

RECENZII

INSEMNAŢII

TOMUL 23 — 1970

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAI-COVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament anual este de 180 de lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, parait 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à l'entreprise de commerce extérieur, — LIBRI, Boite postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției B-dul Aviatorilor nr. 1,
București tel. 18.25.86.

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 23, 1970 Nr. 5

S U M A R

- EMIL LAZEA, Viticultura în Transilvania până la începutul secolului al XIV-lea 865
CONSTANTIN BUCȘAN, Concepții burgheze în privilegiile din Țara Românească și din Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea 885

- N. ADĂNILOAIIE, Personalitatea istorică a lui Al. I. Cuza (cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa) 897
LUCIAN BOIA, Activitatea ziaristului slovac Gustav Augustini în Transilvania (1893—1900) 915

- GH. I. IONIȚĂ, Antifascismul maselor populare, factor hotărâtor al întârzierii instaurării dictaturii fasciste în România 927

DOCUMENTAR

- ȘT. OLTEANU, Un manuscris necunoscut al lucrării lui Despot Vodă „De Arte Militari” 955
I. CAPROȘU, Un document de la Petru Rareș 965
RADU CREȚEANU, Documente din județul Prahova 969
RADU CREȚEANU, Document privind satul Cătun (jud. Gorj) 977
VASILE CĂRĂBIȘ, Teiul, denumire de proprietate moșnenească 979
LIDIA A. DEMÉNY, Relațiile comerciale ale Transilvaniei în lumina veniturilor vamale din anii 1717—1724. 989

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

- Colocviul de la Toulouse pe tema abolirii regimului feudal (*Dan A. Lăzărescu*) 999

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea științifică a Institutului de istorie „Nicolae Iorga” (*Matei Cazacu și Valeriu Stan*); Sesiunea de comunicări de la Lugoș (*I. D. Suci*); Călătorie de informare istorică în Turcia (*Vasile Maciu*); Teze de doctorat 1011

RECENZII

- * * *
Alianța clasei muncitoare cu țărâimea muncitoare în România, București, Edit. politică, 1969, 545 p. (*Tr. Lungu și Tr. Udrea*) 1023

- MIRCEA MALIȚA, *Diplomația. Școli și instituții*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, 576 p. (*Eliza Campus*) 1029
- * * * *Radu Logofătul Greceanu, Istoria domniei lui Constantin Brncoveanu Voievod (1688—1714)*, studiu introductiv și ediție critică Intocmite de Aurora Ilieș, Edit. Academiei, București, 1970, 279 P. (*Paul Cernovodeanu*) 1033
- * * * *Deutschland im ersten Weltkrieg. 1. Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914*. von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Fritz Klein, Akademie Verlag, Berlin, 1968, 514 p. (*Șerban Rădulescu-Zoner*) 1036

INSEMNĂRI

- Istoria României.** — *M. Chirișescu-Arva, Omul. Opera. Epoca*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Marin Stancu și Eugen Mewes, Edit. Academiei, București, 1969, 299 p. (*Mihail Rusenescu*); * * * *Studii de istorie a Banatului*, Universitatea din Timișoara, Timișoara, 1969, p. 200 (*I. D. Suciu*); **Istoria universală** — MAURICIUS, *Arta militară*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, Edit. Acad., București, 1970, 420 p. (Scriptores Byzantini VI) (*Matei Cazacu*); APOST. E. VACALOPoulos, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354—1833* (Istoria Macedoniei, 1354—1833), Thessaloniki, 1969, XX + 717 p. (*Nestor Camariano*); JACQUES BOUSSARD, *Charlemagne et son temps*, Paris, Hachette, 1968, 256 p. (*S. Columbeanu*); GIAN GIACOMO MUSSO, *Fonti documentarie per la storia di Chio dei genovesi* (Izvoare documentare privind istoria insulei Chio sub stăpânirea genovezilor), extras din „La Berio”, Bollettino Bibliografico Quadrimestrale, Genova, anno VIII, nr. 3, sept.-dec. 1968, p. 5—30 (*Dan A. Lăzărescu*); GEOFFREY BARRACLOUGH, *The Medieval Papacy*, New York, Harcourt, Brace & World, 1968, 216 p. + il. (*Paul Cernovodeanu*); BERNARDO GARCÍA MARTÍNEZ, *El Marquesado del Valle. Tres siglos de regimen señorial en Nueva España* (Mexico), 1969, XIV + 175 p. + 2 h. (*Ioan I. Neacșu*) 1045

VITICULTURA ÎN TRANSILVANIA PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIV-LEA

DE

EMIL LAZEA

Ramură importantă și străveche a economiei agrare, viticultura s-a dezvoltat de-a lungul veacurilor ca o ocupație specială, practică în exclusivitate numai de populațiile sedentare, care, pe lângă o civilizație agricolă înaintată, au dispus și de condițiile pedo-climatice adecvate și strict necesare pentru cultivarea viței de vie. Fiind o plantă ce durează timp de multe decenii, dar în același timp și foarte sensibilă la intemperii și dăunători, vița de vie a necesitat întotdeauna o îngrijire permanentă și de înaltă calificare, efectuată în cea mai mare parte printr-o muncă manuală destul de grea, de care a depins în mod nemijlocit randamentul său cantitativ și mai ales calitativ.

Așa cum era și firesc, atât interesul pentru practicarea viticulturii, cât și locul deținut de această ocupație în cadrul economiei agrare din perioada feudalismului timpuriu au fost stimulate și respectiv condiționate de multitudinea foloaselor ce rezultau de pe urma acestei îndeletniciri. Desigur, principalii săi beneficiari au fost nobilii, prelații, mănăstirile etc., care posedau, de regulă, terenurile viticole cele mai întinse și care realizau venituri însemnate nu numai din vânzarea vinului obținut din viile proprii, ci și de pe urma unei serii întregi de drepturi feudale (dreptul de monopol asupra desfacerii vinului, dijmele din vin, vămile etc.). Dar pe lângă interesele aristocrației feudale de a-și spori câștigurile bănești, mai trebuie avut în vedere și modul de viață al acesteia, cu interminabilele ospete, la care se consuma vin din belșug. În cultivarea viței de vie mai erau însă interesate și celelalte categorii sociale (orașenii, negustorii, meșteșugarii și țărani), pentru că, dincolo de veniturile realizate și de consumul obișnuit, vinul reprezenta pentru societatea acelei vremi un produs absolut necesar, cu întrebuințări mai numeroase și mai diversificate decât în zilele noastre. În această privință este suficient să menționăm, foarte pe scurt, că în afara folosirii sale neconținute în cadrul cultului creștin la oficierea euharistiei, vinul bun a mai avut multiple întrebuințări și în domeniul medicinei antice

și medievale, fie că era utilizat numai singur, fie în combinații cu mierea de albine sau cu diferite plante medicinale¹.

Cu toate că rolul nutritiv și curativ al zaharurilor, vitaminelor și sărurilor minerale ce intră în compoziția strugurilor a putut fi cunoscut în mod științific și apreciat la justa sa valoare numai de prin secolul al XIX-lea încoea, în urma analizelor de laborator, nu încape nici o îndoială că efectul lor a fost la fel de binefăcător pentru sănătatea oamenilor și în vremurile mai îndepărtate, dovadă pentru aceasta servind și faptul că vița de vie a fost socotită în vechime ca simbol al fecundității și sănătății.

Dacă cele de mai sus evidențiază într-o anumită măsură importanța generală — valabilă pentru oricare din țările europene — a viticulturii și a produselor sale, trebuie să arătăm că cercetarea cât mai detaliată cu putință a situației acestei ramuri economice în epoca feudalismului timpuriu capătă pentru Transilvania și o importanță specială. Studiarea situației viticulturii ne întregeste nu numai imaginea de ansamblu asupra modului de trai al societății noastre și asupra stadiului de dezvoltare al forțelor și relațiilor de producție din perioada cristalizării relațiilor feudale, ci ne aduce în același timp și elemente noi pentru adâncirea studiului unei probleme fundamentale din istoria poporului român, anume aceea a continuității sale pe acest teritoriu.

Situația viticulturii în Transilvania în perioada cristalizării relațiilor feudale este oglindită în numeroase și variate documente interne (legiuri, privilegii oficiale, acte de donații, testamente, acte de hotărnicire și de vânzare-cumpărare a unor moșii pe care se găseau și terenuri cultivate cu viță de vie etc.), în care se află un număr destul de mare de informații despre existența unor podgorii în diverse părți ale Transilvaniei, despre obligațiile țărănești în legătură cu viticultura, despre dreptul de cârciumărit și de vânzare a vinului etc. Trebuie însă arătat că informațiile noastre documentare, deși numeroase și variate sub aspectul problemelor la care se referă, sînt totuși stereotipe și insuficient de amănunțite. Se resimte îndeosebi lipsa oricăror referințe despre cunoștințele de specialitate ale viticultorilor și despre tehnica lor de lucru în domeniul plantării și îngrijirii viilor, al vinificației, precum și despre soiurile viței de vie cultivate într-un loc sau altul, despre calitatea vinurilor etc. Nici cronicile din epoca respectivă nu ne spun aproape nimic despre viticultură². La fel, nu dispunem

¹ Despre cunoașterea multiplelor însușiri și utilizări ale vinului în scopuri curative găsim numeroase mărturii atât la autorii antici, cât și la cei medievali. O sintetizare a acestor cunoștințe se găsește în cunoscuta lucrare bizantină din secolul al X-lea Γεωπονικα (în special în cartea a 8-a, cap. 18 — 20 etc. (vezi: Γεωπονικα. *Geoponicorum sive de re rustica libri XX*, ed. A.M. Needham, Cantabrigiae, 1704; *Геопоники. Византийская сельскохозяйственная энциклопедия X века*, ed. E.E. Lipșiț, Moscova-Leningrad, 1960. Detalii interesante cu privire la utilizarea vinului în domeniul medical găsim și în lucrarea lui E. Wickersheimer, *Manuscripts latins de médecine du haut moyen-âge dans les bibliothèques de France*, Paris, 1966. Din păcate, în sursele noastre istorice din epoca studiată nu se găsesc asemenea informații, dar acest lucru nu exclude posibilitatea ca vinul să se fi folosit și la noi în scopuri curative.

² Dintre cronicarii acelor timpuri, numai Rogerius face cîteva referiri tangențiale la viticultură. Astfel, în cap. al 3-lea al „*Cîntecului de jale*” ni se spune că, la intrarea lor în Transilvania, cumanii au făcut mari pagube populației în semănături, grădini, vii etc. Mai departe, în cap. 20 se arată că locuitorii din Rodna, după ce au reușit să-i respingă, pentru moment, pe tătari (în 1241), au început să se îmbete cu vin (*inebriari vino*

nici de mărturii arheologice cu privire la această ocupație, în parte pentru că însăși viticultura, prin specificul său, n-a putut lăsa prea multe vestigii caracteristice numai acestei îndeletniciri³ și în parte pentru că însăși arheologia perioadei cristalizării relațiilor feudale este de-abia la începutul afirmării sale. Din toate aceste motive, numeroase probleme esențiale pentru cercetarea aprofundată a situației viticulturii în perioada enunțată nu mai pot fi elucidate în mod satisfăcător, cel puțin în stadiul actual al posibilităților noastre de informare și de cunoaștere a realităților din trecut.

Luind în ordinea firească problemele care își așteaptă răspunsul, este necesar să ne oprim atenția, în primul rînd, asupra problemei *vechimei viticulturii* în Transilvania.

Deși găsim mențiuni despre cultivarea viței de vie chiar în primele documente medievale ce ni s-au păstrat, răspunsul acestora la problema ce ne interesează aici este incomplet, pentru că însăși documentele respective nu datează decît abia de prin secolele XI—XII. Ceea ce poate observa însă oricine este faptul că din nici unul din aceste documente nu rezultă că viticultura ar fi fost în acel timp o ocupație *nouă*, necunoscută pînă atunci și care să fi fost împămîntenită aici abia după cucerirea Transilvaniei de către Ungaria arpadiană. Dimpotrivă, gradul său înaintat de dezvoltare, reflectat între altele și de existența timpurie a unei diviziuni sociale a muncii, nu numai între viticultori și restul agricultorilor, ci chiar și în cadrul acestei ocupații⁴, ne arată cu certitudine că viticultura trebuie să fi avut o vechime cu mult mai mare decît primele documente care fac mențiuni despre ea. Pentru a putea deci răspunde la problema pusă în discuție, este necesar să ne adresăm mărturiilor istorice mai vechi, din vremea dacilor și din perioada deosebit de vitregă a migrației popoarelor.

Atît izvoarele istorice, cît și numeroasele lucrări mai vechi sau mai recente au demonstrat clar că începuturile cultivării viței de vie datează pe teritoriul Transilvaniei din vremuri străvechi și că această ocupație a ajuns la o adevărată înflorire în cadrul vechiului stat al strămoșilor noștri daci⁵, continuînd apoi să se dezvolte și în timpul stăpînirii romanilor în Dacia⁶. Dar dacă existența viticulturii în trecutul istoric îndepărtat n-a fost contestată de nimeni, în schimb, în ce privește perioada migrației popoarelor barbare, unii istorici străini au negat o dată cu continuitatea populației

incepereunt). În fine, același autor ne spune (în cap. 36) că tătarii i-au lăsat pe locuitori să-și adune bucatele și să culegă viile (*ut vindemiarent vineas*) înainte de a-i nimici (vezi : M. Rogerii, *Carmen miserabile*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, Budapest, 1938, vol. II, p. 554, 564, 582).

³ Unele caracteristice, cum sînt cosoarele pentru lăiatul viței, nu știm să fi fost descoperite. Alte vestigii materiale, ca preșele pentru struguri, butoaiete etc., fiind confecționate din lemn, n-au putut dura peste veacuri. Iar unelte de muncă, cum sînt sapele, hîrlețele, cazmalele etc., n-au fost folosite numai în viticultură.

⁴ Documentele interne ne vorbesc despre viticultori (*vinitores*) și pivniceri (*pincernarii*) încă din secolul al XII-lea. Vezi : *Documente privind istoria României*, veacurile XI-XIII, C. Transilvania, vol. I, doc. nr. 10 (1169), p. 5—6 și 357—358 (în continuare, această colecție se va cita prescurtat : *D.I.R.T.*).

⁵ Strabon, *Geographie*, livre VIIe, chap. 3, 11, trad. nouvelle par A. Tardieu, Paris, 1873, tome II, p. 28 ; I.C. Teodorescu, *Pe urmele unor vechi podgorii ale gelo-dacilor*, București, 1964 ; idem, *Considerații în legătură cu introducerea culturii viței de vie în Dacia preromană*, București, 1960.

⁶ *Istoria României* (București, 1964), III, 330—331. www.dacoromanica.ro — 399.

băstinașe daco-romane pe teritoriul său și existența oricăror forme de viață și de ocupații caracteristice populațiilor sedentare, între aceste ocupații subînțelegându-se și viticultura. Inconsistența științifică a acestei teorii a fost de mult demonstrată și combătută de istoriografia noastră, precum și de numeroși istorici străini. De aceea, în ce ne privește, ne vom limita aici, pentru început, numai la discutarea succintă a problemei existenței viticulturii în bazinul carpatic în perioada migrației popoarelor barbare.

Cu toată penuria izvoarelor istorice din această epocă tulbure și prea puțin cunoscută, există totuși suficiente temeiuri care ne pot convinge că viticultura, chiar dacă va fi cunoscut un anumit *regres* față de epoca precedentă, n-a dispărut cu totul dintre ocupațiile tradiționale ale populației autohtone străromâne nici pe timpul primelor valuri de invazii ale popoarelor migratoare din epoca post-romană și prefeudală, după cum știm cu toată certitudinea că n-a dispărut nici în perioada cristalizării relațiilor feudale, pe timpul ultimelor valuri de invazii ale ungarilor, pecenegilor, cumaniilor și tătarilor (dintre care cea din 1241—1242, a tătarilor, deși a fost de scurtă durată, a fost deosebit de pustiitoare). Dimpotrivă, am văzut după relatarea lui Rogerius, că tătarii, interesați să nu se risipească roadele, i-au pus pe locuitorii autohtoni să-și culeagă viile (*vindemiare vineas*).

Unul din temeiurile importante ale persistenței viticulturii l-a constituit însuși interesul popoarelor migratoare de a primi și *vin* alături de diferite alte produse pe care li le dădea populația băstinașă în calitate de contribuții periodice. Cunoaștem acest lucru într-o suficientă măsură din perioada dominației hunilor și avarilor ⁷.

Între izvoarele autentice care ne dovedesc folosirea *vinului* de către huni putem cita *Ambasadele* lui Priscus. Făcînd parte dintr-o solie trimisă în anul 448 la reședința lui Attila, Priscus ne relatează, între altele, că vinul (οἶνος) se bucura de multă cinstitoare (τιμή) la huni și că la ospățul care a fost dat de căpetenia hunilor în cinstea solilor, aceștia au fost serviți cu „cupe de vin” ⁸. Izvorul citat nu ne dă, din păcate, alte amănunte care ar fi putut să ne servească la cunoașterea provenienței vinului pe care îl beau hunii, precum și la cunoașterea situației viticulturii pe timpul hunilor și la localizarea zonelor viticole aflate în teritoriile de sub stăpînirea

⁷ După relatarea lui Mihail Sirianul, avarii se adresa (prin secolul al VI-lea) populațiilor supuse cu îndemnul: „Ieșiți, semânți și secerati, noi vom lua de la voi numai jumătate din dajdie” (citată după P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 89).

⁸ Priscus, *Ambasadele*, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VIII, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1936, p. 49, 95, 109 sq. Observînd obiceiurile de la curtea lui Attila, Priscus notează că soția lui Onegesius a ieșit cu servitoarele sale în întîmpinarea lui Attila, oferindu-i „mîncăruri și *vin* (aceasta este la scîți (huni) cea mai mare cinstitoare) și i-a urat lui Attila bun venit” (p. 49 și 95). Mai departe, Priscus ne spune că: „După ce am consumat mîncărurile aduse pe primele tăvi, ne-am ridicat și nimenea dintre noi nu s-a întors la locul său, pînă ce n-a băut *cupete de vin* ce ni s-au oferit” (p. 104).

Deși nu-i putem acorda aceeași importanță ca izvorului de mai sus, totuși, mai notăm că „tradiția hunică” despre moartea lui Attila, consemnată în cronicile ungurești, ne spune că acesta a murit de pe urma unei *beții* (vezi: Simonis de Keza, *Gesta Hungarorum*, cap 18, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, Budapesta, 1937, vol. I, p. 160, și *Cronicon pictum*, cap. 18, *ibidem*, p. 275).

Desigur, amănuntul referitor la cauza morții lui Attila a putut fi o invenție, dar dacă acei ce au păstrat și au consemnat în scris (prin secolele XI-XIII) așa-zisa „tradiție hunică” ar fi știut că viticultura era o ocupație nouă care se înfîințase abia în timpul în care trăiau ei, atunci n-ar mai fi avut nici un temei să considere că moartea lui Attila se putea datora beției.

lor. Știind însă că stăpînirea hunilor s-a localizat în bazinul carpato-panonic, e firesc să căutăm aici și proveniența vinului care era atît de apreciat de aceștia. Firește, s-ar mai fi putut ca vinul folosit de huni să fi fost produs și adus și de altundeva, din afara teritoriului stăpînit de ei. Dar întrucît mai există și alte mărturii istorice, dintr-o epocă ceva mai recentă, care atestă existența sigură a viticulturii în bazinul carpatic și care nu poate fi explicată decît prin persistența neîntreruptă a viticulturii din timpul stăpînirii romane încoace, sîntem convinși că și vinul despre care ne spune Priscus că îl foloseau hunii provenea tot de pe teritoriul stăpînit de aceștia în bazinul carpato-panonic.

O altă mărturie de o importanță excepțională cu privire la existența viticulturii în bazinul intracarpatic, de data aceasta de pe timpul stăpînirii avarilor, o găsim în lucrarea cunoscută sub denumirea de *Lexiconul lui Suidas*⁹. Mai precis, este vorba despre un pasaj din această lucrare în care se vorbește despre înfrîngerea avarilor de către bulgari în timpul cînd aceștia erau conduși de hanul lor Crum (803—814). Întrebați despre cauzele decăderii puterii lor, avarii au enumerat, printre altele, și *beșiile* la care s-au dat datorită cantităților nemăsurate de *vin* pe care le-au avut la dispoziția lor. Pentru a preîntîmpina răspîndirea moravurilor rele și printre bulgari, Crum a dat poruncă, după cum glăsuiește izvorul citat, ca „să fie extirpate toate viile” (*ἀμπελώνας πάντας ἐκριτῶσαι ἐκέλευσε*). Întrucît nici în izvorul citat mai sus nu se face o localizare strictă a viilor de ale căror roade se folosiseră într-un mod atît de excesiv avarii, este necesar să ne întrebăm: ce teritorii sau zone viticole mai puteau avea avarii în stăpînirea lor pe la începutul secolului al IX-lea, cînd au avut loc luptele lor cu bulgarii? Aici lucrurile sînt destul de clare. Aflată în plin proces de destrămare, în special după înfrîngerile suferite în anul 796 din partea francilor, puterea avară nu mai deținea sub controlul său efectiv decît teritoriul de la răsărit de Tisa¹⁰. Prin urmare, ținînd seama de evenimentele istorice petrecute la sfîrșitul secolului al VIII-lea și la începutul secolului al IX-lea, putem trage concluzia că singurele zone viticole care se mai puteau afla după 796 sub dominația avarilor pot fi localizate numai pe teritoriul Transilvaniei, de-a lungul văii Mureșului¹¹ și probabil și în părțile Bihorului,

⁹ *Suidae Lexikon*, ed. Ada Adler, Lipsiae, MCMXXVIII, pars I (sub voce: βολγαροι p. 483—484. Deși în privința datei cînd a fost redactat izvorul (prin sec. X) și asupra autorului său critica istorică n-a ajuns la concluzii sigure și definitive, totuși, *Lexiconul* este considerat ca un izvor autentic, iar datele sale se află în concordanță cu alte izvoare istorice despre evenimentele din secolele VIII-IX din această parte a Europei. Vezi despre această problemă și lucrarea lui Kiss Attila, *A Kárpátmedence koraközépkori szőlőművelésének kérdéséhez* (Cu privire la problema viticulturii în bazinul carpatic în evul mediu timpuriu), în *Agrártörténelmi Szemle* (Revista de istorie agrară), Budapest, 1964, nr. 1-2, p. 147.

¹⁰ Despre alungarea avarilor la răsărit de Tisa (*Hunis = Avaris*) *trans Tisam fluvium fugatis*) vorbesc numeroase izvoare apusene. Vezi: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, I, p. 252; *Annales Eginhardi, ibidem*, p. 182; *Annales Fuldenses, ibidem*, sub anul 796 etc.).

¹¹ Despre vestigiile arheologice de factură avară, descoperite pe valea Mureșului și despre dominația avarilor în Transilvania, vezi: Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 61—108.

În ce privește încercarea bulgarilor de a-și extinde dominația asupra unei părți a teritoriului Transilvaniei, aflat anterior sub stăpînirea avarilor, aceasta a fost pusă de unii istorici în legătură cu extragerea sării din salinile de aici. (A. Grecu (P.P. Panaitescu), *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile IX-X*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, vol. I, 1950, p. 231). Problema respectivă este însă controversată.

deci acolo unde vom vedea îndată că se găseau viile ce sînt menționate și în primele noastre documente medievale.

Cînd discutăm despre problema persistenței neîntrerupte a viticulturii printre îndeletnicirile populației autohtone străncmâne pe timpul migrației popoarelor, mai trebuie să avem în vedere nu numai interesele năvălitorilor de a se îndestula din belșugul roadelor pămîntului nostru, ci și multitudinea necesităților practice, de neînlocuit, care îi făceau pe localnici să se ocupe cu cultivarea viței de vie chiar și în condițiile cînd partea cea mai mare a produselor lor încăpea pe mîini străine. Lăsînd la o parte necesitățile consumului de struguri, must și vin, interesul strămoșilor noștri de a cultiva vița de vie a fost întretinut și de nevoile permanente de a mai folosi vinul atît la oficierea euharistiei (care a început să se practice în lumea creștină de prin secolul al doilea al e. n.)¹², cît și în cele mai diverse scopuri curative, la fel ca și alte popoare. Poate că n-ar fi exagerat să afirmăm că chiar dacã vinul nu ar fi fost folosit decît pentru nevoile cultului creștin și tot ar fi existat un suficient temei pentru a nu se întreprinde cultivarea viței de vie.

În fine, faptul că viticultura s-a menținut tot timpul printre ocupațiile obișnuite ale strămoșilor noștri în pericada migrației popoarelor — care coincide și cu perioada de formare a poporului și a limbii române — ne este demonstrat cît se poate de convingător și de lingvistică. Originea latină a termenilor de bază cu care sînt denumite în limba română via și produsele sale¹³ constituie de asemenea o dovadă sigură că viticultura n-a putut dispărea niciodată dintre ocupațiile practice ale înaintașilor noștri. Lingviștii au afirmat categoric că „de n-am avea noi decît vorba *via*, tot ar fi nerecusabilă mărturia despre persistența viticulturii în Dacia de la Traian pînă astăzi”¹⁴.

Concluzia firească și fermă cu privire la vechimea viticulturii în Transilvania este deci că această ocupație, împămîntenită aici încă din antichitate, a persistat și în perioada migrației popoarelor, lăsînd societății medievale o prețioasă moștenire, care și-a găsit expresie nu numai în bazele materiale, ci și într-o îndelungată experiență de producție și pe care societatea medievală le-a dezvoltat în continuare cu mijloacele și după necesitățile noii epoci istorice. Dar concluzia de mai sus ar fi unilaterală și incompletă dacã n-am sublinia în mod special faptul că dacã viticultura a putut persista neîntrerupt de-a lungul atîtor vremuri tulburi, atunci acest

¹² Răspîndirea creștinismului în rîndul populației daco-romane a avut loc prin secolul al IV-lea al e.n. (*Istoria României*, vol. I (București, 1960), p. 629-633). În privința folosirii vinului la euharistie, istoria bisericească (apologetul Iustin ș.a.) consemnează practicarea acestui lucru încă de prin sec. al II-lea al e.n. (Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală*, ed. a 2-a, București, 1925, p. 318).

¹³ Principalii termeni viticoli de origine latină în limba română sînt: *via* (*vinea*); *vița* (*vitis*); *mustul* (*mustum*); *vinul* (*vinum*). În privința termenului „strugure”, opiniile sînt împărțite. B.P. Hasdeu, de pildă, susține că termenul, „deși grec de origine, ne-a venit de asemenea prin intermediul Romei” (B.P. Hasdeu, *Originile viticulturii la români*, în „Columna lui Traian”, nr. 4, 1874, p. 90). Mai recent, I.I. Rusu crede că termenul discutat aparține „substratului autohton preroman” (I.I. Rusu, *Le substrat thraco-dace et illyrien dans le processus de l'ethnogenèse des roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1965, nr. 5, p. 897-898); idem, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 36, 101. Tot B.P. Hasdeu a mai demonstrat că în limba română s-a menținut plină prin secolul al XVIII-lea (în textele religioase) și termenul *aua* (*uva*) (*loc. cit.*)

¹⁴ B.P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 90.

lucru nu poate fi atribuit altcuiva și explicat altfel decât prin *continuitatea* populației autohtone străncăne care, pe lângă alte îndeletniciri tradiționale, s-a ocupat neîncetat și cu cultivarea viței de vie pentru satisfacerea multiplelor necesități ale traiului său. Căci altfel, nici condițiile naturale locale n-au putut face ca vița de vie să crească de la sine¹⁵ pentru a explica, eventual, în felul acesta dăinuirea sa, nici populațiilor migratoare nu li se poate atribui o astfel de activitate economică¹⁶.

Pornind de la bazele moștenite din epoca migrațiilor, viticultura din perioada cristalizării relațiilor feudale și-a urmat linia sa firească de dezvoltare, împreună cu celelalte ramuri ale economiei agrare. Ca și în trecut, la fel și în noua perioadă istorică, factorul principal al dezvoltării viticulturii a fost omul cu munca și cunoștințele sale. Firește, dezvoltarea acestei ramuri economice a cunoscut și în această epocă istorică anumite limite, impuse atât de raporturile feudale de proprietate, cât și de nivelul general al dezvoltării forțelor de producție. De asemenea, varietatea foarte mare ca relief a teritoriului Transilvaniei și condițiile climatice din unele locuri n-au permis răspândirea viței de vie peste tot cuprinsul acestei provincii. Întrucât vița de vie n-a putut fi cultivată peste tot, este de la sine înțeles că numai o parte a populației locale a putut să se îndeletnicească cu viticultura. Dar tocmai acest lucru a putut servi și ca stimulent pentru cei ce dispuneau de terenuri cultivate cu viță de vie să intensifice această activitate economică în așa fel, ca să poată satisface cerințele de vin ale întregii populații, realizând, bineînțeles, venituri importante din această ocupație. Ținând seama de particularitățile geografice ale Transilvaniei, în care, alături de terenuri mănoase de la cîmpie și dealuri, există și o însemnată suprafață de teren muntos, impropriu pentru viticultură, este important să vedem și care era *aria de răspîndire a viticulturii* în epoca cristalizării relațiilor feudale.

Urmărind răspîndirea teritorială a viței de vie în Transilvania în perioada istorică respectivă, se poate constata, pe baza mărturiei documentelor interne din acest timp, că încă de pe atunci existau numeroase vii sau podgorii situate pe colinele însoțite din părțile Aradului, Bihorului, precum și din centrul Transilvaniei, în părțile Albei și Tîrnavelor. Deși nu vom putea ști probabil niciodată care a fost numărul și întinderea viilor existente în acel timp în Transilvania, totuși, putem observa dintr-un început că viile sau centrele viticole atestate în documentele vremii sînt situate tocmai în zonele pomenite mai sus, care, de altfel, s-au și menținut pînă astăzi ca principalele zone viticole ale Transilvaniei.

¹⁵ Deși în cîteva locuri din sudul Banatului poate fi întîlnită și specia de viță sălbatică (*vitis silvestris*), aceasta n-a contat niciodată în producția de struguri și de vin, care se obțin numai de la specia de viță domestică (*vitis vinifera*).

¹⁶ Acest lucru este recunoscut și de Kiss Attila (în lucrarea sa citată mai sus). Referindu-se la rolul populației autohtone în persistența viticulturii, cît și la existența acesteia în bazinul carpatic înainte de venirea ungarilor în Panonia, el conchide că: „Originea ei, excluzînd posibilitatea existenței viticulturii la huni, germani, avarii timpurii, poate fi explicată numai prin păstrarea viticulturii din epoca romană” (vezi: „Agrártörténeti Szemle”, 1964, nr. 1—2, p. 147—149). Nici ungurii, plîni prin secolul al XI-lea, nu se obișnuiseră suficient cu munca cîmpului. Cu privire la acest lucru, episcopul Gerardus spunea că: „ungurului îi place mai mult calul, grajdul, războiul, decît munca productivă” (citată după Éber Ernő, *A magyar állattenyésztés fejlődése* (Dezvoltarea creșterii vitelor în

Primele podgorii atestate în documentele medievale pe teritoriul Transilvaniei sînt cele din părțile Aradului, pe dealurile de la Macra (lingă Miniș, la est de Arad). Aici, regina Gizella, soția regelui Ștefan I cel Sfînt, i-a dăruit, cu încuviințarea soțului său, abatăiei din Bakonybél (în Ungaria), în prima jumătate a secolului al XI-lea, „opt vii cu tot atîția vieri” (*in Matra (=Macra) dedi octo vineas cum totidem vinitoribus*)¹⁷. Tot de timpuriu este atestată cultivarea viței de vie și în părțile Bihorului. Dintr-un document din 1075, aflăm că printre obligațiile ce le aveau locuitorii de lingă cetatea Bihorului (*iuxta Bichari*) față de mănăstirea Sf. Benedict (în Cehoslovacia) era și aceea de a transporta vinul abatelui (*vinum portent*)¹⁸. Deși în document nu se precizează unde se aflau viile abatelui, credem că ele se aflau chiar în hotarul Bihariei, unde mai sînt pomenite niște vii prin anul 1212, sau la Episcopia Bihorului, unde de asemenea a existat un important centru viticol.

Documentele ceva mai tîrzii, din secolul al XII-lea, ne furnizează amănunte mult mai prețioase, atît în ce privește răspîndirea podgoriilor, cît și referitor la viticultori. Astfel, dintr-un document de pe la 1169, știm că mănăstirea din Sîniob (la nord-est de Oradea) avea în satul Șiria (*Seuri*, Arad) douăzeci de vii (*viginti vinee*), în satul *Keures* (dispărut, aproape de Zerind, pe Crișul Alb) douăsprezece vii și șase gospodării de vieri (*Keures cum sex mansionibus vinitorum et duodecim vineis*), în satul *Setz* (dispărut, pe Crișul Negru) patru vii și două gospodării de vieri (*due mansionibus vinitorum cum quatuor vineis*), în satul *Kezthelz* (dispărut, aproape de Arad) două vii cu vieri (*due vinee cum vinitoribus*) și în satul *Zigetfeu* (dispărut, la est de Arad) șase vii și șase gospodării (*sex mansiones cum totidem vinitoribus*). De aceeași mănăstire din Sîniob mai țineau, printre altele, și trei case de pivniceri (*tres (domus) pincernarum*)¹⁹. Amănunțele cuprinse în acest document au o importanță excepțională, atît în ce privește răspîndirea teritorială a culturilor viței de vie în numeroase sate din partea apuseană a Transilvaniei, cît și în privința gradului de dezvoltare al viticulturii. Menționarea gospodăriilor de vieri și chiar de pivniceri dependenți de mănăstirea din Sîniob (alături de numeroase alte gospodării de morari, brutari, berari etc.) ne demonstrează în modul cel mai convingător că viticultura atinsese deja prin secolul al XII-lea o asemenea dezvoltare, încît a fost posibilă adîncirea diviziunii sociale a muncii, între altele și prin desprinderea viticultorilor de restul agricultorilor. În aceste condiții, este evident că viticultura devenise deja pentru un număr limitat de oameni o ocupație de bază, în cadrul căreia putea exista chiar o oarecare specializare (vieri-pivniceri).

¹⁷ *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* (Istoria ordinului benedictin din Pannonhalma), red. de Erdélyi L., Sörös Pongrác, vol. VIII, p. 590 (documentul nu e datat, dar el e anterior anului 1038). Pentru localizare, vezi: Györfly György, *Az Árpádokori Magyarországi történelmi földrajza* (Geografia istorică a Ungariei arpadiene), ed. a 2-a, Budapesta, 1966, I, p. 163—164. În această regiune se aflau numeroase podgorii, între Șoimuș și Zarand (Györfly Gy., *op. cit.*, p. 163). Despre viile de la Miniș (Macra) mai găsim mențiuni și într-un act din 1231 (Dl. 61. 123), (publicat în: G. Fejér, *Codex diplomaticus Hung. eccl. ac civilis*, vol. III/2, p. 230) și într-altul din 1302 (Dl. 91 152) etc.

¹⁸ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 1 (1075), p. 1 și 355.

¹⁹ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 10 (c. 1 069), p. 5—6 și 357—358. Aceași informație se găsește și în *Codex Latinus*, nr. 115, p. 62 din Biblioteca Universității din Budapesta.

Din secolul al XIII-lea dispunem de mult mai multe dovezi documentare despre cultivarea viței de vie în Transilvania, deoarece este cu mult mai mare și numărul global al documentelor ce ni s-au păstrat din acest veac.

Deosebit de prețioase amănunte despre viile și vierii dependenți de biserica Sf. Martin din Arad se găsesc într-un document ce datează de prin anii 1202—1203. Această biserică avea (în satul...?)²⁰ douăsprezece vii (*duodecim vineas*) și douăzeci și unu de vieri (*vinitores*)²¹, în satul *Juvenin* (dispărut, în părțile Aradului) trei vii (*tres vinee*) și șase vieri, în satul Galșa (*Golosa*) zece vii (*decem vineas*) și douăzeci și doi de vieri, în satul *Sencural* (dispărut, pe lângă Socodor-Arad) unsprezece vii (*undecim vinee*) și douăzeci și unu de vieri, în satul *M(e)ghyer* (dispărut, pe lângă Șiria) patrusprezece vii (*in eadem villa vinee sunt quatuordecim*) și douăzeci și nouă de vieri, în satul *Bard* (dispărut, în apropiere de Nădab — Zarand) trei vii (*tres vineas*) și trei vieri; în satul *Reguen* (dispărut, lângă Biharea) biserica avea cei mai mulți vieri, vreo șizeci și doi, dar nu se specifică numărul viilor existente în acel sat²². Chiar după datele incomplete ce ni s-au păstrat, vedem că biserica Sf. Martin din Arad avea în peste șapte sate (situuate pe teritoriul actualelor județe Arad și Bihor) un număr impresionant de nu mai puțin de 53 de vii și un număr de cel puțin 160 de vieri (sau vreo 81 de gospodării de vieri, socotind capii de familie menționați în document).

Tot în părțile Aradului și Bihorului mai avem atestare documentară și alte podgorii, precum și unele gospodării de vieri. Astfel, din actele de donație (din 1212—1214) ale episcopului Boleslau din Vác (Ungaria) aflăm că acesta i-a dăruit conventului din Lelez (în Cehoslovacia), printre altele, un număr de peste 32 de vii (din care, 10 vii cu vieri, se aflau în satul Galșa (Arad), 12 vii în *Nygrad* (dispărut, lângă Miniș, Arad), 5 vii în *Mykusa* (dispărut, lângă Oradea) și 5 vii în hotarul Bihariei etc.)²³.

Despre viticultorii din părțile bihorene mai găsim mențiuni și într-un document din 1273, în satul Fughiu (*Fudy*, la est de Oradea), unde episcopul de Oradea avea cinci gospodării de vieri²⁴. Numărul viilor existente acolo nu este însă specificat²⁵.

Informații prețioase despre viile din părțile Șoimușului (Arad) mai găsim și într-un document inedit din 1278, în care se arată că banul Paul i-a donat comitelui Pousa niște vii la Miniș și Șoimuș. Același ban Paul mai dăruiește o vie și bisericii Sf. Fecioare din Șoimuș²⁶.

²⁰ Nu se cunosc toate posesiunile cu care a fost înzestrată biserica, deoarece din acest document nu s-a păstrat decât un fragment.

²¹ În document se specifică și numele unor viticultori (probabil al capilor de familie); alături de aceștia, sînt menționați (numai numeric) și ceilalți membri de familie, socotiți și ei vieri (am citat peste tot numai numărul total al lor).

²² *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 41 (c. 1202—1203), p. 23—27 și 363—367.

²³ Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. XII/5, p. 210—211 și vol. III/1, p. 153—163 (critica istorică consideră însă că autenticitatea documentului ar fi îndoielnică. Vezi: Szentpétery I., *Regesta regum stirpis arpadianae critico-diplomatica*, vol. I (Budapest, 1923), nr. 95.

²⁴ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 161 (1273), p. 155.

²⁵ Despre vinzarea unor vii din acel sat, găsim informații într-un document din 1312 (DI. 25.777).

²⁶ DI.1020 (...*Adiecimus etiam, quod dedimus eidem Pouse comiti sylvam nostram Menes vocatam, insuper vineam nostram, quam emisimus de Feies Georgio et de Puthus, ac vineam que est ante castrum Solymos... Insuper, vineam nostram de Bud emplam reddimus ecclesie superius annotatae*).

Urmărind mai departe problema răspîndirii teritoriale a viței de vie, putem constata că și în părțile centrale ale Transilvaniei cultivarea acesteia era înpămîntenită, de asemenea, în numeroase locuri. Astfel, în apropiere de Alba-Iulia avem atestate documentar vilele de la Cricău, Ighiu și Romos²⁷, precum și cele de la Șard²⁸ și de la Oarda²⁹. Între satele Țelna și Șard se afla o vie numită Crasu (*vinea Crasu*)³⁰.

Răspîndirea viticulturii în părțile Tîrnavelor ne este atestată de un document în care se menționează că episcopul Petru din Alba-Iulia a arendat în 1283 trei pături din dijmele ținutului Mediaș, și anume „din roade și *vinuri*”, unor preoți din Biertan, Richiș, Moșna, Mediaș, Brateiu, Ațel, Șaroș și Copșa Mare³¹. Deși nu se dau amănunte cu privire la locurile din care proveneau dijmele din vin arendate, cel mai probabil este că acestea se adunau tocmai din satele menționate mai sus. Documentele din secolul al XIV-lea ne confirmă, de altfel, cu numeroase mărturii răspîndirea viticulturii în părțile Tîrnavelor.

Vița de vie se mai cultiva și în părțile Sălajului. Pe la 1259 este pomenită o vie ce se afla în hotarul Șimleului Silvaniei³².

Toponimia istorică ne oferă, la rîndul său, bogate indicii despre răspîndirea viticulturii pe teritoriul Transilvaniei. Lîngă Sibiu, de pildă, se afla un „deal al viilor” (*mons vinearum de villa Hermani*)³³. Mai multe sate, de pe Tîrnave, din Bihor și din părțile Aradului etc. purtau denumirea de „Seleuș” (ung. *szőlős* = podgoria)³⁴, fapt ce constituie un indiciu sigur că acolo se afla cultivată vița de vie. Același lucru se poate spune și în legătură cu denumirea satului săsesc Vingard (germ. Weingarten)³⁵ din părțile Sebeșului. Mărturiile acestui gen de toponimice sînt prețioase nu numai pentru că ne întregesc cunoștințele despre răspîndirea teritorială a viticulturii, ci și pentru că ele pot constitui în același timp și un indiciu cu privire la locul pe care îl putea ocupa cultivarea viței de vie printre celelalte ocupații ale locuitorilor de acolo.

În documentele vremii găsim mențiuni și despre unele vii mai vechi, dispărute deja. Un asemenea exemplu ni-l oferă, de pildă, un document din 1256 în care, cu ocazia unei hotărniciri, este pomenit un deal de lîngă pîriul Șerghiș (lîngă Oradea), numit „Creasta de sus”, „unde altă dată a fost o vie” (*ubi quondam fuit vinea*)³⁶.

Din cele arătate pînă aici, s-a putut constata deci că izvoarele istorice ne confirmă existența și răspîndirea viticulturii în numeroase sate, situate îndeosebi în principalele zone viticole ale Transilvaniei (Arad, Bihor, Alba, Tîrnave). Ar fi însă greșit să se creadă că viticultura a fost o ocupație numai

²⁷ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 53 (1206), p. 32 și nr. 258 (1238), p. 307.

²⁸ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 462 (1295), p. 413.

²⁹ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 522 și 523 (1300), p. 478, 480.

³⁰ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 259 (1238), p. 311.

³¹ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 283 (1283), p. 249 și nr. 348 (1289), p. 308.

³² *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 25 (1259), p. 28.

³³ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 145 (1223), p. 200.

³⁴ Vezi C. Suciū, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* (București), 1968,

vol. II, p. 114—115 etc.

³⁵ C. Suciū, *op. cit.*, II, p. 250.

³⁶ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 453 (1295), p. 413.

a sătenilor. Pe măsura dezvoltării orașelor transilvănene (unele începînd de prin secolul al XIII-lea, dar cele mai multe din secolul al XIV-lea), viticultura și comercializarea vinului au început să devină încetul cu încetul o ocupație de bază a unui număr destul de mare de orașeni. Din epoca la care se limitează cercetarea de față încă nu avem decît foarte puține informații despre existența viilor la Sikiu ³⁷ și la Oradea ³⁸, dar de prin secolul al XIV-lea dispunem de numeroase documente în care se fac referiri și la viile de la Alba-Iulia, Bistrița, Cluj etc.

Larga răspîndire teritorială a viței de vie în Transilvania ne demonstrează că locuitorii săi aveau acumulate deja suficiente cunoștințe și experiență în domeniul practicării viticulturii și totodată și un interes activ față de această ramură economică.

O altă problemă importantă din istoria viticulturii care ar necesita să fie elucidată, în măsura posibilului, este aceea a *tehnicii și cunoștințelor viticole* existente în acel timp. Dar, așa cum am arătat deja mai sus, în contrast cu multitudinea informațiilor despre răspîndirea viței de vie, sursele istorice de care dispunem nu ne oferă nici un detaliu despre modul concret de desfășurare a lucrărilor de îngrijire a viței de vie și în domeniul vinificației de-a lungul întregului an agricol și nici despre factorii care au putut asigura un oarecare progres al acestei ramuri economice.

Este știut însă că tehnica medievală, în întreaga economie agrară, este dominată de rutină și tradiție, e lipsită de inovații importante ³⁹ și că acumulările capabile să o revoluționeze se fac într-un ritm extrem de lent. Condiționate de un anumit nivel de dezvoltare al forțelor de producție, tehnica medievală și procesele de producție în domeniul viticol nu prezintă deosebiri prea mari de la un loc la altul și în bună măsură nici chiar de la o țară la alta. Mai mult decît atîta, în domeniul viticulturii au existat întotdeauna, indiferent de timp și loc, o serie de cerințe generale de care a fost nevoie să se țină seama pretutindeni. Una dintre aceste cerințe obligatorii este aceea a alegerii și pregătirii terenurilor ⁴⁰ pe care se plantează vița de vie. Mult mai pretențioasă decît oricare dintre plantele agricole, vița de vie n-a putut fi niciodată cultivată oriunde, pe orice fel de terenuri și la orice altitudine. Pămînturile joase, cu multă umezeală și puțin însorite, care puteau fi folosite pentru cultivarea cerealelor sau ca fînețe, nu erau prielnice pentru plantarea viței de vie. Pentru ca vița de vie să se dezvolte viguros și să dea roade cantitativ și calitativ bune, viticultorii erau obli-

³⁷ D.I.R.T., vol. I, nr. 145 (1223), p. 200. Atît viile de la Sibiu, cit și cele de la Cluj, au fost distruse de filoxeră în secolul al XVIII-lea.

³⁸ Cele mai vechi mențiuni cunoscute despre viile de la Oradea datează de prin anii 1282 și 1286. Prima se referă la faptul că locuitorii don Olosig (*Latinorum Villa*, cartier al Orăzii) posedau o vie pe dealul Orăzii (Györffy György, *op. cit.*, I, p. 648), iar cea de-a doua se referă la cumpărarea unei vii, cu 21 de mărci, de către comitele Paul Barbatius. Via cumpărată se găsea în vecinătatea altor vii (citată după Györffy Gy., *op. cit.*, I, p. 683, 685). Un alt document, din 1300, se referă la o înțelegere cu privire la plantarea și îngrijirea unei vii din hotarul Orăzii (Dl. 33.335; T. Smiciklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae*, vol. VII, p. 385). Podgoria de pe dealul Orăzii s-a menținut pînă în zilele noastre.

³⁹ D. Mioc, *Din tehnica viticolă medievală în Țara Românească*, în „Studii”, 22, nr. 3, 1969, p. 446.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 447, 449.

gați să aleagă terenurile cele mai însorite, în pante înclinate spre sud, cu o anumită umiditate și compoziție a solului. Indiciile despre cunoașterea acestor cerințe de către viticultorii transilvăneni le găsim în însăși localizarea viilor și a zonelor viticole din Transilvania. Același lucru ni-l spune și terminologia folosită în viața practică și în documentele vremii în legătură cu amplasarea viilor (*mons vinearum*, dealul viilor, podgorie etc.), cât și darea impusă asupra viilor: *tributum montanum de vineis*⁴¹.

Deosebirea dintre cultivarea cerealelor și cultivarea viței de vie își găsește expresie nu numai în condițiile pedo-climatice, ci și în privința uneltelor de muncă folosite. În timp ce pentru cultivarea cerealelor principala unealtă de muncă era plugul, pentru cultivarea și îngrijirea viței de vie nu puteau fi utilizate decât unelte ce erau acționate cu forța manuală a viticulturilor: sape, hîrlețe, cazmale etc. Aceste unelte, pe lângă faptul că solicitau eforturi mai mari, aveau și un randament de muncă cu mult mai redus în ce privește suprafețele ce puteau fi lucrate în aceeași unitate de timp⁴².

Lucrul în podgorii trebuia început primăvara de timpuriu (cel mai târziu prin martie) cu dezgropatul viei (acolo unde se practica), cu tăierea corzilor de prisos de pe butucii de viță, apoi era continuat cu prășitul viei (minimum de 2—3 ori), paralel cu care se făceau și arăcitură și legatul viei. Desigur, lucrările viticole erau condiționate în bună măsură și de mersul timpului. Culesul strugurilor, în funcție de coacerea acestora, putea avea loc la date variabile, ce depindeau atât de soiurile lor, cât și de condițiile climatice generale. Se poate admite însă că, în mod normal, sezonul de vîrf al culesului strugurilor (pentru vin) era cuprins între 15 septembrie și 15 octombrie⁴³.

Pentru stoarcerea mustului din struguri, procedeul cel mai larg folosit în acel timp (nu numai la noi, ci și în alte țări europene producătoare de vin) era călcarea strugurilor cu picioarele de către oameni în vase speciale („călcători”), din care mustul se scurgea în alte vase. Cu toate că despre folosirea teascurilor de presat strugurii nu găsim mențiuni documentare decât începînd de prin secolul al XIV-lea⁴⁴, nu este exclusă posibilitatea ca acestea să fi fost cunoscute și utilizate și în secolele premergătoare, cu atât mai mult cu cât ele au fost inventate încă din antichitate⁴⁵.

Deși nu avem informații directe nici despre procedeele utilizate la prepararea și păstrarea vinurilor, totuși, existența timpurie a pivnicerilor⁴⁶ ne face să credem că se acumulaseră deja cunoștințe destul de avansate și în acest domeniu.

⁴¹ A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* . . . , Lipsiae, 1901, p. 674.

⁴² Un om, într-o zi la săpat via, putea prelucra circa 80 de stînjani pătrați de tercn, pe cînd cu un plug, tot într-o zi, se putea ara circa 1 200 de stînjani pătrați (cf. Réthly Antal, *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon, 1700-ig* (Mersul timpului și calamitățile naturale în Ungaria pînă la 1700), Budapest, 1962, p. 20.

⁴³ Cu privire la desfășurarea lucrărilor de plantare și îngrijire a viilor, cele mai prețioase detalii ni le furnizează *Geoponica*.

⁴⁴ *Statutele capitulului din Oradea* (1374), rubrica XXI. Pentru folosirea teascurilor se percepea o taxă de 1 fertun pentru un teasc vechi și 1/2 de fertun pentru un teasc nou.

⁴⁵ N. Mironescu, *Cu privire la istoricul și răspîndirea tipurilor de călcători și de teascuri pe teritoriul României*, în „Terra nostra”, București, 1969, I, p. 91—101.

⁴⁶ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 10 (c. 1069), p. 5.

Munca de îngrijire a viilor nu înceta o dată cu culesul strugurilor. Ocrotirea viței de vie contra înghețurilor și a stricăciunilor cauzate de animalele rozătoare (prin îngropare sau prin învelirea butucilor de viță cu paie), deși nu este pomenită în documentele vremii, trebuie să se fi practicat și în acel timp, cel puțin atunci cînd se prevesteau înghețuri puternice, la care vița de vie este atît de sensibilă. Tot pentru protejarea viilor (și a roadelor) se făceau împrejurul lor îngrădituri puternice din crengi de copaci și din spini ⁴⁷.

Primele mențiuni despre paza viilor de către oameni ce aveau această atribuție specială, le găsim de asemenea abia în documentele din secolul al XIV-lea ⁴⁸. Cu toate acestea, paza viilor a fost necesară și mai înainte, cel puțin în timpul coacerii strugurilor. De vreme ce sînt pomeniți în documente încă din secolul al XII-lea paznicii pădurilor ⁴⁹, este cu atît mai mult de presupus că și viile își vor fi avut paznici proprii.

În nici unul din documentele interne din perioada de care ne ocupăm nu se vorbește despre vătămarea viței de vie de către vreo molimă a acestei plante. Totuși, aceasta nu înseamnă că viile n-au avut de suferit mari stricăciuni, fie din cauza lăcustelor, fie din cauza grindinei sau a înghețurilor puternice, a secetei excesive și a altor calamități naturale ⁵⁰.

Ultima problemă care urmează să fie discutată în cadrul acestei lucrări — dar nu și cea din urmă ca importanță — privește *viticultura în cadrul relațiilor social-economice* ale perioadei cristalizării relațiilor feudale.

Fără a intra în detalii istorice, cunoscute de altfel, cu privire la modul în care a avut loc statornicirea relațiilor de producție feudale, vom spune doar atît, că procesul aservirii viticulturilor a fost *simultan și identic* în formă și conținut cu al restului agriculturilor și că în cadrul acestor relații s-au statornicit și formele specifice de exploatare a muncii viticulturilor pe baza relațiilor feudale de proprietate și a dependenței personale a producătorilor direcți de stăpînii feudali de pămînt.

Am văzut că încă din secolele XI—XII o serie de mănăstiri și biserici (din Sîniob, Arad etc.) posedau numeroase vii și, totodată, că un număr destul de mare de viticultori se aflau deja în stare de *dependență* față de acele biserici. Aceeași situație a putut avea loc în vremea respectivă și pe proprietățile feudale laice. Dar dacă vrem să cunoaștem mai amănunțit esența acestor relații de dependență în faza lor inițială, exprimate, între altele, prin natura și cuantumul obligațiilor acelor viticultori față de stăpînii lor direcți, ne lovim de imperfecțiunea materialului documentar existent din acel timp, care nu ne mai poate ajuta cu nimic în plus în aprofundarea acestei probleme.

Începînd de prin secolul al XIII-lea însă, documentele interne vorbesc în mod curent despre obligația viticulturilor de a da anual stăpînilor

⁴⁷ Aceste îngrădituri ale viilor purtau denumirea de *indagine* în actele medievale, adică prisăci. Deși termenul e sinonim cu cel al întăriturilor pentru paza hotarelor țării, totuși se poate distinge ușor sensul și destinația lor diferită.

⁴⁸ *Anjoukori okmánytár* (Documente din epoca angevină), vol. V, p. 603—604 (13e 2): românii ce țineau de cetatea Kechkes i-au alungat pe *paznicii viilor* de pe dealul Tibru (Alba),

⁴⁹ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 10 (c. 1069), p. 5; nr. 13 (1181), p. 8 etc.

⁵⁰ Vezi pentru aceste probleme: Réthly A., *op. cit.*, p. 30—40.

de pământ, laici și clerici, dijma (*decima*) adică a zecea parte din produse (de obicei, în vin, nu în struguri) ⁵¹. Deoarece vinul dijmuat se măsoară cu gălețile sau vedrele, darea din vin mai purta și numele acestor unități de măsură ⁵². Pentru stringerea dării vedrelor din vin existau slujitori oficiali ce aveau această atribuție specială, purtând denumirea de „stringători de vedre” (*collectores chybrionum*).

Stringerea dijmelor din vin, la fel ca și a celor din grâne, n-a fost lipsită de abuzuri. Acestea s-au manifestat, printre altele, prin constrângerea viticultorilor să plătească dijma nu în natură, adică în produse, ci în bani. Reglementarea acestei probleme a trebuit să constituie obiectul mai multor decrete regale. Astfel, în 1222, prin „Bula de aur” (articolul 20) s-a stabilit că „dijmele nu se vor răscumpăra în bani, ci se vor plăti după cum va fi rodul pământului, în vin sau în bucate” ⁵³. Pe la sfârșitul secolului al XIII-lea, la adunarea generală a nobililor, ținută la Buda Veche (în anul 1291), regele Andrei al III-lea a dat un nou decret, prin care s-a stabilit, între altele, ca „*dijmele de vin să se primească toamna, în natură, cu mustul. Dacă se va amîna sorocul stringerii vinului sau al mustului, să se plătească valoarea sau prețul (în bani) în locul mustului*” ⁵⁴. Această dispoziție nouă referitoare la perceperea dijmelor din vin, cu o formulare mai echivocă decît în „Bula de aur” din 1222, îi avantaja pe stăpînii de pământ, care, dacă dintr-un motiv sau altul nu erau interesați să stringă dijmele din vin toamna, în natură, puteau amîna perceperea lor, pentru a le stringe ulterior, în bani, la un preț care era convenabil beneficiarilor acelor dijme.

În anumite cazuri speciale, regii Ungariei acordau privilegiile de scutire de plata dijmelor din vin unor persoane sau comunități laice sau religioase. O asemenea scutire au primit, de pildă, din partea lui Andrei al II-lea, în 1206, coloniștii sași din satele Ighiu, Cricău și Romos, de lângă Alba-Iulia: acestora li s-a acordat dreptul „să nu plătească nimă-nui vreo dare pentru viile pe care le vor fi sădit ei” ⁵⁵. În 1238, Bela al IV-lea le reînnoiește aceluiași coloniști (din Ighiu și Cricău) privilegiul ca „din vinul pe care-l vor fi scos din viile cultivate de ei în hotarele pământului lor să nu plătească vreo dare” ⁵⁶. Un privilegiu asemănător le-a fost acordat și călugărilor din ordinul Ospitalierilor, care aveau numeroase posesiuni pe teritoriul Ungariei și Transilvaniei. Acestor călugări, Bela al IV-lea le încuviințează ca „în regatul nostru, numita casă să nu plătească vedrele după viile proprii” ⁵⁷. Același privilegiu este reînnoit

⁵¹ În *Istoria României*, București, 1962, vol. II, p. 90 se admite probabilitatea ca darea din vin să fi fost „a douăzecea parte” din recoltă. În nici unul din documentele interne sau legiuirile din acel timp care se referă concret la dările din vin nu găsim însă menționat cuantumul acestora la o proporție mai mică decît a zecea parte din recoltă.

⁵² *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 210 (1231), p. 250 etc.

⁵³ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 137 (1322), p. 191 și 377: *Decime argento non redimantur, sed sicut terra protulerit vinum vel segetes persolvantur.*

⁵⁴ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 397 (1291), p. 363 și 507: *Item decime vini in auctumno in specie reperiantur cum musto. Si vero tempus novi vini sive musti in exigendo distulerit, estimatio sive pretium solvatur pro musto.*

⁵⁵ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 53 (1206), p. 32 și 369.

⁵⁶ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 258 (1238), p. 310 și 411.

⁵⁷ *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 258 (1238), p. 307 și 408.

după numai patru luni, menționându-se din nou că „am îngăduit casei Ospitalierilor din Ierusalim ca să nu fie datori să dea vedrele (*chibriones*) din viile lor în nici o parte a regatului nostru”, atrăgându-se atenția strîngătorilor de vedre „să nu îndrăznească să ia de la sus-numita casă nici vedrele și nici nimic altceva în locul și sub numele acelor vedre”⁵⁸.

Între marii beneficiari ai dijmelor din vin au fost și episcopii, atît cele de pe teritoriul Transilvaniei, cît și altele din afara teritoriului său. Printre acestea din urmă, putem cita și episcopia din Agria (Eger, în Ungaria), căreia regele Ștefan al V-lea i-a acordat în 1271 un privilegiu, conform căruia „dijmele din vin din toate comitatele unde sînt sădite vii, sau se vor sădi în viitor, se vor statornici și lua în întregime de către dijmuitorii episcopului sau ai capitlului, afară de comitatul Zarandului, unde vinurile dijmuite se știe că aparțin numai episcopiei”⁵⁹. Pasajul citat, avînd o formulare imprecisă, poate fi înțeles în sensul că episcopiei din Agria i s-ar fi recunoscut dreptul de a stabili cuantumul dijmelor din vin și de a strînge „în întregime” aceste dijme „din toate comitatele”. Prin aceasta însă s-ar fi încălcat drepturile a nenumărați stăpîni de pămînt, laici și clerici, care aveau pe moșiile lor vii. Dreptul de strîngere a tuturor dijmelor, inclusiv cele din vin, acolo unde se cultiva vița de vie, aparținea stăpînilor de pămînt respectivi. În realitate, episcopiei din Agria nu i s-a putut întări decît dreptul de a-și strînge dijmele proprii din vin, atît cele provenind de pe pămînturile pe care aceasta le avea împreună cu capitlul din Agria în diferite comitate, cît și dijmele bisericesti din vin de pe cuprinsul diecezei de Agria, exceptînd dijmele ce proveneau din comitatul Zarandului care îi aparțineau numai episcopiei, nu și capitlului.

O altă episcopie pe care documentele ne-o înfățișează ca beneficiară a dijmelor din vin este cea din Oradea. Conform unei înțelegeri din 1273 între episcopul Lodomer din Oradea și capitlul din același oraș, cu privire la unele bunuri pe care le foloseau împreună, s-a convenit: „Cu privire la dijmele din vin, oriunde aceste dijme se pot strînge, adică sau în Oradea sau în orice loc din dieceza noastră, jumătate din ele se cuvin episcopiei, iar cealaltă jumătate trebuie dată capitlului”⁶⁰.

În sfîrșit, între beneficiarii dijmelor din vin ne este atestată și episcopia din Alba-Iulia. Mai importantă decît cele de mai sus, nu numai pentru problema cunoașterii problemei dijmelor din vin în sine, ci și pentru că demonstrează *pătrunderea relațiilor bănești* și pe această cale în domeniul producției viticole, este informația care ne arată că episcopul Petru din Alba-Iulia a *arendat* trei părți din dijmele din vin ce îi reveneau episcopiei din ținutul Mediașului (împreună cu dijmele din cereale, albine și miei) preoților din 9 sate de pe Tirnava Mare (situat în jurul Mediașului), pentru suma de 40 de mărci de argint⁶¹.

⁵⁸ D.I.R.T., vol. I, nr. 260 (1238), p. 312, și Fejér G., *Codex dipl. Hung. eccl. ac civilis*, VII/1, p. 260—261.

⁵⁹ D.I.R.T., vol. II, nr. 143 (1271), p. 144, și Fejér G., *op. cit.*, V/1, p. 153—159.

⁶⁰ D.I.R.T., vol. II, nr. 161 (1273), p. 153.

⁶¹ D.I.R.T., vol. II, nr. 283 (1283), p. 249, și nr. 348 (1289), p. 308. (*... tres partes decimarum de Medies sibi debitarum, scilicet in frugibus, in vino, in apibus et in agnellis, tam in ipsarum personis, quam ecclesiis eorundem, locaverunt. . . pro quadraginta marcis boni argenti*). Trebuie notat că alte mărturii documentare despre dijmele din vin, în afară de cele menționate mai sus, nu se mai găsesc în perioada de care ne ocupăm.

În afara dijmelor din vin, o altă obligație feudală legată de producția viticolă a fost aceea a transportului vinului⁶² aparținător stăpînilor de pămînt. Dar în timp ce plata dijmelor din vin a fost numai o obligație a viticultorilor, obligația de transportare a vinului, fie la curtea stăpînului feudal, fie la târgurile de pe moșiile acestuia, a putut fi pretinsă și de la alți țărani, în cadrul îndatoririlor lor de a presta renta în muncă.

Tot în legătură cu viticultura, documentele ne-au mai păstrat dovezi și despre existența obligației unor țărani aserviți, specializați în meșteșugul lemnăritului, de a confecționa pentru stăpînii lor un anumit număr de vase și butoaie pentru vin⁶³.

Obligațiile menționate mai sus nu constituiau însă singura formă de exploatare feudală în legătură cu producția viticolă. Stăpînii de pămînt mai aveau la îndemîna lor și alte mijloace și drepturi suplimentare pentru a-și spori veniturile economice.

Unul dintre acestea era „dreptul de găzduire” (*descensus*) al stăpînului de pămînt, de obicei o dată pe an, în satele care îi aparțineau. Cu această ocazie, locuitorii din satele respective erau îndatorați să-i dea stăpînului lor o anumită cantitate de produse, dintre care nu lipsea nici *vinul*, cel puțin acolo unde existau podgorii. Dacă la început aceasta nu fusese decît o obligație întâmplătoare, ocazionată de descinderea în satele lor a stăpînilor de pămînt, cu timpul ea s-a transformat într-o obligație anuală regulată, chiar dacă „descinderea” respectivă nici nu avusese loc. Există indicii că, cel mai târziu către sfîrșitul secolului al XIII-lea, dreptul de găzduire se transformase și în Transilvania într-o obligație feudală permanentă, statornicită și practică pe o scară generală. O confirmare a acestui fapt o găsim, între altele, într-un document din 1295, în care se menționează că locuitorii din satul Șard (de lângă Alba-Iulia) erau obligați să-i dea, o dată pe an, episcopului din Alba Iulia (în posesia căruia se afla acel sat)⁶⁴ cîte un butoiș de vin (*unam tunellam vini*) pe lângă alte produse datorate în cadrul dreptului de găzduire⁶⁵.

Viticultorii însă nu-și puteau desface în mod nestingherit produsele muncii lor nici chiar după achitarea tuturor obligațiilor pretinse de stăpînii de pămînt. Alte mijloace de sporire a veniturilor feudalilor și totodată de exploatarea muncii viticultorilor și a cumpărătorilor vinului erau *cîrciumile* și *vămile*.

Încă în această perioadă, stăpînii de pămînt obțineau venituri suplimentare de pe urma cîrciumilor existente pe domeniile lor, prin impunerea și încasarea dărilor sau taxelor de cîrciumărit. Confirmarea existenței dărilor asupra cîrciumăritului o găsim, de pildă, într-un document din

⁶² *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 1 (1075), p. 1 și 355.

⁶³ Între oamenii dependenți de biserica din Arad (posesoare a numeroase vie) se aflau nu numai vieri, ci și meșteri dogari. Astfel, în satul *Bard* este pomenit un meșter strungar (*tornator*) numit Arden, care îi datora anual bisericii cîte 50 de vase: *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 41 (c. 1202—1203), p. 24. La 1235, în satul *Tunnal* sînt pomenite mai multe familii de „dogari (*tunnari*) ai regelui”. *D.I.R.T.*, vol. I, *Registrul de la Oradea*, nr. 287, p. 146.

⁶⁴ Referitor la stăpînirea satului Șard de către episcopia din Alba-Iulia, vezi și *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 269 (1282).

⁶⁵ *D.I.R.T.*, vol. II nr. 462 (1295), p. 413. Locuitorii din Șard mai trebuiau să-i dea anual episcopului din Alba-Iulia pentru găzduire, în fiecare an, cîte un bou și cîte un porc, din partea întregului sat, precum și cîte o găină, o ciblă de ovăz și cîte două piini, din partea fiecărei gospodării.

1273, în care se vorbește despre „*darea de la cîrciumi de pe vin sau orice alte băuturi care se vînd*”, care îi revenea capitlului din Oradea din satul Olosig (azi cartier în Oradea)⁶⁶.

Despre existența altor cîrciumi (*tabernae*) în epoca respectivă în diferite localități mai pomenesc și alte documente. Astfel, avem cunoștință despre existența unor cîrciumi ale coloniștilor din Satul Mare (*Zathmar*)⁶⁷, precum și despre cîrciumile din Rodna, aparținînd comiților Nicolae și Benedict⁶⁸. De asemenea, tot la Oradea mai exista și o cîrciumă aparținînd episcopului de acolo⁶⁹.

Chiar și din puținele documente în care găsim referiri la existența cîrciumilor și a cîrciumăritului, putem vedea că vînzarea vinului începuse să fie monopolizată deja, cel mai tîrziu prin secolul al XIII-lea, fie de către proprietarii feudali de pămînt — care concedau dreptul de cîrciumărit unor vînzători care erau obligați să plătească pentru aceasta darea cîrciumăritului —, fie de unele persoane care reușiseră să obțină privilegiul pentru a putea vinde numai acestea vinul în anumite localități. Un astfel de privilegiu le-a fost acordat în 1271 coloniștilor din Satul Mare, în care se menționează, printre altele, că „în satul Sătmar nici slujbașii care vor fi acolo, nici alți străini *să nu-și poată vînde vinurile în cîrciumi...*”⁷⁰. Deși privilegiul citat nu este suficient de explicit, el lasă totuși să se înțeleagă că dreptul de vînzare a vinului în cîrciumile din Satu Mare era rezervat numai coloniștilor respectivi.

Privilegiul citat mai conține încă o prevedere importantă în legătură cu vinul: acelorași oaspeți se îngăduie ca „din vinul lor să nu fie datori să dea vamă în nici un loc”⁷¹. Din formularea că oaspeții din Sătmar nu erau obligați să plătească nicăieri vamă pentru *vinul lor* nu putem însă ști dacă se avea în vedere vinul pe care îl vor fi produs ei înșiși și îl duceau spre vînzare în alte părți sau tocmai invers, și-l procurau ei din alte locuri pentru a-l vinde acasă, în cîrciumile lor. Dar chiar și așa, privilegiul ne permite să observăm că și în legătură cu producția de vin începuseră să apară asemenea preocupări care aveau ca obiect transportul și comercializarea vinului — lucru de o importanță deosebită pentru epoca respectivă.

Despre activitatea de vînzare-cumpărare a vinului ne mai vorbesc și alte documente. Astfel, de pildă un privilegiu al lui Andrei al II-lea, din 1225, prevedea că „de la *vînzarea și cumpărarea vinului* celor dintii oaspeți ai noștri sași, adică a celor din Cricău și Ighiu, nimeni să nu cuteze a lua vreo vamă nici pe apă, nici pe uscat...”⁷². Privilegiul de față constituie în același timp și o dovadă că vămile asupra vinului se percepeau (la fel ca și asupra altor produse) atît pe apă, cît și pe uscat, în cadrul unui trafic destul de susținut, aducînd beneficii însemnate

⁶⁶ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 161 (1273), p. 154 (*Item in villa Olazy de tabernis tam in vino vel in quolibet potu venditur tributum ex hiis expectat capitulo...*).

⁶⁷ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 135 (1271), p. 138.

⁶⁸ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 422 (1292), p. 383.

⁶⁹ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 381 (1291—1294), p. 346.

⁷⁰ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 135 (1271), p. 138 (*...in villa Zathmar nec officiales ibi existentes, nec aliqui extranei, in tabernis vendere possint vina sau...*).

⁷¹ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 135 (1271), p. 138 (*...de vino ipsorum in nullo loco tributum dare teneatur...*).

⁷² *D.I.R.T.*, vol. I, nr. 177 (1225), p. 222 și 387.

— mai ales în bani — stăpînitorilor acelor pămînturi peste care treceau drumurile comerciale. După cum ne demonstrează documentele vremii, pînă către sfîrșitul secolului al XIII-lea numărul locurilor de vamă se înmulțise atît de mult și se făceau în legătură cu aceasta atîtea abuzuri, încît a fost necesar ca puterea centrală să intervină în mai multe rînduri și să ia unele măsuri — de altfel, nu îndeajuns de eficiente — pentru desființarea unor locuri de vamă și pentru limitarea abuzurilor stăpînitorilor acestora ⁷³.

Despre cuantumul vămii impuse asupra transporturilor de vin nu avem date aproape de loc. Un singur document din secolul al XIII-lea ne arată că la vama de la Birtin (*Berthelm*, sat aproape de Aleșd) era stabilit ca „de fiecare car încărcat cu marfă, cu postav, *vin* sau alte mărfuri, care trece prin acel loc al vămii de la Birtin, să se ceară ca vamă o umătate de groș” (*dimidia pondera*)⁷⁴.

Datele despre *prețul de vânzare al vinului* în epoca de care ne ocupăm ne lipsesc, de asemenea, aproape cu totul. Cîteva informații despre prețul unor butoaie de vin le găsim numai într-un registru al socotelilor de dijme al episcopului Benedict ⁷⁵ din Oradea. Din cele notate în registru (între anii 1291—1294) rezultă că episcopul a vîndut unui oarecare Dumitru două butoaie de vin pentru 45 de pense; fierarului Lampert, un butoi de vin pentru 23 de pense; creditorului Voede, un butoi pentru 33 de pense; soției lui Itimer, un butoi mare pentru 45 de pense; lui Petru din Buda, un butoi mare pentru 5 mărci fără o jumătate de fertun; lui Ambrozie și Iacob, un butoi pentru 5 mărci fără o jumătate de fertun și, în sfîrșit, meșterului Geraldus, un butoi pentru 5 mărci fără o jumătate de fertun ⁷⁶. Cu toate că valoarea informativă a datelor de mai sus despre prețul vinului este diminuată prin faptul că nu se specifică ce capacități aveau butoaiele respective, documentul de mai sus ne oferă totuși o prețioasă mărturie în plus despre faptul că producția de vin trebuie să fi fost suficient de dezvoltată pentru ca prisosul de vin să poată fi vîndut.

Dar concluzia cea mai importantă pe care o putem desprinde de pe marginea celor de mai sus este că încă în perioada feudalismului timpuriu o parte din producția viticolă era deja destinată comercializării, vînzării pe bani. Prin urmare, putem vedea că *relațiile bănești* începuseră să-și croiască drum și să-și găsească teren în legătură cu producția viticolă încă într-o epocă timpurie, în care s-a crezut că exista o dominație absolută a economiei naturale.

Obiectul tranzacțiilor bănești nu l-au constituit însă numai vinul, ci și viile. Pentru acoperirea nevoilor lor acute de bani, unii proprietari de vii sau de terenuri apte pentru cultivarea viilor se vedeau nevoiți să recurgă la împrumuturi bănești, pentru acoperirea cărora ei trebuiau apoi să le zălogească, fie să vîndă unele din viile ce le aveau. O astfel de situație o întîlnim într-un document din 1299, în care este consemnat faptul că comitele Cosma a dat lui Ștefan și Petru din Resighea (lîngă

⁷³ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 298 (1284), p. 262; nr. 496 (1298), p. 452—453.

⁷⁴ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 298 (1284), p. 262.

⁷⁵ Benedict a fost episcop de Oradea între anii 1291—1296.

⁷⁶ *D.I.R.T.*, vol. II, nr. 381 (1291—1294), p. 346.

Oradea) două treimi din via sa aflătoare pe dealul Bihorului (la Biharea), pentru o datorie de douăsprezece mărci și jumătate⁷⁷. Ca de obicei, nici acest document nu este suficient de detaliat, ca să putem cunoaște ce suprafață avea via lui Cosma. Cu toate acestea, documentul respectiv ne dă puțința să cunoaștem, măcar cu o oarecare aproximație, care a fost pe atunci *prețul (în bani) al unei vii*. În întregimea ei, via comitelui Cosma putea valora 18—20 de mărci (dacă ținem seama de faptul că 2/3 din vie au fost date pentru 12 mărci și 1/2, iar cealaltă 1/3 din vie trebuie să fi valorat cam pe jumătate atîta, adică 6—7 mărci). Un motiv în plus care să ne facă să credem că suma sus-menționată putea reprezenta prețul real al viei respective constă în faptul că în document se precizează că aprecierea valorii bănești a viei lui Cosma a fost efectuată „potrivit prețurilor făcute de prețuitori pricepuți”, deci în condiții care nu presupun dezavantajarea în vreun fel a fostului proprietar al viei.

Documentele vremii nu fac vreo distincție specială în privința dreptului de proprietate al oamenilor liberi asupra terenurilor viticole. O dată cu cristalizarea relațiilor feudale, căile de dobîndire a viilor sau a terenurilor propice pentru plantarea viței de vie au fost, în general, aceleași ca și în cazul dobîndirii oricăror altor proprietăți funciare, și anume: donațiile, deposedările, moștenirile, cumpărările etc. În cazurile cînd viile erau dobîndite prin cumpărare, este posibil ca preferințele cumpărătorilor lor să se fi îndreptat spre acele locuri sau zone viticole care își câștigaseră deja un oarecare renume prin calitatea mai bună a strugurilor și a vinului lor.

Posibilitățile de cunoaștere pe care ni le oferă sursele istorice interne referitor la situația viticulturii în Transilvania în epoca feudalismului timpuriu se limitează la cele arătate mai sus. Dar chiar și prin prisma mărturiilor istorice de care dispunem astăzi am putut vedea că viticultura — avînd ca premisă îndeletnicirile viticole, fie ele oricît de modeste, ale populației autohtone din epoca migrației popoarelor — a reprezentat în perioada cristalizării relațiilor feudale o ocupație economică distinctă și importantă. Producerea strugurilor și a vinului — destinată să servească în mod permanent satisfacerii unor multiple necesități, nu numai în domeniul consumului obișnuit, ci și al cultului religios și al medicinei — a constituit încă în această epocă timpurie o sursă importantă de venituri atît pentru proprietarii viilor, cît și pentru toți acei ce se interpuneau între viticultori și consumatorii vinului. Activizînd și alte ocupații economice, în special comerțul, viticultura a avut o contribuție importantă la apariția și dezvoltarea relațiilor bănești încă în perioada feudalismului timpuriu.

⁷⁷ D.I.R.T., vol. II, nr. 506 (12991) p. 463

CONCEPȚII BURGHEZE ÎN PRAVILELE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI DIN MOLDOVA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

CONSTANTIN BUCȘAN

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea reprezintă o perioadă de tranziție de la feudalism la capitalism. Această perioadă stă sub semnul unor profunde prefaceri politice, sociale, economice și culturale. Noile relații de producție, de caracter capitalist, bazate pe creșterea forțelor de producție, pe intensificarea și liberalizarea comerțului și pe dezvoltarea orașelor, fac necesară intervenția puterii centrale, avînd ca scop o reorganizare a instituțiilor. Contactul cu Apusul, intervenția Rusiei și Austriei în afacerile Principatelor și pătrunderea ideilor iluministe și a celor revoluționare apusene exercită o înrîurire, în sensul unei modernizări, asupra instituțiilor juridice.

Răscoalele țărănești, fuga țăranilor pe alte moșii sau peste hotare, revendicările lor de drepturi pe calea justiției, toate aceste forme de luptă socială dovedesc gravitatea crizei prin care trecea societatea. Structura societății începe să se schimbe datorită producției de cereale pentru piață, în continuă creștere, un fenomen prevestitor al destrămării vechiului regim feudal.

Conținutul eteroclit al dreptului feudal a putut servi unor aplicații judiciare contradictorii, marii boieri invocînd unele dispoziții în sprijinul intereselor lor, iar noile elemente burgheze invocînd altele pentru susținerea revendicărilor lor. Perioada de tranziție de la feudalism la capitalism se caracterizează însă prin tendința persistentă de a unifica dreptul, înlăturînd treptat contradicțiile și dispozițiile pe care s-a sprijinit societatea feudală. Pînă la codificările burgheze care au apărut tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și care au dus la instaurarea unui sistem unitar de drept, se simțea nevoia unei legislații de tranziție, care să corespundă noilor cerințe ale societății în transformare.

Pravilele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea nu sînt codificări burgheze care corespund unui proces de unificare și de sistematizare a dreptului, totuși ele reprezintă un progres față de pravilele secolului al XVII-lea, care erau doar compilații bazate pe obiceiuri și pe pravile bizantine. „Ele sînt opere cărturărești și sistematizări bazate pe unele generalizări de filozofie juridică. Din punctul de vedere al tehnicii lor, ele sînt codificări ce premerg elaborărilor sistematizate proprii dreptului burghez; prin conținutul lor, ele corespund procesului istoric al trecerii societății românești de la relațiile feudale la relațiile capitaliste și cuprind măsuri destinate să frîneze lupta țăranilor pentru pămînt și libertate. Figurează însă în aceste pravile și numeroase dispoziții menite să încurajeze activitățile industriale și comerciale, adică să înlesnească dezvoltarea economiei de schimb și ridicarea elementelor sociale care promovau această economie în cadrul orînduirii feudale, fără a surpa structura de bază a societății feudale”¹.

Rolul factorilor interni a fost esențial, ca și dezvoltarea socială și juridică a poporului român, în concordanță cu evoluția restului Europei. Totuși în lupta intereselor divergente dintre boieri și țărani sau orășeni n-au triumfat totdeauna ideile avansate. Relațiile de producție capitaliste au fost promovate fie în măsura în care clasa dominantă avea interesul să o facă, fie sub presiunea noilor forțe sociale.

Dispozițiile cu caracter progresist din pravile apar alături de cele feudale într-o concurență activă. Apar unele măsuri impuse de clasa stăpînitoare pentru a frîna sau a limita revendicările claselor de jos, dar apar și dispoziții cu caracter antifeudal; mai figurează sub o formă nouă, aparent progresistă, unele principii învechite. Se constată totodată că unele noțiuni de drept și justiție transmise prin textele vechi încep să aibă și un conținut nou, determinat fie de concepțiile înaintate ale unor praviliști, fie de interesul domniei de a lărgi semnificația lor, aplicîndu-le și categoriilor sociale nef feudale. Rolul lor este important în această nouă orientare a dreptului românesc. Ceea ce este nou și interesant este punctul de vedere că dreptul poate să fie schimbat, că el nu se limitează la izvoarele romano-bizantine, considerate a reprezenta dreptul universal. „Considerarea societății ca fiind supusă schimbării, desfășurîndu-se sub forma unui proces istoric, este o caracteristică a epocii moderne, a filozofiei Luminilor. Ideea de schimbare a unei forme sociale prin altele a fost străină evului mediu, cînd istoria se desfășura lent, cînd oamenii aveau impresia de stagnare continuă a formelor respective de viață socială și nu întrevădeau nici o posibilitate de evoluție a societății”².

Atît filozofii iluminiști, cît și cărturarii păturilor avansate ale societății de la începutul secolului al XIX-lea erau convinși că legi raționale aplicate cu bună-credință pot singure să realizeze dreptatea socială și să înlătore abuzurile și totodată să unifice dreptul prin contopirea diferitelor sisteme de drept feudal. Pornind de la acest punct de vedere, s-a ajuns la o vastă operă de codificare, cuprinzînd *Manualul de legi* al lui Mihail

¹ Gh. Cronț, *Iluminismul în Țara Românească și Moldova*, în *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, Edit. Acad., București, 1964, p. 110.

² *Ibidem*, p. 123.

Fotino (1765, 66, 77), *Pravilniceasca condică* (1780) și *Codul Caragea* (1818) în Țara Românească și *Sobornicescul hrisov* (1785), *Manualul juridic* al lui Andronache Donici (1805—1814), *Codul Calimach* (1817) și *Condica criminalicească* (1820—26) în Moldova pe lângă mulțimea de hrisoave care le completează sau le modifică.

Cum s-a ajuns la această concepție nouă și fecundă că dreptul și instituțiile pot fi, și e necesar să fie, modificate? Izvorite din imperioase necesități interne, încercările de stabilire a regulilor care erau încă valabile în dreptul românesc, au dus mai întâi la o culegere a obiceiurilor și a dispozițiilor de drept receptat și pe urmă la o *alegere* a celor pe care domnia le considera că mai sînt încă valabile. „Domnul își afirma două drepturi noi, care depășeau vechea funcție de aplicare judecătorească a vechiului drept receptat . . . Într-adevăr, domnul săvîrșea acum un act care avea un caracter incipient legislativ : pe de o parte „aprobăluia” obiceiurile, asigurîndu-le o superioritate practică asupra celorlalte, respinse, iar pe de altă parte proceda la o armonizare — „potrivire” spune *Pravilniceasca condică* — a dreptului receptat și a obiceiului aprobat”³.

Toate hrisoavele de întărire ale pravilelor amintite menționează o asemenea alegere. Hrisovul de întărire al *Manualului* lui M. Fotino din 1765⁴ glăsuiește : „De acest lucru, așadar, apucîndu-ne cu toată rîvna, am hotărît să punem în lucrare întocmirea acestor legi civile care fiind nu numai cu totul nelămurite, ci și împrăștiate, au nevoie totodată și de traducerea după înțelesul lor și de adunare din toate legiuirile, ba și de *alegere*”. Hrisovul de întărire al *Pravilniceștii condici* prevede⁵ : „. . . am strînsu Domnia-mea, însă din pravili ceale ce sînt mai trebuincioase spre povăța judecăților, iară din obiceiuri am ales ceale mai adesea urmate în țară, urmîndu-se oareșicum și cu pravilele”. *Manualul juridic* al lui A. Donici, în predoslovie⁶, explică geneza sa : „. . . dintru care s-a făcut aceasta de adunarea și *alegera* pravilelor împărătești”, iar hrisovul de întărire al *Codului Calimach*⁷ : „Ne-am mai hotărît încă să adăugăm din neapărată trebuință și unele legi despre unele chestiuni ce nu erau în întrebuintare la cei vechi deoarece nu le erau cunoscute și despre altele cîteva care în timpurile noastre au devenit oarecum altfel. . .”. În hrisovul de întărire al *Codului Caragea* : „. . . și așa priimind unele din ceale vechi, iar altele îndreptînd și ceale mai multe adăugînd, am întocmit aceste pravile”⁸.

Această metodă de culegere și de alegere a fost poarta de intrare în pravile a ideologiei revoluționare, care a provocat atîtea frămîntări în popor și în mica burghezie, dar și puternice reacții din partea straturilor sociale posedante. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și mai mult

³ V. Al. Georgescu, *Trăsăturile generale și izvoarele Codului Calimach*, în „Studii”, nr. 4, 1960, p. 75.

⁴ Mihail Fotino, *Manual juridic, 1765*, de V. Grecu și Gh. Cronț, în manuscris la Institutul de istorie, p. 5.

⁵ *Pravilniceasca condică*, ediție critică, Edit. Acad., 1957, p. 44.

⁶ *Manualul juridic al lui A. Donici*, ed. critică, Edit. Acad., 1959, p. 19.

⁷ *Codul Calimach*, ediție critică, Edit. Acad., 1958, p. 51.

⁸ *Codul Caragea*, ediție critică, Edit. Acad., p. 1958, p. 4.

la începutul secolului al XIX-lea, noile forțe sociale au adoptat idei care au pregătit terenul pentru unificarea legislației de mai târziu. Apar în aceste pravele concepții contradictorii, se confruntă în ele interesele clasei privilegiate cu cele ale burgheziei, care urmărea să atragă de partea sa și celelalte categorii sociale nef feudale.

Încurajate de unii domni, ajutați de praviliști, ideile noi au făcut o breșă în sistemul feudal. Criticismul antifeudal al gândirii burgheze a început să sape temelia credinței religioase, încurajând tendințele de laicizare; iluminismul, întemeiat pe teoria dreptului natural, a stimulat progresul principiilor de libertate, egalitate și demnitate umană, iar interesele burgheziei active au reușit să înscrie în pravele dispoziții potrivite noii forme de proprietate burgheză.

Doctrina dreptului natural a contribuit și ea la pregătirea spiritelor spre o gândire critică asupra societății, spre o viziune a unei lumi eliberate de dogmatism și teologie. Divinitatea nu mai este considerată ca factor suprem, căruia toate i se supun, autoritatea bisericii scade, fatalismul orbeste criticat și se deschid perspectivele unei vieți sociale modulate de oameni. Tendința de laicizare se accentuează. Aproape jumătate din dispozițiile pravilelor din secolul al XVII-lea erau de drept canonic, pe cînd prima pravilă din secolul al XVIII-lea, *Manualul de legi* al lui M. Fotino, în variantele din 1765—1766, cuprinde numai 32 de titluri din 108 și acestea se referă în special la cler și la administrarea bunurilor bisericesti, dispoziții care în varianta din 1777 nici nu mai sînt menținute⁹.

Textele cu caracter religios devin mai rare, amestecul bisericii este redus și se restrînge din ce în ce mai mult. Astfel, în Țara Românească, *Pravilniceasca condică*, deși influențată puternic de *Manualul* lui Fotino, nu mai cuprinde ca dispoziții canonice decît adevărea testamentelor de către arhieru și de către martori¹⁰, pe cînd *Codul lui Caragea* permite să se adeverească sau de arhieru, sau de judecători, sau de martori¹¹.

Deși pravilele moldovenesti sînt mult mai avansate, *Codul Calimach* mai cuprinde încă anumite dispoziții de drept canonic, de exemplu cele referitoare la cercetarea condițiilor de valabilitate a căsătoriei de către arhieru¹², dar hotărîrea acestuia este supusă stăpînirii, singura competentă să aducă la îndeplinire hotărîrea bisericii. De asemenea, se mai prevede închiderea la mănăstire, sub purtarea de grijă a arhierului, a celor ce se despart prin învoială¹³.

Codul mai cuprinde o serie de dispoziții învechite, ca de exemplu desfacerea logodnei pentru deosebire de credință sau de dogmă și interdicția de a fi martori unui testament a celor ce în taină urmează altei credințe și a celor de altă lege decît testatorul.

⁹ Mihail Fotino, *Manual juridic, 1765*, de V. Grecu și Gh. Cronț, în manuscris la Institutul de istorie.

¹⁰ *Pravilniceasca condică*, ed. critică, „Pentru diiață”, rînd 10—15.

¹¹ *Codul Caragea*, ed. critică, „Moștenire”, par. 26, p. 126.

¹² *Codul Calimach*, ed. critică, art. 109, 114.

¹³ *Ibidem*, art. 136.

Trebuie să ținem seama că însăși burghezia concepea să lase în competența bisericii o parte din vechile sale atribuții judiciare și îndeosebi pe cele de notariat. În general însă, față de pravilele vechi, noile legiuri reprezintă un pas înaintat în sensul laicizării.

Pe școala filozofică a dreptului natural se reazemă atît curentul progresist din perioada luptelor antifeudale, cit și unele programe revoluționare. Dreptul natural în perioada capitalismului incipient din țările noastre servește de bază teoretică pentru autorii pravilelor. Începuturile relațiilor capitaliste în dezvoltarea istorică a societății românești se caracterizează în domeniul gîndirii juridice prin timide apeluri la rațiune și la dreptul natural. Acestea reflectă noua orientare a ideologiei juridice¹⁴. Spunem timide apeluri, fiindcă realitățile existente din țară, regimul social bazat pe privilegiu și aservire care nu se împacă cu principiile dreptului natural nu puteau fi schimbate de pe o zi pe alta. Pravilele sînt o adunare de principii și de idei contradictorii destinate să servească unei perioade de tranziție, pe cînd conceptele de drept natural și de rațiune sînt porți deschise spre viitor, o încercare de îndreptare a condițiilor de viață, a instituțiilor. „Dreptul natural era un criteriu elastic, din care se putea deduce tot ceea ce era necesar și util unei societăți în plină transformare”¹⁵. Principiile de dreptate și de echitate, care stau la baza dreptului natural, au existat totdeauna. Dar într-un fel au înțeles dreptatea cei antici, altfel cei din evul mediu și altfel o văd cei din epoca modernă. Numai în măsura în care conținutul progresist, modern al dreptului reușește să se impună, putem spune că s-a făcut un pas înainte.

Unul dintre marii învățați moldoveni, A. Donici, autorul *Manualului juridic*, în predoslovie ediției din 1814, ne arată concepția sa generală despre drept. După el „înțelegerea cea cuvîntătoare a omului are puterea de pravilă nu din zioa care s-au scris, precum s-au scris pravilele, ci dintru început și deapănarea... fiindcă pravilele dintru început nu s-au alcătuit într-alt chip, decît după fireaștile și după obșteăștile dreptăți a neamurilor și după sfătuirea cuvîntului înțălegătoriu ce este înființat omului, prin care povățuindu-să, înțăleptii au alcătuit pravilele politicești... căci nu poate fi mai iscusit judecătoriu decît musturarea cugețului omenesc, nici mai bun pravilist decît lumina cea înființată a cugețului prin carea însuși omul iaste martur lui-și de bine sau răul și de dreptate sau strîmbătatea ce voieaște a face”. „Deci firească dreptate iaste care nu numai omului, ci și pasărilor ceriului și dobitoacelor iaste înființată din fire... și iarăși, firească dreptate iaste ca omul să fie slobod a face cu lucrul ce iaste drept al său, ceea ce va voi, după a sa plăcere, însă fără a să abate din ceale ce sînt oprite prin poruncă în epicratiia patriei sale...”¹⁶. Urmează o înșirare a instituțiilor pe care el le consideră izvorite din fireasca dreptate: raporturile de familie între părinți și copii, între bărbat și femeie, moștenirea, proprietatea, vînzarea, donația, obligațiile etc. În acest izvod sînt cuprinse toate instituțiile

¹⁴ Gh. Cronț, *op. cit.*, p. 110.

¹⁵ V. Al. Georgescu, *Figuri de juristi români, Andronache Donici*, p. 36 în ms.

¹⁶ A. Donici, *Manualul juridic*, p. 17—21.

dreptului burghez din secolul al XVIII-lea. Concepția sa despre drept și instituții este cea a dreptului lui Iustinian, însă cu un conținut nou, adaptat condițiilor vremii.

Analizând textele din praviță, găsim trecute în ele principiile dreptului natural: „Și dreptatea iaste carea fiește căruia dă ceia ce i să cuvine a lua întocma după cum hotărăsc canoanele pravililor; iar strîmbătatea este împotiva dreptății”¹⁷. „Și iarăși fiindcă pravilele privesc de a pururea asupra dreptăților, pentru aceia nici o praviță nu poate să întărească ceea ce iaste împotiva firii lucrurilor și împotiva dreptii judecări”¹⁸. „Iar ființa dreptății iaste ca viața omului să fie cinstită, pre niminea să nu vatăme și lucrul strein să-l dea a cui iaste”¹⁹. „Întru toate, iar mai ales în pravile, să cuvine a socoti ceia ce să cuvine după dreptate”²⁰.

Un alt mare jurist al secolului trecut, Christian Flechtenmacher, unul din principalii autori ai *Codului Calimach*, cod puternic inspirat de codul civil austriac din 1811, în conferința pe care a ținut-o la Academia Mihăileană din Iași, în 1836, la deschiderea cursului său de drept natural, consideră dreptul natural ca expresia dreptului divin, identificându-l cu „rația” sau „mintea cuvîntătoare”. În acest sens el precizează: „Dreptul naturii nu este altul decît dreptul « Rației », adică a minții cuvîntătoare, pe care ne învață mintea noastră. El este știința care deosebește ideea dritului sau acei de către Rație poruncite juridice relații între oameni, fără deosebire către acel în deosebile staturi valabil drit”²¹.

Tradiționalist și progresist în același timp, el era convins că în societate coexistă un drept natural și unul pozitiv și că eforturile fiecărui jurist sau legiuitor constau în tendința de a apropia pe cel din urmă de cel dintîi, pînă la confundarea lor, dacă este posibil. El considera dreptul natural ca avînd un caracter etern și socotea ca drepturi naturale esențiale libertatea, egalitatea și proprietatea, socotindu-le izvorul și țelul drepturilor.

Codul Calimach, după modelul codului civil austriac, a dat o nouă orientare dreptului românesc din Moldova: „A fost ridicat dreptul domnesc la o treaptă nouă, față de dreptul receptat, a înfăptuit o sinteză unificatoare a dreptului receptat, a obiceiului și a dreptului nou domnesc. Acordînd dreptului bizantin încă un rol important, s-a pășit la un nou tip de receptare, în spiritul dreptului burghez bazat pe prelucrarea iusnaturalistă apuseană a dreptului roman iustinianeu”²².

Și în textul *Codului* se rezervă un loc de seamă principiilor dreptului natural. Astfel: „De vor lipsi și mijloacele aceste, ce prin paragrafele de sus s-au arătat, atuncea se cercetează pricina cu cerșuta scumpătate și luare aminte către toate împrejurările și apoi se hotărăște după prințiipiile dritului firese”²³. „Tot omul are drituri firești, care cu desă-

¹⁷ *Ibidem*, Cap. despre pravile, titlul 1, § 2.

¹⁸ *Ibidem*, titlul 1, § 7.

¹⁹ *Ibidem*, titlul 1, § 9.

²⁰ *Ibidem*, titlul 1, § 14.

²¹ A. Rădulescu, *Doou lecții de drept ținute de Chr. Flechtenmacher în 1830 și 1836*, București, 1930, p. 17—19; Vezi și C. Bucșan, *Chr. Flechtenmacher*, p. 21, în ms.

²² V. Al. Georgescu, *Trăsăturile generale și izvoarele Codului Calimach*, Studii⁴, nr. 4, 1960, p. 97.

²³ *Codul Calimach*, art. 10.

vîrşire se înţeleg prin povăţuirea minţii cuvîntătoare, deci dar trebuia a se socoti ca o persoană”²⁴. „Toate cele potrivite cu driturile fireşti a omului, după iuridica presumpţie se socotesc temeinice, pînă cînd nu se dovedeşte înmărginire a acestor drituri”²⁵.

O dispoziţie caracteristică a perioadei de tranziţie găsim în art. 27 : „Robia şi aceia cătră dînsa urmată stăpînire, deşi sînt împotriva firescului drit al omului, s-au urmat din vechime în principiul acesta, însă nu aşa precum romanii într-o vreme au urmat, ci cu o mare deosebire. Căci aice puterea stăpînului nu poate vreodinioară supt nici un cuvînt sau pricină a se întinde asupra vieţii robului . . . Dintre aceste vederat se cunoaşte că robul nu se socoteşte întru toate ca un lucru, ci în cît faptele, legăturile, driturile şi îndatoririle lui privesc cătră alţii, iar nu cătră stăpînul său, se socoteşte el ca o persoană; drept aceia este robul supus pămîntestilor legi şi se apără de cătră ele”²⁶.

Autorii codului recunosc că robia este împotriva dritului firesc, afirmaţie grea de sens şi de viitor, în acelaşi timp justificarea ei denotă concesiile făcute sistemului feudal în vigoare, pe care nu vor să-l schimbe.

Şi pravilele din Ţara Românească se referă la dreptate, ca un principiu al dreptului natural. Cea mai veche dintre ele, *Manualul juridic* al lui M. Fotino, afirmă că scopul tuturor legilor este dreptatea²⁷. *Pravilniceasca condică*, în hrisovul de întărire explică alcătuirea pravilei pentru ca „toţi cei năpăstuiţi să-şi afle dreptatea lor la limanul bunelor pravili şi la toţi supuşii noştri să se arate biruitoare dreptatea...”²⁸. Iar *Codul Caragea*, în hrisovul de promulgare, prevede că la pricinile de judecăţi să se păzească dreptatea²⁹.

Armonia socială este tot un concept al şcolii dreptului natural, o consecinţă socială a acestuia. În cuvîntarea sa din 1836, Flechtenmacher definea dreptul ca „unirea individualei slobozeniei personale cu slobozenia altora, armonia bunei şi liniştitei convieţuirii a unui om cu altul; acest drept, după plăsmuirea naturii omeneşti, se găseşte în legiuirea Raţiei care este nestrămutată, vecinică temelie, un îmbelşugat izvor al legiurilor pozitive, adică : acele aşezate ori prin convenţie (bună învoire) sau prin autoritate (puterea legiuitoare)”³⁰. Donici, în predoslovia manualului său, se exprimă astfel : „Iar obştească dreptate a neamurilor iaste întru a oamenilor împreună petreacere, obştească pravilă carea oamenii de la sineşi au aflat, precum : a dărui unul altuia, a să împrumuta unul de la altul, a schimba unul cu altul, a vinde lucrul său şi a-l cumpăra altul etc.”³¹; urmează înşirarea drepturilor şi obligaţiilor civile.

Hrisovul de promulgare al *Codului Caragea* pomeneste şi el de armonia socială : „... n-am conţinut de-a pururea nu numai de a cugeta, ci şi în faptă de a pune orice am chibzuit că priveşte, şi în parte şi de obşte,

²⁴ *Ibidem*, art. 26.

²⁵ *Ibidem*, art. 28.

²⁶ *Ibidem*, art. 27.

²⁷ M. Fotino, *Manual juridic*, II/5.

²⁸ *Pravilniceasca condică*, p. 44.

²⁹ *Codul Caragea*.

³⁰ A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 17—19.

³¹ A. Donici, *Manual juridic*, p. 21.

spre buna petrecere și fericire tuturor celor ce sînt supt a noastră oblăduire ... din care se alcătuieste între norod o fericită chinonie și petrecere”³².

Desigur, armonia socială putea fi înțeleasă atunci atît în sensul concepțiilor feudale de a se respecta stratificarea socială existentă, cît și în sensul nou al gîndirii burgheze, care preconiza lărgirea drepturilor și libertăților sociale prin apropierea categoriilor nef feudale.

Un alt principiu progresist este acela de echitate, bazată pe toleranță, egalitate și dreptate. *Manualul juridic* al lui M. Fotino, deși recunoaște domnului o stăpînire absolută și neîngrădită asupra supușilor săi, îi cere să fie „milostiv față de toți, iertător, blînd, nepărtinitor și neprimitor de mită”³³, să fie „blînd și îngăduitor față de toți cei cum se cade”³⁴ și „să împiedice pe cei puternici de a vătămă pe cei slabi”³⁵. Tortura este desființată în prima fază a cercetărilor.

Pravilniceasca condică de asemenea recomandă judecătorilor „să se arate cu dulceață către cei ce să judecă și fără de pizîină sau fățarnicie, fără de a nu căuta la obrazul cuivaș”³⁶. De asemenea prevede ca : „judecătorii să nu se pornească nici odinioară la vreo strîmbătate sau pentru prieteșug sau pentru rudenie sau pentru frică ; și de să vor și sili de vreun obraz tare, să nu să plece, căci de să vor pleca, să vor pedepsi foarte greu, ca unii ce s-au temut mai virtos de acel obraz tare decît de Dumnezeu, de pravili și de Domn”³⁷.

Se constată astfel că și dreptul penal se regenera sub influența concepțiilor burgheze. Pedepsele crude și arbitrare ce caracterizau dreptul penal feudal au început să fie înlocuite prin sancțiuni penale mai umane, urmărindu-se individualizarea pedepsei și recuperarea socială a condamnaților.

Dispozițiile referitoare la inviolabilitatea domiciliului (ordonanța nr. 1) din *Manualul* lui M. Fotino sînt idei avansate, ca și cele din *Pravilniceasca condică*, și anume : motivarea hotărîrilor judecătorești (I, 2 ; III, 4 ; IV, 2) ; comunicarea hotărîrilor părților în proces (I, 2) ; forma scrisă a procedurii și înregistrarea în scris a dezbaterilor (IV, 4 ; II, 8 ; XIII, 3) ; preocuparea de pregătirea profesională a judecătorilor ; mărturisirea inculpatului nu justifică ea singură condamnarea sa (IV, 7) ; garantarea libertății individuale prin obligația ca inculparea să aibă la bază o poruncă domnească (IV 8) ; afirmarea principiului legalității (V, 9) ; interzicerea caznei în prima fază a cercetărilor (IV, 5).

Manualul lui A. Donici cuprinde de asemenea dispoziții înaintate, care prevestesc modernizarea dreptului penal : „Judecătorii criminalicești nu să cuvine îndată a începe cercetările prin bătăi și pedepse, nici să arate cruzimea înspăimîntătoare, nici să creadă lesne aceluia ce deodată mărturisește că iaste vinovat, căci poate de frică și de sfiială să mărturisească pentru sine fapte care nu le-au făcut ; ci cu multă răbdare și prin îndelungată cercetare să afle adevărul”³⁸.

³² *Codul Caragea*, p. 189.

³³ M. Fotino, *Manual juridic*, III, 1.

³⁴ *Ibidem*, III, 3.

³⁵ *Ibidem*, III, 8.

³⁶ *Pravilniceasca condică*, „Pentru judecători”, 2.

³⁷ *Ibidem*, 6.

³⁸ A. Donici, *Manual juridic*, titlul 41, 2.

„La pricini de vinovății judecătorii să cerceteze și să întreabe pe marturi, unul câte unul, deosebit, cum și pre vinovați, asemenea deosebi, luînd în scris zisele lor, ca să poată afla adevărul”³⁹.

„La pricini de vinovății fiește carele pentru al său păcat își ia pedeapsa, nici fiu pentru tată răspunde, nici tată pentru fiu”⁴⁰.

Pravila cea mai influențată de aceste idei avansate este *Condica criminalicească* a Moldovei din 1820—1826, atît prin faptul că era întocmită după *Codul austriac* din 1803, în care pătrunseseră ideile timpului, cît și prin faptul că a fost întocmită mai tîrziu. Găsim astfel recomandarea ca judecătorii „să nu îndrăznească a pedepsi cu cruzime pe cei pîrîți sau învinovați, ci cu răbdare și cu păsuală, cercetînd să deslusească adevărul”⁴¹. „Cînd nu va fi cu putință a se descoperi urmările faptei, atuncea singură mărturisirea nu poate avea puteare spre a fi deplină dovadă”⁴². Principiul legalității în pronunțarea și executarea pedepselor este formulat astfel: „Fieștecare judecătoriu datoriu iaste a ști că are să urmeze pravilii, iar nu părerii sale ...”⁴³. „Singură pravila hotărăște pedepsele”⁴⁴. Judecătorii trebuie să nu facă exces nici de blîndețe nici de cruzime, adică să aplice o pedeapsă justă, proporțională cu gravitatea faptei: „Tot judecătoriu ce să arată fără de vreme milostiv, sau peste măsură aspru, să abate din drumul dreptății: de aceia trebuie să fie întocma următor legiurii pravilelor”⁴⁵. Tortura este condamnată: „Judecătorii nu trebuie lesne a hotărî spre a se pune pîritul sub pedeapsă pentru mărturisirea faptii ... căci nici o dreptate nu poate statornici legiurirea unei pedepse, cînd încă rămîne îndoială, de este pîritul vinovat sau nevinovat...”⁴⁶. Pedepsele excesiv de aspre sînt condamnate: „Îngrozirea pedepsii pentru ca să aibă desăvîrșit lucrarea ei, să cuvine, ca aceea ce easta prin pravilă hotărît, să fie nestrămutat. Căci de și vor fi pedepsile mai măsurate, însă cu hotărîre de a nu să erta, atuncea vor face mai tare lucrarea în sufletele tuturor decît frica unei pedepsi mai aspre cu nădejde de scăpare”⁴⁷, din care descifrăm dispariția concepției feudale care considera înfracțiunea ca un păcat. Ultimele vestigii de compozițiune între părți dispar: „Prin învoiala ce ar face vinovatul cu pîrișul său, nu va putea scăpa desăvîrșit de pedeapsa sa”⁴⁸.

În domeniul dreptului civil însă, pătrunderea ideilor avansate a avut o mai mare înriurire. Activitatea civilă și comercială de fiecare zi a păturilor active ale populației nu mai poate suporta imobilismul și îngrădirile dreptului feudal. Această activitate are nevoie de o mai mare libertate de mișcare, de repeziciune în încheierea și executarea contractelor, de garanții suficiente, de instrumente de plată adecvate intensificării

³⁹ *Ibidem*, 41, 3.

⁴⁰ *Ibidem*, 41, 4.

⁴¹ *Condica criminalicească a Moldovei, 1820—26*, 1928, § 15.

⁴² *Ibidem*, § 131.

⁴³ *Ibidem*, § 147.

⁴⁴ *Ibidem*, § 173.

⁴⁵ *Ibidem*, § 148.

⁴⁶ *Ibidem*, § 175.

⁴⁷ *Ibidem*, § 181.

⁴⁸ *Ibidem*, § 184.

activității contractuale. Dezvoltarea producției de marfă pentru piață a dus la activarea schimburilor comerciale prin deschiderea unui vast câmp de activitate și de desfacere a mărfurilor din Principate, fie ele produse de stăpînii de moșii, fie de țărani sau de orașeni. De unde pravilele secolului al XVII-lea erau dominate de dispoziții de drept penal, drept canonic sau de drept de familie, cele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea pun accentul pe dispozițiile de drept contractual.

Manualul juridic al lui M. Fotino prevede o reglementare amănunțită a contractelor de vînzare (XXXIII și XXXV), de depozit (XXX), de dezvoltare a creditului prin înlesnirea împrumuturilor (XXV), a raporturilor dintre proprietari și chiriași. Dezvoltarea orașelor pune noi probleme prin complicarea raporturilor de vecinătate, aglomerarea construcțiilor și desfășurarea mai intensă a circulației (XVII).

Manualul lui Donici de asemenea stabilește normele de bază ale unui regim de proprietate privată și pentru un sistem contractual adaptat noilor relații de producție. În materie contractuală se admite principiul că proprietatea nu se transmite prin simplu consimțămînt, ci prin tradiție, însoțită de plata unei părți din preț sau a prețului întreg, sistem adoptat, după *Codul austriac*, și de *Codul Calimach*⁴⁹.

În *Legiuirea Caragea*, alături de dispoziții feudale care se păstrează, alături de clasificări învechite ca aceea a „obrazelor” pe care le împarte, după noroc, în slobozi, robi și sloboziți⁵⁰, apar instituții noi, specifice orînduirii burgheze : polița⁵¹ și falimentul (mofluzia)⁵² și găsesc reglementarea în această legiuire.

În comparație cu aceste pravile, *Codul Calimach* reprezintă un mare pas înainte, prin sistematizarea și prin dezvoltarea materiei, dar mai ales prin prelucrarea în sens burghez a dreptului roman al lui Iustinian și a *Bazilicalelor* și prin forma modernă, proprie dreptului burghez, așa cum o făcuseră mai înainte *Codul civil francez* din 1804 și *Codul civil austriac* din 1811. Deși cuprinde și reglementează încă instituții feudale, concesiile făcute sistemului existent ca robia, claca, situația inferioară a femeii măritate, deosebirea între creștini și necreștini, materia obligațiilor este reglementată pe larg, și în sens burghez, ca de exemplu rînduiala concursului creditorilor⁵³, astfel că el reprezintă ultima expresie a evoluției dreptului din acea perioadă.

O dovadă că texte vechi, în sens nou, s-au aplicat în țările noastre, este și cartea de judecată din 28 noiembrie 1773, dată de către departamentul de judecăți al divanului Moldovei. În acest proces de natură comercială, ocazionat de schimbul de mărfuri între negustori din Rusia, Turcia, Italia și Moldova, care arată dezvoltarea tranzitului de mărfuri, s-au aplicat textele bizantine din *Exabiblu* lui *Armenopol*. Printre probleme prezentate figurează polițe și facturi cu sume imense, în diferite monede străine. Textele invocate sînt cele relative la regulile „tovărășiei

⁴⁹ A. Donici, *Manual juridic*, ed. critică, titlul 11, 2.

⁵⁰ *Codul Caragea*, partea I, d.

⁵¹ *Ibidem*, partea a III-a, cap. 7.

⁵² *Ibidem*, partea a V-a, cap. 4.

⁵³ *Codul Calimach*, ed. critică, § 1 974—2 032.

negustorești” și la obligația reclamantului de a face dovada susținerilor sale, texte bizantine care au fost aplicate într-un spirit nou, pentru a corespunde naturii comerciale a acestei operațiuni⁵⁴.

Sobornicescul hrisov, un autentic produs juridic românesc, apare la 1785, într-o perioadă în care feudalismul, încă puternic, se află în conflict cu noile forțe sociale. Stăpînii de pămînt, avînd la dispoziție mari capitaluri, încearcă să le plaseze în pămînturile și imobilele răzeșilor, eludînd dispozițiile de protimisii și folosînd pentru cumpărare, forma daniei. Hrisovul, interzicînd daniile făcute de cei slabi celor puternici, se face apărătorul răzeșilor, în dauna marilor proprietari. Este semnificativ faptul că hrisovul apără proprietatea răzeșească, cea mai apropiată de proprietatea de tip burghez, de abuzurile păturii posesoare de capital, utilizînd o instituție de drept feudal, pe care o întărește. Faptul că hrisovul se aplică numai pentru viitor, pune în lumină principiul neretroactivității legilor.

În materie de procedură, ținem să menționăm încercările de organizare a instanțelor de judecată făcute de *Pravilniceasca condică*, instanțe care pînă la ea erau de tip pur feudal. Aceste reguli, care pregătesc pe cele ale orînduirii burgheze, fixează atribuțiile organelor de judecată, stabilesc că apelul se adresează unei instanțe judiciare superioare și extind practica de reprezentare prin „vechili” avocați, ca niște auxiliari indispensabili ai justiției și ai justițiabililor.

În concluzie, pravilele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, fără să fie coduri propriu-zise, sînt culegeri de norme juridice și morale impregnate de ideile noi ale vremii. Apărute într-o perioadă de tranziție, ele reflectă atît realitățile unui sistem feudal în declin, cît și noile relații de caracter capitalist.

Ideile iluministe de dreptate, de libertate și echitate socială, bazate pe evoluția relațiilor economice și sociale, au fost utilizate de noile forțe sociale care s-au străduit să adapteze vechile instituții noilor relații ale unei lumi în plină transformare. Dreptul și instituțiile reușesc să se descătuseze parțial de tutela bisericii, apar dispoziții noi pentru instituții noi, se modernizează cele vechi, se organizează și se sistematizează dreptul scris în dauna obiceiului, care nu-și mai găsește justificarea numai prin vechimea sa. În funcție de raportul dintre forțele sociale, dreptul servește cînd de frînă, cînd de stimulent. Ceea ce caracterizează această epocă și pravilele ei este efortul societății românești de a se desprinde de vechile concepții și de a căuta unele formule noi. Această perioadă reflectă elocvent interdependența dintre progresul social și cel juridic.

⁵⁴ Document publicat de C. Istrate, *Știri noi despre comerțul de tranzit prin Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, 1960, fasc. 2, p. 246—254, comentat de Gh. Cronț în *Exabibul lui Armenopol*, „Studii”, nr. 4, 1963, p. 831—832.

PERSONALITATEA ISTORICĂ A LUI AL.I.CUZA

(Cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa) *

DE

N. ADĂNILOAIIE

Poporul român a sărbătorit în această primăvară împlinirea a 150 de ani de la nașterea lui Alexandru I. Cuza, patriot înflăcărat, luptător neobosit pentru formarea și consolidarea statului nostru național, unul dintre cei mai populari domnitori pe care i-au avut țările române. Revoluționar la 1848, animat de idei înaintate în decursul întregii domnii, caracter integru, dîrz și cavaleresc totodată, Al.I. Cuza a luptat cu perseverență și abnegație pentru apărarea demnității și intereselor României pe plan extern și pentru introducerea unor reforme interne necesare modernizării și democratizării statului.

În adevăr, de numele domnitorului Unirii — și al sfetnicului său credincios M. Kogălniceanu — sînt legate actele mari ale istoriei noastre moderne : secularizarea averilor mănăstirești, organizarea învățămîntului, a justiției, a armatei, a administrației locale, întocmirea codurilor : civil, penal și comercial, abolirea servituțiilor feudale, împrăștierea clăcășilor și alte reforme structurale menite să contribuie la progresul României pe toate tărîmurile.

Născut la Birlad, la 20 martie 1820¹, cu un an înaintea răscoalei lui Tudor Vladimirescu, într-o perioadă de adînci frămîntări — cînd poporul român devenise o națiune conștientă și-și revendica împlinirea năzuințelor sale legitime de unificare politică și cînd se impunea cu acuitate înlăturarea orînduirii feudale — , Al. I. Cuza se trăgea dintr-o străveche familie de dregători moldoveni ; doi dintre înaintașii lui s-au jertfit pentru ideile lor politice, iar tatăl său, Ioan Cuza, fost ispravnic al ținutului Fălciu, a fost surghiunit de domnitorul Mihail Sturdza pentru că participase la revoluția din 1848.

Atît în familie, cît mai ales la Paris — unde face studii juridice — Al.I. Cuza ia cunoștință în mod direct de ideile revoluționare de libertate și egalitate de care erau animați și alți tineri veniți din Principate. De altfel, aceste idei înnoitoare se înrădăcinează pretutindeni, pe măsură

---

* Comunicare ținută la 20 martie 1970 în ședința plenară a Institutului „N. Iorga”.

¹ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 18 ; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Edit. științifică, București, 1966, p. 61.

ce țările europene pășesc pe calea dezvoltării capitaliste, iar burghezia în ascensiune revendică, în numele întregului popor, drepturi politice și economice.

În Principatele Române — ca și în celelalte țări din sud-estul Europei — dezvoltarea elementelor capitaliste a dat naștere, în această perioadă, ideii naționale, imprimând frământărilor interne și un caracter național, pe lângă cel social. Deșteptarea conștiinței naționale a contribuit în mare măsură la mobilizarea poporului la lupta pentru crearea statului național independent. V.I. Lenin, subliniind „legitatea istorică a mișcărilor naționale”, preciza că „trezirea maselor din somnolența feudală, lupta lor împotriva oricărei asuprii naționale, pentru suveranitatea poporului, pentru suveranitatea națiunii reprezintă un fenomen progresist” și că „orice mișcare națională tinde spre formarea de *state naționale* ...”².

În Principate, vicisitudinile istorice și mai ales jugul străin au frânat dezvoltarea internă, contribuind astfel la prelungirea relațiilor feudale dominante, la întârzierea procesului de formare a statului național.

Pentru a înțelege mai bine rolul jucat de Cuza în istoria patriei, semnificația operei legate de numele său, este necesar să aruncăm o scurtă privire asupra epocii în care a trăit, asupra coordonatelor în care s-a înscris activitatea sa. O asemenea retrospectivă ne dă prilejul să medităm nu numai la pildele de vibrant patriotism și chibzuință politică date de generația unioniștilor, ci și la ansamblul evoluției poporului nostru, la liniile diriguitoare ale acestei evoluții. Într-adevăr, unirea țărilor române, căreia Cuza și ceilalți făuritori ai ei i-au consacrat întreaga lor energie, nu a fost triumful unei singure generații, ci al unui ideal format și pregătit în decurs de secole, ce străbate ca un fir roșu istoria patriei încă din îndepărtatul ev mediu, traversind întreaga epocă modernă.

Idealul acesta își trage seva, cum se știe, din conștiința originii comune, a unității de neam și de limbă, transmisă din generație în generație și continuu cimentată prin multiplele legături — economice, politice și culturale — care, în curgerea veacurilor, au unit tot mai strâns poporul din ținuturile de dincoace și de dincolo de Carpați. Conștiința unității răzbate întreaga cultură românească de la cronicari pînă la iluștrii scriitori, publiciști și oameni politici din secolul trecut care au pregătit și înfăptuit Unirea. Cuvintele savantului domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir „neamul moldovenilor, muntenilor, ardelenilor..., cu toții, cu un nume de obște, români se cheamă”, avînd pe romani drept „moși și strămoși”, sînt continuate firesc, ca reflectare a aceleiași realități, dar mai încheată și mai pregnantă, în aprecierile lui Nicolae Bălcescu potrivit cărora la unire românii sînt „meniți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, sentimente, prin poziția geografică, prin trecutul lor și, în sfîrșit, prin nevoia de a se păstra și d-a se mîntui”³.

Dacă premisele Unirii se întîlnesc în vremurile îndepărtate ale istoriei noastre, înfăptuirea ei a devenit obiectiv necesară și stringentă abia la mijlocul secolului trecut, sub impulsul dinamic al dezvoltării forțelor de

² V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 24, București, Edit. politică, 1964, p. 143 și 144; vol. 25, p. 281.

³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1953, p. 311.

producție și al relațiilor capitaliste, al progresului economic care reclama o piață internă largă și unitară. În aceste condiții, când poporul român devenea o națiune, înfăptuirea statului național unitar se impunea drept cadrul optim pentru dezvoltarea socială și politică a societății românești. De aceea, ideea Unirii, asociată cu ideile de libertate și democrație, a pus stăpânire pe mințile cele mai înaintate ale vremii, aflându-se în centrul preocupărilor revoluționarilor pașoptiști, alături de abolirea relațiilor feudale, în proprietărea țaranilor, proclamarea egalității tuturor cetățenilor în fața legii și alte revendicări burghezo-democratice. În fond, revendicările programatice ale revoluției erau menite să desăvârșească procesul formării națiunii române, în sensul că înlăturau barierele juridice dintre clasele sociale, cointeresau țărănimea în apărarea micii proprietăți, implicat a patriei, și hotărau întrunirea țărilor române într-un singur stat național.

N. Bălcescu, care — alături de alți revoluționari — a luptat cu înflăcărare pentru cauza Unirii, scria cu fermitate în martie 1849 : „Unire națională și libertate vrem”. Marele democrat revoluționar preciza, totodată, că „nu poate fi libertate fără putere, și noi românii nu vom putea fi puternici pînă cînd nu ne vom uni cu toții într-unul și același corp politic”⁴.

Dar, deși întregul popor român dorea să se unească într-o Românie modernă, condițiile istorice — și mai ales politica de expansiune și dominație a marilor imperii feudale absolutiste înconjurătoare — nefiind favorabile unirii simultane a celor trei țări, statul nostru național avea să se formeze treptat, primul pas pe această cale fiind unirea Moldovei și Munteniei.

În fruntea luptei pentru Unirea Principatelor au stat cele mai luminate figuri de patrioți ai vremii, ca : Al. I. Cuza, Mihail Kogălniceanu, V. Alecsandri, Costache Negri, V. Mălinescu, C.A. Rosetti, D. Bolintineanu, Cezar Bolliac și alții. Toți aceștia au fost participanți activi și la revoluția din 1848. Al. I. Cuza a fost chiar unul dintre fruntașii mișcării pașoptiste moldovene.

La întrunirea revoluționarilor moldoveni din 27 martie 1848 Cuza a expus suferințele poporului, cerînd tuturor să pună mai presus interesele patriei și adăugînd că „este gata să-și dea viața pentru libertate”. A doua zi, îndemnînd pe revoluționari să atace palatul domnitorului M. Sturza, el sublinia : „Cu moartea noastră trebuie să deschidem un viitor nației noastre, vrednic de trecutul strămoșilor noștri romani”⁵. Arestat și schingiuit — rănit grav la picior —, Cuza a reușit totuși să scape și să participe, peste două luni, la adunarea de pe Cîmpia Libertății din Blaj, unde, prin cunoscutul strigăt „Vrem să ne unim cu țara”, românii transilvăneni au cerut, printre altele, și unirea cu frații de peste Carpați. Refugiat în Bucovina — alături de M. Kogălniceanu —, Cuza se ocupă cu întocmirea și răspîndirea apelurilor către popor ori a memoriilor către ambasadatele străine, referitoare la legitimitatea revoluției pașoptiste.

⁴ N. Bălcescu, *Opere*, IV, Corespondență, București, Edit. Academiei, 1964, ediție critică de Gh. Zane, p. 135.

⁵ Matei D. Vlad, *Rolul lui Alexandru Ioan Cuza în făurirea României moderne*, în „*Studii și articole de istorie*”, VI, București, 1964, p. 95; vezi și Dumitru Hîncu, *Kogălniceanu*, București, Edit. tineretului 1960, p. 29.

După întoarcerea din emigrație, Cuza a fost numit, de către noul domnitor Gr. Ghica, președinte al „judecătoriei ținutului Covurlui”, apoi director în Ministerul de Interne, iar mai târziu, în 1856, „în postul de pîrcălab la orașul și portul Galați”⁶. În aceste funcții el se remarcă „printr-o cinste exemplară” și „printr-o adîncă înțelegere față de țărănime”⁷.

Caimacamul antiunionist N. Vogoride, încercînd să și-l apropie pe Al.I. Cuza, îl reintegrează în armată (unde mai fusese între anii 1837-1840) avansîndu-l, în scurt timp, pînă la gradul de maior. La 24 iunie 1857, maiorul Cuza își dă demisia din funcția de pîrcălab de Galați, protestînd cu vehemență împotriva teroarei separatiste introdusă de caimacamul Vogoride în Moldova și a falsificării alegerilor pentru Divanul ad-hoc. Scrisoarea prin care Cuza își dădea demisia — și în care demasca totodată ingerințele electorale — a fost multiplicată și răspîdită în țară și străinătate, stîrnind pretutindeni un mare ecou și contribuind la hotărîrea puterilor garante de a anula alegerile falsificate din Moldova. La noile alegeri a fost ales și Al.I. Cuza, deputat de Galați, în Divanul ad-hoc. În această adunare el a sprijinit propunerea lui Costache Negri, Ioan Roată și a altor deputați, cu privire la împrumutarea țăranilor; în același timp s-a pronunțat pentru desființarea privilegiilor de clasă. În toamna anului 1858, Cuza fusese avansat colonel și numit locțiitor al hatmanului oștirii.

Activitatea de la 1848 și din anii următori, demisia răsunătoare în care a demascat pe Vogoride, patriotismul și ideile sale liberale au făcut din Cuza un luptător popular cunoscut atît pe plan intern, cît și în afara granițelor țării. Puternica personalitate a lui Cuza explică dubla sa alegere ca domn al Moldovei și al Țării Românești — la 5 și 24 ianuarie 1859 — și entuziasmul deosebit al maselor largi populare la aflarea știrii că el fusese menit să întruchipeze principiul unirii celor două principate. La București, unde la 24 ianuarie rolul hotărîtor în alegerea domnitorului l-au avut masele populare, la aflarea rezultatului votului era o atmosferă de adevărat delir; martorii oculari arată că în acele clipe de entuziasm „tot Bucureștii era în picioare, de la Filaret și Dealul Mitropoliei pînă la Băneasa” și că din piepturile tuturor răsunau uralele: „Trăiască Unirea”, „Trăiască Cuza-Vodă, alesul Moldovei și al Munteniei !”, „Trăiască România, una și nedespărțită !”⁸.

La începutul lunii februarie 1859, cînd domnitorul Cuza a venit în București i s-a făcut o primire triumfală. Populația capitalei, aproape în întregime, i-a ieșit în întîmpinare. Oamenii stăteau înghesuiți pe străzi la ferestre, în balcoane și chiar pe acoperișurile caselor spre a-l putea vedea pe Cuza. În aclamațiile și uralele mulțimii „din toate părțile ploau valuri de flori” în „calea domnului”, scriu ziarele vremii⁹. Niciodată pînă atunci nu fusese primit vreun domnitor atît de frumos, cu atîta căldură,

⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 65—66; vezi și N. Corivan, *Precizări cu privire la funcțiile publice ocupate de Alexandru Cuza pînă la alegerea lui ca domn*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 482—484.

⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 66.

⁸ I.G. Valentineanu, *Din memoriile mele. Alegerea, detronarea și înmormîntarea lui Cuza-Vodă, 1859, 1866, 1873*, București, 1898, p. 11.

⁹ Vezi „Dîmbovița” și „Anunțatorul român” din 11 februarie 1859.

nici chiar „suveranii marilor state” n-au avut parte de asemenea primire — remarcă M. Kogălniceanu¹⁰.

Ecoul dublei alegeri a lui Cuza a fost foarte mare și în Transilvania. Nu numai periodicele românești, dar și gazetele progresiste săsești și ungurești — „Kronstädter Zeitung” și „Kolozvári Közlöny” — relevă că „de 200 de ani, poporul român n-a fost așa de fericit”, ori că alegerea de la 24 ianuarie este „o demonstrație care face cinsto poporului român, o victorie rar întâlnită în istorie”¹¹. După 24 ianuarie, forța de atracție a tînărului stat național român asupra ardelenilor a sporit mereu. Subliniind bucuria deosebită a ardelenilor la alegerea lui Cuza, cărturarul Al. Papiu-Ilarian arată că actul de la 24 ianuarie a făcut să crească flacăra speranței unirii tuturor românilor într-o singură țară și că „românii din Transilvania numai la Principate privesc”¹².

În acei ani, adeseori, mulți români transilvăneni, cînd se întîlneau între ei, se salutau cu cuvintele : „Să trăiască Badea Ion”, sau, la petreceri închinau cîte un pahar de vin în sănătatea lui „Badea Ion” (adică a lui Alexandru Ioan Cuza), în speranța că va veni să-i dezrobească și pe ei spre a se putea „uni cu țara”.

Optimismul transilvănenilor este totodată o dovadă peremptorie că alegerea din Principate reprezenta triumful principiului unirii întregului popor român, că Al.I.Cuza era personificarea mării idei de unitate. Este ilustrativ faptul că a doua zi după alegerea de la Iași ziarul „Românul” scria că numele domnitorului a fost aclamat în toată România cu un singur glas : „Să trăiască Alexandru Cuza, alesul românilor”¹³. Poporul a văzut în alegerea lui Cuza nu numai „reinălțarea naționalității române”, ci și începutul unei ere noi de dreptate, libertate și progres¹⁴.

De altfel, modul în care s-a urcat pe tron și a condus țara Al.I.Cuza nu-și are asemănare în viața și opera nici unui alt domnitor din istoria patriei. El a ajuns la domnie nu în virtutea unor drepturi dinastice sau ca rezultat al vreunui joc de interese între marile puteri, ci prin voința celor mai largi mase populare, a națiunii întregi, care, prin dubla alegere de la 5 și 24 ianuarie 1859, își împlinea, în pofida a nenumărate opreliști, un vechi și scump ideal. Deși a purtat titulatura și însemnele tradiționale ale domniei, primul conducător al României moderne nu s-a considerat decît un mandatar al voinței poporului, înțelegînd să folosească prerogativele domnești spre a sluji interesele naționale fundamentale.

O caracteristică a lui Al.I.Cuza a fost fermitatea cu care a știut să apere drepturile și demnitatea țării în toate împrejurările, asumîndu-și orice risc pentru situația sa personală. Bărbat de stat curajos și tenace, animat de un fierbinte patriotism, Cuza, în toată domnia lui, a vegheat și n-a îngăduit să fie atinse nici unul din drepturile recunoscute românilor de Convenția de la Paris și nici prestigiul țării. Cînd Poarta otomană, urmărind să intimideze Principatele, adună, demonstrativ,

¹⁰ Documente privind Unirea Principatelor. Corespondență politică (1855—1859), Edit. Academiei, 1963, p. 517 (volum întocmit de Cornelia Bodea).

¹¹ Vezi Ștefan Pascu, *Ecoul unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania, în Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei, 1960, p. 463.

¹² *Ibidem*, p. 464.

¹³ „Românul” din 6/18 ianuarie 1859, apud D.A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VIII, București, 1900, p. 371.

¹⁴ Vezi A. Oșetea, *Însemnătatea istorică a Unirii*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 35.

trupe la Șumla, Cuza ordonă, la 14 aprilie 1859, concentrarea armatelor muntene și moldovene în tabăra de la Florești, pentru a putea stăvili o eventuală agresiune turcească ori austriacă¹⁵. Chiar mai înainte — în februarie 1859 — domnitorul declarase categoric consulului englez Colquhoun că, „dacă turcii încearcă să intre pe teritoriul muntean, se va așeza în fruntea poporului său, și va fi vărsare de sînge”¹⁶. Cînd guvernul otoman și cel austriac — nerecunoscînd Unirea Principatelor — ignorau pașapoartele românești, domnitorul a dat dispoziții ca autoritățile române să adopte măsuri similare față de pașapoartele turcești ori habsburgice și, bineînțeles, cele două puteri au fost obligate să revină asupra dispozițiilor discriminatorii anterioare.

Chemat la Constantinopol pentru a face vizita îndătinată sultanului, Cuza amină peste un an și jumătate plecarea și răspunde invitației numai după ce obține asigurarea că va fi primit cu toate onorurile cvenite unui conducător de stat. Și în adevăr, domnitorul s-a bucurat la Constantinopol de o primire deosebită, fiind tratat ca un suveran¹⁷.

În anii următori, cu ocazia secularizării averilor mănăstirești, a introducerii Statutului dezvoltător al Convenției ori a înlăturării regimului capitulațiilor, Cuza a dus aceeași politică energică și demnă în relațiile cu Poarta otomană, ca de altfel în relațiile cu toate puterile europene. Domnitorul se considera „șeful unei adevărate națiuni moderne, capabilă de a-și apăra toate drepturile ei”¹⁸. În toamna anului 1865, cînd marele vizir și-a permis să facă anumite observații lui Cuza, în privința tulburărilor de la București, a primit din partea acestuia un răspuns demn, „unul din cele mai mîndre acte — scrie N.Iorga — care au pornit vreodată de la un guvern românesc în legăturile cu străinătatea”¹⁹.

Am menționat că domnitorul se purta la fel de demn și în raporturile cu celelalte țări europene spre a nu știrbi — cu vreo manifestare personală — prestigiul României. De pildă, atunci cînd țarul Rusiei venise în Crimeea, iar unii oameni politici îl sfătuiau pe Cuza să meargă să-i facă o vizită, acesta le-a declarat categoric: „Eu sînt Alexandru Cuza, dar ca domn reprezint demnitatea unui tron ce-mi este încredințat, reprezint suveranitatea națiunei; nu știu dacă susceptibilitatea națiunei nu s-ar irita cînd, fără voia ei, domnul ei ar juca rolul solilor. Dacă politica bazată pe interesele națiunei cere ca guvernul României să exprime sentimente de omagiu cătră unul din puternicii vecini, înaintînd chiar în statul său spre a-l felicita, vor merge oamenii trimiși de guvern să execute acest act de curtenie; eu nu uit că reprezint suveranitatea unei nații și nu pot da mai mult decît ea voiește”²⁰. Cuza a trimis totuși în întîmpinarea țarului pe generalul Florescu și pe N.Docan, care nu erau miniștri.

¹⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 82.

¹⁶ T.W.Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856 — 1866*, trad. de Alice L. Bădăscu, București, 1944, p. 270.

¹⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 102—103.

¹⁸ N. Iorga, *Războiul pentru independență națională — Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, p. 17.

¹⁹ *Ibidem*, p. 18.

²⁰ Vezi M. Savel, *Domnia marelui domnitor român Alexandru Ion I Cuza*, ediția a 2-a, Bacău, 1911, p. 96.

Alegerea lui Cuza pe tronul celor două principate n-a constituit decît prima etapă a unirii lor, deoarece acest act trebuia să fie recunoscut de marile puteri europene, iar apoi se impunea și efectuarea unirii administrative, cu un singur guvern și o singură adunare. Rămînea ca domnitorul să apere și să consolideze pe plan european unirea completă. Conștient de menirea sa istorică, Cuza sublinia de la începutul domniei : „Unirea este credința mea politică, ea este ținta de mîntuire a națiunii române la care părinții noștri au căutat a ajunge și la care sper că vom putea ajunge. Eu trebuie să fac unirea, căci sînt dator către nația care m-a ales și către istoria către care trebuie să am o responsabilitate”²¹. Desăvîrșirea unirii — implicit recunoașterea dublei alegeri — era o necesitate stringentă a dezvoltării social-economice a principatelor și de aceea Cuza — dînd dovadă de o iscusință politică deosebită — a luptat cu dîrzenie, în primii ani de domnie, pentru atingerea acestui obiectiv²².

Spre a obține recunoașterea dublei alegeri, Cuza a trimis oameni politici destoinici — C.Negri, V.Alecsandri, Ștefan Golescu, Ludovic Steege — pe lîngă cabinetele europene. La începutul lunii aprilie 1859 recunoașterea acestei alegeri din partea Franței, Rusiei, Angliei, Prusiei și Sardiniei era fapt împlinit. Austria și Turcia au continuat să se opună și nu l-au recunoscut pe Cuza decît în august, după ce, în prealabil, Imperiul habsburgic fusese înfrînt de Franța și Sardinia în războiul ce avusese loc în nordul Italiei. La începutul lunii octombrie 1859 sultanul trimise lui Cuza cele două firmane de investitură, pe care domnitorul le primi într-un cadru foarte restrîns și discret, spre a arăta că nu acordă nici o importanță acestor formalități²³ — el fiind ales prin voința țării și nu prin favoarea puterii suzerane.

Și mai grea a fost bătălia pe care a trebuit s-o dea domnitorul pentru acceptarea de către puterile garante a desăvîrșirii pe plan administrativ a Unirii Principatelor. Prin măsuri interne, treptat și tacit, s-au unificat relațiile externe, armata, poștele și telegraful. Administrația telegrafului din ambele principate a fost centralizată încă din luna mai 1859²⁴.

În același timp, în memorii adresate puterilor garante, Cuza arăta greutățile guvernării cu ministere și camere diferite, cu deplasări continue dintr-o capitală în alta, insistînd mai ales asupra necesității de a se împlini voia poporului, care încă în divanurile ad-hoc se exprimase pentru unirea completă a Principatelor Române. În vara anului 1861, cînd Turcia și Austria tergiversau încă consimțămîntul lor pentru unirea completă a Principatelor ori puneau condiții inacceptabile (ca dreptul de intervenție armată, numirea unui guvernator în Moldova și a unor consilii provinciale), Cuza a declarat categoric consulului austriac : „Ne trebuie unirea, dacă nu ne-o vor acorda puterile, vom fi siliți să ne-o dobîndim singuri”²⁵.

²¹ *Ibidem*, p. 27.

²² Pentru cunoașterea aprofundată a acestor probleme vezi : N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Al.I. Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*. Edit. Academiei, 1960, p. 387—412, și Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor unile pentru desăvîrșirea unirii*, în *op. cit.*, p. 413—449.

²³ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 84.

²⁴ Vasile Maciu, *Crearea României moderne. Înfrățirea statului național independent*, în *Studii și articole de istorie*, XI, București, 1968, p. 124.

²⁵ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 441—442 ; Vezi și Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 102.

Manevrînd cu mult tact, circumspecție și perseverență — necedînd în fața celor care-l îndemnau la acțiuni pripite, imprudente ori riscante și bucurîndu-se continuu de sfaturile competente și încurajatoare ale destoinicului diplomat C.Negri, reprezentantul țării la Constantinopol —, Cuza a reușit să obțină, în noiembrie 1861, consimțămîntul celor șapte puteri europene pentru înfăptuirea unirii administrative și legislative a Principatelor cu un singur guvern, o singură cameră și o singură capitală. La 3 decembrie 1861, domnitorul, declarînd în fața Adunării de la Iași că „după trei ani de silințe neîntrerupte... Unirea este în fine dobîndită pentru noi“, ținea să precizeze că „Înalta Poartă, precum și toate puterile garante, au aderat la Unirea Principatelor“, iar această unire „va fi așa precum România o va simți și o va dori“²⁶. Observăm că Al.I.Cuza prezenta — pe bună dreptate — unirea deplină ca un rezultat al acțiunilor hotărîte ale poporului român și nu ca un dar al puterilor garante. Peste o săptămînă Cuza a dat o proclamație către țară prin care a subliniat: „Unirea este îndeplinită ! Naționalitatea română este întemeiată... În zilele de 5 și 24 ianuarie ați depus toată a voastră încredere în alesul nației, ați întrunit speranțele voastre într-un singur domn. Alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie“²⁷.

La 24 ianuarie 1862 s-au deschis la București lucrările primei adunări a Principatelor Unite, care de acum înainte aveau să se numească România. Domnitorul anunța, cu bucurie, deputaților că ziua aceasta „este o zi de serbare“ pentru întregul popor ; „Unirea — preciza Cuza — dobîndită cu prețul atîtor necurmăte silințe este „singura stare politică“ ce poate „să asigure viitorul nostru și să ne permită a da țării organizarea ce o așteaptă de atît de mult timp“²⁸. În adevăr, de acum înainte lupta avea să se dea pe plan intern pentru introducerea instituțiilor și a reformelor necesare dezvoltării statului pe calea progresului.

Rolul progresist al lui Cuza nu constă numai în strădaniile sale pentru desăvîrșirea *Unirii Principatelor*, ci și în elaborarea de legi și în crearea de instituții care aveau să reorganizeze statul pe baze moderne²⁹. La 5 ianuarie 1859, cu ocazia alegerii lui Cuza pe tronul Moldovei, M. Kogălniceanu — în numele Adunării deputaților — i-a adresat cele mai semnificative urări pentru misiunea ce o avea de îndeplinit noul domnitor : „Alegîndu-te pe tine domn în țara noastră, am vroit să arătăm lumii aceea ce toată țara dorește : la legi nouă, om nou . . . Fii dar omul epocii ; fă ca legea să înlocuiască arbitrarul ; fă ca legea să fie tare ; iar tu, măria-ta, ca domn, fii bun, fii blînd, fii bun mai ales pentru acei pentru cari mai toți domnii trecuți au fost nepăsători sau răi . . . Fă dar ca domnia-ta să fie cu totul de pace și de dreptate“³⁰. Cuza — înzestrat cu o inteligență scilicitoare și cu o voință nestrămutată — a căutat și a reușit în mare măsură să fie un om nou, deosebit de domnitorii din trecut, să creeze instituțiile și să facă reformele necesare stadiului de dezvoltare al societății, reforme care să ducă la modernizarea statului, la emanciparea clăcașilor

²⁶ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 447.

²⁷ *Mesajii și proclamații ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 61.

²⁸ *Ibidem*, p. 63—65.

²⁹ Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 103.

³⁰ D.A. Sturdza, *Acte și documente* . . . , vol. VIII, p. 345.

și la egalitatea tuturor locuitorilor în fața legilor. „Avem tot de creat — declara Cuza în primul an al domniei —, avem a întemeia creditul nostru public, a deschide drumuri, a face poduri, a împodobi și a sănătăți orașele, a lărgi porturile, a înflori comerțul, a încuraja industria, a întări armata, a săpa canaluri, a întinde linii de drum de fier pe suprafața pământului nostru pentru înlesnirea comunicărilor și într-un cuvânt a dezvolta toate stabilimentele publice”³¹.

În mesajele domnești pentru deschiderea sesiunilor Adunării deputaților și în proclamațiile către țară, Cuza dădea directive sau sugestii interesante, în privința legilor ori a măsurilor ce trebuiau adoptate. Astfel, arătând că învățământul primar este absolut necesar „spre a răspîndi o viață nouă în toată țara”, Cuza sublinia că „în educația poporului, bine condusă, se află cele mai bune garanții de ordine, de progres și de patriotism luminat”. De aceea el cerea ca instrucția publică să fie pusă la „îndemîna tuturor claselor”, ca „fiecare locuitor să știe în curînd a scrie și a citi”, ca să se înființeze pe lângă facultățile proiectate și facultăți de științe economice, administrative, agronomie, industrie și comerț, spre a pregăti oamenii capabili de care țara are nevoie³². Preconiza ca administrația locală să fie condusă de consilii liber alese, agricultura de comisii agricole județene, justiția de magistrați incoruptibili, iar rangurile armatei să fie deschise tuturor românilor chemați întru apărarea patriei³³. Domnitorul conchidea ca toate reformele ce se vor face să fie însuflite de „spiritul libertății, al egalității și al propășirii, pentru binele și fericirea obștească”³⁴.

Cuza s-a străduit să instaureze în țară, în toate ramurile de activitate, spiritul de muncă, de dreptate, de egalitate, ordine și disciplină, împotrivindu-se cu tărie privilegiilor feudale și abuzurilor dregătorilor. „Cu cît dar cineva este pus mai sus — arăta domnitorul Unirii — cu atît mai mult el trebuie să respecte legea și să fie pedepsit mai aspru cînd nu o păzește”³⁵. Arătînd că legile țării trebuie să se aplice în mod corect tuturor locuitorilor — indiferent de condiția lor socială —, Cuza declara, în octombrie 1860, că națiunea i-a „delegat suveranitatea sa” nu pentru a avea „două măsuri”, nu pentru a permite „unora toată licența și celorlalți să nu li dăm măcar dreptatea”³⁶.

Pe linia organizării interne de stat, Cuza a dispus — după unificarea armatei muntene și moldovene — să fie întocmite primele legi și regulamente militare cu caracter național, concretizate în legea de reorganizare a armatei din februarie 1864. Aceasta privea recrutarea și organizarea armatei, constituindu-se patru divizii teritoriale cu sediul în orașele: București, Craiova, Galați și Iași. Armata a devenit permanentă. În afară de trupele permanente mai erau milițiile formate din grăniceri

³¹ *Mesajii și proclamații...*, p. 14.

³² *Ibidem*, p. 22—23.

³³ *Ibidem*, p. 19—20.

³⁴ *Ibidem*, p. 58.

³⁵ *Ibidem*, p. 46.

³⁶ *Ibidem*, p. 47.

și dorobanți. Serviciul militar era obligatoriu și ținea patru ani în activitate și alți doi ani în rezervă³⁷.

Prin grija domnitorului, toate categoriile de arme — infanterie, artilerie, cavalerie etc. — și-au mărit simțitor efectivele. Tot din timpul domniei lui Cuza datează atelierele pirotehnice din București și Arsenalul armatei; de asemenea, primele publicații de specialitate, ca revista „România militară” sau „Almanahul militar”. Se căuta ca în aceste reviste, în afară de datele privitoare la instrucția, încadrarea ori organizarea armatei, să se publice și fapte din trecutul de luptă al țării pentru a cultiva patriotismul la ostași³⁸. Înminând regimentelor drapelurile noi, cu trei culori, Cuza a ținut să sublinieze: „Steagul e România, acest pământ binecuvântat al patriei, stropit cu singele străbunilor noștri și îmbelșugat cu sudorile muncitorului. El este familia, ogorul fiicăruia, casa în care s-au născut părinții și unde se vor naște copiii voștri. Steagul este încă simbolul devotamentului, credinței, ordinii și al disciplinei ce reprezintă oastea . . . , e totodată trecutul, prezentul și viitorul țării, întreaga istorie a României”³⁹. Domnitorul urmărea să creeze o armată puternică, capabilă să lupte pentru a dobîndi independența națională a României.

O realizare de seamă din timpul domniei lui Cuza este organizarea învățămîntului. Prin legea pentru instrucția publică din 25 noiembrie 1864 s-au stabilit 3 grade de învățămînt, și anume: primar, secundar și superior. S-a proclamat obligativitatea și gratuitatea învățămîntului primar atît la orașe, cît și la sate. În vederea răspîndirii culturii s-au luat o serie de măsuri pentru înființarea de școli rurale și urbane. Pe lângă Universitatea de la Iași, care luase ființă din 1860, în anul 1864 a fost creată — pe baza unor institute de învățămînt superior existente — și Universitatea din București, avînd facultăți de: drept, litere, filozofie și științe.

La 6 decembrie 1864, exprimîndu-și încrederea în eficacitatea legii instrucțiunii publice, Cuza declara în fața corpurilor legiuitoare că „nu mai tîrziu decît într-un an, pe toată suprafața României nu va mai exista un singur oraș, orașel sau sat care să nu aibă școala sa, care să nu poată îndestula tînăra generație cu pîinea intelectuală”⁴⁰. Deși optimismul acesta a fost parțial infirmat de realitățile anilor următori — multe sate rămînînd fără școală — este un fapt notoriu că domnitorul Unirii acorda o mare atenție dezvoltării învățămîntului, vizitînd adeseori locașurile de cultură⁴¹; uneori participa chiar la serbările de sfîrșit de an — la Iași ori la București — ,distribuind personal premii elevilor silitori. Odată, cu ocazia distribuirii premiilor la Iași, Cuza reliefează nobila menire a educației și a slujitorilor școlii: „Învățătura — spunea domnitorul — e fără îndoială mijlocul cel mai puternic, spre a aduce o națiune la adevărata ei maturitate și cultură. Instrucțiunea este începutul și finitul

³⁷ N. Adăniloiaie, *Formation de l'état national roumain*, Edit. Meridiane, Bucurest, 1965, p. 69.

³⁸ Vezi în acest sens Ion Cușșa și Gh. Romanescu, *Curs de istoria artei militare*, sub redacția . . . , București, 1968, p. 97—98.

³⁹ *Mesagii și proclamații* . . . , p. 90.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 135.

⁴¹ Vezi în acest sens și interesanta povestire a lui I. L. Caragiale intitulată *Peste 50 de ani*, în culegerea apărută sub îngrijirea acad. P. Constantinescu-Iași și Dan Berindei, *Gîndirea social-politică despre Unire*, Edit. p. 114.

-civilizațiunei. Națiunea română este dorită de a rezolvi această frumoasă problemă”, de a dobîndi „înflorirea și fericirea de care se bucură celelalte națiuni europene. Dezvoltarea și întărirea simțului național, dragostea de patrie, cultivarea virtuților celor mai frumoase, respectarea legilor, înrădăcinarea principiilor liberale și egalitare, moralizarea societății, răspîndirea tuturor cunoștințelor practice și folositoare — iată ce trebuie să ne deie instrucțiunea. Reprezentanții ei, corpul profesoral este chemat de a lucra în acest simț prin concursul patriotismului, al talentelor, cunoștințelor și zelului lor. Pretutindenea profesorii au stat și stau în capul tuturor ideilor, tuturor reformelor celor mari”. În încheierea cuvîntării, adresîndu-se direct profesorilor, Cuza preciza : „A domniei-voastră domnilor profesori este menirea de a lumina nu numai pre acei ce sunt copii, ci [și] pre acei ce nu mai sînt copii ; de a lumina societatea, națiunea întregă în sînul căreia trăiți. Dv. sunteți chemați de a deștepta prin idei, scrieri și cuvinte, renașterea morală și materială a țării”⁴².

Al. I. Cuza s-a interesat în mod permanent de administrația țării. El voia să fie informat, prin rapoarte scrise, despre situația exactă a unor instituții, județe ori orașe, despre bugetele lor ori despre moralitatea funcționarilor⁴³. Cînd trecea printr-un oraș se interesa și personal de aceste lucruri. În 1864 au fost promulgate și legile privind reorganizarea administrației locale : legea pentru înființarea consiliilor județene și legea comunală. Prin aceste legi, județul și comuna erau considerate circumscripții teritorial-administrative investite cu personalitate juridică și cu putere publică. Administrația județelor și a comunelor se făcea de consilii alese pe baza votului cenșitar⁴⁴, Cuza arăta, în mesajul din 6 decembrie 1864, că de la înființarea acestor consilii „comuna și județul, primind o viață proprie a lor, au devenit o realitate”.

Una dintre cele mai importante înfăptuiri din timpul domniei lui Cuza a fost reorganizarea justiției. Prin legile de organizare, instanțele judecătorești erau : judecătoriile de plasă, tribunalele județene, curțile de apel, curțile de jurați (în materie de criminalitate) și Curtea de casație, care era totodată și instanța de recurs. Judecătorii, fiind declarați inamovibili, își încetau funcțiile numai prin demisie, pensionare sau destituire (în cazuri grave) și nu puteau fi strămutați fără consimțămîntul lor.

Îndată după Unire—din îndemnul lui Cuza—s-a început și opera de unificare a legislației civile, penale și comerciale, cît și de întocmirea și aplicarea codurilor, care să prevadă statornicirea normelor juridice corespunzătoare unui stat modern. Spre sfîrșitul anului 1864 a fost terminată elaborarea Codului comercial, a Codului penal și a Codului civil. Codurile au intrat în vigoare în 1865. O atenție deosebită s-a dat întocmirii Codului civil, luîndu-se ca model Codul Napoleon din 1804 și unele norme juridice autohtone. Codul civil, modificîndu-se substanțial după 1944, a rămas și astăzi în vigoare, fiind bineînțeles interpretat în spiritul constituției socialiste⁴⁵.

⁴² Vezi M.Savel, *op.cit.*, p.87.

⁴³ Constantin C.Giurescu, *op. cit.*, 398—402.

⁴⁴ Dionisie Ionescu, Gh.Țuțui, G. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. științifică, București, 1957, p.147.

⁴⁵ *Ibidem*, p.148—150.

Este de menționat faptul că în 1865, prin aplicarea Codului penal, s-a desființat de fapt jurisdicția consulară străină, care dăunase economiei și demnității naționale⁴⁶. A fost așadar înlăturat regimul capitulațiilor, potrivit căruia, pînă atunci, cetățenii străini, bucurîndu-se de dreptul de extraterritorialitate, nu puteau fi supuși jurisdicției române; de acum încolo ei vor fi supuși legilor românești și prin aceasta autonomia statului va crește, făcîndu-se încă un pas spre independență.

În decembrie 1863, guvernul român a înfăptuit un act de mare importanță națională : secularizarea averilor mănăstirești. Etatismul acestor bunuri, reprezentînd o necesitate, fusese cerută și inclusă ca atare atît în programele revoluției din 1848 din Moldova și Țara Românească, cît și de divanurile ad-hoc. Moșiile închinat reprezentau un sfert din suprafața întregii țări, iar călugării greci, care administrau aceste însemnate averi, nu voiau să respecte legile și autoritatea statului român. În cursul anului 1864, moșiile acestea au fost preluate și date în arendă de guvern, iar, treptat, o suprafață de 571 976 ha a trecut, prin aplicarea legii rurale, în proprietatea foștilor clăcași. În felul acesta, secularizarea averilor mănăstirești a însemnat, în afară de creșterea autorității statului român, a avuției naționale, și un pas important spre rezolvarea problemei țărănești⁴⁷.

Reformele mai importante nu au putut fi înfăptuite în primii ani de domnie a lui Cuza, întrucît adunarea—aleasă pe baza stipulațiilor electorale ale Convenției de la Paris și formată din reprezentanții moșierimii și ai marii burghezii—s-a opus cu înverșunare politicii înnoitoare preconizată de șeful statului sau de guvernele mai progresiste ce s-au perindat la cîrma țării. Reforma agrară și reforma electorală au fost mereu respinse de majoritatea conservatoare a adunării. În aceste condiții s-a impus necesitatea unei reforme constituționale menită să modifice prevederile Convenției în sensul creării unor stipulații electorale mai largi, care să permită alegerea unei adunări legislative mai reprezentative.

Cuza a fost nevoit să dea lovitura de stat de la 2 mai 1864—sfărîmînd „legalitatea pentru a putea să înfăptuiască dreptatea”⁴⁸—dizolvînd adunarea și supunînd apoi, printr-un plebiscit, aprobării poporului o nouă lege electorală și un act constituțional intitulat „Statutul dezvoltător al Convenției din 7/19 august 1858”. Acest statut, aprobat prin plebiscitul din mai 1864, reprezenta o adevărată constituție, aducînd modificări esențiale Convenției de la Paris. Prin statut au fost mărite prerogativele domnitorului. Noua lege electorală, micșorînd censul, a sporit cu mult numărul alegătorilor. La sfîrșitul lunii mai 1864, Cuza, mergînd la Constantinopol, a reușit să obțină din partea sultanului aprobarea statutului și recunoașterea deplinei autonomii interne a României cu dreptul de a-și modifica ori cînd legile de organizare ale statului.

Dintre toate reformele cea mai mult așteptată de masele populare a fost cea agrară. De altfel, A.D. Xenopol a scris că reforma agrară „fusesse cuiul în jurul căruia se învîrtise toată domnia lui Cuza”⁴⁹. Cînd Cuza și M. Kogălniceanu au înțeles că pe cale legală nu pot impune deputaților

⁴⁶ Vasile Maciu, *op.cit.*, p.127.

⁴⁷ N.Adăniloaiie, *op.cit.*, p.61.

⁴⁸ N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, București, 1939, p. 370.

⁴⁹ A.D.Xenopol, *op. cit.*, p.412.

conservatori împroprietărirea clăcașilor, au recurs la lovitură de stat din 2 mai 1864, pentru ca apoi, după trei luni, să poată decreta mult așteptata reformă agrară.

Legea rurală, decretată de Cuza la 14 august 1864, a fost difuzată — împreună cu o proclamație a domnitorului către săteni —, citită și explicată țăranilor, prin județe, Proclamația lui Cuza anunța pe țărani că claca este desființată și ei rămân „proprietari liberi” pe locurile ce le stăpînesc „în întinderea hotărîită prin legile în ființă”. „De astăzi — spune Cuza țăranilor — voi aveți o patrie de iubit și de apărât”⁵⁰.

Într-adevăr, vestea decretării legii rurale — care aducea reforma agrară — a avut un mare ecou la sate, țărănimea primind-o cu explozii de bucurie. Imediat, din multe comune rurale au pornit scrisori de mulțumire și recunoștință către guvern și în special către domnitorul Cuza, sătenii glorificîndu-l pentru că le-a dat pămînt și libertate și le-a ridicat de pe umeri apăsătorul jug al clăcii. Astfel, la 25 august 1864, țăranii din mai multe sate ale județului Fălciu, într-o telegramă către Al. I. Cuza, arată: „Fapta...pe care Măria-Voastră ați isprăvit slobozind neamul românesc din boieresc, munca silită ce era mai rea și decît robia, este atît de mare, cît nu o poate scrie nimenea. Dumnezeu părinților noștri păstreze zilele Măriei-Tale ferice nebînduite, îl rugăm să ia din zilele noastre și a copiilor noștri și să adauge pe ale Măriei-Voastre”. În încheiere sătenii scriu: „Rugămu-te ... dă-ne voe ca de acum înainte să te numim părintele cel binevoitor și slobozitorul neamului țărănesc”⁵¹.

Locuitorii din Vălenii de Munte își exprimă și ei „cea mai vie recunoștință pentru dezrobirea clăcașilor” și îi urează domnitorului ani mulți, ca urmaș al lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, să conducă țara „la mărire și independență”, strigînd „Trăiască România mare și în veci nedespărțită”⁵². Scrisori și telegrame asemănătoare de mulțumire pentru legea rurală sînt foarte multe; ele se află în fondul Arhivei Cuza de la Biblioteca Academiei.

Data fiind vertiginoasa creștere a popularității lui Cuza, nu e de mirare că în luna septembrie 1864, cînd domnitorul a plecat în Moldova, „mii de țărani” au alergat în calea lui să-și exteriorizeze bucuria „la fiecare stație de poștă, ca și în fiecare oraș”. Apoi, cînd Cuza a poposit cîteva zile la moșia sa de la Ruginoasa, s-au adunat acolo circa 6 000 de țărani din nordul Moldovei; Cuza, venind în mijlocul țăranilor, le-a tîlmăcit legea rurală pe înțelesul lor și i-a sfătuit să fie oameni harnici și de bună rînduială⁵³.

Legiuirea agrară, ca și celelalte reforme de organizare internă — întemeiate pe principiul apărării proprietății burgheze — au contribuit la dezvoltarea mai rapidă a relațiilor capitaliste și au format totodată baza de susținere a statului național român. Cu toate limitele lor, reformele din timpul domniei lui Cuza au dus la progresul societății românești pe linia burghezo-democratică. Țăranii, îndeosebi, i-au păstrat o amintire neștersă

⁵⁰ *Mesagii și proclamații ...*, p.126.

⁵¹ Biblioteca Academiei, Manuscrise, fond. Arh. Cuza, vol. XXXVI, f.4.

⁵² *Ibidem*, f. 58.

⁵³ Vezi N.Adăniloae, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Edit. Academiei, 1967,

domnitorului Unirii, domnitorului care i-a emancipat și împroprietărit. Când se vedeau șicanați și nedreptățiți la împroprietărire, sătenii amenințau pe moșieri ori pe subprefecți că se vor plînge lui Cuza și de multe ori o făceau, avînd o mare încredere în spiritul de dreptate al domnitorului.

D. Bolintineanu arăta că domnitorul Cuza „cunoștea oamenii și lucrurile ... primea plîngerile tuturor” și nemulțumea uneori chiar pe miniștri, pentru că intervenea direct și îndrepta „rătăcirile lor” cauzatoare de plîngeri. „Orice om nedreptățit de ministru afla încă la palat o protecție. Tronul nu era străin de popor în păsurile lui”⁵⁴. N. Iorga sublinia, de asemenea, că lui Cuza „nu-i plăcea pompa și strălucirea, se amesteca bucuros în mulțime”, se apropia „fără trufie și de cei mai mici” și avea „urechea deschisă pentru plîngerile lor”. Era „sincer și franc în gîndul și în vorba sa, necruțînd pe nimeni și nedesprețuînd pe nimeni”, Cuza le spunea tuturor „adevărul cu curaj”. Era „om fără frică, dar nu fără prevedere, fără cruțare de sine, dar nu fără grija țării”, om viteaz, dar dezinteresat de persoana sa, „niciodată nu i-a păsat... de tronul său, de sănătatea sa, de viața și chiar de reputația sa. Țara era totul pentru dînsul, țara pe care a întemeiat-o” și „pe care a știut s-o reprezinte cu demnitate”. Pentru toate aceste lucruri Cuza a meritat „recunoștința contemporanilor săi” și a urmașilor și a fost iubit de popor, iar țara a fost fericită să-l „aibă în fruntea sa”, conchidea marele nostru istoric⁵⁵.

Al. I. Cuza însuși arăta că e mîndru că a reușit să înzestreze „România cu niște instituții atît de mari, atît de liberale”, e mîndru că este domnitorul „unui asemenea popor” — capabil „de orice progres” și „matur pentru viața politică” — care l-a înțeles și a răspuns chemării lui⁵⁶. „Dorința și ambițiunea mea este — preciza Cuza în decembrie 1864 — și va fi de a face ca poporul român să dobîndească sub domnia mea toate libertățile de care se bucură națiunile cele mai înaintate... Eu am conștiința misiunii mele, care este de a funda statul și societatea română... pe baza marilor principii ale egalității și civilizației moderne. Această misiune voi ști a o îndeplini în tot timpul și în toate împrejurările”⁵⁷.

Dar reformele introduse de Cuza și în special reforma agrară și electorală (lărgirea dreptului de vot) au înăsprit relațiile dintre domnitor și moșierimea conservatoare. Domnia autoritară, întronată după lovitură de stat din 2 mai, a nemulțumit o parte a burgheziei⁵⁸. Totodată burghezia invoca, tot mai insistent, dorințele deputaților unioniști din divanurile ad-hoc de a aduce pe tron un prinț străin, dintr-o dinastie apuseană, în speranța că țara de origine a noului domnitor va sprijini eficient interesele naționale ale României, inclusiv obținerea independenței. Din aceste considerente unii fruntași ai burgheziei s-au aliat temporar cu reprezentanții moșierimii conservatoare constituind „monstruoasa coaliție”, menită să înlăture pe Al. I. Cuza și să aducă un domnitor străin.

⁵⁴ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, ediția a V-a, București, 1873, p.56—57.

⁵⁵ N. Iorga, *Cuza Vodă și dușmanii săi a doua zi după detronare*, Vălenii de Munte, 1909, p. 9—10.

⁵⁶ *Mesajii și proclamații ...*, p.132 și 140.

⁵⁷ *Ibidem*, p.144.

⁵⁸ Vasile Maciu, *op. cit.*, p.128.

Un ziarist al vremii va scrie, mai târziu, în acest sens, următoarele : „Cu cât popularitatea lui Cuza Vodă se mărea, mai ales în urma mărețelor acte săvârșite ca domn al românilor, cu atât conspirațiunea ocultă lucra din răspuțeri pentru ajungerea scopului ei de răsturnare”⁵⁹.

Se pare însă că, la sfârșitul anului 1865, chiar domnitorul își considera misiunea oarecum încheiată. La 5 decembrie, în ultimul mesaj către corpurile legiuitoare, domnitorul, arătând că se consideră doar un depozitar al coroanei, lăsa să se înțeleagă că are intenția de a renunța la tron în favoarea unui prinț străin. Cu acest prilej Cuza declara deputaților : „Singura mea ambiție este de a păstra dragostea poporului român, este... de a fi folositor patriei mele, de a menține drepturile ei neatînse... Fie în capul țării, fie alături cu d-voastră, eu voi fi totdeauna cu țara, pentru țară, fără altă pîntă decît voința națională și marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui”⁶⁰. După dezvăluirea intenției domnitorului de a abdica, prietenii politici au început să-l părăsească, „puțini nu îl trădă” — va preciza D. Bolintineanu⁶¹. De altfel, a doua zi după detronare, însuși domnitorul le va declara complotiștilor că dezaproba doar „modul și alegerea momentului”⁶².

Cu toate că Al. I. Cuza arătase limpede că e dispus să abdice dacă interesele majore ale țării reclamă acest lucru, monstruoasa coaliție și-a intensificat pregătirile pentru a-l detrona cât mai repede. Reprezentantii acestei coaliții temîndu-se totuși de o reacție spontană a maselor populare în apărarea lui Cuza, au ales, pentru înlăturarea domnitorului, nu calea legală sau lupta fățișă, ci conspirația nocturnă, cu complicitatea unor comandanți militari din garda palatului.

Detronat de complotiști la 11 februarie 1866 și expulzat apoi peste graniță, domnitorul Unirii se stîngea din viață, în mai 1873, la Heidelberg, departe de țara pe care o clădise și pentru care luptase atît de mult. Rămășițele sale pămîntești au fost aduse în patrie și înhumate la Ruginoasa. Cu toate măsurile restrictive luate de guvernul conservator, zeci de mii de săteni — din toate colțurile țării — au venit la Ruginoasa să verse lacrimi de durere și să-i aducă un ultim omagiu marelui dispărut⁶³.

Amintirea domnitorului Cuza a rămas vie în conștiința țărănilor. Acest lucru s-a văzut atît în anul detronării, cu ocazia răscoalei grănicerilor din mai 1866 — cînd răsculații strigau : „Nu vrem pe Carol, pe care l-au pus ciocoi”, sau „să trăiască Cuza... căci ne-a dat puștile și pămîntul”⁶⁴ —, cît și mulți ani mai târziu, cînd fostul domnitor nici nu mai era în viață; de pildă, în timpul răscoalelor din 1888 și 1907 țărăni strigau, de asemenea : „Jos Carol ! Trăiască Cuza !”.

În contrast cu masele populare, moșierimea nu l-a simpatizat pe Cuza chiar de la începutul domniei, pentru că nu făcea parte din „înalta protipendadă”; după reforma agrară ostilitatea acestei clase s-a accentuat.

⁵⁹ I.G.Valentianu, *Din memoriile mele. Alegerea, detronarea și înmormîntarea lui Cuza Vodă, 1859, 1866, 1873*, București, 1898, p.105.

⁶⁰ *Mesajii și proclamații ...*, p.196—197.

⁶¹ D.Bolintineanu, *op. cit.*, p.143—144.

⁶² N. Iorga, *Cuza Vodă și dușmanii săi a doua zi după detronare*, p.20.

⁶³ M.Savel, *op. cit.*, p.160—162.

⁶⁴ V.Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*. Edit. Academiei, 1958, p.38.

Cuza era învinuit că prin împroprietărirea sătenilor și prin lărgirea dreptului de vot a jertfit „inteligenta țării”, adică pe moșieri.

Spiritul de obiectivitate științifică ne impune ca, o dată cu relevarea marilor merite ale primului conducător al României moderne, să menționăm și unele limite ale sale, limite care, în general, au fost și ale clasei pe care a reprezentat-o. I s-a reproșat lui Cuza că, mai ales după lovitura de stat, a introdus domnia autoritară, că s-a înconjurat de o „camarilă” personală compromițătoare, că și-a adoptat pe cei doi fii nelegitimi, că nu a dat suficientă libertate presei etc. Este adevărat că Al. I. Cuza a avut unele scăderi, oscilări și inconsecvențe în adoptarea unor măsuri ce se cereau mai urgente și mai categorice, că se lăsa citeodată influențat de oameni politici interesați să-l împiedice în opera de aplicare a anumitor idei înaintate, că favoriza uneori un grup de prieteni care nu aveau o comportare ireproșabilă, că n-a reușit să potolească discordiile dintre grupările politice, dar, așa cum a precizat M. Kogălniceanu în discursul funebru de la Ruginoasa, „nu greșelile lui l-au răsturnat, ci faptele cele mari”⁶⁵.

Domnitorul Cuza — după cum au afirmat și unii contemporani — a fost „expresia adevărată a epocii în care a trăit”; în calitate de conducător, el a înțeles cerințele obiective ale dezvoltării societății românești și a acționat, cu toată energia, pentru rezolvarea tuturor problemelor ridicate de această dezvoltare istorică. Identificându-se cu năzuințele de libertate, dreptate și progres social, Al. I. Cuza și-a pus pecetea personalității sale pe marile reforme care au consolidat și modernizat statul român. Călăuzindu-ne după indicațiile lui Lenin, trebuie să judecăm marile personalități istorice nu după ceea ce „n-au dat... în comparație cu cerințele contemporane, ci după ceea ce au dat nou în comparație cu predecesorii lor”⁶⁶. Și Al. I. Cuza, în comparație cu predecesorii săi, a înfăptuit foarte mult în scurta-i domnie. Pe bună dreptate scriitorul Emil Gîrleanu, arătînd că domnitorul Cuza a fost o măreață și strălucitoare „figură istorică”, sublinia: „Lîngă cei 47 de ani glorioși, lîngă domnia petrecută în vajnice și biruitoare războaie ale marelui voievod Ștefan, nici o altă domnie pămînteană nu poate sta mai cu fală alături de dînsa ca cei cîțiva ani bogați în fapte mari ai domniei lui Vodă Cuza. Alături de acest mare om — continuă Gîrleanu — aceeași soartă norocoasă aducea pe cel mai înțelept sfetnic care a fost dat vreodată să-l aibă un domn român — pe Mihail Kogălniceanu. Amîndoi acești oameni erau chemați să se întregească; unul fără altul n-ar fi putut îndeplini acel șir de alcătuirii mărețe cari au pus temelia României de astăzi; faptele lor deci nu se pot despărți”⁶⁷. Mihail Kogălniceanu însuși ținea să precizeze în discursul de la Ruginoasa că Al. I. Cuza „nu are trebuință de istoriograf”, deoarece „el singur și-a scris istoria sa prin legi, prin actele cu care a făcut un stat, o societate alta decît aceea ce i s-a fost dat, cînd l-am proclamat domnitor”⁶⁸.

⁶⁵ M. Savel, *op. cit.*, p. 150.

⁶⁶ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 2, București, Edit. politică, 1963, p. 174—175.

⁶⁷ Vezi *Gîndirea social politică despre Unire (1859)*, p. 335.

⁶⁸ M. Savel, *op. cit.*, p. 149.

Prin actele sale grandioase, străbătute de un fierbinte patriotism, Cuza și-a înscris numele cu litere de aur în istoria României, alături de numele marilor voievozi din trecut; memoria lui va trăi veșnic, bucurându-se de recunoștința posterității, căci fără Unirea Principatelor, fără reformele îndeplinite în timpul domniei lui, nu ar fi fost de conceput progresul poporului român și intrarea lui în rîndul popoarelor libere, civilizate ale lumii. Hotărîrea UNESCO de a-l sărbători anul acesta pe Al. I. Cuza și de a-i considera opera ca parte integrantă a patrimoniului universal asociază poporului român celelalte popoare care se recunosc solidar responsabile de păstrarea neîntinată a gândirii personalităților istorice care au contribuit la progresul libertății și civilizației umane.

Astăzi, în noile condiții istorice — cînd statul nostru socialist ridică pe o treaptă superioară tradițiile luptătorilor din trecut și cinstește cum se cuvine memoria acestora —, sărbătorind împlinirea a 150 de ani de la nașterea celui mai popular domnitor român, îi aducem un sincer și profund omagiu.

ACTIVITATEA ZIARISTULUI SLOVAC GUSTAV AUGUSTINI ÎN TRANSILVANIA (1893—1900)

DE

LUCIAN BOIA

În legătură cu activitatea lui Gustav Augustini, ziaristul slovac care în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea a activat printre români, există numeroase materiale de arhivă inedite (mai ales în Cehoslovacia, dar și în România), precum și multe articole din presa vremii, română, slovacă și cehă. Dată fiind cantitatea și diversitatea documentelor, precum și importanța personajului, o monografie despre Gustav Augustini ar fi o realizare posibilă și de dorit. Până acum s-au publicat câteva articole și studii care prezintă în ansamblu sau parțial activitatea ziaristului slovac; deși necesare istoricului, ele nu analizează însă în întregime personalitatea și acțiunea lui G. Augustini, încadrate în epoca, atât de complexă, în care a trăit.

Dintre slovaci, printre cei care s-au ocupat cu cercetarea vieții lui G. Augustini trebuie amintită mai întâi Jindra Hušková-Flajšhansová, profesoară de limba română la Universitatea din Bratislava. Este autoarea unui interesant studiu, apărut în 1928, privind acțiunea lui G. Augustini în vederea apropierii dintre organizațiile de femei din Transilvania și Slovacia, bazat pe materiale inedite (între care și mai multe scrisori sem-nate de G. Augustini)¹. De asemenea, J. Hušková-Flajšhansová s-a referit la G. Augustini în mai multe articole de popularizare, dintre care amintim *Ziaristul slovac, prieten al românilor, Gustav Augustini*, publicat în 1940².

O prezentare destul de completă a întregii vieți a lui Gustav Augustini găsim în studiul *Gustav Augustini — ziarist slovac și român (1851—1900)*, semnat de Fedor Ruppeldt³. Autorul, nepot de soră al ziaristului, a avut la dispoziție ce a mai rămas din arhiva personală a

¹ Jindra Hušková-Flajšhansová, *Zajímavá epizoda vzájemnosti slovensko-rumunské*, în „Průdy”, 1928, p. 646—654.

² Jindra Hušková-Flajšhansová, *Slovenský novinár, priateľ Rumunov, Gustav Augustiny*, în „Kalendár slovenskej ligy”, 1940.

³ Fedor Ruppeldt, *Gustav Augustiny — slovenský a rumunský novinár (1851—1900)*, în „Otázky novinárstva”, 1959, p. 223—237.

acestuaia, căutînd în plus și în alte arhive din Cehoslovacia urme ale activității sale. Îndreptar de un real folos, studiul lui F. Ruppeltd trebuie însă adîncit.

Un studiu interesant, alcătuit cu mult simț critic, este cel al lui Milan Krajčovič, intitulat *Însemnătatea lui Gustav Augustini (1851—1900) în relațiile slovaco-româno-sîrbe*⁴. Deși conceput doar ca o recenzie a studiului alcătuit de P. Olteanu și Gh. Călin, despre care vom vorbi mai jos, aduce mult material inedit și interpretări noi. Ulterior Milan Krajčovič și-a lărgit baza documentară, scriind un remarcabil studiu *Congresul românilor, slovacilor și sîrbilor*⁵, în care este analizată și o parte a activității lui G. Augustini (autorul are sub tipar și un volum privind politica slovacă la sfîrșitul secolului trecut, bazat pe cercetări de arhivă în mai multe țări, inclusiv în România).

Un interes la fel de mare ca în Slovacia a trezit activitatea lui G. Augustini în România, cu atît mai mult cu cît cea mai fructuoasă parte a vieții sale s-a desfășurat aici. Vasile Netea este autorul unui articol despre ziaristul slovac⁶. Exceptînd unele articole cu caracter comemorativ, ocazional, acesta este primul care s-a scris la noi despre Gustav Augustini. Un studiu mai amplu a apărut în 1962 sub semnătura lui P. Olteanu și Gh. Călin⁷. Lucrarea este întemeiată pe studiile anterioare amintite, aducînd elemente noi prin prezentarea unor articole scrise de G. Augustini în presa română din Transilvania. Nu se folosește însă material de arhivă.

Considerăm că se poate face un pas înainte în prezentarea activității lui G. Augustini, prin analizarea mai completă și mai aprofundată atît a materialelor românești, cît și slovace (eventual și cehe) tipărite sau inedite. În cele ce urmează ne propunem a trece în revistă doar o perioadă a vieții lui G. Augustini, este drept cea mai importantă: ultimii șapte ani (1893—1900), petrecuți aproape în întregime în Transilvania. Ca material documentar, în afara articolelor și studiilor amintite, am folosit materialele din presa română și slovacă a vremii, în primul rînd ziarele „Tribuna” (Sibiu), „Tribuna poporului” (Arad) și „Národní Noviny” (organul Partidului Național Slovac), precum și documente din diferite arhive române și slovace.

Gustav Augustini s-a născut în anul 1851 la Liptovský Svatý Mikulaš, în Slovacia. A urmat studiile la Universitatea din Praga între 1872—1878. În anul 1883 emigrează în România, unde lucrează timp de doi ani în magazinul lui G. Poloni, un negustor slovac din București, iar apoi ca ziarist la gazetele bucureștene „L'Étoile Roumaine” și „Express Orient”. În această perioadă publică multe corespondențe din România în ziarul slovac „Národní Noviny” și un amplu reportaj *Malý Paríž* (*Micul Paris*) în revista „Slovenské Pohl'ady”. Prin această activitate contribuie la o mai bună cunoaștere a României în Slovacia și chiar în Cehia.

⁴ Milan Krajčovič, *Význam Gustáva Augustinyho (1851—1900) pre slovensko-rumunsko-srbské vzťahy*, în „Slovanské štúdie”, VII, 1965.

⁵ Idem, *Kongres Rumunov, Slovákov a Srbov*, în „Slovanské štúdie”, VIII, 1966, p. 71—110.

⁶ Vasile Netea, *Un slovac, ziarist român: Gustav Augustini*, în „Transilvania”, 1944, p. 420—429.

⁷ P. Olteanu și Gh. Călin, *Ziaristul slovac Gustav Augustiny (1851—1900) în România*, în „Analele Universității București”, Științe sociale, filologie, nr. 25, 1962.

Pînă la începutul anului 1893 G. Augustinia a fost exclusiv ziarist. Desigur, prin articolele lui a pregătit și terenul unei apropieri politice între români și slovaci, însă o acțiune politică nemijlocită nu a avut. Din 1893, activînd în Transilvania, în condiții noi, contribuția sa devine tot mai multilaterală. Ziaristul G. Augustini este acum un militant activ în lupta de eliberare națională a popoarelor din monarhia habsburgică, în lupta pentru încheierea unei alianțe a națiunilor asuprite.

Trecerea sa din vechea Românie în Transilvania se leagă de un moment istoric important: lupta pentru făurirea alianței naționalităților din Ungaria, în condițiile unei frământări naționale intense (în ce îi privește pe români, acțiunea memorandistă era în plină desfășurare). În septembrie-octombrie 1892, prin Eugen Brote, vicepreședintele său, Partidul Național Român din Transilvania inițiază acțiunea de apropiere cu celelalte popoare asuprite. Eugen Brote merge la Turčanský Svatý Martin, unde are convorbiri cu conducătorii slovaci, la Novi Sad, unde se întâlnește cu conducătorii sîrbi, de asemenea la Zagreb, în Croația (croații nu vor intra însă în alianță, dată fiind relativa autonomie obținută în 1868). În lupta lor, memorandiștii români făceau apel așadar atît la ajutorul românilor din vechea Românie, cît și la colaborarea cu celelalte popoare asuprite din Ungaria.

În octombrie 1892, Eugen Brote, iar în noiembrie-decembrie 1892 Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu vin la București, solicitînd sprijinul cercurilor politice și opiniei publice românești. Acum se ia în discuție eventualitatea trecerii în Transilvania a lui G. Augustini care, cunoscînd bine limbile română, slovacă și sîrbă și avînd legături cu reprezentanții celor trei popoare, putea să aducă o contribuție, greu de înlocuit, în acțiunea de apropiere recent începută. Eugen Brote, sosind la București, după călătoriile întreprinse în diferitele capitale slave, i-a cerut lui Grigore Brătianu, președintele „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor” (Liga culturală), o persoană care să se descurce atît în limba română, cît și în limbile slave. După plecarea lui E. Brote, Gr. Brătianu a făcut apel la G. Augustini, pe care îl cunoștea de mai multă vreme, oferindu-i un post la ziarul „Tribuna” din Sibiu. Activitatea urma să o înceapă la 1 ianuarie 1893 stil vechi⁸.

Gustav Augustini nu era un necunosător al situației din Transilvania, care se asemena, de altfel, destul de bine cu situația din Slovacia. Urmărise cu atenție în ultimii ani atît lupta națională de peste munți, cît și sporirea manifestărilor de solidaritate a românilor din România cu mișcarea memorandistă (corespondențele sale din București, publicate în „Národné Noviny”, la 12 mai 1891 și 12 și 19 iulie 1892 se referă tocmai la aceste manifestări). Avea de asemenea legături cu „Liga culturală”, cunoscînd personal și pe unii dintre oamenii politici transilvăneni (de pildă pe Vasile Lucaciu). Deci G. Augustini nu pleca la începutul anului 1893 pe teren necunoscut și nici pentru o cauză necunoscută. Era de fapt și cauza poporului slovac. A acceptat îndată propunerea.

La 15 octombrie 1892, Gr. Brătianu îi scrie lui E. Brote: „... astăzi mă grăbesc să vedem terminată afacerea cu d. Augustini, căci ideea duminicală de a stabili relațiuni cu celelalte naționalități mi se pare de o impor-

⁸ Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către S. Hurban Vajanský din 4 decembrie 1892 (fond neinventariat).

tanță capitală, de la a cărei realizare sperăm că se va folosi mult cauza română. Primind scrisoarea dumată, îndată am trimis după d. Augustini. E prea bucuros să vie, căci și la el soarta națiunii sale e idealul pe care-l urmărește... Lucrul în sine mi se pare mie important, și realizându-se, sînt convins că „Tribuna” are să se ridice mult, crescîndu-i importanța într-un mod extraordinar prin faptul că îmbrățișînd cercuri tot mai mari, va deveni un organ cu o autoritate incontestabilă la toate celelalte naționalități din Ungaria și Austria”⁹.

Angajat la „Tribuna” din Sibiu, organul Partidului Național Român, Gustav Augustini se impune de la început ca un simbol al cooperării româno-slovice. În acest spirit este scris și primul său articol, *Vocea unui slovac*: „...alianța între slovaci și români — arată el — e nu numai firească, dar și imperios trebuincioasă, cu atît mai intimă, cu atît mai nedespărțită, cu cît amîndoi simțim că trebuia încheiată de mult. Români și slovaci! Nu-i așa că vom merge mîna în mîna?”¹⁰.

În activitatea lui Gustav Augustini în Transilvania deosebim două perioade, strîns legate de evoluția politică a românilor de aici și a popoarelor din Ungaria în general: prima, între 1893—1897, ani cînd a activat la „Tribuna” din Sibiu, a doua între 1898—1900, cînd a lucrat la „Tribuna poporului” din Arad.

Prima perioadă este cea mai rodnică din întreaga viață a lui G. Augustini, deoarece se încadrează într-un avînt general al luptei popoarelor asuprite din monarhie. În acest cadru, entuziasmul nemărginit al ziaristului slovac și-a găsit cele mai prielnice posibilități de realizare.

Un prim domeniu în care excelează Gustav Augustini este, desigur, cel ziaristic. Continuă să trimită în Slovacia ziarului „Národné Noviny” corespondențe din Transilvania, după cum trimisese pe vremuri din București¹¹.

⁹ Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat, ms. 4 211, scrisoarea lui Gr. Brătianu către E. Brote, din 15 octombrie 1892.

¹⁰ Gustav Augustini, *Vocea unui slovac*, în „Tribuna”, X (1893), nr. 20 (27 ianuarie 8 februarie).

¹¹ Biblioteca Academiei R.S.R., ms. arhiva Valeriu Braniște, I ms 8 *Însemnările zilnice ale lui Ioan Rațiu*, p. 18).

Iată, o scurtă prezentare a articolelor trimise de el (probabil că, nesemnate, și alte știri sau traduceri din presa română publicate în „Národné Noviny” provin tot de la G. Augustini).

În 1893:

- 6 aprilie, în legătură cu mișcarea națională a românilor.
- 25 aprilie, în legătură cu un proces de presă al „Tribunei”.
- 1 iunie, *Gr. T. Brătianu, președintele „Ligi” române*, un amplu necrolog.
- 6, 8, 15 iunie și 6 iulie, *Procesul împotriva „Memorandului” român*.
- 1 și 4 iulie, *Dr. Lucaciu în temniță*.

— 18 iulie, în legătură cu adunarea națională a românilor.

— 27 iulie, tot în legătură cu adunarea națională.

— 3 august, despre vizita delegației slovice (Samuel Daxner, Miloš Štefanovič) în Transilvania, cu ocazia adunării naționale.

— 5 și 7 septembrie, *Procesul „Replicei”*.

— 21 septembrie, despre procesele „Replicei” și „Tribunei”.

— 28 octombrie, despre situația la „Tribuna”, în urma proceselor și condamnărilor și despre noul ei redactor, Valeriu Braniște. De asemenea, aprecieri asupra lui A.C. Popovici. Despre elevii slovaci care învață în Transilvania.

— 12 decembrie, despre Eugen Brote, de curînd emigrat la București. G. Augustini îl consideră „sufletul, spiritul conducător al întregii mișcări românești”.

În total deci 17 corespondențe publicate în 1893 în „Národné Noviny”, cuprinzînd amănunțit desfășurarea vieții politice transilvănene.

În calitate de redactor al „Tribunei”, G. Augustini nu își semna majoritatea articolelor. Putem însă considera că, în general, ce s-a scris în „Tribuna” între 1893 și 1897 despre mișcarea popoarelor slave din monarhie (ca și traducerile din presa acestora) este opera sa.

În afară de activitatea de ziarist, care în perioada Memorandumului căpătase un pronunțat caracter politic, Gustav Augustini a avut și o acțiune politică directă. A fost în această vreme secretarul particular al președintelui Partidului Național Român, I. Rațiu. Acesta l-a folosit mai ales pentru a ține legătura între cele trei popoare aliate: români, slovaci și sârbi. În acest scop, G. Augustini a făcut o serie de drumuri, atât în Slovacia, cât și în regiunile locuite de sârbi, atât înainte, cât și după Congresul naționalităților din august 1895 (o prezentare completă și precisă a acestor deplasări și tratative ale lui G. Augustini, rămâne să fie făcută). În arhiva Bibliotecii mitropolitane Sibiu se găsește un intere-

În anul 1894 :

- o primă corespondență la 1 februarie, după care urmează o întrerupere de câteva luni.
- 8 septembrie, în legătură cu un articol despre slovaci apărut în „Tribuna”.
- 27 septembrie, despre vizita făcută la întoarcerea sa din Slovacia (unde își petrecuse un concediu de două luni) întemnițaților de la Vaț și Seghedin (în însemnările sale din închisoare I. Rațiu notează această vizită, care a avut loc la 8—9 septembrie 1893).
- 6 octombrie, despre Vasile Lucaciu și alți conducători ai mișcării naționale întemnițați.
- 31 noiembrie, tot despre vizita la Seghedin.
- 15 decembrie, despre adunarea națională a românilor din 28 noiembrie 1894.
- ultima corespondență din 1894 este publicată la 29 decembrie.

Mai puțin explicabilă este în acest an lipsa corespondențelor din zilele procesului Memorandumului, căruia presa slovacă i-a acordat un spațiu foarte larg. Soarta conducătorilor Partidului Național nu l-a lăsat însă indiferent pe G. Augustini, dovadă vizitele făcute la închisoare și articolele scrise.

În anul 1895 :

De acum înainte numărul corespondențelor scade. În ce privește anul 1895 faptul este explicabil prin rolul important jucat de G. Augustini în pregătirea Congresului naționalităților, activitate care i-a luat mult timp. Acțiunea politică face ca acțiunea ziaristică să treacă pe al doilea plan. Găsim corespondențe în „Národní Noviny” la 13 și 18 aprilie (ambele în legătură cu conducătorii Partidului Național întemnițați).

În 1896, doar la sfârșitul anului întâlnim semnătura lui G. Augustini în „Národní Noviny” :

- 16 și 17 decembrie, corespondență intitulată *Cazul Sturdza*, despre situația politică din România.
- 31 decembrie, o corespondență nesemnată, dar aparținând lui G. Augustini, despre noul guvern român.

În anul 1897 :

- 8 ianuarie, despre Partidul Național Român.
- 2, 3 și 5 aprilie, *Va fi sau nu război*, relatarea unei discuții avute la București cu Take Ionescu.
- 27 și 28 aprilie, *Rusia și Europa*, pe baza aceleiași discuții.

Scăderea numărului corespondențelor în anii 1896—1897, ca și tematica lor, mai puțin legată de situația din Transilvania, se pot explica prin refluxul temporar înregistrat în acești ani de mișcarea națională, mai ales în urma crizei prin care trecea Partidul Național Român.

Este mai greu de urmărit activitatea lui Gustav Augustini în presa română, mai precis în „Tribuna”, deoarece aici doar puține articole sînt semnate. Amintim câteva dintre acestea :

- *Vocea unui slovac* (27 ianuarie 8 februarie 1893).
  - *Slovacii și Jan Kollar* (24 iulie/5 august 1893), în care este prezentată românilor una dintre cele mai importante personalități ale culturii slovace.
  - *Părintele Lucaciu* (31 octombrie/12 noiembrie 1893), sub pseudonimul „Slovacul”.
- G. Augustini relatează aici o vizită făcută luptătorului român la închisoare.

sant raport alcătuit de G. Augustini, privind tratativele sale cu conducătorii sîrbi¹².

Desigur, inițiativa tratativilor și concretizarea lor a fost opera partidelor naționale respective (conducătorii acestor partide s-au întîlnit în mai multe rinduri, prima întrunire fiind în ianuarie 1893 la Viena). Dar, lui G. Augustini îi revine un merit deosebit în menținerea unei legături permanente și chiar în găsirea unor puncte de vedere comune.

I. Rațiu a recunoscut contribuția esențială a ziaristului slovac, făcînd următoarele aprecieri: „Dar dintre toți și toate, mai mult a contribuit la realizarea înfrățirii Augustini, care e de naționalitate slovac și din 1893 colaborator la „Tribuna”. El a fost secretarul meu în toate afacerile referitoare la alianța naționalităților. Din însărcinarea noastră a călătorit mai de multe ori la slovaci și la sîrbi, iar în timpul din urmă, cînd era să se zădărnicească înțelegerea cu sîrbii, el a călătorit la Neuplanta și pe lingă unele condițiuni a exoperat învoirea sîrbilor pentru congres”¹³.

Un rol important a avut Gustav Augustini și în timpul lucrărilor Congresului naționalităților (al românilor, slovacilor și sîrbilor) din 10 august 1895, de la Budapesta. S-a prezentat la congres ca un reprezentant al alianței celor trei popoare, traducînd discursurile dintr-o limbă în alta. 10 august 1895, dată memorabilă în lupta unită a popoarelor din monarhia habsburgică, este o dată memorabilă și în viața lui G. Augustini, desigur cea mai importantă împlinire din întreaga sa activitate.

Cu totul remarcabil în activitatea ziaristului slovac din acești ani este însă faptul că nu a privit unilateral apropierea româno-slovacă, nu a redus-o doar la apropierea între partidele naționale respective. G. Augustini a încercat și a reușit, condițiile fiind prielnice, să facă mult mai mult. El a înțeles alianța slovac-română ca o conviețuire strînsă a celor două popoare, manifestată în toate domeniile posibile, chiar în cele care par mai mărunte la prima vedere. Desigur, ce s-a realizat nu este numai opera lui. Momentul istoric a fost cel care a impus o extrem de strînsă colaborare româno-slovacă. Însă, pentru înfăptuirea acestei colaborări pe toate planurile, G. Augustini a muncit neobosit, sacrificînd orice altă activitate înfăptuirii idealului său.

Fără a intra în detalii — căci s-ar putea scrie foarte mult — facem o simplă enumerare a diferitelor modalități în care s-a realizat colaborarea româno-slovacă (în afara laturilor politică și ziaristică, descrise anterior):

— *Înscrierea la școlile din Transilvania a unor elevi slovaci.* Gimnaziile slovace fuseseră desființate, elevii slovaci fiind nevoiți să-și continue studiile în alte părți. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, ca urmare a făuririi alianței româno-slovace, unii dintre ei învață în Transilvania, fie la liceul „Andrei Șaguna” din Brașov, fie la liceul german din Sibiu. Mai cunoscut este Jan Botto (Ivan Krasko), mai tîrziu cunoscut poet și autorul unora dintre cele mai bune traduceri din M. Eminescu (la Sibiu învață și un nepot al ziaristului, Igor Ruppeldt). Gustav

¹² Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, fond. Vasile Mangra, doc. 58, G. Augustini către V. Mangra (nedatat).

¹³ Biblioteca Academiei, mss., arhiva Valeriu Braniște, I ms. 8 *Însemnările zilnice ale lui Ioan Rațiu*, p. 134—135.

Augustini a contribuit în mare măsură la organizarea venirii elevilor slovaci în Transilvania. În multe din scrisorile sale, adresate cunoscuților din Slovacia, găsim știri despre această activitate. Considera că cea mai bună soluție este înscrierea inițială a tinerilor slovaci la școala germană din Sibiu, iar apoi, după învățarea corespunzătoare a limbii române, trecerea lor la școlile românești din Brașov, Blaj sau Beiuș¹⁴. Pentru primirea într-o școală românească a unor elevi slovaci exmatriculați din motive politice, G. Augustini îi scrie și lui V. Braniște, profesor la Brașov¹⁵. Un alt profesor din Brașov îi spunea lui G. Augustini: „Elevii voștri... vor fi primiți nu numai ca școlarii noștri români, aceasta nu ar fi destul, ci ca proprii noștri copii... fiecare casă românească le va fi deschisă”¹⁶. Sînt numai cîteva exemple dintr-o activitate foarte vastă.

— *Învățarea reciprocă a limbilor română și slovacă.* Gustav Augustini a depus eforturi și în această direcție considerînd, pe bună dreptate, că astfel legăturile româno-slovice vor deveni și mai strînse. În afara celor care învățau în Transilvania și alți slovaci se interesează de limba română. De exemplu, sub influența lui G. Augustini, unul dintre fiii soriei sale, Dušan Ruppeltdt, învăța singur limba română și era mereu urmărit de gîndul de a-și continua studiile la București¹⁷. Și în Transilvania se manifestă un interes pentru limba slovacă. Într-o scrisoare, G. Augustini se referă la dorința lui George Popovici, protopop în Lugoj, de a învăța limba slovacă; pentru aceasta i-a cerut o gramatică¹⁸.

— *Apropierea între studențimea română, slovacă și sîrbă.* Paralel cu crearea alianței naționalităților, tinerimea universitară a celor trei popoare, de la Budapesta și Viena, începe să țină un contact tot mai strîns și să organizeze întruniri. G. Augustini are și aici un rol. Încă în 1893 el merge la Budapesta și îi convinge pe unii studenți slovaci și sîrbi să participe la o serbare de înfrățire organizată de studenții români. Mai tîrziu pregătesc slovacii o întrunire la care vin vreo 15 studenți români, conduși de G. Augustini¹⁹. Cu timpul, aceste manifestări vor deveni tot mai numeroase și mai frecventate.

— *Strîngerea legăturilor dintre organizațiile de femei din Transilvania și Slovacia.* Este un capitol în cadrul căruia s-ar putea scrie mult, studiul de bază rămînd cel semnat de Jindra Hušková -Flajšhausová. Fără a intra în amănunte, trebuie arătat că și aceasta este în bună parte opera lui G. Augustini. În anii alianței naționalităților, între slovace și românce s-a purtat o vie corespondență, despre legăturile lor s-a scris mult și în presa vremii, și toate acestea au contribuit substanțial la înfăptuirea unui climat favorabil în relațiile dintre cele două popoare.

¹⁴ Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša, din Sibiu, 26 februarie 1894.

¹⁵ Scrisoarea lui G. Augustini către V. Braniște, din Sibiu, 1 februarie 1896, în colecția d-nei Căliman, Brașov.

¹⁶ Literárny Archív Matice slovenskej, o scrisoare a lui G. Augustini din Sibiu, 5 iunie 1894.

¹⁷ Arhiva Centrală a Statului Bratislava, fond. Pavel Knižko (diferite scrisori semnate de Klema Ruppeltdtová și Karol Ruppeltdt).

¹⁸ Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către J. Škultetý, din Sibiu, 23 septembrie 1893.

¹⁹ *Seara de înfrățire*, în „Tribuna”, XI (1894), nr. 240 (11/23 noiembrie).

— Ca o contribuție personală a lui G. Augustini mai amintim colaborarea sa la alcătuirea *Enciclopediei Române*, editată de „Astra”, sub redacția lui C. Diaconovici (primul volum, singurul la care a colaborat G. Augustini, apare la Sibiu în 1898). La începutul lucrării, ziaristul slovac este trecut printre autorii Enciclopediei, specificându-se că a redactat articole referitoare la slavi. În legătură cu această activitate s-a păstrat o scrisoare a lui G. Augustini, prin care solicită în Slovacia o enciclopedie cehă, fiindu-i necesară pentru colaborarea sa²⁰, precum și două scrisori către C. Diaconovici²¹.

În urma acestei succinte prezentări se poate trage ușor concluzia că, în ultimul deceniu al secolului trecut, politica, presa, școala, organizațiile de femei și tineret din Transilvania și Slovacia s-au aflat în foarte strânsă legătură. Alianța naționalităților nu a fost numai formală, ci a pătruns pînă în adîncul societății românești și slovace. Iar G. Augustini, care a fost considerat un simbol al alianței, a fost și unul dintre principalii ei făuritori. A fost cel care a insistat în cea mai mare măsură pentru pătrunderea ideilor alianței cît mai adînc și pentru concretizarea lor în toate domeniile posibile.

Plecarea lui Gustav Augustini de la „Tribuna” și din Sibiu este în strînsă legătură cu evoluția situației politice. De la începutul anului 1896, alianța româno-slovaco-sîrbă începe să traverseze o perioadă dificilă. Tactica partidelor naționale, pasivismul, se învechise. Se impunea schimbarea ei, dar trecerea la activism se va dovedi destul de dificilă, ca urmare a împotrivirii vechilor cadre ale partidelor. De aceea, pînă în 1901 pentru Partidul Național Slovac și pînă în 1905 pentru Partidul Național Român (datele cînd se adoptă tactica activistă, participarea la alegeri și la viața parlamentară), ambele partide trec printr-o criză. Cu deosebită violență s-a manifestat criza în Partidul Național Român, declanșîndu-se la sfîrșitul anului 1895 și începutul anului 1896; partidul s-a rupt de fapt în două, o parte a membrilor săi urmînd gruparea lui I. Rațiu, susținătoare a pasivismului, alta gruparea lui E. Brote care se îndrepta spre activism. Primii au rămas în jurul „Tribunei” din Sibiu, iar partizanii lui E. Brote și V. Mangra au înființat, sub redacția lui I. Russu-Șirianu, la sfîrșitul anului 1896, ziarul „Tribuna poporului” la Arad.

La izbucnirea crizei, G. Augustini s-a situat alături de I. Rațiu. Într-o lungă scrisoare trimisă în Slovacia, de fapt un raport detaliat al crizei, el ia în întregime partea grupării rămasă fidelă președintelui Partidului Național²².

Criza a paralizat însă aproape complet activitatea grupării rămasă la „Tribuna”. G. Augustini a continuat să meargă în Slovacia, ca și printre sîrbi, să poarte tratative pentru noi acțiuni comune, însă practic nu se mai realizează decît prea puțin. Dimpotrivă, la Arad, „Tribuna poporului” insistă pentru întărirea alianței naționalităților. Prezența lui G. Augustini

²⁰ Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša, din Sibiu, 14 martie 1896.

²¹ Arhivele Statului Sibiu, fond. Astra, cutia 619, doc. 435 și 436.

²² Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša, din Sibiu, 26 februarie 1896.

la Sibiu în condițiile în care conducerile partidelor naționale, din motive interne, nu mai arătau interes pentru o activitate susținută a alianței, nu mai avea nici un sens. Venise la Sibiu în momentul inițierii acțiunilor comune, era firesc să plece cînd acestea încetau.

Criza din partid se manifesta uneori foarte violent și în redacția „Tribunei”. Fără a intra în amănuntele acestor dispute, pentru care nu lipsesc documentele, ajunge să amintim că în urma unor neînțelegeri survenite la „Tribuna”, G. Augustini își dă demisia în iunie 1897 și părăsește Sibiu, în care petrecuse patru ani și jumătate, cei mai însemnați din întreaga sa viață. Redacția „Tribunei” anunța la 13/25 iunie 1897: „Începînd cu 20 l.c. dl. Gustav Augustini, vechi colaborator al „Tribunei”, nu mai face parte din redacțiunea noastră. Dl. Augustini a intrat în redacțiunea „Tribunei” la 20 ianuarie 1893, și de atunci a muncit necontenit pentru cauza națională și mai ales pentru cauza alianței popoarelor asuprite din Ungaria. Acum, cu 20 iunie, dl. Augustini și-a dat însuși abdicarea, care i s-a și primit și a fost absolvit cu ziua aceea de la orice mai departe lucrare ca membru intern al redacției. Ne place a crede însă că și pe viitor, oriunde ar fi, dl. Augustini va servi cu devotament cauza pentru care și-a cîștigat merite, cauza alianței naționalităților din Ungaria”²³.

La 1 iulie 1897 G. Augustini pleacă din Sibiu. Cu aceasta se încheie prima perioadă a activității sale în Transilvania. „Tribuna poporului”, condusă de vechiul său colaborator la „Tribuna”, I. Russu-Șirianu, l-a invitat să se stabilească la Arad. Bolnav de mai mulți ani, merge la Brașov pentru a se trata; prețurile fiind însă prea ridicate vara, pleacă în cursul lunii iulie în Slovacia, urmînd să se întoarcă toamna la Brașov pentru tratament și în același timp să lucreze în calitate de colaborator extern la „Gazeta Transilvaniei”, condusă de Aurel Mureșianu. I. Russu-Șirianu insistă însă ca G. Augustini să sosească la 1 septembrie la Arad, pentru a intra în redacția „Tribunei poporului”²⁴. La începutul lunii septembrie 1897 G. Augustini începe tratamentul la Brașov și se preocupă tot mai mult de posibilitățile sale viitoare de activitate. Urmare și a bolii, dar desigur și a situației politice confuze, observăm o mare nehotărîre, care se va prelungi cîteva luni. Oscilează între mai multe posibilități: să se stabilească la Budapesta, în calitate de corespondent al mai multor ziare cehe, slovace și române, să meargă la Arad sau la o altă revistă română, sau să accepte propunerea unui ziarist slovac, Karol Salva, de a înființa împreună o publicație²⁵. Pînă la urmă acceptă propunerea acestuia și editează la Rožomberok (Slovacia) gazeta „Slovenské Listy” (apare la 20 noiembrie 1897). Neînțelegerile între cei doi nu întîrzie, astfel că numai după cîteva săptămîni de colaborare, la începutul lunii ianuarie părăsește revista. „M-am hotărît — îi scrie acum lui Aurel Mureșianu — la ceea ce aveam gînd îndată cînd plecasem de la „Tribuna”, adică să mă stabilesc

²³ Redacțional, în „Tribuna”, XIV (1897), 13/25 iunie.

²⁴ Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, fond V. Mangra, doc. 91 scrisoarea lui G. Augustini către I. Russu-Șirianu din 5/17 august 1897.

²⁵ Literárny Archív Matice slovenskej, fond Fedor Ruppeldt, scrisoarea lui G. Augustini către J. Holeček din 15 noiembrie 1897.

în Budapesta ca corespondent al câtorva foi. Între acestea numărăm și atunci încă „Gazeta Transilvaniei”²⁶.

La începutul lunii februarie 1898 îl găsim pe G. Augustini în capitala Ungariei. Planurile sale se spulberă însă curînd. Îi scrie acum lui Aurel Mureșianu : „Sînt aici de aproape o lună ; am venit pe baza unor promisiuni și prospecte, care însă nici pe departe nu s-au realizat ; n-am putut să mă agăț la nici un punct fix, de care era vorba în promisiunile de care fac amintire... Vin să te rog, dacă ar fi posibil să mă primești ca colaborator intern la „Gazeta”²⁷.

Răspunsul directorului „Gazetei Transilvaniei” este însă negativ, ziarul neavînd nici un post liber. Ca urmare, G. Augustini recurge la ultima soluție care îi mai rămăsese : stabilirea la Arad și colaborarea la „Tribuna poporului”. Această nehotărîre de aproape un an este uneori greu de înțeles, gazeta arădeană fiind sub unele aspecte mai apropiată de ideile sale decît oricare altă publicație. Probabil însă că G. Augustini, din ce în ce mai bolnav, prefera să se stabilească acasă, în Slovacia, sau să facă o muncă independentă în calitate de corespondent la Budapesta.

Dar, din primăvara anului 1898, odată nehotărîrea înfrîntă, G. Augustini începe să lucreze la Arad cu același entuziasm de care dăduse dovadă la „Tribuna” din Sibiu. În această ultimă perioadă (1898—1900) rezultatele muncii sale sînt mai puțin importante ca în anii precedenți, căci alianța naționalităților nu se reînviase încă, iar Aradul nu devenise un centru politic de însemnătate ce o avusese Sibiu. Evenimente politice mai importante se vor petrece după anul 1900, cînd G. Augustini nu va mai fi însă în viață. Cu toate acestea, în cei doi ani de activitate la „Tribuna poporului”, ziaristul slovac a adus o contribuție de preț fiind, alături de I. Russu-Șirianu, principalul redactor al gazetei și contribuind la ridicarea acesteia pe primul plan al publicisticii și vieții politice transilvănene.

Prețioasă pentru cunoașterea activității lui G. Augustini la „Tribuna poporului” este o scrisoare trimisă lui J. Škultetý din Arad, la 7 iunie 1898. „Sînt aici — scrie G. Augustini — de la 8 aprilie. Aproximativ o săptămînă după sosirea mea, primul redactor al „Tribunei poporului”, Russu-Șirianu, a plecat în România ; ... Am rămas așadar singur, aceasta înseamnă că eu scriu și aranjez întreaga gazetă ... și însuși Russu în fiecare scrisoare mă felicită ... Lucrez în redacție de la 6 1/2 dimineața pînă la 12 1/2 la amiază și de la 2 1/2 la 6—6 1/2 după amiază”²⁸. Trebuie amintit că acest om care lucra 10 ore zilnic în redacție și scria aproape întreg ziarul era de mult timp și din ce în ce mai grav bolnav de o boală probabil incurabilă.

Spre deosebire de situația de la „Tribuna”, în „Tribuna poporului” multe articole ale lui G. Augustini sînt semnate sau precedate de inițialele (Ag). Desigur, dată fiind partea importantă ce a avut-o la redactarea ziarului, trebuie să existe și multe articole scrise de el, dar nesemnate.

²⁶ Arhiva Muzeului familiei Mureșianu, doc. 1872, scrisoarea lui G. Augustini către A. Mureșianu din 27 ianuarie 1898.

²⁷ Loc. cit., doc. 1873, scrisoarea lui G. Augustini către A. Mureșianu din 2 martie 1898.

²⁸ Literárny Archív Matice slovenskej, scrisoarea lui G. Augustini către J. Škultetý, din Arad, 7 iunie 1898.

O prezentare a tuturor acestora și-ar găsi locul într-un studiu mai vast privind activitatea lui G. Augustini. Este suficient să amintim aici articolul scris imediat după stabilirea sa la Arad, intitulat *Solidaritatea naționalităților*²⁹. Autorul arată că numai prin solidaritate și organizare popoarele asuprite din monarhie pot să câștige victoria. Probabil că și alte articole din lunile următoare, referitoare la aceeași problemă, sînt scrise tot de G. Augustini.

În acești ani, colaborarea sa îndelungată la „Národní Noviny” încetează. G. Augustini nu mai este de acord cu organul oficial al Partidului Național Slovac, după cum nu se mai situează nici pe pozițiile „Tribunei”. Pe de altă parte, după cum în Transilvania se încadrează în noul curent de la Arad, și în Slovacia colaborează la revista tinerei generații, „Hlas”. Publică aici în anul 1899 un amplu articol intitulat *Problema naționalităților sub Bánffy și după el*³⁰. Se referă pe larg la problema națională din Transilvania și la politica guvernului liberal din România prezidat de D.A. Sturdza.

În cursul anului 1899 boala lui G. Augustini se agravează. Fiind convins că nu mai există scăpare se sinucide la 1/13 februarie 1900. În camera lui s-a găsit o scrisoare, datată 25 ianuarie 1900, adresată lui Vasile Mangra. Dăm mai jos câteva extrase din ea, care vorbesc mai bine decît orice comentariu despre personalitatea și idealurile lui Gustav Augustini: „Boala mea în stadiul în care mă aflu este, cred, incurabilă; dar să fie chiar curabilă, ar cere o așa cură specială și îndelungată, încît aș cădea orișicum spre sarcină grea... Cu mult regret mă hotărâsc la pasul fatal, deoarece, dacă aș fi sănătos și în puțința de a lucra, aș avea încă multe de îndeplinit; cu regret atît mai mare fiindcă-mi stă mai limpede ca nicicînd pînă acum în viață-mi dezvoltarea evenimentelor într-un viitor relativ apropiat; văd cu siguranță biruința cauzei drepte naționale a fiecăruia, ba chiar o slăbire a luptelor naționale... Vă rog pe toți și în special pe dta, să mă îngropați după „legea românească”, să-mi faceți un locșor în cimitirul românesc printre D-tre...”³¹.

Dorința de a muri printre români și a rămîne după moarte în pămîntul românesc constituie o dovadă emoționantă a gradului în care G. Augustini se identificase cu aspirațiile naționale ale poporului nostru. Desigur, a continuat să se simtă slovac, dar anii îndelungați de luptă alături de români, activitatea sa care, în tot ce are mai valoros, s-a desfășurat în mijlocul românilor, l-au făcut să vorbească, să scrie și să simtă românește. Sinteza slovaco-română pe care o realizase în el însuși, G. Augustini a vrut să o realizeze și între cele două popoare. A fost ajutat în aceasta de un entuziasm extraordinar, de o pasiune rar întîlnită. Dăruirea totală pentru o cauză a făcut din ziaristul slovac un simbol al înfrățirii între cele două popoare, de asemenea un simbol al alianței naționalităților: români, slovaci și sirbi.

²⁹ G. Augustini, *Solidaritatea naționalităților*, în „Tribuna poporului”, II (1898), nr. 65 (5/17 aprilie).

³⁰ G. Augustini, *Národnostná otázka pod Bánffy a po ňom*, în „Hlas”, I (1899), nr. 12, p. 353—362.

³¹ Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, fond V. Mangra, doc. 269, scrisoarea lui G. Augustini către V. Mangra din 25 ianuarie 1900.

Mesajul lăsat de Gustav Augustini este însă mai cuprinzător. În condițiile existente la sfârșitul secolului trecut era necesară și posibilă o luptă unită a celor trei popoare amintite. Credem însă că, așa cum reiese și din ultima scrisoare adresată lui V.Mangra, idealul lui G.Augustini era triumful definitiv al ideii naționale și în același timp o deplină înțelegere între toate națiunile. El însuși a fost unul dintre oamenii cei mai potriviți pentru a milita în vederea unei asemenea înțelegeri. Trăind, de-a lungul existenței sale, în mai multe țări, în mijlocul mai multor popoare, le știa obiceiurile, idealurile și cunoștea un număr impresionant de limbi : slovacă, cehă, rusă, sârbă, română, maghiară, germană, franceză. Viața și-a dăruit-o înțelegerii și prieteniei între popoare.

ANTIFASCISMUL MASELOR POPULARE, FACTOR HOTĂRÎTOR AL ÎNTÎRZIERII INSTAURĂRII DICTATURII FASCISTE ÎN ROMÂNIA

DE

Gh. I. IONIȚĂ

În cuvîntarea rostită cu prilejul celei de-a 45-a aniversări a creării Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al C.C. al P.C.R., caracterizînd viața politică a României interbelice și mai ales perioada care a urmat luptelor eroice proletare din 1933, aprecia că „eroica luptă dusă în acei ani de partidul comunist în fruntea clasei muncitoare și a unor largi forțe progresiste sub steagul democrației și independenței țării, atitudinea lucidă a unor grupări politice ale claselor conducătoare au stăvilit pentru un timp ascensiunea spre putere a organizațiilor fasciste și înrobirea țării Germaniei naziste”¹.

Consistența acestei aprecieri, probată cu forța de convingere a concluziilor desprinse din analiza tumultuoasei vieți politice a României din perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial, rezultă pregnant din rezultatele cercetărilor istorice întreprinse în țara noastră în ultimul sfert de veac².

Preocuparea istoricilor pentru investigarea științifică a problematicii extrem de complexe a perioadei interbelice s-a dovedit, mai ales în ultimii ani, tot mai insistentă. Au fost publicate în acest sens numeroase lucrări, studii și articole, la elaborarea cărora a contribuit un cerc larg de istorici, cercetători ai istoriei patriei, a istoriei partidului comunist, a mișcării revoluționare, democratice și antifasciste.

În intenția de a deschide mai larg viziunea asupra problemei deosebit de importante pe care o abordăm în acest studiu și cu dorința de

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 371.

² În numărul 6/1969 al revistei „Anale de istorie” am avut prilejul de a ne referi pe larg la rezultatele obținute în ultimul sfert de veac în cercetarea științifică a istoriei contemporane a României.

a contribui la precizarea unor concluzii rezultate dintr-o cercetare efectuată timp de mai mulți ani, ne vom strădui să argumentăm în cele ce urmează teza potrivit căreia antifascismul maselor populare din România a constituit factorul hotărâtor al întârzierii instaurării unei dictaturi fasciste în această țară.

Este bine cunoscut faptul că fascismul nu a fost o mișcare apărută independent în țara noastră, ci rezultatul exercitării unor influențe de această natură pornite din alte zone și țări de pe continentul european. Orientarea unei părți a cercurilor oligarhice spre lichidarea democrației parlamentare și înlocuirea ei prin dictatură a fost, după cum se știe, un fenomen internațional, generat pretutindeni de aceeași cauză fundamentală: agravarea contradicțiilor de clasă.

Ascensiunea unui curent de dreapta sau de extremă dreaptă în diferite țări încuraja forțele reacționare de pretutindeni. Între mișcărilor fasciste îndeosebi s-au stabilit de timpuriu relații, acordându-și sprijin reciproc și împrumutându-și unele altora din arsenalul ideologic, din formele și din metodele de acțiune folosite. Un rol mare au avut în acest sens regimurile fasciste și dictatoriale instaurate în deceniul al treilea și la începutul deceniului al patrulea în Portugalia, Italia și Germania.

Este neîndoielnic că, pretutindeni unde a existat fascism, una dintre principalele „arme” ale acestuia, un element central al propagandei lui demagogice, a fost exaltarea ultranaționalismului. Hitler prezenta imaginea unei Germanii Mari și a unei lumi dominate de Germania și de arieni. Mussolini visa la un nou imperiu roman. Japonia năzuia să domine Răsăritul și chiar mai mult. Mișcările fasciste din diferite țări — ustașii din Croația, naționaliștii din Serbia, Garda de fier din România, fasciștii și extrema dreaptă din Polonia și Ungaria, Crucile de foc din Franța și cercurile fasciste din celelalte țări din Europa occidentală — erau prin excelență profund șovine. Naționalismul extremist, rasismul, visurile de imperiu și de dominație asupra unor regiuni mari ale lumii se aflau în centrul ideologiei fasciste.

Și toate acestea, știut este, se creau sub masca celui mai „pur” patriotism. În Franța, de pildă, grupările burgheze de dreapta și diferitele grupări fasciste (cum este cazul amintitelor Cruci de foc), în timp ce afirmau că sînt superpatriote, nu numai că s-au ridicat împotriva drepturilor democratice cucerite în decursul a zeci de ani de luptă, dar au negat și au respins întregi sectoare largi ale istoriei și culturii franceze: revoluția franceză din 1789—1792, tradițiile revoluționare din 1830 și 1848, Comuna din Paris, materialişti din secolul al XVIII-lea, pe Diderot și pe ceilalți semeni ai lui, lucrările și învățămintele lui Voltaire, întreaga contribuție în istorie și cultură a clasei muncitoare și a oamenilor muncii francezi.

Istoricii și-au pus adeseori întrebări firești, căutînd să afle cauzele care au determinat răspîndirea fascismului în atît de multe țări și mai ales victoria lui de proporții în Germania. Desigur, un răspuns complet la asemenea întrebări majore nu se poate formula decît la capătul unei analize complexe și atotcuprinzătoare³. Ceea ce dorim să subliniem aici

³ Din cele ce s-au scris și publicat pînă acum cu privire la nașterea și dezvoltarea fascismului în România, în mod deosebit dorim să remarcăm abordarea problemei de către Lucrețiu Pătrășcanu în cunoscuta sa lucrare *Suș trei dictaturi*, „Forum”, 1944, p. 36—64.

este numai o concluzie la care am ajuns printr-un studiu de mai mulți ani, și anume că *fascismul de pretutindeni a progresat în împrejurările în care popoarele și în primul rînd factorii răspunzători de conducerea destinului acestor popoare nu au înțeles marea importanță a apărării democrației burgheze și a luptei pentru lărgirea ei sub capitalism ca parte a luptei pentru progres, iar dacă ne referim la mișcările comuniste, revoluționare, antifasciste, ca parte a luptei pentru socialism. Dar, pentru a înțelege mai profund lucrurile, să detaliem în cele ce urmează subiectul pe care ni-l propunem spre analiză.*

Încă în primii ani care au urmat încheierii primului război mondial, viața politică a țării avea să înregistreze acțiunea de coloratură naționalistă și antisemită, cu evoluții deschise spre fascism, acțiune în fruntea căreia se situa în calitate de ideolog și practician profesorul ieșean A.C. Cuza. „Haina antisemitismului sub care s-a născut fascismul în România a sporit în mod deosebit simpatia unei părți a cercurilor de dreapta pentru noul curent, în acea perioadă cînd orice diversiune era bine venită pentru a abate atenția maselor de la problemele majore care le frămîntau”⁴.

Spre cîntea lor, mișcarea revoluționară, Partidul Comunist Român, încă în momentele în care pentru prima oară fascismul se strecura în viața politică a țării prin acțiuni și mijloace nu întotdeauna dintr-o dată sesizabile, au intuit primejdia reprezentată de acesta, caracterul său reacționar, antipopular și antinațional, stigmatizîndu-l în fața maselor și chemîndu-le pe acestea să-i riposteze vehement. Inspirat din curente asemănătoare prezente în alte țări, și în primul rînd în Italia, „fascismul — citim în organul de presă central al P.C.R. încă la 7 decembrie 1922 — caută să-și găsească imitatori și la noi. Guvernul îl încurajează...”

Dacă guvernul protejează pe ațîțătorii la pogromuri, muncitorimea are datoria să înăbușe așa cum se cuvine încercările fasciste ale bandelor antisemite”. Același ziar privea mult mai larg problema atunci cînd, într-un alt număr al său, preciza: „Așadar, fascismul, care s-a dezvoltat în Italia și a apărut în diferite alte state burgheze, își face apariția și la noi ca un fenomen firesc al dezvoltării capitalismului, care, simțind că-i scapă puterea statului din mîna, își formează bande plătite pentru susținerea sa și înfrîngerea muncitorimii. Proletariatul din România va avea deci de luptat și împotriva teroarei guvernamentale, ca și în contra bandelor plătite de capitaliști și susținute de guvern”⁵.

Izvorit din aceeași poziție înaintată conformă stării de spirit a maselor celor mai largi, Comitetul secțiunii București a P.C.R. a lansat la începutul anului 1923 un viguros apel adresat clasei muncitoare și tuturor oamenilor de bună-credință pentru a se organiza în vederea apărării drepturilor și libertăților democratice supuse atacurilor extremei drepte⁶.

Analizînd asemenea prime reacții, dar deosebit de semnificative prin conținutul lor, se poate concluziona că mișcarea antifascistă din România își are originile îndepărtate în efervescența revoluționară din primii ani

⁴ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, Edit. politică, 1970, p. 18.

⁵ „Socialismul”, an. XVII, nr. 188 din 25 septembrie 1922.

⁶ Ibidem, an. XVII, nr. 10 din 4 februarie 1923. În valoroasa lucrare amintită mai sus, Al. Gh. Savu consideră cu justețe acest apel drept unul din primele documente cu caracter antifascist lansate de forțele democratice din România.

postbelici, atunci cînd a apărut ca o ripostă împotriva agitațiilor adeptilor fanatici ai lui A.C.Cuza și ai celor cîțiva sprijinitori ai acestuia. Concluzia nu ar fi deplin întemeiată dacă nu i-am adăuga totodată opinia potrivit căreia mișcarea antifascistă incipientă din România acelor ani a purtat în sine și o pronunțată tentă demascatoare și protestatară față de ascensiunea fascismului în Italia. De aici desprindem caracterul internaționalist pe care mișcarea antifascistă din România și-l imprima sieși încă pe primele trepte ale apariției și dezvoltării sale.

Departate de a înregistra succese răsunătoare nici în influențarea maselor, nici în convertirea unor exponenți ai cercurilor politice marcante, preocupate în acea etapă de probleme mult mai arzătoare pentru stabilizarea propriilor poziții șubreze în urma avîntului revoluționar din anii de după primul război mondial, fascismul s-a extins totuși în perioada următoare și, ceea ce reține atenția, s-a încheat din punct de vedere organizatoric. Astfel, în cadrul unui congres deschis la Iași la 4 martie 1923, s-au pus bazele grupării fasciste denumite „Liga apărării național-creștine” (L.A.N.C.), sub conducerea lui A.C.Cuza⁷. În fruntea grupării de tineret a ligii a activat încă de la începuturi Corneliu Zelea Codreanu, organizatorul manifestațiilor și pogromurilor antisemite, care au fost puse la cale atît atunci, cît și în anii următori.

Clasa muncitoare, masele largi în general au primit încă de la început cu vie dezaprobare acțiunile banditești, huliganice ale elementelor declasate cuprinse în rîndurile acestei ligi. Guvernul liberal însuși a simțit nevoia să ia unele măsuri de ordine atunci cînd a constatat că elementele fasciste depășeau cu mult limitele inițial admise și formele de activitate scontate. Riposta căpeteniilor fasciste a fost pregătită însă fără șovăire, în toamna anului 1923 fiind pusă la cale organizarea unui complot care urmărea suprimarea a șase miniștri. În fruntea acțiunii se afla același invariabil Corneliu Zelea Codreanu.

În împrejurările în care huliganismul bandelor fasciste și împingerea „glumei” pînă la adevărate asasinat politice au rămas nepedepsite de autorități, patru ani de activitate deșănțată fiind considerați suficienți pentru o demonstrație de această natură, în 1927 Corneliu Zelea Codreanu avea să părăsească „Liga apărării național-creștine” și să înființeze la 24 iunie, împreună cu adepții săi fanatici, o nouă organizație teroristă, „Legiunea arhanghelului Mihail”⁸. Pe actul de naștere al noii grupări politice era înscrisă de la început crima, iar violența i-a rămas metodă forte de acțiune în tot restul existenței sale. Însăși Siguranța generală a statului avea să aprecieze cîțiva ani mai tîrziu, în 1938, că „în acest mod un asasinat a constituit geneza organizației «Arhanghelului Mihail», care s-a născut cu un viciu congenital, păstrat pînă în zilele de față”⁹.

Treptat această grupare teroristă avea să se consolideze, în limite care aveau s-o mențină însă constant departe de a-și stabili contacte și influență însemnată în masele largi populare și mai ales în rîndurile claselor a căror ostilitate față de fascism nu a conținut să se afirme, în

⁷ Ernst Nolte, *Les mouvements fascistes d'Europe de 1919 à 1945*, „Calmann – Lévy”, 1969, p. 241.

⁸ Ernst Nolte, *op. cit.*, p. 243.

⁹ Arh. M.A.I., dos 110 237, vol. 13, f. 60 (citată de Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 20).

cele mai multe din împrejurări, în maniere care purtau amprenta vehemenței, a protestului manifest. Totuși, așa cum afirmă cu justete Henri Prost, în acei ani ofensiva fascistă codrenistă s-a întetit treptat. „În însuși sinul guvernului el a găsit sprijinitori puternici. În 1926 el a beneficiat de sprijinul Ministerului de Interne, pe care-l conducea Goga. El a beneficiat apoi de sprijinul mai discret al lui Vaida-Voievod, care va recunoaște el însuși că a încurajat propaganda naționalistă pentru a contracara agitația muncitorească. Codreanu — conchide Henri Prost — a putut deci în toată liniștea să-și întărească pozițiile”¹⁰.

Într-un asemenea context politic, în perioada crizei economice din 1929-1933, gruparea codrenistă a procedat la schimbarea denumirii sale în Gardă de fier, considerată mai aptă pentru a agita spirite și a răvăși în acea etapă conștiințele celor mai ușor de convertit. „Fenomenul cel mai caracteristic al tendințelor ultrareacționare promovate de cercurile oligarhiei române îl constituie crearea organizației teroriste de tip fascist. «Garda de fier» și impunerea ei în viața politică a țării — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, caracterizând semnificația apariției pe arena politică a mișcării fasciste sub noua ei titulatură. — Mișcarea legionară, agentura hitlerismului în România, aservită în întregime imperialismului german, a dus o politică profund antinațională, prejudiciind grav interesele poporului român. În cîrdășie cu reprezentanții burgheziei monopoliste, ea a trădat interesele poporului, a subordonat țara dominației Germaniei hitleriste, punînd în pericol însăși existența României ca stat independent și suveran”¹¹.

O dată cu „reorganizarea” principalei grupări fasciste din România, reorganizare căreia i s-a asigurat o largă acțiune propagandistică ale cărei încheieri se cufundau în aceleași tenebre ale demagogiei sociale și politice proprii fascismului de pretutindeni și dintotdeauna, s-a procedat la gruparea adeptilor pe cuiburi, la introducerea unei ierarhii împrumutate cu intenții mărturisite din arsenalul hitlerist, abundent la acea dată în mijloace dintre cele mai „rafinat” de distragere a maselor de la problemele fundamentale prin orientarea atenției lor înspre aranjamente politice intens regizate în vederea obținerii unor efecte cu pronunțat iz de stupefiant.

Grație unora asemenea manevre, gruparea gardistă a reușit în 1932 să obțină chiar trimiterea primilor săi reprezentanți în parlamentul țării, moment de tristă amintire, insuficient stigmatizat în scrierile istorice sau de altă natură de pînă acum. În viața parlamentară burgheză tradițională a țării se infiltra în acele momente morbul fascist, apăreau primele semne vizibile ale unor alterații, care, nestăvilite, îi puteau deveni fatale.

Paralel cu Garda de fier, pe o pistă mai moderată a continuat să evolueze în viața politică a țării a doua grupare fascistă mai importantă, „Liga apărării național-creștine” a lui A.C.Cuza.

¹⁰ Henri Prost, *Destin de la Roumanie*, Paris, 1954, p. 63.

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 368—369.

Ambele grupări și alte câteva care au luat ființă în acei ani sau ulterior* au beneficiat pe diverse planuri — în unele momente mai vizibil, altelei în forme mascate — de îngăduința autorităților, de sprijinul unor moșieri, capitaliști, al unor politicieni de diverse nuanțe. „Cercuri politice influente, aparținând vechilor partide burgheze, nu se temeau de concurența pe care le-o făceau grupările fasciste, prea slabe pentru a le periclita pozițiile dominante deținute în viața politică”¹². Este în afara oricărei îndoieli că, situându-se pe pozițiile parlamentarismului, aceste cercuri nu erau de acord cu ideologia și cu orientarea spre dictatura fascistă a acestor grupări, dar pentru ele pericolul venea nu din partea grupărilor fasciste, ci a mișcării revoluționare, a forțelor progresiste, spre înăbușirea cărora își concentrară toată atenția. Acestui scop, existența și activitatea grupărilor fasciste nu numai că nu-i dăuna, dar, dimpotrivă, îi aduceau servicii deosebit de mari. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, prin atacurile teroriste împotriva mișcării revoluționare și a unor elemente democratice, fascismul completa gama măsurilor represive întreprinse de organele polițienești ale statului.

Deceniul al patrulea al secolului nostru, jalonat de marea criză economică din 1929—1933 și de începutul celui de-al doilea război mondial, a constituit, cum se știe, pentru întreaga omenire o perioadă de profunde frământări sociale și politice, care reflectau, pe de o parte, ascuțirea contradicțiilor fundamentale ale capitalismului, instabilitatea lumii burgheze, iar pe de altă parte vigoarea ridicare la luptă a forțelor democratice și progresiste.

Pe plan internațional, în timpul și în anii următori crizei economice s-au conturat tot mai mult grave amenințări din partea statelor fasciste-militariste la adresa păcii, la adresa suveranității și independenței multor popoare, prevestind viitoarea conflagrație mondială. Consolidarea fascismului în Italia, instaurarea dictaturii hitleriste în Germania, alianța dintre acestea două și Japonia militaristă au dus la schimbarea raportului de forțe pe plan internațional, la accentuarea tendințelor de reîmpărțire a sferelor de influență și a coloniilor, de cotopire a unor teritorii străine. Transformată în centrul celor mai reacționare forțe ale imperialismului, Germania nazistă a devenit principala primejdie pentru securitatea și pacea generală, pentru libertatea popoarelor. Se nășteau și se activizau în diverse țări noi organizații fasciste și militariste puse în slujba fascismului războinic, organizații serios impulsionate de instalarea lui Hitler la putere în Germania.

Așa s-au petrecut lucrurile cu Garda de fier, devenită coloana a cincea a hitlerismului în România, precum și cu celelalte grupări și orga-

* Amintim în acest sens în primul rând grupările hitleriste care au acționat în România sub directa îndrumare a NSDAP Auslandsorganisation (Secțiunea pentru străinătate a Partidului Național Socialist German) și a DAF (Frontul muncii germane). Ne referim la „Hitler Jugend”, „Evangelischer Frauenverein”, „Reichsdeutsche Frauenschaft”, „Österreichischer Club” și altele. Ne referim de asemenea la organizațiile hitleriste care acționau printre cetățenii de naționalitate germană din România, conduse de Hans Otto Roth („Frontul unității germanilor din România”) și de Fritz Fabricius („Deutsche Volkspartei in Rumänien”). Amintim de asemenea „Cruciada românismului”, „Svastica de foc” și menționăm existența altor câteva organizații sau grupări fasciste a căror influență politică și număr de membri au fost cu totul neînsemnate.

¹² Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 21.

nizații fasciste. Garda de fier, organizație teroristă, criminală, lipsită de principii și de ideologie, care, după aprecierea șefului ei însuși trebuia să fie „mai degrabă o școală sau o armată decât un partid politic”¹³, a făcut în acea perioadă eforturi desperare pentru a-și menține prozelitii — tulburați și ei de amploarea marilor bătălii revoluționare aflate la ordinea zilei — în nebuloasa misticii, în marasmul izvorit din îmbinarea hibridă a fanatismului religios cu demagogia deșănțată. Legionarii au recurs tot mai mult la „rezolvarea” problemelor lor cu ajutorul unor lozinci grandilocvente: „veac nou legionar”, „sfință tinerețe legionară”, „moartea — cea mai sfință nuntă dintre nunți”, sau cu împrumuturi din textele sacre: „ecumenicitate națională”, „învierea neamului”, noțiuni de neluat în seamă în arena politică, unde, de regulă, nu se validează istoric decât soluțiile conforme cu realitatea.

Folosind prejudecățile religioase și bizuindu-se pe apreciabila doză de obscurantism a păturilor înapoiate, în special a celor de la sate, erijându-se în apărători ai religiei, în „cavaleri ai crucii”, în purtători ai „războiului sfânt” împotriva comunismului, acționând adesea sub patronajul regelui și al guvernanților, legionarii regizaseră și pînă atunci, dar după 1933 aveau s-o facă și mai intens, tot felul de minuni dumnezeiești, sfințirea de troițe ale Gărzii de fier, depuneri de jurăminte legionare în cadrul unor procesiuni religioase etc.

Propovăduitori obișnuiți ai cultului morții, ai terorii și rasismului, ai sadismului nedisimulant, ai urii față de om, altoită pe egocentrism și pe megalomanie, legionarii au folosit instalarea lui Hitler la putere în Germania în scopul intensificării propagandei lor deșănțate și, fără nici o șfială, au militat consecvent pentru apropierea treptată a României de Germania hitleristă pînă la subordonarea țării intereselor imperialismului revanșard și revizionist hitlerist. De altfel, Corneliu Codreanu, căpetenia Gărzii de fier, nu o singură dată în acei ani și chiar în împrejurări hotărîtoare pentru soarta țării a afirmat public că, „în 48 de ore de la biruința mișcării legionare, România va avea o alianță cu Roma și Berlinul”¹⁴.

Firește, acesta urma să fie prețul pentru sprijinul pe care Garda de fier și celelalte grupări fasciste îl primiseră permanent din partea Reichului hitlerist¹⁵.

¹³ Klaus Charlie, *Die Eiserne Garde*, Berlin, 1939, p. 43. Această grupare fascistă n-a avut un program propriu-zis și nici o ideologie în sensul unui sistem de idei distinctă de a altor partide fasciste. Lipsa programului decurge din însăși concepția generală a fasciștilor, care, neadmițînd lupta de opinii, înlocuiau principiul argumentării științifice cu acela al supunerii oarbe față de „căpitan” și de ordinele lui.

¹⁴ Vezi, de exemplu, „Buna-vestire”, an. I, nr. 225 din 25 noiembrie 1937.

¹⁵ Numeroase documente atestă legăturile strînse existente între Hitler și Garda de fier în anii premergători celui de-al doilea război mondial. O scrisoare a ambasadorului german în România, Fritz Fabricius, adresată secretarului de stat von Weizsäcker arăta în acest sens: „Procesul lui Codreanu (din mai 1938. — n.n.), care fără îndoială va fi urmat de alte procese analoge ale șefilor Gărzii de fier, este pentru noi foarte neplăcut. Pe de o parte, din cauza documentului care a fost găsit la Codreanu și cu ajutorul căruia vrea să dovedească relațiile cu Führerul, pe de altă parte pentru că printre membrii Gărzii de fier urmărite sînt cei a căror ideologie se apropie cel mai mult de a noastră” (*Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse*, vol. II, Paris, 1954, p. 318—319).

Pentru a se infiltra în sinul maselor, al muncitorilor în primul rând, legionarii au lansat în mod demagogic o serie de lozinci de real interes în acele vremuri și cu care, gîndeau ei, puteau mai ușor converti conștiințele. Așa era lozincă : „pîine pace, dreptate ; nici pîine fără muncă, nici muncă fără pîine ; contra exploatării capitaliste”. Țăranilor li se adresau cu „omul și pogonul”, „înnobilarea muncii” sau cu „țărani trebuie să stăpînească avutul pe care-l creează”, deși nu-și propuneau nici să exproprieze moșierimea și nici să împrăprietărească țărănimea muncitoare.

Adevărata față a Gărzii de fier a rezultat însă efectiv din practica istorică : nicicînd ea nu a acționat pe linia îndeplinirii unor asemenea promisiuni larg trîmbițate în masă.

Nu puține la număr au fost încercările făcute pe plan „ideologic”, în momentele care au urmat instaurării hitlerismului la putere în Germania de a se da un suport „teoretic” curentelor care preconizau instaurarea și în România a unui regim de dictatură fascistă. Au fost traduse în acest scop o serie de lucrări apărute în Italia fascistă și în Germania hitleristă, publicîndu-se totodată și unele producții „originale”, ca, de exemplu, *România, stat corporativ* (1933) și *Le siècle de corporatisme* (1934) de Mihail Manoiilescu, *Sistem de politică corporativă* de I. Rădulescu, *Problema noilor elite* (1933) de G. Brătianu, *Mustul care fierbe* de O. Goga etc. Străbătute de la un capăt la altul de idealism, propagînd concepții rasiste și mistice, cultul „eroilor” și al „elitelor”, care aveau „chemarea” istorică de a conduce „gloatele”, aceste lucrări reprezentau de cele mai multe ori compilatii, cu vizibile trăsături eclecticice.

Încercările repetate ale fascistilor autohtoni, încurajați de semenii lor de peste hotare, de a intra într-o ofensivă care să-i conducă pînă la instaurarea în România a unei dictaturi fățișe s-au izbit însă și în această perioadă ca de un zid de ostilitatea maselor largi față de fascism, de hotărîrea acestora de a apăra cu prețul oricărui sacrificii așezămintele democratice ale țării, integritatea teritorială, independența și suveranitatea ei națională.

În acest context, evident, în fața Partidului Comunist Român, forța cea mai activă și mai consecventă din întreg peisajul vieții politice interbelice, se ridica imperativul major al dezvăluirii marilor primejdii reprezentate de fascism, punerea maselor largi la adăpost față de pericolul fascist. „În aceste împrejurări — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu —, Partidul Comunist din România, exprimînd interesele vitale ale maselor largi, militează activ pentru unirea tuturor forțelor democratice și patriotice ale poporului pentru apărarea independenței și suveranității țării”¹⁶.

Obiectivele sub care s-a desfășurat activitatea pentru unirea tuturor acestor forțe — lupta contra stării de asediu și a cenzurii, pentru dezarmarea organizațiilor fasciste și interzicerea activității lor, pentru amnistierea deținuților comuniști și antifasciști, pentru apărarea integrității fruntariilor naționale, a independenței și suveranității patriei etc. — interesau în mod firesc masele cele mai largi : clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, studențimea, funcționărima, meseriașii, micii întreprinzători, pensionarii, în general păturile mijlocii, inclusiv o parte a bur-

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 369.

gheziei, neliniștită de perspectivele sumbre ale aservirii țării intereselor Germaniei hitleriste. Pornind de la asemenea considerente, comuniștii, organizațiile de masă legale conduse sau influențate de P.C.R. au putut înregistra în perioada tratată succese deosebite în mobilizarea maselor la acțiuni pe cele mai diferite probleme și în jurul unor variate revendicări general-democratice, antifasciste, antihitleriste.

Acest lucru a fost posibil numai ca urmare a unor intense și permanente eforturi făcute în cadrul mișcării antifasciste de către clasa muncitoare și de alte pături și categorii sociale. Mișcarea antifascistă a cunoscut o amploare deosebită în țara noastră și s-a materializat în forme bine organizate îndeosebi în anii ce au urmat eroicelor lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933, inițiate și conduse de partidul comunist. Creșterea forței de atracție a proletariatului și a prestigiului P.C.R. în cursul acestor mari bătălii de clasă a constituit fondul pe care ulterior au avut loc noi și noi regrupări ale forțelor sociale și politice angajate efectiv în frontul luptei antifasciste, pentru democrație și pace. Orientându-se just în acele împrejurări, P.C.R. sublinia că o reală apărare a maselor populare împotriva pericolului fascist, împotriva acțiunii teroriste, huli-ganice, distructive a legionarilor și altor elemente fasciste putea fi asigurată numai în condițiile grupării în jurul clasei muncitoare a tuturor păturilor sociale asuprite și amenințate de ofensiva forțelor reacționare, fasciste.

Valorificând experiența pozitivă a luptelor proletare din 1933, P.C.R. a reușit în perioada următoare să activeze, în jurul clasei muncitoare, țărănimea, intelectualitatea progresistă, funcționărima nevoiașă, studențimea democrată, micii întreprinzători, pensionarii, invalizii de război, mase largi de cetățeni, bărbați și femei, tineri și vîrstnici pentru crearea unui front democratic capabil să apere interesele celor mai largi pături sociale, capabil să creeze o opinie de masă împotriva fascismului. Pentru aceasta, partidul comunist s-a sprijinit, în anii premergători celui de-al doilea război mondial, pe un însemnat număr de organizații de masă democratice, dintre care o intensă activitate și rezultate deosebite au obținut: Comitetul național antifascist, Frontul plugarilor, Comitetul antirăzboinic, Liga muncii, Madosz-ul, Blocul democratic, comitetele cetățenești, comitetele pentru apărarea antifasciștilor, patronajele populare, Grupul avocaților democrați, Frontul feminin, Uniunea democratică etc.¹⁷

În lupta împotriva fascismului, clasa muncitoare s-a afirmat în România drept clasa socială fundamentală, forța principală. Sub conducerea Partidului Comunist Român, forța politică fundamentală a mișcării antifasciste, clasa muncitoare a activat hotărît pentru a antrena în această luptă alte pături și categorii sociale în vederea concentrării lor pe o platformă comună a Frontului popular antifascist. Din păcate, pînă acum în literatura de specialitate din țara noastră nu a apărut o lucrare care și-ar justifica cu totul utilitatea și care ar trebui să se numească fără îndoială *Clasa muncitoare — forța socială fundamentală a mișcării antifasciste din*

¹⁷ Cu privire la activitatea desfășurată de aceste organizații în perioada amintită vezi, în „Anale de istorie”, nr. 1/1969, p. 31—52, articolul lui Gh. I. Ioniță, *Organizațiile democratice create, îndrumate și influențate de P.C.R. — rezervor de cadre și energii revoluționare, mijloc important de stringere a legăturilor partidului cu masele în anii 1921—1944.*

România. Au apărut însă numeroase studii, articole și comunicări, care constituie tot aștepta contribuții la elucidarea problemei enunțate și în același timp părți componente ale unei viitoare monografii pe problematica enunțată mai sus¹⁸.

O atenție din ce în ce mai mare a acordat partidul comunist întăririi legăturilor sale cu satele¹⁹. Alături de obiectivul de mare interes pentru țărănime, lupta pentru pământ, lupta împotriva primejdiei fasciste a constituit pentru partidul comunist o a doua pistă principală pe care s-a întilnit cu țărănimea. Nu au fost puține la număr prilejurile în care lupta antifascistă a trecut chiar pe primul plan în cadrul unora dintre acțiunile țărănești. Din multitudinea întrunirilor, a manifestațiilor și a celorlalte acțiuni de acest gen desfășurate în acei ani, reținem cu titlu de exemplu una dintre ele, desfășurată la 8 februarie 1936 la Turnu-Severin. Aici, în cadrul unei întruniri convocate de Blocul democratic, organizație de masă legală condusă de P.C.R., au participat delegați ai țărănilor din 16 comune. Luînd cuvîntul, Athanase Joja, secretarul general al Blocului democratic, „a salutat pe participanți, scoțînd în relief importanța acțiunii pornită de membrii țărani ai Blocului (democratic. — *n.n.*) care au înțeles să trezească pe frații lor de muncă la conștiința drepturilor lor”. „Țărănimea — spunea el în continuare — trebuie să înțeleagă că salvarea nu-i poate veni de la ciocoime, ci numai de la o acțiune comună a păturilor exploatare : țărănimea și muncitorimea”. Luînd cuvîntul din partea partidului comunist, Ilie Pintilie, secretar al C.C. al P.C.R., arăta în continuare : „Trebuie să luptăm pînă la ultima suflare împotriva fascismului, fiindcă pătura producătoare orășenească și satească vor suferi grozav de pe urma lui”. Concluzia cu care se încheia această semnificativă întrunire era simbolic exprimată în cuvîntul muncitorului metalurgist Nicolae Cristea. Rezolvarea situației grele prin care trecem, spunea el, o vom găsi „numai unind forțele țărănești și muncitorești în lupta pentru o adevărată democrație muncitorească și țărănească, strîns legate într-un front popular antifascist”²⁰.

Cum este și normal, pe planul demascării fascismului și al luptei practice împotriva lui, o contribuție de seamă au adus-o intelectualii democrați, patrioți²¹. Într-o etapă de mari frământări sociale și politice ca cea

¹⁸ Ne referim la *Lupta muncitorilor metalurgiști din România împotriva exploatareii capitaliste și a pericolului fascist (1934 — februarie 1938)* de Gh. I. Ioniță și C. Botoran, în „Analele...”, nr. 3/1965, p. 52-68; *Acțiuni ale minerilor din Valea Jiului desfășurate împotriva exploatareii capitaliste și a pericolului fascist în perioada 1934—1937*, de Gh. I. Ioniță, în „Analele...”, nr. 6/1964, p. 14—26; *Date privind mișcarea grevistă în timpul dictaturii regale de Al. Gh. Savu*, în „Analele...”, nr. 5/1963, p. 65—80; *Realizarea Frontului unic muncitoresc—moment de însemnătate istorică în lupta de eliberare a poporului român* de Gh. Țuțui, în „Anale de istorie”, nr. 2/1969, p. 3—15.

¹⁹ Vezi pe larg date privind această problemă în lucrarea *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, Edit. politică, 1969, p. 143—243.

²⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 6, dos. 9 084, f. 119; dos. 1 190, f. 48—51.

²¹ În literatura de specialitate, această concluzie se desprinde din numărul mare de lucrări, studii și articole publicate, dintre care ne rezumăm a aminti cu titlu de exemplu doar cîteva : Titu Georgescu, *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, Edit. științifică, 1967; I. M. Oprea, *Poziția unor personalități științifice și culturale din România față de problemele războiului, fascismului și independenței naționale*, în *Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României*, Edit. militară, 1969, p. 104—129; Gh. I. Ioniță, *Corpul didactic universitar—o prezență activă și eficientă în mișcarea democratică, antifascistă din România (1933—1944)*, în „Revista învățămîntului superior”, nr. 1/1968, p. 16—28.

cuprinzînd anii la care ne referim, tot ce a avut mai de preț intelectualitatea noastră — savanți, scriitori și artiști al căror renume depășise de mult granițele țării — s-a situat de partea forțelor democratice, a militat prin fapta și opera lor, în spiritul chemărilor partidului comunist, împotriva fascismului, a afirmat năzuințele de independență și de suveranitate ale poporului nostru, s-a ridicat împotriva înrobirii străine, a nesocotirii demnității naționale. O trăsătură a antifascismului intelectualității românești a constituit-o faptul că manifestările sale nu erau izolate de mișcarea antifascistă a celor mai consecvente forțe ale democrației : clasa muncitoare și organizațiile sale.

Lupta împotriva ideologiei și politicii fasciste a mobilizat tot ce avea mai bun intelectualitatea românească, care înțelegea că ora gravă a istoriei îi porunca să-și fixeze atitudinea. „Astăzi — scria Camil Petrescu în 1936 — oricărui intelectual i se cere să se pronunțe”. În ce direcție să se pronunțe? Răspunsul la această întrebare majoră purta girul autorității lui Mihail Sadoveanu, care arăta că datoria intelectualilor patrioți era de a se situa „pe linia de progres pe care au urmat-o intelectualii din toate timpurile”.

Nenumărați intelectuali de prestigiu au înfierat în acei ani fascismul și hitlerismul în general, activitatea trădătoare antinațională și antipopulară a legionarilor și a celorlalte organizații fasciste în special. Condamnarea Gărzii de fier era făcută de pe postamentul solid al intereselor vitale ale patriei, al apărării democrației, independenței și suveranității, a însăși integrității statului național unitar român, grav amenințată de fascism. „Dacă este un dușman al națiunii, el este, pretutindeni ca și la noi, fascismul — aprecia Lothar Rădăceanu în „Șantier” din 1 noiembrie 1933. — Nimic nu poate fi mai antinațional decât hitlerismul, cel german în primul rînd și, întocmai ca el, cel ce se dezvoltă sub o formă românească, sub ochii noștri în România”. „Fascismul — menționa Kovacs György în cotidianul clujean „Uj Szó” din 2 februarie 1936 — vrea să răpească nu numai pîinea muncitorului, pămîntul țaranului sărac și uneltele micului meseriaș, el vrea să nimicească și ultimele rămășițe ale democrației din țara noastră”. În chip asemănător, Petre Constantinescu-Iași scria în „Buletinul mișcării antifasciste” din 12 noiembrie 1933 : „Oricum privim fascismul, el este un generator de războaie. El gastează cel mai groaznic război, acela al distrugerii totale pe bazele progresului tehnic. În fața lui se ridică însă o pavăză uriașă, care-l va zăgăzui : muncitorimea de la orașe și sate”. În apărarea intereselor primejduite ale maselor muncitoare își ridică energic glasul și Athanase Joja în articolul *Fascismul: expresie a capitalului monopolist*, publicat în „Cuvîntul liber” din 4 ianuarie 1936. „Aprecierea justă a fenomenului fascist — preciza el — nu reprezintă un simplu interes teoretic, ci o covîrșitoare importanță practică. Lămurirea naturii fascismului, dreapta sa înțelegere, e o condiție esențială a unei juste tactici antifasciste a forțelor muncitorești și democratice, amenințate direct de ofensiva anticapitalistă a batalioanelor de asalt, comandate, prin mijlocirea ducilor, fîhrerilor și căpitanilor, de statul-major al marelui capital”. N.D. Cocea, relevînd necesitatea stringentă ca „nebnuei lui Hitler” să i se pună capăt, cerea ca „tot tineretul, toți proletarii și intelectualii cu adevărat democrați să se unească și să înceapă o cruciadă a

păcii, a înfrățirii dintre popoare și a realizării unei democrații sincere”²². Ideile nobile ale luptei pentru apărarea păcii, periclitare de uneltirile războinice ale Germaniei hitleriste și ale sateliților săi, au fost permanente prezente în publicistica lui Geo Bogza. De ororile războiului pregătit cu febrilitate de Hitler, scria Geo Bogza în „Lumea românească” din 13 iunie 1938, „nimeni nu mai trebuie să se îndoiască. Această oribilă amenințare care planează asupra noastră e un motiv grav și e un motiv tragic pentru întreaga omenire de a se ridica din toate puterile împotriva războiului viitor”.

Cu multă vigoare, profesorul comunist Ilie Cristea scria în articolul *Imponderabilul decide*, apărut în „Cuvîntul liber” din 11 aprilie 1936: „Unii susțin orientarea spre Germania fără să le pese prea mult de integritatea hotarelor. În numele naționalismului intransigent, ei sînt dispuși să accepte pentru țară și situația de colonie germană, numai ordinea capitalistă să rămînă în ființă. Dacă nu mai pot fi patroni, se mulțumesc să se transforme în lachei. Presa lor cade în extaz în fața erupțiilor isterice ale cancelarului german”. Avertizînd căpeteniile organizațiilor fasciste, elemente iresponsabile și trădătoare, asupra gravelor primejdii la care expuneau țara, semnatarul acestor rînduri conchidea: „Cei care se lasă atrași în mirajul puterii germane vor avea să-și regrete gestul”.

Dezvăluind primejdia pe care o reprezenta fascismul pentru cultură, George Macovescu asocia în „Cuvîntul liber” din 25 mai 1935 semnificația acestui lucru cu situația existentă în Germania hitleristă, unde, în acele momente de dominație a fascismului, „prostia a luat locul inteligenței, incapacitatea a detronat cultura, brutalitatea a luat locul simțirii și forța musculară pe acela al gîndirii”. În dorința de a insufla încredere în opinia publică din România asupra inevitabilității înfrîngerii fascismului, marele muzician George Enescu își exprima în „Cuvîntul liber” din 17 martie 1934 convingerea fermă potrivit căreia „cultura va trăi... Prea e mare patrimoniul ce l-au acumulat atîtea secole de trudă și credință pentru a face dintr-o dată *TABULA RASA* din tot ce am strîns și am asimilat. Impasuri a mai avut omenirea. Și le-a răzbit pe toate cu o vitalitate eroică. Nu-i va lipsi curajul nici de data aceasta. Trebuie să credem că vom *ÎNVINGE*”.

Pe măsură ce primejdia hitleristă creștea în întreaga Europă, în momentele în care sub amenințările urgiei fasciste popoarele se mobilizau tot mai activ în vederea organizării rezistenței, în România intelectualitatea progresistă s-a concentrat tot mai mult pe problemele luptei pentru apărarea fruntarilor patriei, a independenței și a suveranității naționale.

De la catedra pe care a slujit-o vreme de jumătate de veac, prin articolele zilnice apărute în „Neamul românesc” sau în alte ziare, prin conferințele pe care le ținea în toate colțurile țării, ca și la numeroase reuniuni internaționale, reputatul istoric român Nicolae Iorga a arătat permanent primejdia pe care o constituiau ideologia hitleristă și militarismul german. Cercul atît de larg al preocupărilor lui Iorga, care, pornind de la interesele propriului său popor, îmbrățișa deopotrivă interesele altor popoare amenințate și, în genere, valorile umane permanent aflate în primejdie, făcea din istoricul român o figură proeminentă a rezistenței

²² „Clopotul” din 20 octombrie 1933.

europene împotriva Germaniei hitleriste. În slujba acestei acțiuni, Iorga aducea o energie veșnic trează și adîncă sa cunoaștere a trecutului, prestigiul său de savant, condeiul său de neîntrecut polemist. De aici și ecoul deosebit al acțiunilor sale, cărora forțele adverse legionare nu i-au putut pune capăt decît prin suprimarea fizică a autorului lor, prin asasinat.

Asemenea lui Nicolae Iorga, și alți intelectuali de prestigiu au stat în acei ani alături de forțele democratice, slujind cu patriotism cauza apărării pămîntului strămoșesc de urgia hitleristă (Nicolae Titulescu, Petre Andrei, C. Băicoianu, Mitiță Constantinescu, Grigore Filipescu, Nicolae Lupu, Dem. Dobrescu, Grigore Iunian ș.a.).

O vie și extrem de necesară acțiune s-a dus prin coloanele presei democratice a vremii pentru demascarea celor mai „nevinovate” nuanțe sub care se ascundea ascensiunea fascismului. Împotriva fascismului s-au pronunțat străluciții reprezentanți ai culturii românești, patrioți luminați, conștienți de gravitatea primejdiei hitleriste. M. Sadoveanu i-a înfierat cu indignare pe legionari ca „partizani nămiți ai lui Hitler”; „Hitlerismul e o rătăcire a timpurilor de după război — scria el —, o enormă sălbăticie și o revenire la epoca de piatră”. Spiritul umanist al lui Enescu respingea cu aversiune nazismul: „Nu recunosc în Germania de azi nimic din măreția celor ce au sfințit geniul german în secolele trecute”²³. Plin de mînie și demnitate patriotică a demascat N. Iorga cîrdășia dintre „căpitanul” german și „căpitanii” români, legați prin „zvastica berlineză comună”; cu marea sa autoritate, savantul patriot lansa o chemare la vigilență pentru apărarea independenței și integrității teritoriale amenințate de Germania nazistă: „Ferește-te, popor al meu, căci mari primejdii ți se pregătesc...”.

Semnificative demascări ale fascismului aflăm de asemenea și într-o serie de articole semnate de Iorgu Iordan, *Despre fascism* („Ecoul” din 1 iulie 1934), Andrei Oțetea, *Revoluția național-socialistă în Germania* („Viața românească” din iulie-august 1935), Eduard Mezincescu, *Situația țărănimii în Germania hitleristă* („Țara de mine” din ianuarie-februarie 1937) ș.a.

Spre cîntea lor, intelectualii patrioți au dat în publicistica vremii riposte energice reacțiunii și fascismului, ideologiei acestora, lui Nae Ionescu și acoliților săi întru metafizică și trăirism, promotori ai celei mai tenebroase dintre „filozofii”, cea legionară. Bătălia cu fascismul, cu ideologia gîndiristă-ortodoxistă, cu cea deghizată sau direct legionară a fost aspră și aprigă, angajînd nume prestigioase ale culturii, științei, artei, literaturii și publicisticii militante, atent îndrumate de partidul comunist, avangarda a tot cea ce a reprezentat în acei ani pe plan ideologic mai bun, mai nobil și mai înălțător în țara noastră.

În perioada la care ne referim, cu contribuția efectivă a intelectualilor patrioți, partidul comunist a făcut să circule ideile cele mai înaintate cu privire la artă și la literatură. Din inițiativa partidului s-au purtat discuții în presă, în întruniri publice și la o serie de simpozioane despre realism în artă și literatură, despre rolul scriitorului în societate, despre umanismul artei, despre caracterul național al artei și literaturii, despre apărarea tradițiilor culturale ale poporului român, despre arta populară,

²³ „Gazeta” din 1 ianuarie 1936.

despre valoarea marilor creatori de artă și literatură română din trecut. Desigur, cercetătorul nu va găsi punctele de vedere ale partidului în aceste probleme concentrate într-o singură publicație sau simpozion, dar, răsfoind cu atenție ziarele și revistele din acea vreme, legale și ilegale, le va descoperi fie exprimate direct, fie în reacția literaților față de ele.

Cum s-au reflectat aceste discuții în creații literare? Este de acum un lucru constatat că al patrulea deceniu a produs o literatură valoroasă în ansamblul ei. Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, George Călinescu au ridicat în acea perioadă proza română pe o treaptă superioară față de deceniile trecute. Realismul acestei proze, înțeles în sensul larg al noțiunii, era o consecință a problematicei vremii respective, la rîndul ei determinată de lupta maselor muncitoare conduse de Partidul Comunist Român. Nu e o întâmplare că în acel deceniu de mari frământări sociale în România, de greve muncitorești, de răzmerițe țărănești, de proteste ale intelectualilor, de luptă patriotică pentru apărarea independenței țării, împotriva fascismului, Sadoveanu a conceput și a scris în parte *Frații Jderi*, Liviu Rebreanu a publicat *Răscoala*, Camil Petrescu *Patul lui Procust*, Cezar Petrescu *1907*. Nu e o întâmplare că, în acea vreme, cînd forțe acaparatoare din afară, sprijinite pe cele mai reacționare cercuri din interior, tindeau la deplina înrobire politică și economică a țării și în acest scop ne contestau trecutul, contestau continuitatea existenței noastre și în special prezența unei culturi românești de-a lungul veacurilor, George Călinescu a scris *Istoria literaturii române de la origini și pînă în prezent* și *Viața lui Mihail Eminescu*.

În împrejurările în care se manifesta asupra culturii o presiune ideologică obscurantist-fascistă, de falsificare, de negare și defăimare a creațiilor tradiționale, critica literară marxistă și progresistă lupta perseverent pentru a menține neîntinată creația măiastră a lui Mihail Eminescu, Ion Luca Caragiale, Ion Creangă, George Coșbuc și a celorlalți reprezentanți ai culturii românești, întîmpinînd în același timp cu căldură operele de reală valoare ale scriitorilor contemporani, continuatori ai tradițiilor progresiste ale culturii românești și cunoscători ai năzuințelor maselor populare. Pe această din urmă linie se situau Mihail Sadoveanu, „una din figurile reprezentative ale culturii române — cum îl califica un ziar al vremii —, figură care va rămîne și sub unghiul de privire schimbat al unei Români proletare de mîine”; Liviu Rebreanu, care prin epopeea *Răscoala* și-a dobîndit locul de pionier al romanului social contemporan românesc; Tudor Arghezi, care prin ceea ce publicase pînă în 1937 era deja situat „pe treapta cea mai de sus a tinerei noastre poezii românești”. Contribuții prestigioase în patrimoniul vieții artistice românești au adus în acei ani George Enescu, Constantin Brâncuși, N.N. Tonitza, Aurel Jiquide ș.a.

Valoroși oameni de știință și de cultură cu orientări materialiste în activitatea lor științifică au fost purtători ai curentului democratic, progresist în cultura și știința românească. Dragomir Hurmuzescu, G. Atanasiu (fizică), G. Țițeica, S. Stoilov (matematică), Gh. Marinescu, C. I. Parhon, D. Bagdazar (medicină), Athanase Joja (filozofie) și mulți alții s-au situat pe poziții materialiste în interpretarea unor importante probleme teoretice, cu referinșiuni asupra practicii științifice. Împo-

triva propovăduitorilor ideologiei obscurantiste fasciste (Nae Ionescu, Nicolae Roșu, Nichifor Crainic, M. Manoilescu etc.) s-a manifestat un important număr de filozofi, istorici, sociologi și psihologi. Printre aceștia se aflau, deși unii cu multe inconsecvențe, Nicolae Iorga, Petre Andrei, Mihail Ralea, Dimitrie Gusti, P.P. Negulescu, Tudor Vianu, D. D. Roșca, Mircea Florian, Dan Bădărău, Alexandru Posescu ș. a.

Un sector important în care s-a desfășurat o susținută luptă pentru apărarea valorilor culturale și a culturii însăși l-a constituit activitatea de demascare a obscurantismului, a misticismului religios, a superstițiilor de tot felul, care stăpîneau anacronic mintea oamenilor. Pe această linie s-au înscris nenumăratele articole demascatoare apărute în presa vremii, cum a fost de pildă, cel semnat de Alexandru Philippidi în „Adevărul literar și artistic” din 31 ianuarie 1937 (*Misticismul, infiltrație antiromânească*), pe această linie s-a înscris acțiunea practică de dezvăluire a jospniciei înscenărilor maglavitiene asupra „minunilor” umilului cioban Petrache Lupu, pe aceeași linie s-au înscris alte variate acțiuni de demascare a propagandei mistice desfășurate de organizațiile fasciste, și în primul rînd de Garda de fier.

O vie activitate au desfășurat-o intelectualii democrați pe linia apărării integrității fruntariilor naționale, a independenței și suveranității naționale. „Politica internă și externă a fascismului se desfășoară în mod absolut paralel — arăta Iorgu Iordan în articolul *Fascismul și pacea* apărut în „Ecoul” din 7 iulie 1934 —, cum nici nu se poate alintrea, și amîndouă constituie o mare primejdie pentru interesele adevărate ale omenirii”. În aceeași ordine de idei, cu adîncă înțelegere și răspundere pentru soarta țării, Vasile Maciu se întreba în articolul *Relații franco-române*: „Care vor fi deci relațiile de azi și de mâine ale României cu Franța? Vom continua legăturile care ne-au folosit atît de mult în trecut, rămînînd în interior pe tărîm democratic, sau ne vom remorca Germaniei și culturii germane, ca în epoca de umilire a României mici pentru a fi pe placul fasciștilor de la noi? Întrebarea aceasta, care ar fi părut nefirească acum zece ani, se pune astăzi cu atît mai stăruitor, cu cît sînt în țară partide politice și curente ideologice care cer apropierea de Germania hitleristă și de Italia fascistă, fiindcă aceste țări sînt conduse de dictatori fasciști”²⁴.

O contribuție de preț a adus intelectualitatea în acei ani prin intermediul publicisticii la mișcarea de solidaritate cu lupta antifascistă a altor popoare. Pe această linie se înscriu, de pildă, articolele semnate de Petre Constantinescu-Iași, *Fascismul și războiul* („Buletinul mișcării antifasciste” din 12 noiembrie 1933) și *Evenimentele din Germania* („Clopotul” din 6 iulie 1934), Dumitru Almaș, *Revoluția mută* („Lumea românească” din 6 noiembrie 1937), Ilie Cristea, *Lovitura iminentă* („Cuvîntul liber” din 18 iulie 1936) etc. Sentimente de profundă simpatie a exprimat intelectualitatea din România în legătură cu orientarea realistă, democratică și antifascistă pe care o avea Franța Frontului popular antifascist în acei ani. Aceste sentimente și manifestațiile deschise de solidaritate cu această țară sporeau în condițiile în care, cum citim într-un document al vremii elaborat de asociația „Tinerimea amică româno-franceză”,

²⁴ „Gîndul vremii” din 15 decembrie 1937.

„poporul românesc, apropiat sufletește de Franța, nu poate uita trecutul care îl leagă de țara care a încălzit la flacăra ei și spiritele mari ale noastre, oameni care au clădit și înălțat România”²⁵.

O formă obișnuită de exprimare a hotărîrii de luptă antifascistă, antihitleristă a maselor o reprezenta organizarea unor mari întruniri populare. Adeseori aceste întruniri se sfîrșeau prin puternice manifestații antifasciste, pentru pace, prin organizarea de demonstrații de stradă. Din numărul impresionant de întruniri pe care le-a înregistrat istoria în acei ani, ne mărginim aici a ne referi la puternicele întruniri antifasciste organizate în cursul anului 1933 în capitală și în alte centre ale țării de către Comitetul național antifascist, la impresionantele întruniri țărănești organizate pe meleagurile hunedorene de către Frontul plugarilor, la grandioasa întrunire de la sala „Tomis” din capitală convocată de comitetele cetățenești la 1 septembrie 1935, după care „miile de oameni s-au încolonat și au manifestat pe străzi pentru democrație și pentru frontul popular”²⁶, la șirul de întruniri convocate de Blocul democratic și de alte organizații de masă legale în cadrul campaniei electorale de pregătire a alegerilor parlamentare parțiale de la 18 februarie 1936 în județele Hunedoara și Mehedinți, întruniri desfășurate la Turnu-Severin, Deva, Hunedoara, în numeroase comune și în cadrul cărora au luat cuvîntul nenumărate și binecunoscute personalități ale vremii, printre care dr. Petru Groza, Ilie Pintilie, Petre Constantinescu-Iași, Athanase Joja, C. Popovici, S. Callimachi, Petre Andrei, M. Ghelmegeanu, N. Lupu, Miron Belea, Romulus Zăroni, Ion Moga Fileriu, M. Macavei, N. Bucurescu, Vasile Bigu, C. Trandafirescu, Augustin Almășan, Gh. Micle, Nicolae Cristea ș. a. Amintim, de asemenea, marile întruniri antifasciste, pentru pace, convocate în 1936 de Comitetul român al R.U.P. la București, Cluj, Iași, Galați etc., întrunirile electorale convocate de Uniunea democratică în cadrul campaniei de pregătire a prezentării unite a forțelor democratice în alegerile parlamentare din decembrie 1937, întrunirile cu un asemenea caracter din anii dictaturii regale ș.a.m.d. Nota comună a acestor întruniri și a altora asemenea lor a constituit-o spiritul combativ și dîrz în care s-au desfășurat, atitudinea hotărîtă, democratică, antifascistă a maselor ce au populat pînă la refuz sălile în care s-au desfășurat, de cele mai multe ori sute și uneori mii de oameni ce nu mai încăpeau înăuntru rămînînd în stradă și manifestînd ore în șir pentru democrație, contra pericolului fascist, pentru pace, pentru apărarea independenței și suveranității țării.

Un loc dintre cele mai importante l-a ocupat în activitatea antifascistă a maselor organizarea de demonstrații de stradă. O impresie profundă a produs, de pildă, opiniei publice întrunirea antifascistă de la 23 ianuarie 1936, organizată de Frontul studențesc democrat la sediul său din Calea Victoriei. Urmată de o puternică demonstrație de stradă antifascistă, acțiunea s-a soldat cu ciocniri puternice între miile de demonstraționiști și elementele huliganice legionare, care au intervenit pe parcurs pentru a le sparge manifestația²⁷. O puternică manifestație de stradă au organizat la 13 martie 1936 în capitală și Blocul democratic, comitetele cetățenești și alte orga-

²⁵ „Dimineața” din 16 noiembrie 1937.

²⁶ „Adevărul” din 3 septembrie 1936.

²⁷ „Cuvîntul liber” din 1 februarie 1936.

nizații legale. Începută în vecinătatea sălii „Aro”, manifestația urma să se continue în fața Legației Franței, în semn de salut și de solidaritate cu Frontul popular antifascist înfiptuit în această țară și în fața Legației Germaniei, în semn de protest împotriva agresivității hitlerismului și planurilor sale expansioniste spre răsărit, planuri care puneau în mare pericol integritatea, independența și suveranitatea României. Împotriva manifestației, poliția a intervenit și de astă dată cu brutalitate, operînd mai multe arestări și confiscînd plancardele cu care demonstrau sutele de oameni²⁸. O lună mai tîrziu, la 24 mai 1936 întrunirea convocată de comitetele cetățenești la sala „Tomis” a căpătat aspectul unei mari demonstrații antifasciste, la care au luat parte peste 25 000 de oameni convocați de P.C.R. și de organizațiile de masă legale, îndrumate de partid²⁹.

Una dintre cele mai impresionante demonstrații democratice, antifasciste care a avut loc în anii la care ne referim a constituit-o marea manifestație convocată de P.N.Ț., la 31 mai 1936, în București și în alte centre ale țării, care, la chemarea P.C.R. și cu concursul organizațiilor de masă legale, s-a transformat într-o măreață demonstrație antifascistă, numai la București participînd la ea peste 100 000 de oameni³⁰.

În anii dictaturii regale, pe fondul general al luptei de masă pentru apărarea integrității teritoriale, a independenței și a suveranității naționale, P.C.R. și organizațiile democratice, care au fost silite să-și desfășoare ilegal activitatea, au acționat de asemenea pentru organizarea unor mari întruniri antifasciste. Rămîn în acest sens înscrise pentru totdeauna în istorie grandioasele manifestații de stradă cu prilejul zilelor de 1 Mai, mai ales cele din anul 1939³¹, în capitală luînd parte atunci peste 20 000 de cetățeni, și mai ales șirul demonstrațiilor dela finele anului 1940, declanșate ca urmare a impunerii țării noastre a odiosului dictat de la Viena de către Germania hitleristă și sateliții săi³². Spiritul combativ în care se desfășurau demonstrațiile antifasciste din România a făcut o impresie deosebită pe plan internațional, fiind remarcat în mai multe înduri de la tribuna unor mari congrese, cum s-a întîmplat la Conferința mondială pentru apărarea păcii și democrației, ținută la Paris la 13—14 mai 1939³³, unde s-a relevat că manifestațiile de la 1 Mai 1939 din București erau „o dovadă că poporul român se raliază la mișcarea antifascistă și că voința sa este de a lupta în mod real împotriva agresorului și fascismului”³⁴.

În împrejurările în care, în scopul de a lovi în partidul comunist și în mișcarea revoluționară, antifascistă, cercurile guvernante au organizat

²⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 193, f. 345.

²⁹ Ibidem, fond. 1, inv. 8, Internaționala Comunistă, dos. 156, f. 24—25.

³⁰ Pentru detalii vezi articolul lui G. I. Ioniță, *Demonstrațiile populare antifasciste din 31 mai 1936*, în „Analele...”, nr. 4/1966, p. 8—100.

³¹ Vezi studiul lui O. Maticescu, *Întruniri și demonstrații ale oamenilor muncii din România împotriva exploatării capitaliste, pericolului fascist și de război desfășurate cu prilejul zilei de 1 Mai în perioada dictaturii regale*, în „Analele...”, nr. 2/1964, p. 63—84.

³² Detalii vezi în suita de articole publicate de V. Bunescu în revista „Analele...”, nr. 6/1964 (p. 73—74), nr. 3/1965 (p. 82—92), nr. 1/1966 (p. 43—54), nr. 6/1966 (p. 93—102), nr. 1/1968 (p. 69—84).

³³ Despre aceasta am relatat pe larg în revista „Analele...”, nr. 6/1966, p. 83—89, în comunicarea intitulată *Adeziuni ale forțelor democratice din România la Conferința mondială pentru apărarea păcii și democrației (Paris, 13—14 mai 1939)*.

³⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 211, f. 169.

un șir de monstruoase înscenări judiciare unora dintre cei mai buni fii ai poporului român, o permanentă preocupare și-au făcut partidul comunist și organizațiile de masă din sprijinirea comuniștilor și antifasciștilor în procese, din ajutorarea lor morală și materială pe timpul detențiunii, din ajutorarea familiilor lor rămase fără sprijin. Larga campanie de sprijinire morală și materială a acestora, de solidaritate cu ei întreprinsă de P.C.R. și de organizațiile de masă legale determina un ziar să constate cu dreptate că „prin marele număr de adevizuni de solidarizare cu acuzații, trimise din toate unghiurile țării, s-a dovedit că *mișcarea antifascistă este mișcarea întregului popor muncitor din România*”³⁵.

Pentru a spori eficiența mișcării generale antifasciste din România, partidul comunist s-a orientat, îndeosebi începând din anii 1935 — 1936, spre concentrarea într-un front comun antifascist a tuturor organizațiilor revoluționare, democratice, lăsând totodată deschise porțile pentru toate partidele, grupările și organizațiile de alte nuanțe politice dornice a colabora la o înfruntare fățișă cu fascismul, cu propaganda sa demagogică și cu acțiunile sale deșănțate. În acest sens, P.C.R. a și adresat în mai multe rânduri apeluri celor mai diverse partide și grupări politice.

În această activitate au fost obținute o serie de succese importante, a căror relevare într-o asemenea discuție este neapărat necesară. Blocul democratic a fost cel care la 26 noiembrie 1935, la fel cum făcuse Frontul plugarilor cu Madosz-ul la 24 septembrie 1935 la Băcia, a încheiat la București un acord de colaborare democratică, antifascistă cu Partidul Socialist (Popovici). „Încheind acest acord — se specifica în documentul adoptat —, cele două organizații sînt convinse că exprimă, prin concentrarea acțiunii lor, realitatea năzuințelor, luptelor și organizării mulțimilor muncitoare de la orașe și sate, a intelectualilor, micilor comercianți, micilor industriași, meseriașilor, funcționarilor, pensionarilor și a tuturor acelorora care sînt expuși pericolului fascist, creator de mizerie, război și lagăre de concentrare”. Organizațiile semnatare, se arată în continuare, „cred că acordul încheiat este expresia nu a discuției dintre comitete și delegați, ci își are originea în frământarea și acțiunea mulțimilor muncitoare care doresc unirea forțelor democratice, fiind hotărîte, să înfrunte, prin toate mijloacele legale de masă, orice fel de aventură dictatorială fascistă-hitleristă”³⁶.

Răspunzînd chemărilor P.C.R., Petre Constantinescu-Iași, președintele Blocului democratic, L. Bányai, secretarul general al Madosz-ului, și C. Popovici, liderul Partidului Socialist, au desfășurat rodnice tratative, ajungînd la realizarea unei colaborări mai largi democratice, antifasciste, între toate aceste forțe politice. Ca o expresie a acestei înțelegeri și a aderării la ea și a Frontului plugarilor, avea să se încheie la scurt timp, la 6 decembrie 1935, acordul de la Țebea (jud. Hunedoara)³⁷. Semnificația acestui acord, încheiat simbolic sub gorunul legendar al lui Horia și la mormîntul lui Avram Iancu, a fost cu totul deosebită, dovedindu-se prin aceasta

³⁵ „Înainte” din 1 mai 1936 (subl. ns.).

³⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 20, dos. 4 076, f. 52.

³⁷ Vezi detalii în articolul lui Gh. I. Ioniță, *Încheierea acordului de la Țebea (1935), moment important în lupta P.C.R. pentru crearea Frontului popular antifascist*, în „Sargetia”, vol. IV/1966, p. 203 — 209.

posibilitatea reunirii pe platforma comună a maselor populare pe baza unui program de revendicări largi democratice, antifasciste.

Este important de subliniat că acordurile la care ne-am referit, ca și altele asemenea lor, au constituit temelia pe care s-a dezvoltat largă acțiune de colaborare dintre organizațiile de masă, democratice, colaborare care a cheazășuit reușita acțiunilor inițiate în comun.

Concluzii prețioase se pot desprinde în ceea ce privește aversiunea maselor față de fascism, în general, și față de activitatea Gărzii de fier și a grupării naționaliste gogo-cuziste în special, din analiza campaniilor electorale și a desfășurării alegerilor parlamentare, județene și comunale în perioada ce ne stă în atenție. O asemenea analiză ne oferă posibilitatea de a aprecia, pe baza rezultatelor concrete obținute de către fiecare din partidele și organizațiile participante, raportul de forțe din viața politică a României acelor ani. În pofida terorii și manevrelor de tot felul exercitate asupra maselor de organizațiile fasciste, a încercărilor de a împiedica pe alegători de a se prezenta la urne, a demagogiei deșănțate a partidelor dreapta și fasciste, a furtului de urne și a celorlalte samavolnicii comise, masele largi s-au afirmat pretutindeni în alegeri ca adversari hotărâți ai oricăror tendințe dictatoriale și fasciste, ca partizani fideli ai luptei democratice, antifasciste. Acest lucru a rezultat, mai deplin decât în oricare alt exemplu ce se poate da din acei ani, cu prilejul alegerilor parlamentare parțiale din județele Mehedinți și Hunedoara, când forțele democratice antifasciste, raliate pe o platformă comună, au înregistrat una dintre cele mai prestigioase izbânzi ³⁸.

În succesele obținute de forțele democratice în alegeri pe ansamblul întregii țări, concretizate în obținerea unui mare număr de mandante și voturi, trebuie distinsă, cu deosebire contribuția P.C.R. la concentrarea forțelor democratice, după exemplul Hunedoarei și Mehedințiului din 18 februarie 1936, în jurul unui candidat comun, care, indiferent de apartenența sa la partid, trebuia să reprezinte din momentul alegerii sale interesele și voința colectivă a maselor de alegători care, de pe pozițiile Frontului democratic, îl susținuseră în fața urnelor.

Desigur într-o asemenea analiză nu trebuie să ne scape din atenție faptul că Garda de fier, principala organizație fascistă din România, din 1933 abia în alegerile parlamentare din decembrie 1937 a îndrăznit să ridice capul și să emită pretenții deosebite, în rest mulțumindu-se în alegerile comunale și județene desfășurate în intervalul amintit cu acțiuni de hărțuire a forțelor democratice, de terorizare și de intimidare a lor.

La 24 aprilie 1937, de pildă, la Iași, „grupările de extremă dreaptă, care—prin procedee împrumutate din alte țări—au crezut că vor impresiona masele prin manifestări zgomotoase și anarhice, sînt respinse de corpul electoral” ³⁹. Candidînd pe lista comună a P.N.Ț., forțele democratice din localitate (P.C.R., secțiunea locală a C.G.M., Frontul unic al func-

³⁸ Faptul că despre aceste alegeri s-a scris mult în literatura de specialitate ne determină să nu aducem detalii, ci să ne mulțumim cu trimiterea cititorului la următoarele surse: *Momente din istoria Partidului Comunist Român*, Edit. politică, 1966, p. 103—112, și studiul lui Gh. I. Ioniță, *Succesul forțelor democratice sub conducerea P.C.R. în alegerile parțiale din februarie 1936*, în „Analele...”, nr. 5/1961, p. 51—63.

³⁹ „Adevărul” din 27 aprilie 1937.

ționarilor etc.) au obținut 4 417 voturi, cu 2 857 mai multe decât gogocuziștii, care aveau înscris pe liste pe însuși A.C. Cuza, și cu 1 065 mai multe chiar decât lista guvernamentală⁴⁰. „Cu tot valul demagogiei folosite— arăta un ziar al vremii—, cu toată dispoziția electorilor de a incinta masele cu promisiunea împărțirii pământurilor ca pe vremea lui Cuza, cu toată aparatura mistică de jurăminte și afurisenii pusă în practică, cuzismul n-a reușit să ajungă a stăpîni situația”⁴¹.

În mod asemănător s-au încheiat și alte alegeri din județele Moldovei (Vaslui, Piatra-Neamț, Covurlui etc.)⁴². Se cuvine a fi menționat că, în alegerile desfășurate pînă la acea dată, partidul „Totul pentru țară”, care devenise, după aprecierea istoricului englez Seton Watson, „o mică bandă indisciplinată de ucigași”⁴³ n-a avut îndrăzneala unei confruntări electorale cu celelalte partide decât în extrem de puține locuri. La Piatra-Neamț, de pildă, legionarii au participat la alegeri, dar nu individual, ci cartelați într-o așa-zisă „Uniune națională”, împreună cu georgiștii, vaidiștii și gogocuziștii⁴⁴. Și în această formulă „înfriingerea a fost din cele mai nete”⁴⁵. „Avantajul” legionarilor a constat doar în faptul că nu s-a putut stabili după alegeri cît anume la sută din voturi le-au fost acordate lor și cît celorlalte partide și organizații cartelate.

Concluzia ce se desprinde din analiza acestor date este că, chiar în centrele de obîrșie a mișcărilor fasciste legionare și gogocuziste, ostilitatea maselor față de acestea era atît de mare, încît, în pofida tuturor încercărilor lor, ele nu s-au putut situa în alegeri în rîndul partidelor cît de cît cu pretenții. Ambele partide erau „departe de a întruni majorități (mult trîmbițate de altfel de ele în campaniile electorale—*Gh.I.I.*). Sensul politic al acestui fapt nu scapă, credem, nimănui”, atrăgea atenția cititorilor săi ziarul „Adevărul” la 30 aprilie 1937.

O desfășurare cu adînci implicații pentru poziția ocupată de mișcarea fascistă, îndeosebi de Garda de fier, în viața politică a României au avut-o alegerile parlamentare din decembrie 1937, ultimele alegeri de pînă la război. Considerînd că aceste alegeri trebuiau să constituie pentru ea ceea ce au însemnat pentru Hitler alegerile din Germania din 1933, adică o posibilitate legală de a pune mîna pe putere, primind și girul politic al celui mai mare partid al burgheziei și moșierimii, Partidul Național Țărănesc, Garda de fier a intrat la finele anului 1937 într-o ofensivă față de care doar corpul electoral i-a putut servi argumente precise asupra nepopularității fascismului în țara noastră. Argumentele concretizate în votul exprimat de corpul electoral erau în același timp de natură a sugera legionarilor că „acumulările”, despre care căpeteniile lor n-au scăpat multe prilejuri spre a le aduce în discuție, nu erau încă întrunite și prin aceasta nici vorba nu putea fi de o reușită în asaltarea pozițiilor guvernamentale. Cu toate acestea, cele 15,58% din totalul voturilor dovedeau că, mai mult decât oricînd pînă atunci, primejdia fascistă devenea iminentă.

⁴⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 515-530; „Adevărul” din 27 și 30 aprilie 1937.

⁴¹ „Adevărul” din 30 aprilie 1937.

⁴² Ibidem.

⁴³ Hugh Seton—Waston, *Eastern Europe Between the Wars 1918-1941*, „Archon Books”, 1962, p. 397.

⁴⁴ „Adevărul” din 27 aprilie 1937.

⁴⁵ Ibidem, din 30 aprilie 1937.

ieșirea din situația grea în care țara se afla, ieșire hotărâtă de regele Carol al II-lea printr-o formulă-paravan—guvernarea gogo-cuzistă—și apoi, după numai 44 de zile, prin instaurarea dictaturii regale, nu era o soluție rezistentă. Acest lucru a fost intuit bine de Garda de fier. Timp de doi ani de zile pînă în septembrie 1940, aceasta a făcut eforturi spre a-și asfalta calea spre putere. Cu sprijinul intern de care a beneficiat din partea unor cercuri și mai ales virfuri reacționare ale burgheziei și moșierimii, dar mai ales datorită conjuncturii internaționale caracterizate printr-o ofensivă continuă a Germaniei hitleriste și a sateliților săi, fascismul din România a reușit să-și creeze condiții favorabile pentru ceea ce istoria țării avea să consemneze la 6 septembrie 1940. Masele largi populare, elementele democratice din cele mai diferite pături și categorii sociale au rămas însă la fel de reci ca și înainte în contactul cu propaganda legionară, cu dezmațul bandelor fasciste. Antifascismul acestor mase căpăta în aceste condiții noi dimensiuni, amplitudini noi și foarte importante.

O contribuție de seamă la demascarea fascismului, la mobilizarea maselor în frontal comun de luptă pentru democrație și pace a adus-o presa antifascistă a vremii. Numai în anii 1933 — 1935, de pildă, au fost tipărite peste 200 de titluri de organe ale presei revoluționare, democratice antifasciste : 72 în 1933, 65 în 1934 și 70 în 1935.

În presa ilegală a P.C.R. („Scînteia”, „Lupta de clasă” etc.) a U.T.C. („Tinărul leninist”, „Tinăra gardă” etc.), în presa altor partide și grupări muncitorești („Lumea nouă”, „Proletarul” etc.), în numeroasele organe de presă ale sindicatelor și mai ales în presa legală a organizațiilor de masă, antifasciste, larg răspindite în mase : „Înainte”, „Buletinul C.C. al B.M.Ț.”, „Munca zilnică”, „Fabrica și ogorul” (B.M.Ț.), „Buletinul A.M.R.”, „Unirea”, „Szolidaritás”, „Összetartás”, „Buletinul C.C. al Ajutorului roșu”, „Descătușarea” (Ajutorul roșu), „Amnestia” (Comitetul pentru amnestie), „Apărătorul proletar” (Comitetul central de ajutorare), „Apărarea ceferiștilor” (comitetele de apărare ale cferiștilor), „Umanitatea”, „Năzuința celor ce muncesc” (Liga muncii), „Horia” (Frontul plugarilor), „Buletinul mișcării antifasciste” (Comitetul național antifascist), „Székelyfoldi-Nepakarat”, „Székelyfoldi Neplap”, „Erdélyi Magyar Szö” (Madosz), „Studentul român” (Frontul studentesc democrat), „Blocul” (Blocul democratic), „Orizont” (Liga contra prejudecăților), „Dreptul femeii” (Frontul feminin), „Buletinul Grupului avocaților democrați” (Grupul avocaților democrați) etc., au fost aduse contribuții de mare semnificație la susținerea activității antifasciste. Toate aceste publicații și altele asemenea lor și-au oferit coloanele tuturor celor dispuși să colaboreze la înfierarea fascismului. Este de mare importanță faptul că numărul celor care au colaborat pe asemenea probleme ori în strînsă legătură cu acestea a fost mereu în creștere, printre acești colaboratori numărîndu-se personalități proeminente ale vieții politice, cultural-științifice, artistice și publicistice din țara noastră, printre care : dr. Petru Groza, Grigore Preoteasa, N.D. Cocea, Ion Călugăru, Alexandru Sahia P. Constantinescu-Iași, Athanase Joja, Iorgu Iordan, Miron Radu Paraschivescu, Dante Gherman, Mihai Lavente, Vasile Malinschi, Alexandru Bîrlădeanu, Gheorghe Rădulescu, George Macovescu, Zaharia Stancu, Constanța Crăciun, Al. Rosetti, Ilie Cristea, Ion Popescu-Puțuri, Geo Bogza, Demostene Botez, Ladislau Bányai, Gal

Imre, Mezei Lajos, Vincze Ion, Barbu Rădulescu, Scarlat Callimachi, George Ivașcu, Andrei Oțetea, Vasile Maciu, Emil Condurachi, Miron Constantinescu, Ștefan Voicu, Valter Roman, Petre Pandrea, Ștefan Voitec, Vițtor Eftimiu, George Călinescu, Alfred Margul Sperber, Kovács Gyorgy, Iosza Bela, Eugen Jelebeanu, Ion Pas, Ella Negruzzi, Al. Mihăileanu, Oskar Csizsek, Nagy Istvan, Gal Gabor, Tudor Teodorescu-Braniște, Nicolae Deleanu, Ion Felea, Stelian Nițulescu, Cicerone Theodorescu, Gheorghe Micle, Miron Belea ș.a.

Este cu atît mai mare meritul slujitorilor presei antifasciste din acel timp, cu cît a fi gazetar „de stînga”, antifascist, în vremea cînd legionarii ucideau pe peronul gării Sinaia pe I.G. Duca, primul ministru al țării, și își lichidau adversarii cu cuțitul, pistolul sau pușca-mitralieră nu era o profesiune comodă. A combate pătrunderea fascismului în România, a expune oprobiului public metodele de cumpărare a unor politicieni români de către hitleriști, a condamna măsurile luate de guvernanți împotriva clasei muncitoare și maselor în general, a scrie despre partidul comunist, atunci cînd simpla menționare a numelui lui constituia delict penal, toate reprezentau acte de curaj civic, curaj plătit deseori cu jertfe. Cum se știe, numărul celor care au nesocotit gravele pericole care planau asupra-le și au închinat activitatea lor luptei antifasciste cu toată măiestria gazetărească și profunzimea sentimentelor patriotice de care erau animați a fost cu totul impresionant.

Deosebit de active s-au dovedit clasa muncitoare, masele largi antrenate de P.C.R. în inițierea unor acțiuni fățișe îndreptate împotriva organizațiilor fasciste, a propagandei și activității lor. Provocărilor bandelor fasciste pe străzi, atacării de către acestea a sediilor forțelor democratice le-au răspuns de fiecare dată masele prin acțiuni de protest, de combatere și dejucare a planurilor fascistilor. Față de atacurile întreprinse de bandele fasciste împotriva presei democratice, față de devastarea de către acestea a chioșcurilor de ziare și arderea presei democratice, antifasciste, organizațiile democratice, masele au luat severe măsuri de apărare.

Comitetele cetățenești, de pildă, prin manifestul, *Cetățeni ai capitalei*, au convocat la 21 iunie 1936, masele pe străzi spre a împiedica organizațiile fasciste să-și realizeze planurile. Ziarul „Adevărul”, sub titlul *Comitetele cetățenești au desfășurat o acțiune energică*, își informa cititorii a doua zi că la 22 iunie pe străzile capitalei, grație muncii desfășurate de organizațiile de masă legale, „bătăușii în slujba hitlerismului românesc au primit o lecție strașnică din partea apărătorilor democrației”⁴⁶.

Asemenea poziții ale maselor au făcut ca în România organizațiile fasciste să nu-și poată permite ceea ce în alte țări au reușit cu mare ușurință. A fost dureros pentru ele să constate că celele de teroriști, bătăuși și spărgători de grevă și de demonstrații antifasciste nu le-au putut alcătui decît din huligani de profesie, adepții lor fanatici și, în cazuri cu totul izolate, din elemente mic-burgeze îndeosebi confuze, din punct de vedere politic, dezorientate și mai mult prin ceea ce pretinsa ideologie legionară le oferea. Așa stînd lucrurile, acțiunile „tari”, „pilduitoare”, inițiate de legionari, cuziști sau alte nuanțe de fasciști, au putut fi orga-

⁴⁶ „Adevărul” din 23 iunie 1936.

nizate doar cu unele și aceleași cete de oameni declasați cărora istoria le-a înregistrat pentru todeauna în paginile ei profilul.

Deosebit de active s-au dovedit masele, mișcarea democratică și antifascistă în combaterea tendințelor revanșarde și revizioniste ale Germaniei hitleriste și ale acoliților ei, tendințe care puneau în pericol integritatea teritorială a României, independența și suveranitatea ei națională⁴⁷. Alături de P.C.R., îndeosebi Comitetul național antifascist, Blocul democratic, Uniunea democratică, Comitetul român al Reuniunii universale pentru pace (R.U.P.) au organizat nenumărate acțiuni pe această linie. Intensitatea lor a sporit în general după instalarea lui Hitler la putere în Germania în 1933 și mai ales, în a doua parte a anului 1936, după discursul revizionist rostit de Mussolini la Milano și după vizita lui Horthy în Italia. „Comitetul român al R.U.P. — se arăta într-o moțiune a sa —, luînd în discuție recentul discurs al d-lui Mussolini și constatînd creșterea primejdiei războiului prin noul atac revizionist, ține să sublinieze justetea hotărîrilor Congresului R.U.P. de la Bruxelles (din septembrie 1936. — *n.n.*), care a făcut din apărarea inviolabilității tratatelor de pace și a granițelor actuale, în cadrul Ligii națiunilor, o problemă centrală”. Moțiunea aprecia apoi că „politica externă a României de pînă acum, prin care s-a aderat la blocul țărilor pacifiste — Franța, Anglia, Mica Antantă, U.R.S.S. și Înțelegerea Balcanică — și prin care s-a sprijinit Liga Națiunilor, se dovedește singură în concordanță cu interesele noastre naționale... Această politică, inaugurată cu strălucire de Nicolae Titulescu, își găsește astăzi, în lumina discursului de la Milano, verificarea totală”. Și, în încheiere, organizația sublinia că „apărarea păcii în fața încercărilor războinice agresive și mobilizarea tuturor forțelor vii ale națiunii împotriva revizionismului este astăzi o datorie cetățenească de la care nimeni n-are dreptul să se sustragă”⁴⁸.

În chip asemănător, un manifest elaborat de Uniunea democratică în februarie 1938, după ce arăta că „acei care vor să rupă alianțele noastre ne duc în prăpastia pierzaniei”, sublinia că „În fața primejdiei războiului revizionist vom striga hotărîrea noastră de a apăra independența țării noastre și pacea lumii prin alianța cu marile democrații”⁴⁹. Cîteva luni mai tirziu, aceeași organizație a elaborat un nou manifest în care, cum nota un raport al siguranței, denunța „coaliția revizionistă fascistă atît de nefastă a Gărzii de fier”, și înfiera „atentatele și pe atentatorii odioși ai acestei mișcări, încheind cu dorința sinceră a păstrării independenței țării noastre”⁵⁰.

Așa cum P.C.R. a indicat permanent, mișcarea antirevizionistă s-a împletit an de an tot mai organic cu mișcarea antirăzboinică, pentru pace. „Numai printr-un front unic antirăzboinic al tuturor celor ce muncesc, numai prin acțiunea marilor mase împotriva pregătirii războiului se va

⁴⁷ Împreună cu V. Smîrcea am publicat în volumul *Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României*, Edit. militară, 1969, p. 41–103, un amplu studiu intitulat *Acțiuni de masă desfășurate în România în anii 1933–1940 pentru apărarea independenței și suveranității patriei, împotriva fascismului*.

⁴⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 25, dos. 4 201, f. 286.

⁴⁹ Ibidem, fond. 6, dos. 1 201, f. 122.

⁵⁰ Ibidem, dos. 1 199, f. 110.

putea reuși să se înlăture acest grav flagel. Frontul unic al păcii pe plan național și internațional — iată lozincă momentului de față”⁵¹, preciza organul central de presă al P.C.R. Pe aceeași linie, „Lupta de clasă”, organul teoretic al partidului, preciza: „Comuniștii vor fi în primele rânduri ale luptătorilor pentru apărarea păcii, vor susține cu toate forțele lor orice acțiune pentru apărarea acestui bun suprem al omenirii, pacea, vor ajuta la mobilizarea maselor celor mai largi, sub conducerea comitetelor pentru apărarea păcii, alese de către mase, vor lupta, vor îndeplini loial orice însărcinare care li se va da în această direcție”⁵².

Răspunzând acestor îndemnuri, masele largi au participat cu entuziasm la acțiuni antirăzboinice, pentru pace, la numeroasele întruniri și manifestații, au contribuit la editarea și difuzarea zecilor și sutelor de manifeste și broșuri pentru pace, au salutat de fiecare dată inițiativele pentru pace ale guvernului român și ale guvernelor altor state. Stringența obiectivelor mișcării antirevizioniste, pentru pace a făcut ca acesteia să i se alăture mase din ce în ce mai largi.

Un loc important în mișcarea antifascistă generală l-au ocupat protestele energice de masă împotriva instaurării dictaturii mussoliniene în Italia (octombrie 1922), solidaritatea cu insurecția populară antifascistă din Bulgaria (septembrie 1923), de solidaritate cu Nicola Sacco și Bartolomeo Vanzetti, executați în S.U.A. (august 1927), de protest împotriva asasinării de către horthiști a patrioților unguri Imre Sallay și Sandor Fürst (iulie 1932), de solidaritate cu Gheorghii Dimitrov și cu tovarășii săi implicați în procesul incendierii Reichstagului (1933), de solidaritate cu antifascistul Ernest Thälmann, conducătorul clasei muncitoare germane, de solidaritate cu insurecțiile antifasciste din Austria și Spania (1934), de solidaritate cu poporul abisinian, căzut victimă agresiunii Italiei fasciste (1935), de solidaritate cu Frontul popular înfăptuit în Franța (1936), de solidaritate cu patrioții spanioli aflați în luptă cu intervenția fascistă străină și cu reacțiunea internă ș.a.m.d.

Comitetul național antifascist din România, se arăta într-o declarație adoptată în 1934 de organizație, „în numele maselor de muncitori, țărani și intelectuali antifasciști din întreaga țară..., cere încetarea masacrării maselor muncitoare spaniole, eliberarea tuturor celor închiși și stingerea tuturor proceselor în curs de judecată”⁵³. Într-un alt document, o telegramă din 1936 expedită, printre alții, de Ion Gheorghe Maurer N.D. Cocea, Mihail Roșianu, Ion Iancovescu, Barbu Rădulescu, Ion Vinea, Scarlat Calimachi, Șerban Cioculescu ș.a. patrioților francezi care cheazășuieră prin acțiunea lor punerea bazelor Frontului popular antifascist în această țară, citim: „Niciodată n-am simțit atât de multă nevoie de a fraterniza cu generoasa națiune franceză, de a participa la fecunda și puternica sa viață”⁵⁴.

În anii premergători declanșării celui de-al doilea război mondial și în anii războiului, P.C.R., alte organizații democratice antifasciste

⁵¹ „Scnteia” din 23 mai 1936.

⁵² „Lupta de clasă” din august — septembrie 1936.

⁵³ „Cuvînt nou” din 3 noiembrie 1934.

⁵⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 218, f. 73.

au inițiat felurite acțiuni de înfierare a sălbăticiiei cu care erau tratați patrioții comuniști și antifasciști în Reichul hitlerist, au organizat acțiuni menite a duce la stringerea legăturilor de prietenie între popoarele amenințate de urgia hitleristă (Franța, Anglia, Cehoslovacia, Austria, Polonia etc.). Pentru realizarea acestor obiective, sub îndrumarea P.C.R. au luat ființă în țara noastră unele organizații de masă legale speciale pentru a coordona mișcarea de solidaritate internațională cu forțele democratice, antifasciste și antiimperialiste din diferite țări, cum au fost, de pildă, comitetele de ajutorare a Abisiniei, comitetele „Pro-Spania”, „Tinerimea amică româno-franceză” ș.a. Fără a intra în detalii legate de activitatea lor, vom sublinia că aceste organizații s-au situat pe linia tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România de îmbinare organică a sarcinilor luptei patriotice, pentru viitorul prosper al țării noastre cu sarcinile internaționaliste ale sprijinirii luptei pentru mai bine a popoarelor din alte țări.

Ca un simbol al poziției ei internaționaliste, mișcarea antifascistă din România și-a desemnat delegații și a salutat de fiecare dată prin variate forme congresele, conferințele și celelalte manifestări internaționale antifasciste, pentru apărarea democrației, umanității și a păcii cum au fost: Congresul de la Paris al scriitorilor antifasciști (iunie 1935), Congresul mondial contra rasismului de la Paris (septembrie 1937), Congresul pentru pace de la Praga (6 decembrie 1937), Conferința universală de la Paris împotriva bombardării orașelor deschise (23—24 iulie 1938), Congresul antifascist al tineretului de la „Vassar College Poughkespsie” (15—24 august 1938), Congresul secțiunii franceze R.U.P. de la Paris (august 1938), Congresul internațional al R.U.P. de la Londra (18—19 februarie 1939), Conferința mondială pentru pace și democrație de la Paris (13—14 mai 1939) etc.

Clasa muncitoare, masele largi au salutat cu căldură în întreaga perioadă analizată măsurile de limitare sau de interdicere a activității organizațiilor fasciste. Așa, de pildă, în condițiile în care dictatura regală a adoptat măsurile cunoscute de lichidare a Gărzii de fier, o delegație a oamenilor muncii s-a prezentat la ministrul de interne Armand Călinescu, prezentându-i un memoriu. Memoriul asigura pe Armand Călinescu „că dorința cea mai vie a muncitorilor este de a-i acorda cel mai larg sprijin în acțiunea întreprinsă împotriva mișcării legionare... Conștiința de îndatoririle noastre de cetățeni și români — se arăta în memoriu — am combătut întotdeauna cu energie uneltirile străine, neîngăduite, introduse în țara noastră prin mijlocirea fostei Gărzii de fier.

De ani de zile am denunțat opiniei publice românești rolul de trădare de țară al Gărzii de fier, rolul ei de spionaj și agentură a statelor revizioniste și agresoare.

În aceste condiții am fost adînc îngrijorați cînd, după dezarmarea Cehoslovaciei, am văzut renăscînd, sub impulsul și conducerea acelorași state revizioniste, activitatea teroristă și destrăbătătoare de țară a Gărzii de fier”. De aceea, se arăta în continuare, „lichidarea bandelor de asasini și spioni în frunte cu Corneliu Codreanu o considerăm ca o măsură curajoasă de salvare a independenței țării”⁶⁵.

⁶⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 6, dos. 1 159, f. 117—118.

Analizei obiective a evenimentelor politice din perioada interbelică, analizei mișcării antifasciste din România nu-i pot scăpa din atenție consecințele nefaste pe care le-au avut în acei ani unele directive ale Internaționalei Comuniste, care, nepornind în aceste situații de la o analiză concretă a faptelor, a dat orientări și indicații nepotrivite. Astfel, este bine cunoscut faptul că, în condițiile avântului revoluționar, antifascist al maselor, când fascismul german atacase deja și subjugase numeroase țări din Europa, în directivele Cominternului din 1940 adresate Partidului Comunist Român, în loc de a se aprecia justetea luptei contra războiului hitlerist și de a se chema la intensificarea acestei lupte, se aduceau critici comuniștilor români pentru activitatea desfășurată împotriva Germaniei și pentru poziția de apărare a independenței naționale a patriei. Contrar realităților evidente, în directivele Cominternului se afirma : „Germania și Italia doresc în etapa actuală ca țările balcanice să fie atrase în război. Ele vor să dezvolte producția necesară lor de cereale, petrol și diferite materii prime. Numai incendiatorii războiului — imperialiștii englezi și francezi — în etapa actuală doresc, caută să împiedice dezvoltarea producției din aceste țări și comerțul lor cu Germania. Numai ei caută prin toate forțele să deschidă în Balcani un front împotriva Italiei, pentru ca, după aceea să poată să atace Germania în flanc”. Punându-se în mod arbitrar Germania fascistă alături de Uniunea Sovietică, în continuare se arată că în fața poporului român, în fața clasei muncitoare și a partidului ei stă sarcina de a nu admite „transformarea României într-un cap de pod al Angliei și Franței pentru un război împotriva Germaniei și împotriva U.R.S.S.”, cerându-se ca lozinca „apărării granițelor”, sub care partidul reușise să strângă largi forțe patriotice, să fie demascată „ca o continuare a politicii de apropiere de Anglia și Franța și a războiului împotriva Germaniei și U.R.S.S.”⁵⁶.

Aceste directive, care veneau în contradicție cu linia politică a partidului, cu necesitatea luptei împotriva fascismului și agresiunii hitleriste, „au provocat o adincă confuzie și dezorientare în partid, au frânat pentru un timp activitatea sa, au creat pericolul îndepărtării de partid a unor largi categorii sociale, a numeroase grupări politice. Ele au avut urmări grave asupra întregii activități desfășurate în România pentru unirea poporului împotriva fascismului și agresiunii Germaniei”⁵⁷.

După cum se știe, în august 1940 României i-a fost impus dictatul de la Viena, prin care nordul Transilvaniei era răpit și predat Ungariei horthiste. Partidul comunist, numeroase cercuri politice, Madosz-ul și alte organizații democratice, patriotice, inclusiv grupuri ale armatei, s-au ridicat împotriva dictatului, au organizat în diverse centre ale țării puternice manifestații populare, au cerut să se treacă la luptă armată pentru apărarea integrității și suveranității patriei. „În acest moment greu pentru destinele țării sale, poporul român s-a găsit singur, fără nici un sprijin din afară, părăsit de toate puterile Europei. România a fost nevoită să accepte condițiile nedrepte ale dictatului de la Viena. Prin

⁵⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, inv. 8, dos 167, f. 15—22 („Directive pentru P.C. din România”).

⁵⁷ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 44.

aceasta ea a fost lăsată la cheremul Germaniei, a fost aruncată de fapt în brațele forțelor hitleriste. Scurt timp după aceea au și avut loc în țara noastră instaurarea regimului dictaturii militare-fasciste, pătrunderea în țară a trupelor germane, care aveau de fapt misiunea unor trupe de ocupație, România fiind apoi tîrîtă în războiul antisovietic”⁵⁸.

Perioada dictaturii militare-fasciste și a războiului dus alături de Germania hitleristă a constituit cea mai neagră pagină din istoria modernă a României.

Instalarea dictaturii militare-fasciste la putere la 6 septembrie 1940, formă de guvernare menținută nu mai mult de patru luni, în care Garda de fier și-a asigurat un rol diriguitor, a oferit legionarilor posibilitatea de a da curs tuturor patimilor și instinctelor nesatisfăcute, acumulate în membrii săi încă de la începuturile organizării mișcării fasciste în România.

Sentința istoriei a fost însă necruțătoare. Mișcarea fascistă, compromisă prin însuși actul său de naștere, s-a dovedit prin întreaga ei existență un fenomen străin României, potrivit masei largi populare și detestat de acestea. Aprecierea plenarei C.C. al P.C.R. din iulie 1936, conform căreia „fascismul nu este popular în România și nu are rădăcini în masele populare”⁵⁹, capătă, în lumina celor afirmate mai sus, în lumina realităților istorice, semnificații deosebite. A nu recunoaște conținutul profund al acestei aprecieri, adevărul reflectat de ea pe fondul general al realităților din România înseamnă a fi în afara istoriei.

Chiar dacă, datorită măsurilor extreme adoptate ca urmare a unei politici nefericite pentru țară, fascismul a ajuns la putere la finele anului 1940, susținătorii săi fanatici făcînd uz de întregul arsenal al măsurilor teroriste, nimeni și nimic nu a putut înăbuși dezvoltarea ideilor nobile antifasciste, patriotice pe care P.C.R. organizațiile de masă le sădiseră în rîndurile tuturor acelor care, membri activi sau simpli simpatizanți, se încadraseră în mișcarea antifascistă și participaseră la acțiunile inițiate de aceasta.

Numai pornind de aici se poate înțelege pentru ce anume izvoarele succeselor deosebite raportate de poporul român, sub conducerea încercată a partidului comunist, după 6 septembrie 1940, în perioada grea a luptei împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist, pentru scoaterea țării din acest război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, izvoarele victoriei insurecției armate antifasciste din august 1944 și ale succeselor dobîndite ulterior în opera de instaurare și consolidare a puterii populare trebuie căutate în poziția înaintată a mișcării democratice, antifasciste din întreaga perioadă interbelică, în activitatea susținută desfășurată de P.C.R. în anii grei ai ilegalității pentru stringerea legăturii sale cu masele în vederea mobilizării acestora la lupta eroică și grea pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, împotriva fascismului, pentru apărarea integrității teritoriale a țării, a independenței și a suveranității sale naționale.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁹ A.I.S.I.S.P., Cota Ab. XX – 3, inv. nr. 956.

UN MANUSCRIS NECUNOSCUȚ AL LUCRĂRII LUI
DESPOT VODĂ „DE ARTE MILITARI“

DE

ȘT. OLTEANU

Secolul al XVI-lea poartă, din punct de vedere politic, pecetea unei pronunțate tendințe de confruntare militară și diplomatică între două dintre marile puteri ale acelei vremi, Imperiul otoman și cel habsburgic, pentru cucerirea de noi teritorii în estul și sud-estul Europei. Vechilor intenții ale habsburgilor de transformare în provincii imperiale a Slovaciei, Croației și Transilvaniei li se adăuga acum proiectul de desprindere a Moldovei și Țării Românești de sub influența otomană și includerea lor în sistemul austriac; acest lucru urma să se realizeze prin susținerea la tronul celor două țări române a unor candidați proprii credincioși politiciii habsburgice. Datorită acestor stări de lucruri regiunile estice și sud-estice, mai cu seamă cele carpato-dunărene unde se întâlneau contradicțiile dintre cele două mari puteri, au fost teatrul unor permanente stări de nesiguranță și instabilitate politică. E de subliniat faptul că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea la tronul Țării Românești s-au perindat 17 domni, iar în Moldova 21, revenind fiecăruia în medie cam 3 ani și respectiv 2 ani și citeva luni de guvernare efectivă. Vechiul sistem de ocupare a tronului suferă în această vreme repetate abateri. Adeseori noul domn n-avea nici o legătură cu familia domnitoare și chiar cu țara. Este cazul lui Iacob Heraclid Despotul, grec de origine, ce pretindea că descinde din familia Despoților de Samos, ajuns la tronul Moldovei în această vreme de incertitudini și confruntări politico-militare.

Dacă pentru Moldova, domnia efemeră a acestui aventurier a purtat pecetea încercărilor de realizare a unor interese și scopuri străine poporului român, acest poet, medic și militar de o vastă cultură, a reușit să lase numeroase și importante urme în arhivele și bibliotecile din Europa, urme care și astăzi mai ies încă la iveală. Domeniul în care s-a impus cu adevărat este cel al artei militare în care Despot a dovedit reale însușiri de teoretician. Competența sa de scriitor militar a fost pusă în evidență cu 30 de ani în urmă prin publicarea unor manuscrise de limbă latină me-

dievală ale lucrărilor sale din domeniul istoriei militare descoperite în diferite biblioteci și arhive din Europa : manuscrisul cuprins într-un miscellaneum aflat în Biblioteca Națională din Varșovia¹, manuscrisul din Biblioteca Națională din Viena² și manuscrisul aflat în Arhivele Statului din Königsberg³. La aceste trei manuscrise adăugăm un al patrulea, consacrat de asemenea problemelor de ordin militar, pe care l-am descoperit, cu prilejul cercetărilor întreprinse în arhivele și bibliotecile din R.P. Polonă în iarna anului 1969. Este vorba de un manuscris în limba latină medievală ce se află în fosta bibliotecă a conților poloni Działyński de la Kórnik⁴, localitate situată la circa 25 km de Póznán. Se prezintă sub forma unei cărți de dimensiunile 20 × 15 cm cu coperte de carton; hîrtia e cea obișnuită a vremii. Conține în total un număr de file numerotate cu litere latine A, B, C, ... din 4 în 4 file; o numerotare modernă a filelor este făcută în cifre arabe de la 1 la 33. Filele sînt scrise pe ambele părți (prin urmare 66 de pagini; ultima pagină nu conține nici o însemnare).

Din punct de vedere al conținutului, tratatul de artă militară de la Kórnik cuprinde 4 cărți, fiecare carte fiind împărțită în capitole și paragrafe. Cartea întâi intitulată *Artis militaris liber I in quo universalia omnium certaminum genera tractantur* conține 6 paragrafe intitulate *De monomachia sive singulari certamine*; *Levis certaminis quod scarmuca vocatur descriptio*; *Defendendi ratio*; *Expugnandarum artium sive civitatum ratio*; *De praelio sive conflictu et pugna*; *Lavorum quas hispani incamisadas vocant ratio*. Cartea a doua *In quo germanorum, gallorum hispanorumque pugnandi ratio describitur atque stratagemata quibus vinci possint* docentur conține 6 capitole: *Germanorum peditum pugnandi ratio*; *De equitibus germanis*; *De hispanis peditibus*; *De equitibus hispanis*; *Gallipedites*; *Galli equites*. Cartea a treia *In quo tota pugnandi ratio quae et tutior et utilior tractantur* cuprinde 5 paragrafe: *De peditibus instruendis*; *De equitibus*; *De urbium expugnatione*; *Urbium defendendarum ratio*; *Quaedam necessaria praecepta militaria*. Cartea a patra *In quo offitia eorum qui ordines ducunt ac exercitum gubernant tractatur. Summi exercitus imperatoris officium* se divide în 13 paragrafe tratînd despre probleme ca: *Magistri campi offitium*; *Bellicorum tormentorum ducis offitium*; *Leges militares* etc. Urmează două paragrafe: *Turticarum atierum instructio tum peditum, tum equitum* și *Polonicarum copiarum instructio*. Lucrarea se încheie cu un mic paragraf unde autorul dă unele explicații foarte interesante asupra scopului lucrării, a condițiilor în care a fost scrisă, scuzîndu-se, totodată, față de cititor că n-a putut realiza ceva mai bun.

¹ A fost dat la lumină de Marya Karsterska-Sergerscu, menționat de C. Marinescu în Jacques Basilicos, „Le Despote, prince de Moldavie (1561—1563), écrivain militaire, în *Mélanges d'histoire générale*, Cluj, II, 1938, p.320 și urm.; ms. are cota Lat Q XVII. 57 și poartă titlul: *Artis militaris liber primus in quo universalia omnium certaminum genera tractantur, autore Heraclide Jacobo Basilio, Despota Sami et Doridis, Cieladam et Sporadam principis*.

² Publicat de C. Marinescu în *op. cit.*, p.347 și urm. purtînd titlul: *Artis militaris libri IV*. A fost menționat prima dată de Max Jähns, în *Geschichte der Kriegswissenschaften, vornehmlich in Deutschland*, I, München und Leipzig, 1889, p.523. Se află sub cota nr. 10 980.

³ Publicat de C. Marinescu, în *op. cit.*, p.337 și urm. purtînd titlul: *De arte militaria liber*. Se află sub cota E.M.83 a.

⁴ Astăzi bibliotecă publică aparținînd de Academia Polonă de Științe, unde se mai găsește și alte materiale privind istoria medievală a României. Cota ms. este B.K. 1 017.

Unele capitole sau paragrafe conțin scheme de tactică militară pentru explicarea cărora pe ultima pagină s-a indicat o legendă a figurilor.

N-avem intenția să facem în nota de față o analiză detaliată a textului, comparativ cu cel al celorlalte manuscrise cunoscute, lucru care comportă, firește, o muncă mai îndelungată⁵. Ne vom mulțumi, deocamdată, să aducem la cunoștință cititorilor unele date privitoare la vremea când a fost compus tratatul de artă militară de către Despot, împrejurările în care a fost scris și scopul elaborării lui așa cum reiese din foaia de titlu a acestei opere și din unele pasaje ale textului.

Când și în ce împrejurări a fost elaborat tratatul de artă militară. Preocupările în domeniul istoriei militare ale celui ce avea să ocupe între 1561 și 1563 tronul Moldovei s-au cristalizat în vremea peregrinării sale pe la curțile occidentale, participând el însuși la diferite campanii militare. În 1555 apărea la Anvers prima sa lucrare dedicată campaniei din 1554 a lui Carol al V-lea contra Franței, campanie la care Despot luase personal parte⁶. Fire instabilă, dornică de aventură, după ce călătorește în mai multe orașe ca Tübingen, Rostock și altele, acest „vir doctus et rei militaris peritus” cum era denumit într-o scrisoare a lui Melanchthon⁷ pare să se stabilească în 1556 la Königsberg la curtea ducelui Prusiei, Albert, intrând astfel în sfera intereselor polone (Prusia era pe atunci vasala Poloniei). Adept al noii reforme religioase, Despot câștigă repede simpatia ducelui Albert supranumit „patron al tuturor evanghelicilor” și prin preocupările comune de artă militară pe care atît unul, cît și celălalt le aveau⁸. Aici făcu cunoștință cu o serie de personalități ale vremii printre care și cu Jonas Christofor, consilier de seamă al ducelui Albert, numele lui avînd, așa cum vom vedea mai departe, o strînsă legătură cu elaborarea manuscrisului de artă militară de la Kórnik⁹.

Ocazia care avea să ducă la compunerea tratatului se ivi nu după multă vreme. La începutul anului 1557 regele Poloniei, Sigismund August, începu pregătirile în vederea campaniei militare contra cavalerilor Săbiei (Schwertritter) stabiliți în Livonia. În urma intervenției ducelui Albert pe lângă regele polon, acesta consimți ca Despot să participe la campania proiectată în calitate de teoretician militar, alături de consilierul ducelui, Christoforski Jonas. Precum se știe, campania din Livonia a fost scurtă, ea încheindu-se în septembrie același an. Despot rămase în continuare în Polonia stabilindu-se la Vilna unde făcu cunoștință cu prințul Nicolae Radziwill și cu Johann Trzizieski (Tricesius), cîntărețul reformei polone și epigramist de seamă. Campania din Livonia a constituit pentru Despot

⁵ Menționăm cu acest prilej doar faptul că textele sînt în general asemănătoare, dar nu identice. Comparativ cu ms. de la Viena care e cel mai complet, ms. de la Kórnik are unele pasaje diferite care probează și ele că ne aflăm în fața unui exemplar mai vechi decît ms. de la Viena, așa cum vom vedea mai jos.

⁶ H. Petri, *Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Vodă ....*, în An. Ac. Rom., Mem. Secției Ist., seria III, tom.VIII (1927), p.6.

⁷ *Ibidem*, p.11.

⁸ Pentru opera militară a lui Albert de Prusia vezi și D.Todericiu, *Preistoria rachetei moderne. Manuscrisul de la Sibiu 1400—1569*, București, 1969, p.47—48, 66, 304 (schită).

⁹ „Christophorus Jonae, illustrissimae dominationis vestrae consiliario” (din scrisoarea lui Albert Laski către ducele Albert de Prusia), în N.Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos L'Héraclide dit le Despot prince de Moldavie*, București, 1900, p. XII.

prilejul compunerii tratatului de artă militară. Aceasta reiese din pagina de titlu a manuscrisului descoperit la Kórnik în care se arată că el a fost compus cu prilejul campaniei din Livonia din anul 1557. Iată textul: „Iacobus Basilicus Heraclides, Dăspota Sami et Marchio Pari, qui postea fuit palatinus Valachiae, comes itineris mei Livonici anno 1557. Hunc libellum De arte militari composuit et mihi dono dedit Vilnae. Joanes «Johanes» Christophorski manu sua scripsit” (vezi anexa 1). În traducere românească: „Iacobus Basilicus Heraclides, Despot de Samos și marchiz de Paros, care după aceea a fost voievodul Valahiei, însoțitorul călătoriei mele în Livonia în anul 1557. Această carte Despre arta militară a compus-o și mi-a dăruit-o la Vilna. Ioan Christoforski a scris cu mâna sa”. Așadar potrivit mărturisirilor consilierului ducelui Albert, Despot a elaborat tratatul său de artă militară în timpul campaniei din Livonia din 1557. Acest tratat, după aceleași mărturisiri, a fost dăruit la Vilna în semn de recunoștință lui Ioan Christoforski, pe care Despot îl însoțise în campania amintită. Avem, prin urmare indicația certă a datei redactării tratatului în forma sa cea mai extinsă¹⁰.

Scopul redactării lucrării. Am văzut mai sus că preocupările lui Despot în domeniul artei militare erau mai vechi, axate fiind pe descrierea unor campanii militare cum a fost cea din 1554. De data aceasta el a realizat un tratat de artă militară în care sînt expuse principiile teoretice generale de tactică militară ale acelei vremi. Cum s-a născut ideea elaborării lucrării ne-o mărturisește autorul în partea finală a ei într-un pasaj¹¹ pentru a cărui importanță îl reproducem în întregime: „Haec sunt quae de re militari dicere proposuimus, non equidem ut totam ipsam artem edoceremus, sed potius ut amicorum quorundam petitionibus indulgeremus. Breviter igitur ea descriptissimus quae nobis in castris occurrere potuerunt; quare benignus lector boni consulet et iudicabit ea ut castrensia non potuisse in castris ita bene describi quemadmodum si inter musas descripta esset. Finis igitur hic sit” (vezi anexa 2). Traducerea: Acestea sînt cele ce ne-am propus să spunem despre lucrurile militare, nu, desigur, să învățăm pe alții toată această artă, ci mai degrabă să ne plecăm la solicitările unor prieteni. Așadar, am descris, pe scurt, cele ce ni s-au putut înfățișa în tabără (campania militară—*n.n.*); deci cititorul binevoitor le va accepta și va socoti că aceste lucruri în legătură cu tabăra n-au putut fi atît de bine descrise în tabără cum ar fi fost descrise „inter musas”. Scopul, așadar, să fie acesta”¹². Prin urmare la îndemnul și solicitările prietenilor săi, unul dintre ei fiind chiar Christoforski căruia i-a fost dăruit manuscrisul,

¹⁰ Pînă acum se presupunea, pe baza unei însemnări a epigramistului Tricesius, că cu ocazia campaniei din Livonia în 1557 ar fi fost redactat manuscrisul din Königsberg, care tratează probleme de artă militară într-o formă foarte restrînsă și care ar fi fost dăruit ducelui Albert al Prusiei, protectorul lui Despot (C. Marinescu, *op.cit.*, p.324). În lumina textului manuscrisului de la Kórnik, în campania din 1557 a fost compus un text dezvoltat; la această lucrare se referă Tricesius cînd afirmă că: „In libellos *De arte militari*, Heraclides Iacobi Basilici Despotae Sami etc. in expeditione Livonica scriptos”. Adăugăm că titlul din „epigrama” lui Tricesius este cel al ms. de la Kórnik așa cum apare în pagina de titlu, iar nu al celui de la Königsberg.

¹¹ Acest pasaj diferă în ms. de la Viena; el este aproape identic numai în cel de la Varșovia.

¹² Această ultimă frază care definește scopul lucrării nu există în nici un manuscris

Despot compune lucrarea în timpul campaniei, scuzându-se față de cititori dacă anumite lucruri, din cauza condițiilor în care a fost elaborată, nu sînt atît de bine descrise.

Considerații referitoare la raportul dintre manuscrisele existente. Cronologia redactării celor 4 manuscrise cunoscute reprezintă o problemă dintre cele mai spinoase, deoarece nu există date precise în această privință. Potrivit paginei de titlu, manuscrisul de la Kórník indică ca dată a elaborării anul 1557, în timpul campaniei din Livonia. Este, deci, în afară de orice îndoială că Despot și-a compus tratatul său de artă militară în formă dezvoltată cu acest prilej. Problema care se pune este însă de a ști dacă ms. de la Kórník este originalul scris de însuși Despot sau dacă n-avem de-a face cu o copie a originalului. Nu intră în discuție foaia de titlu care, după cum se arată în ea a fost scrisă de Christoforski după 1563, anul morții lui Despot, și adăugată manuscrisului. De altminteri o comparație între grafia foii de titlu și restul manuscrisului indică două scrieri deosebite (vezi cele două anexe). Există două obiecții care ne împiedică să socotim manuscrisul de la Kórník ca fiind originalul redactat de Despot însuși. Mai întîi grafia care, după cîte se cunoaște pînă acum, nu ar aparține lui Despot¹³. În al doilea rînd nu credem că Despot ar fi putut dărui lui Christoforski chiar originalul lucrării. Considerăm mai probabilă ipoteza potrivit căreia Despot ar fi dărui prietenului său o copie a lucrării originale, lucrare după care au fost ulterior copiate manuscrisele de la Viena și Varșovia. Așadar ms. de la Kórník ar fi prima copie după originalul in extenso elaborat în 1557, scrisă de o a treia mînă (în cazul în care se va dovedi că grafia nu aparține lui Despot).

În aceeași vreme a fost redactat și ms. de la Königsberg care se deosebește de celelalte prin forma sa mult concentrată într-o singură carte de 14 pagini¹⁴. Problemele discutate în cărțile II și III ale ms. de la Kórník, Viena și Varșovia, precum și paragrafele care privesc armatele turcă și polonă lipsesc din acest exemplar. Lucrarea a fost găsită în biroul ducelui Albert de Prusia la puțină vreme după moartea sa. Ea fusese trimisă de Despot care se afla în Polonia înainte de 28 octombrie 1557, data unei scrisori prin care Albert confirma primirea exemplarului¹⁵. Se ridică nedumerirea de ce Despot a trimis protectorului său o formă concentrată a lucrării de artă militară dacă ar fi avut la dispoziție forma dezvoltată în circa 66 de pagini a tratatului reprezentat prin ms. de la Kórník? După părerea noastră este posibil ca ms. de la Königsberg să fi fost redactat cu puțin înaintea campaniei militare din vara lui 1557, exemplar pe care l-a trimis protectorului său. În timpul campaniei, pe baza observațiilor directe din tabără, Despot a completat și sistematizat cunoștințele sale sub forma unui tratat de artă militară în 4 cărți a cărei copie îl constituie ms. de la Kórník, dărui lui Christoforski¹⁶.

¹³ Compară cu textul scrisorii lui Despot publicată în C. Marinescu, *op. cit.*, fig. 1B (în măsura în care scrisoarea a fost redactată de însuși Despot).

¹⁴ Reprodus de C. Marinescu, în *op. cit.*, 337 și urm.

¹⁵ C. Marinescu, *op. cit.*, p. 325.

¹⁶ Poate că la aceste două lucrări se referă Tricesius epigramistul, cînd afirmă că *lucrările* (libellos) despre arta militară ale lui Despot au fost scrise în expediția din Livonia (C. Marinescu, *op. cit.*, p. 380).

Manuscrisul de la Viena dedicat regelui Maximilian al Boemiei a fost redactat în împrejurările politice dintre anii 1558 și 1561 când Despot a desfășurat o febrilă activitate diplomatică, politică și chiar militară pentru ocuparea tronului Moldovei. Precum se știe în primăvara anului 1558 Despot se găsea la Iași la curtea voievodului Alexandru Lăpușneanu. Aici puse la cale un complot împotriva gazdei sale, nereușit însă, lucru care-l obligă să fugă în Transilvania la Brașov, unde publică a sa genealogie. Prin intermediul vechiului său protector (ducele Prusiei) și al lui Laski se puse în legătură cu regele Maximilian al Boemiei, cunoscut susținător al evanghelicilor. În cursul anului 1560 între Despot și Maximilian avu loc o vie corespondență¹⁷. Au urmat cele două tentative de cucerire a tronului Moldovei, ultima aducându-i la 8 noiembrie 1561 coroana multrivnită. În aceste împrejurări trebuie căutată, după părerea noastră, originea alcătuirii noii variante a tratatului de artă militară descoperită la Viena. Ea a fost dăruită lui Maximilian cu scopul câștigării bunăvoinței suveranului care l-ar fi putut sprijini în realizarea țelului său de ocupare a tronului Moldovei. Manuscrisul, așa cum s-a dovedit¹⁸, a fost redactat de însuși Despot. Conținutul lui este foarte asemănător cu cel al manuscrisului de la Kórnik; autorul a retușat unele pasaje, eliminând¹⁹ sau adăugând fraze întregi. Totodată au fost adăugate la începutul cărții I și la începutul paragrafului care tratează despre oastea turcească, dedicații și unele explicații cu privire la unele izvoare folosite²⁰. De asemenea, ilustrațiile care în ms. de la Kórnik erau foarte sumar redade, aici sînt deosebit de îngrijit lucrate. Conținutul aproape identic al celor două manuscrise ne face să apreciem că la baza manuscrisului de la Viena a stat același original care a stat și la baza celui de la Kórnik, adică originalul redactat cu prilejul campaniei din Livonia din 1557, pe care Despot l-a păstrat tot timpul la sine.

Manuscrisul de la Varșovia prezintă aceleași caracteristici ca și celelalte două. O sumară apreciere a lui ne determină să afirmăm că acest manuscris este mai apropiat de cel de la Kórnik în sensul că lipsesc pasajele cu caracter de dedicații care se găsesc în exemplarul de la Viena; textul final al manuscrisului de la Kórnik, care lipsește în cel de la Viena, se păstrează, cu mici deosebiri, în cel de la Varșovia. Totodată, fraze care lipsesc în ms. de la Kórnik, dar se întîlnesc în cel de la Viena, se păstrează și în exemplarul varșovian. Evident că fără o analiză critică a textelor este foarte dificil, în stadiul actual, să se precizeze cronologia redactării manuscrisului de la Varșovia. Unele ipoteze de lucru se pot avansa însă. Astfel, în ceea ce ne privește se pare că varianta varșoviană a avut la bază același original compus de Despot în 1557; că a putut fi copiată, cu rectificările amintite datorate copistului, cam în același interval de timp în care a fost redactat și ms. de la Viena, poate chiar înaintea acestuia, adică între 1558 și 1561. Dacă se va dovedi însă că unele fraze și chiar pasaje provin din ms. de

¹⁷ H. Petri, *op. cit.*, p. 17 și urm.

¹⁸ C. Marinescu, *op. cit.*, p. 3-4 (fig. 1).

¹⁹ Textul final, în care se explică condițiile în care a fost scrisă lucrarea și se precizează scopul elaborării ei, lipsește în acest ms.

²⁰ C. Marinescu, *op. cit.*, p. 3-4 (fig. 1).

la Viena, înseamnă că ms. de la Varșovia a avut la bază originalul compus de Despot în 1557, precum și ms. de la Viena și a fost redactat prin urmare după 1561. Aceste considerații rămân însă în domeniul ipotezelor de lucru și numai o atentă analiză comparativă a textelor celor trei manuscrise asemănătoare (Kórnik, Viena, Varșovia) va putea aduce precizările cronologice de rigoare.

În concluzie, manuscrisul de la Kórnik reprezintă prima variantă in extenso a tratatului de artă militară compus de Iacob Heraclid Despotul cu prilejul campaniei militare din Livonia din 1557 la care el a participat în persoană. Acest exemplar se adaugă la cele trei cunoscute pînă acum dovedind, o dată mai mult, că opera cu caracter militar elaborată de cel ce a fost domn al Moldovei a circulat în capitalele unor mari puteri europene din acea vreme, bucurîndu-se de aprecierea specialiștilor în materie cum era, de pildă, ducele Albert al Prusiei.

Iacobus Basilicus
 Heraclides Despota
 Sami et Marchio pari
 qui postea fuit Palatinus
 Valachia. Comes itineris
 mei Liconici Anno 1. 5. 5. 7.
 Hunc libellum de Arte Militari
 composuit et mihi dono dedit
 Vilna

Joes Christophorsky
 manu sua spz

Hac forte que de re militari dicitur
 descriptio, non solum est totum ipsum
 articulum descriptum sed patens et amicis
 quorundam politioribus videlicet
 Breuiter igitur ea descriptio qua nobis
 in capis occurrere poterunt. Quae
 plerumque sunt bene coepta et mirum
 est in his descriptionibus non potuisse in
 capis ea bene describere quod admodum
 si in his minus descripta sunt. Tunc igitur hic fit

Figuram Significatio

0 Sclopatus

1 basipides

9 Equitus

~~10~~ Vesit

7 Tormentis Belli

UN DOCUMENT DE LA PETRU RAREȘ

DE

I. CAPROȘU

În ambele sale domnii, Petru Rareș a stat o singură dată la Birlad, între 27 martie și 2 aprilie 1546. Din acest interval se cunosc pînă astăzi 15 documente date de voievodul moldovean. Între acestea se numără și cel din 1546 martie 29, pe care îl publicăm acum pentru prima dată după original. Documentul, menționat într-o carte de judecată a divanului Moldovei din 1817 martie 20¹, era cunoscut pînă acum dintr-o traducere, prescurtată pe alocuri, din 1762—1763 (7271), făcută de Gheorghe Evloghie; după această traducere a fost publicat de Ghibănescu² și apoi în *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veacul XVI, vol. 1, nr. 393.

Prin acest act se confirmă nepoților lui Ion Odobă stăpînirea asupra satului Vereșani, din vechea zonă a Cobilelor de la nord-est de Bacău.

Satul, cumpărat în vremea lui Ștefan cel Mare de Ion Odobă, s-a numit mai tîrziu Odobești.

Actul de față, pe care îl publicăm după normele de editare ale colecției *Documenta Romaniae Historica*³, este foarte bine conservat. E scris în slavonește pe pergament și își păstrează pecetea. El se află în posesia locuitorului Gh. Cristea din Odobești, județul Bacău⁴.

† Мнѡстїю Божїю, Мѣ Петра воєвода господарь земли Молдавскон. Знамѣнито чиним не сам нашим листомъ вѣса кто на немъ вѣзритъ или его чтоучи оуслѣшнтъ ужє тотъ истинїи слоуга нашъ Мѣржелатъ и сестра его, Маронца, и племенници нѣ, Янѣшка и сестри ея Софїнка, вси вѣскове Івнѡу ѿдобѣж, жаловали есми нѣ всебною нашею мнѡстїю, дали и потвердили есми имъ нѣ правїи штинни и дѣдинноу нѣ не привнѣтє кѣпєжїно що ималъ дѣдъ нѣ Івнѡ ѿдобѣжъ штъ родїтелѣ господарства мнѣ Стефана воєводї, едно село съ Кобѣле, на имѣ Берешани, гдѣ вна Бѣреш, како да естъ штъ насъ срѣкъ и съ вѣсемъ дохѡдомъ, <нѣ н>⁵ дѣтїмъ нѣ и

¹ *Uricariul*, VI, p. 308, nr. 9.

² *Surete și izvoade*, IX, p. 24—25.

³ *Vezi Introducerea la colecție*, în vol. 1, Țara Românească, p.V și urm.

⁴ Îl edităm după o fotografie obținută prin strădania colegului Viorel Căpitanu de la Muzeul din Bacău, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁵ Neclar.

ѕноучатом нѣх и прѣѕноучатом нѣх и пращѣрѣтом нѣх и вѣсьемѣ родѣ нѣх кто [кто] сѣ им избѣретъ наиблизнѣи непорѣшено николиже на вѣки.

Али да ест нѣх тоѣ село на двоѣ: половина да ест сѣсѣтѣ наш Маржелатоу и сестри его, Марици, нижнаа половина, а пак вишнаа половина да ест Инноушци и сестри еи, Со<ф>⁶ици.

И Хотар томоу више писанномѣ селоу ѣ Кобѣле, на имѣ Берешанѣи, гдѣ биа Береш, да ест им ш<т> вѣ>сего Хотара на двоѣ, а шт нишиѣ сторон по старомѣ Хотарѣ покѣда из вѣка шживали.

И пак аще ли сѣ знадоуѣт нѣкѣи привилѣи шт того Стефана коеводѣ реккомѣи⁷ Лакѣета а тоти привилѣи ни гдѣ закон да не имаюѣт правдъ нашими привилѣями.

И на то ест вѣра нашего господства, више писаннаго, мѣы Петра коеводѣ и вѣра прѣвѣзлюбленниѣх сѣнов господства ми Іліѣаша и Стефана и Костантина и вѣра боѣар нашиѣх: вѣра пана Хѣрѣс дворника, вѣра пана Борчи и пана Стѣрси прѣкалѣбове Хотинскиѣх, вѣра пана Петра Крѣковича, вѣра пана Хѣрѣс и пана Данѣла прѣкалѣбове Немецкиѣх, вѣра пана Шандра и пана Тѣмпа прѣкалѣбове Новоградскиѣх, вѣра пана Петра Бартиковича портарѣ Сочавского, вѣра пана Юрѣа спатарѣ, вѣра пана Моуила вѣстѣрника, вѣра пана Хрѣбора постѣлника, вѣра пана Пѣтрашко чашника, вѣра пана Нѣгоула столника, вѣра пана Плаѣи коанса и вѣсьмѣх боѣар нашиѣх великиѣх и малиѣх молдавскиѣх.

И по нашимъ животѣх, кто бѣдетъ господарѣ шт дѣтѣи нашиѣх или шт нашего рода или пак бѣдъ кого Богѣ избѣретъ бѣти нашѣи Молдавскѣи земли, тот <бы>⁷ непорѣшина нашего даанѣа и потвѣрженѣа, али би им потвѣрдиа и ѣкрѣпиа занѣже есми на даи и потвѣрдиаи за що им ест права штинна и дѣдннна.

И на бѣлшѣе крѣпост и потвѣрженѣе томоу вѣсьемоу више писанномѣ велѣан есмѣы нашимѣх вѣрномѣх паноу Матѣашоу логоѣетоу писати и нашѣх печатъ привѣсити к сѣмоу листѣх нашѣмоу.

Писаа Василѣе Бѣздѣган, ѣ Брѣлад, в лѣто ѕнѣ мѣсеца мартѣа кѣ.

TRADUCERE

Din mila lui Dumnezeu, noi Petru voievod domn al țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce vor vedea sau o vor auzi citindu-se că pe această adevărată slugă a noastră Mărjelat și sora lui, Marița, și rudele lor, Anușca și sora ei Sofiica, toți nepoții lui Ion Udobă, i-am miluit cu deosebita noastră milă, le-am dat și le-am întărit a lor dreaptă ocină și dedină din privilegiu de cumpărătură ce a avut moșul lor Ion Odobă de la părintele domniei mele Ștefan voievod, un sat la Cobîle, anume Vereșani, unde a fost Vereș, ca să le fie de la noi uric și cu tot venitul, <lor și>⁷ copiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor și răstrănepoților lor și întregului lor neam care [care] li se vor alege mai apropiat, neclintit niciodată, în veci.

Însă să le fie acel sat în două: jumătate să fie slugii noastre Mărjelat și surorii lui, Marița, jumătatea de jos, iar jumătatea de sus să fie Anușcăi și surorii ei, So<f>⁶iicăi.

⁶ Omis.

⁷ Neclar.

Iar hotarul acelu mai sus scris sat la Cobile, anume Vereșanii, unde a fost Vereș, să le fie din tot hotarul în două, iar dinspre alte părți, pe vechiul hotar, pe unde au folosit din veac.

Și iarăși, dacă se vor afla niște privilegii de la acel Ștefan voievod numit Lăcustă, acele privilegii nicăieri să nu aibă lege înaintea privilegiilor noastre.

Iar la aceasta este credința domniei noastre, a mai sus scrisului noi Petru voievod, și credința preaiubiților fii ai domniei mele Iiaș și Ștefan și Constantin și credința boierilor noștri : credința panului Huru vornic, credința panului Borcea și a panului Sturza pîrcălabi de Hotin, credința panului Petru Crăcovici, credința panului Huru și a panului Danciul pîrcălabi de Neamț, credința panului Șandru și a panului Tîmpa pîrcălabi de Cetatea Nouă, credința panului Petru Varticovici portar de Suceava, credința panului Iurie spătar, credința panului Mohilă vistiernic, credința panului Hrăbor postelnic, credința panului Pătrașco ceașnic, credința panului Neagul stolnic, credința panului Plaxa comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn din copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe cine îl va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre Moldova, acela să nu clinească dania și întărirea noastră, ci să le întărească și împuternicească pentru că le-am dat și le-am întărit, pentru că le este lor dreaptă ocină și dedină.

Iar pentru mai mare putere și întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan Matiaș logofăt să scrie și să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Vasile Buzdugan, la Bîrlad, în anul 7054 <1546> luna martie 29.

DOCUMENTE DIN JUDEȚUL PRAHOVA ¹

DE

RADU CREȚEANU

Actele ce le publicăm aici privesc diferitele așezări din zona Văii Doftanei, începînd de la munte și pînă la Brebu, în special satele de pe teritoriul comunelor Trestieni și Teșila. Din rîndul acestora unele sînt cunoscute, cum sînt, spre exemplu, cele de la Brebina, Cătunul, Cîmpina, Pietriceaua, Telega, Găgeni, Stăncești, Teșila, Trestieni ² și Vărbilău. Altele însă nu apar atestate în volumele de *Documente privind istoria României* sau *Documenta Romaniae Historica* editate pînă în prezent, și anume: *Ciupărcéni*, astăzi Ciopîrțeni, comuna Teșila, *Clăbucet*, sat sau moșie, *Negrași*, comuna Trestieni, întilnit anterior ³, ca și Clăbucetul ⁴, numai ca munte, precum și *Vîrtejul*, sat dispărut, ce poate fi localizat lîngă Negrașul.

Documentele cuprind mai ales date în legătură cu vînzarea unor proprietăți sau pricini relativ la stăpînirea cîtorva moșii.

Relevăm în mod deosebit pe acelea care stau mărturie vitregiei vremurilor de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cum este actul prin care jupîneasa Maria a lui Parepa din Stăncești își vinde moșia pentru a se răscumpăra din robie ⁵ (doc. 8). De asemenea vînzarea făcută de cele două surori, Stana și Neața, „de lipsă și de nevoia birului” (doc. 9); zălogirea unei moșii „cînd «fu» foametea” (probabil în timpul domniei lui Matei Basarab) și pierderea actului de răscumpărare „cînd <fură> răotățile în zilele lui Costandin vodă” (doc. 10).

¹ Aflăte în proprietatea lui Alexandru Miculescu (București).

² Atestat și în doc. din 1578 februarie 10 (D.I.R., veac. XVI, IV, p.309). În *Indicele numelor de locuri*, Buc., 1956, p.145, satul este localizat în *județul Prahova*. Numele martorului din document, care se regăsește în topicul „Lazul Pascului” din documentul 2 și 4, precum și la martorul numit Pascu din documentul 4, indică în mod sigur că este vorba de același sat Trestieni din zona Sinaia, ca în cele două acte publicate de noi.

³ D.I.R., veac. XVI, I, p. 59, și II, p. 249.

⁴ D.R.H., B. Țara Rom., I, p. 321.

⁵ Robie în care, foarte probabil, va fi căzut în cursul campaniei de represalii a armate tătărăști împotriva lui Mihnea al III-lea Radu, din lunile noiembrie-decembrie 1659 (documentul este din aprilie 1660), campanie în timpul căreia se știe că județul Prahova a fost devastat în două rînduri, tătarii la plecarea „tirînd în urma lor cîteva zeci de mii de robi de prin aceste părți” (Al.Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea al III-lea, 1658—1659*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, 1935, p. 215—217; vezi și A.Andralffy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659, ibidem*, 1933, p. 26—27 și 34).

1

1562 (7071) octombrie 4

Petru cel Tânăr voievod întărește Todorei, fata Neagăi, partea ei de moșie din Brebu, surorile ei fiind înzestrate mai înainte „cu vaci, cu oi și din toate bucatele”.

† Cu mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod și domnu a toată Țara Rumânească, feciorul marelui și preabunului Mircea vodă. Dat-am domniia-mea această poruncă a domnii-mele Neagăi, fetei Neagului, ca să ție ocină în Breb toată partea ei câtă să va alege, pentru că iaste a ei dreaptă și veche ocină de baștină.

Iar dup-aceia au venit Neaga singură denaintea domnii-mele de au dat și au pus pe fie-sa, anume pe Todora, peste toată partea ei de moșie din Breb, carea au fost de la părinții ei; și să n-aibă treabă alte fete au feciori a să mesteca într-acea moșie, pentru că altor fete le-au dat și le-au înzestrat cu vaci, cu oi și din toate bucatele.

Pentru aceia am dat și domniia-mea Todorei, fetei Neagăi, ca să-și ție moșia ohabneacă, iar cine ar strica această tocmeală ce s-au tocmit cu gura Neagăi să fie proclēt și afurisit de cei 318 părinți de la Nicheia. Pentru aceasta am dat și domniia-mea Todorei să-i fie ocina de moșie din Breb ohabnică și stătătoare în veci, ei și feciorilor ei și nepoților și strenepoților și de nimeni neclătīt, dupre zisa domnii-mele.

Încă și mărturii am pus domniia-mea pe toți cinstiții boerii divanului domnii-mele.
Octomvrie 4, leat 7071 <1569>.

Traducere din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea.

2

1642 (7150) mai 5

Vlad vinde lui Dumitru jumătate din partea lui de ocină cu cinci galbeni.

† Scris-am eu, Vlad, al meu zăpis să fie de mare credință, cum să se știe cum i-am vîndut eu Vladu de în parte me de ocină lu Dumitru, jumătate de ocină, în cîmpu și în pădure șă munte șie în <a>pă, de hotar pînă hotar; și amŭ dat eu Dumitru lu Vlad aspre gata, galbeni 5, iar...¹ nu i-am datu lu Dumitru.

Șie me-au vin<du>tu Vlad de în zelele lu Matei vodă.

Și aldămășare a fostu frati-său Odre i Andrieș i Lepădatu i Badea Ceca i Mane Ci<m>-boiu, Ivanu Garca, de Tăistreni Voico vătah i Stoica Corne i Drăgan ot Negrași i popa Ivan ot Negrași.

Pis mesița maiu...¹ dni, vă leat 7150 <1642>.

Copie.

¹ Loc rupt.

3

1642 (7150) mai 5

Andriaș vinde lui Dumitru partea lui din lazul de la „fundul Stinei Arse”, cu 300 bani.

† Și au cumpărat Dumitru di la Andriaș² di în partea lui, lazul di în fundu Stinii Arse din lazul Pascului pină în vilceaoa Coceanei, cu păduri cu tot, și au dat bani 300.

Și aldămășari au fost Udrea i Vlad, frati-său, i Lăpădat Cocoșilă, <Badea>¹ Cica i Manea Gimboiul, Ivan Carca i Voico ot Tăistréni, vătah, i Stoic<a> al <Cornei i>¹ popa Ivan ot Ni-grași i Drăgan ot tam i diiacon Mihaiu, să-i fii di moșie și lui și ficiorilor lui.

Pis maiu, dne 5, vă leat 7150 <1642>.

Copie.

4

1642 (7150) mai 22

Dumitru cumpără de la Stoian, Cirstea, Andriaș și Tirziul părți de ocini, siliști, pădure ș.a. la „fundul Stinei Arse”, Negrași ș.a.

† Să să știi cum au cumpărat Dumitru di la Stoian și Cirstea, ficiorii Strechii di Ciupăcéni, partea lor di siliști toată, cu casă t<oa>tă, și au dat bani 304 costande, să-i fii di moșii lui și ficiorilor lui. Mărturie iată : Craia i Stoica, Di<e> i Carca, Mihaiu, Bad<ea> al Cicăi i Lepădat Co<co>șilă i Manea Ginboiul i Néniul Rușiliscul.

Și au mai cumpărat Dumitru di la Andriaș di Ciupărcéni un laz din partea lui în fun<dul> Stinii Arse, din lazul Pascului pină în valea Coceanii, cu păduri cu tot, și au dat bani ughi 1, să-i fii di moșie lui și ficiorilor lui. Și cine se va ispiți a-ntoarci să fii blăstimați di 318 oteță ije vă Nichii³. Și mărturie iată : Craia i Die, Stroe, Drăgan, Buzdug i Drăgan Botă i Badea al Cicăi i Bucur i Lăpăda<t> Cocoșilă, diiacon Mihaiu i Radul.

Și au mai cunpărat Dumitru di la Tirziul din <Ne>grași un pămîntu di arătură în rîndul diriptu sat, din partea Tirziului al doili, și au dat bani 19 costande, să-i fie di moșie lui și ficiorilor lui. Și cini va întoarci să fie blăstimați di toți oțiții. Și mărturie Ivan și Bădicean al Tirziului și Stroe frati-său i Pascul i Costea Moțocă i Vlad Țițeu și popa Ivan ot tam.

Și se-au cunpărat acésti moșii toate vă dnă Matiiu vodă, vă leat 7150 <1642>.

Pis mesița mai vă 22 dni.

Orig. hirtie.

5

1646 (7154) august 25

Stroe, fiul lui Andriaș, vinde lui Dumitru ocina Gilmei cu 300 bani și un loc de arătură în Piscul cu Cremenea, cu un ughi.

¹ Loc rupt.

² Din Ciupărceni.

³ Părinți, cei de la Nicheia.

† Scris-am eu Stroi snă Andriiaș¹ acista al miu zapis, să fii di mari credință la mlina lui Dumitru, să să știe că i-am vindut Gilma za bani gata bani 300; și i-am mai vindut un loc di arătură în Piscul cu Créminea za ughiu 1.

Și mărturie au fost Badea Cica și Lipădat Cocoșilă i Ursu și Stroi ot Tișilă, ficiorul lui Pițiri.

Și s-au scris ot pri dni Io Matiiu voivod.

Pis agost dni 15, vă leat 7154 <1646>.

Și pintru cridință am pus mai jos și dégitile.

Badea.

Lipădat.

Cocoșilă.

Ursu.

Stroe.

Orig., hîrtie.

6

1654 (7163) octombrie 21

Popa Iordan și popa Mîrzea adevereșcă că baba Nana a lăsat partea ei de moșie lui Neagu, Vlad și Catalinei.

† Adeacă eu popa Iordan i popa Mîrzea, carii amă fostă! a moartea babel Nane de o am ispovedit și o am priciștuit și o am întrebat peintru părțiceaoa de moșie cui va să o dea. Ci ia așa au zis : părtea mea de moșie, cit se va alége, să fie pe 3 frați anume Neagul cu frații lui, pe o parte, și Vlad pe altă parte și Catalina pe altă parte, și să aibă a mă grijirea după moartea mea, iar moșiia să le fie de moșie stătătoare lor și feciorilor lor și cine se va trage di în ei. Iar cine se va scula peste cuvintul meu într-altă chip, să fie blestemat și afurisit de 318 oteță ije vă Nechei².

Și au fostă mulți oamenii buni mărturii, anume : Mîrzea i Stan Chirică și Stănislav Moisi i Stan Bocancea i Radu Iștion, Drăghiu, Dobrotă, Stoica, Mușat, Ivan.

Pis mesița octomvrie 21 dni, vă leat 7163 <1654>.

Orig., hîrtie.

7

<1658—1659>

Mihnea al III-lea Radu voievod întărește lui Bădicean și Stroe ocini la Virteju.

† Cu mila lui Dumnizeu, crîștinul Mihnea voivod și domnă a toată Țara Rumânească Dat-au domnia-lui această poruncă a domnii-lui lui Bădicean și lui Stroe di la Virtej, cu fecior ii

¹ Din Ciupărceni.

² Părinți, cei de la Nicheja.

lor cîți Dumnizeu li va da, ca să li fie ocină în Breb, partea lui Voico, toată, și partea Stoicăi, toată, și partea Bratului, toată, veri cit se va alége, însă den cîmpu di pisti tot și den margini iar di pisti tot, pentru că o au cumpărat Bădicean și Stroe de la Voico și de la Stoica și de la Bratul acea ocină, dript 1 600 di aspri.

Iar dup-acéia Bădicean și frate-său Stroe ei au schimbat această ocină ci zice mai sus cu Stoica și frate-său Rădul, di au dat Bădiceanul și Stroe Stoicăi și Radului acea moșie ci au cumpărat de la Voica și de la Stoica și de la Bratul, iar Stoica și frate-său Radul ei au dat a lor moșie de la Virtej pri jumătate lui Bădicean și lui Stroe, di piste tot hotarul, și den siliștea den sat și den cîmpu și den apă și den păduri și di pritutindinilea.

Și iar au cumpărat Bădiceanul și Stroe moșie în Virtej partea Voicăi, toată, viri cit să va alége pisti tot hotarul, pentru că o au cumpărat Bădicean și Stroe di la Voica dript 1 200 di aspri.

Și iar au cumpărat Bădicean și frate-său Stroe ocină în Virtej di la Dobra și di la Neagole și di la Neacșa și di la Voica a lor parte di la Virtej toată viri cit se va alége di pritutindinilea dript 1 200 di aspri gata.

Șoi iar au cumpărat Drăgan de la Negrași di la Voica 2 pămînturi, 1 din sus di cîmpu, altul din jos de cîmpu, dript 300 di aspri gata, 200 di argintu, iar 100 di bani.

Și au vindut aciști oameni ci sint mai sus scriși acésti moșii de a lor bună voe și cu știrea tuturor megiașilor dinprijurul locului, și din sus și din jos, și dinnaintea domniii-méli.

Dript acéia dat-am și domniia-mea acistor oameni ci zic mai sus, lui Bădicean și lui Stroe, ca să le fii acésti moșii ci sint mai sus zise și lui Drăgan acéli 2 pămînturi moșie di strimoșie lor și ficiorilor, nipoților și strănipoților lor și de nimea niclătit pisti zisa domniii-méli.

Și mărturii încă pus-am domnia-mea boiarii divanului, după rinduială care ar hi fost în hrisovul cil vichiu, spart și rumtu înpriună cu văleatul¹.

Copie de la începutul veacului al XVIII-lea.

Datat din domnia lui Mihnea al III-lea; Bădicean și Stroe sint atestați ca martori și în 1642 (doc. 4).

8

1660 (7168) aprilie 20

Maria, jupineasa lui Parepa din Stănțești, vinde lui Dumitru partea ei de moșie din Ciupărceni cu 10 ughi, pentru a se răscumpăra din robie.

† Eu jupineasa Maria a Parepei de Stănțești făcut-am al meu zapis cum să fie de mare credință la mina lui Dumitru ot Ciupărceni, cum să știe că i-am vindut a mea moșie din Ciupărceni, cită să va afla, și din cîmpu și din pădure și din munte și di în apă și de peste tot hotarul, și o am vindut să-i fie lui moșie și feciorilor și nepoților, ci o am vindut dreptu bani gata ughi 10.

Și cu acești bani m-am scumpărat de la robie, că am fostu roabă.

Și mărturie: jupinul Adam de Stănțești și Tănasia logofătul ot selo ot tam² și Gligorie-ginere-mieu ot tam; să să știe din zilele Mihnei vodă.

Pis aprilie dni 20, vă leat 7168 <1660>.

¹ De la „boiarii divanului...” pină la sflrșit, adăugat textului original de către copistul din veacul al XVIII-lea.

² Din sat de acolo.

Și eu Dumitru ot Ciupărceni, cîndu am cumpărat această moșie, am întrebat pe Aldea, feciorul Udrei, și pe unchiul lui și pe verii lui și pe nepoții lui.

Și mărturie : Badea Cica ot Ciupărceni și Lăpădat Cocoșilă de-acolea și Stroe al lui Andriiaș ot tam.

Orig., hirtie.

9

1661 (7169) aprilie 15

Stana și Neața, fiicele Tudorei, vind lui Gherghe, Oancea, Costandin și Radu partea lor de ocină din Brebu, „de lipsă și de nevoia birului”, cu 12 ughi.

† Adecă eu Stana i Neața, fetele Tudorei, acesta <al nostru zapis>¹, ca să fie de mare credință la mina lui Gherghe, cu frate-său Oancea și Costandin, cu nepotu-său Radulu, cum să se știe că le-am vindut noi partea noastră de oc<ină>¹ de in sat den Brebu, toată, și de moșie și de cumpărătoare, cum iaste scris in cărțile de moșie carele le-amu datu la mina lor, moșie de a nooa, de preste totu hotarul, și de in cîmpu și de in apă și de in pădure și de in lazure și de in siliște, varu citu se va alége, și amu vindut noi această moșie care scrie mai sus cu știrea a tot satul. Și amu întrebat noi in doao, in t<rei>¹ rîndure cine va vrea să cunpere și niméne nu se-au aflat să ne dea <ne>¹voia noastră pre moșie, iar aceștea se-au aflat și li se-au căzut...¹, că au ținut cu noi de intr-acest moș. Și a<mu>¹ vindut de lipsă <și de>¹ nevoia birulu și amu luat noi bani gata ughi 12, ca să fie lor moșie și feciorilor și nepoților și strenepoților.

Și mărturie încă au fost de in Breb, Oana și Ion i brat ego Stoica și Dragomir Bră...¹ așul i snă ego² Stoica și Eorga a lu Pană și de in Telega Radul Purlig și Manea Zvêrnicul, și cu știrea a totu satul, și <mic>¹ și mare. Și pântru credința ne-am pus și degetile.

Pis mesiața aprilie dnă 15, leat 7169 <1661>.

Oana.

Ion.

Stoica.

Dragomir.

Stoica.

Eorga.

Radul.

Manea.

Pis az, crei Irimie.

Orig., hirtie.

10

1668 (7176) august 13

Ionașco postelnic, fiul lui Miroslav logofăt din Cătun, adeverează că Stoica Gloabeș, Neguț și Neagu Ciortan din Brebu au plătit banii pentru care-și zălogiseră moșia „cînd <fu> foametea”.

¹ Loc rupt.

² Și fiul lui.

† Adecă eu Ionașco postelnicul, feciorul lui Miroslav logofătul ot Cătun, scris-am acesta al meu zapis cum să fie de mare credință la mina Brebénilor, anume : Stoica Gloabeș și Neguț și Neagul Ciortan, cum să știe că cindu foametea, fostu-se-au zălogit acești oameni, care sîntu scriși mai sus la tată meu, Miroslav logofătul, de au luat bani pre moșie. Deci, după moartea tătine-mieu, lui Miroslav logofătul, rămas-au zapisăle de zălogitură la mina mea. Deci mie trebuindu-mi bani, apucat-am pre acești oameni ce scrie mai sus cu zapisul tătine-mieu, care au fost zălogitură, de m-i-au plătit banii toți, deci cliți era zălogiți. Și le-am făcut și zapisul meu la mina lor de răscumpărătoare, cum să aibă bună pace ei și feciorii lor și de cătră nimenea val <au> ¹ nevoie să n-aibă. Iar cindu răotățile în zilele lui Costandin vodă, fostu-ș-au perdut zapisele lor care le-am făcut eu. Deci temindu-se ei să nu cază la vreo nevoie, venit-au de le-am inoit zapisul și le-am făcut altul nou acum în zilele Radului voevod, în cursul anilor 7176, cum să fie în bună pace ei și feciorii lor și <de> ¹ cătră niminea să nu aibă nici un val, căci că se-au plătit la mine.

Pentru aceasta dat-am zapisul meu la mina acestor oameni, ca să aibă b<ună> ¹ pace de mine și de feciorii miei și de nepoții miei și de cliți se vor trage de ruda mea. Iar cine se va scula peste zapisul meu a face într-altu chip, unii ca aceia să fie blăstemați și afurisiți de 318 oteți ije vă Nichei ².

Și cindu s-au făcut acest zapis, fost-au mulți boiari și oameni buni și mărturii care voru pune iscăliturile mai jos.

Și am scris eu, Tudor logofătul, cu învățătura postelnicului Ionașco, și pentru mai adeverită credință pusu-mi-i-am și dégetul mai jos.

Pis avgust 13 dni, leat 7176 <1668>.

Ionașco ot Cătun ³.

. . . . . ⁴.

Amfonie ermonah ³.

. . . . . ⁴.

. . . . . ⁴.

Negul.

Ona.

Mihaiu.

Avram.

Cuciul.

Sava.

Stoica.

Stoian.

Peurso :

Oana.

Bigul.

Stoica snă Drăghici.

Neagul Cioc. . . ¹.

Cuciul ot Cîmpina.

Mihaiu Mahamet.

¹ Loc rupt.

² Părinți, cei de la Nicheia.

³ Semnătură autografă.

⁴ Semnătură indescifrabilă.

Stan snă Ligul.

Pă. . . .¹

Ion ot Vărbilov.

Stolca diaconul snă Leucă.

Orig., hîrtie.

11

719 (7272) decembrie 18

Constantin Brincoveanu voievod poruncește la șase megiași să cerceteze și să dea mărturie în pricina dintre Radu și Stan din Cioplrteni, cu Stan, Neagu și Costandin din Brebu, pentru o moșie din Virtej.

† Мнѡстїю Божїю, Ыъ Костандин воєвод ѡ господнѣ. Писахъ господство мнѣ воао 6 megiaș, anume: Costea Teris ot Trestiiani i Stan Ovesa ot Teșilă i Albul ot Negrași i Vladul Țircă ot Piitricea i Vasile iuzbașa ot Clmpina i Iorga vâtaf za plai. Cătră aceasta vă fac domnia-m⟨ea⟩ în știre că aici naintea cinstiților și credincioșilor boiărilor domnii-méle Costandin Știrbéi vel ban i Gligorie Băleanul vel sluger avînd întrebăciune Radul i Stan ot Ciopărceni de față cu Stan i Neagul i Costandin ot Breb pentru partea de moșie a lui Voico și a Stoicăi i a Bratului de la Virtej, carii au fost cumpărat Bădicean i Stroe de la acești oameni ce scriu mai sus încă mai denainte vrême, din zilele Mihni vodă, și tot o au ținut și o au stăpinit moșii i strămoșii Radului și ai lui Stan și ei de atunci pîn-acum, cu pace.

Iar cînd iaste acum, sculatu-se-au Stan i Neagul i Costandin ot Breb, cu pîră asupra Radului i Stan, scoțînd o carte a lui Mihail vodă întru care scriia ca să-și ție Stan i Neagul i Costandin partea lor de moșie de la Breb, jumătate, și la Găgēni a treia parte și Clăbucetii tot și scriia să ție și moșia din Virtej, toată. De care lucru neputîndu-le rumpe boiarii domnii-méle ce scriu mai sus judecata din divan, iată că v-am rînduit domnia-m⟨ea⟩ pre voi la mijlocul lor. Deci în vrême ce veți vedea cartea domii-méle, iar voi să căutați să vă stringeți cu toții la această moșie Virtejul și să stringeți oameni bătrîni, înprejurenî; și de veți dovedi cu adevărînță bună cum că au stăpinit moșii, strămoșii ai Radului și ai lui Stan, și ei și părtașii lor și Brébenii n-au mai stăpinit moșie într-acei hotar al Virtejului de atunci pîn-acum, numai acum să scoală cu acea carte a lui Mihail vodă, deci pe cum veți afla și veți adăvăra cu ale voastre suflete mai pe direptate, așa să dați scrisoarea voastră la mîna celora ce li să va cădea să ție moșia și pe cită parte veți adăvăra, ca să ție făr-de gilceavă. Într-alt chip să nu faceți-

Тоанко писахъ господство мнѣ.

Decembrie 18 dni, leat 7221 (1712).

ѡ Костандин воєводѣ, мнѡстїю божїю господнѣ³.

Прочитъ реѣ логофѣт⁴.

Orig., hîrtie.

¹ Din mila lui Dumnezeu, Io Costandin voievod și domn. Am scris domnia-mea.

² Astfel a scris domnia-mea.

³ Io Costandin voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

⁴ A citit marele logofăt.

DOCUMENT PRIVIND SATUL CĂTUN (JUD. GORJ)[†]

DE

RADU CREȚEANU

Actul prezintă interes fiind prima mențiune documentară relativă la satul Cătun de pe Motru, amintit apoi în 1581² și 1599³. Textul relevă pricina între două grupuri de moșneni pentru stăpînirea moșiei, fapt care avea să ducă, ulterior, la împărțirea acesteia și formarea celor două sate, Cătunul de Jos⁴ (actualul Steic) și Cătunul de Sus.

Printre toponimicele întîlnite în document cităm mai ales „Fîntîna călugăriței” și „Viile mănăstirilor”⁵, care amintesc de vreo fostă mănăstire — sau mai curînd un schit — ce va fi dat și numele satului vecin, Valea Mănăstirii (tot comuna Cătunele), atestat sub formă „Mănăstirea”, încă din 1537⁶.

<1579> iulie 12

Mihnea Turcitul voievod întărește lui Stan, Pană, Curuiac ș.a. și lui Neagoe, Danciul, Datco și Drăgoi, cu cetașii lor, stăpînirea pe cite o jumătate de sat din Cătunul.

Izvodul cărții Mihnii vodă, ficiorul lui Alixandru Vodă.

† Dat-au domnia-lui această poruncă a domnii-lui, lui Stan și Panei și lui Curuiac i lui Jitian și lui Ion cu ficiorii lor, cliți Dumnezeu le va da, ca să le fii lor moșii satul ce să cheamă Cătunul cu tot hotarul, pintru că iaste a lor moșii veche și diraptă di moștinire.

¹ Aflat în proprietatea lui Radu Antonescu (București).

² Doc. din 1581 martie 12 (D.I.R., veac. XVI, V, p.14).

³ Doc. din 1599 februarie 13 (*ibidem*, VI, p.348).

⁴ Fraționarea hotarului o găsim atestată într-un document din 1633 mai 12 (Acad. R.S.România, CXXXIV/16), în care este menționată o cumpărătură în Cătunul de Jos.

⁵ Probabil în loc de „Viile mănăstirenilor”, altfel fiind mai greu de acceptat ideea că aici au avut vii două sau mai multe mănăstiri.

⁶ Doc. din 1537 mai 10 (D.I.R., veac. XVI, II, p.221).

Iar dup-aceia avut-au piră aciști omini ci s-au zis mai sus, Stan i Pana i Curuiac i Jitliian i Ion cu Neagoe și cu citașii lui i Danciul cu citașii lui i Datco cu citașii lui și cu Drăgoi cu citașii lui. Și așa piria Stan și Pan ı și Curuiac și Jitliian și Ion pi Neagoi și pe Danciul și pe Datco i pe Drăgoi naintea domnii-lui, cum că n-au ei nimica moșii în Cătun. Iar într-acia domniia-lui au căutat și au judicat pi direptate și pe lege dumniziiască cu toți cinstiții dirigațori domnii-lui și au adivărat domniia-lui cum că au avut și ei moșii împreună unii ca și alții. Daci domniia-lui i-au înfrățit și i-au înpăcat domniia-lui ca să ție dinpriună pricum au fost ținut și mai dinainte vrime, pi jumătate. Însă și semnile să să știe : din fintina Călugăriți pin-in tău și din tău pin-in Gura Purcariului, daci pe malu în sus, pe apa Motrului în sus pin-in... ⁷. Băiulescului, pin-la lacul Porcilor, dacia dealul pin-in viile mănăstirilor, pin-in fintina Călugăriții. Și au fost cheltuit ei într-acea piră toți împreună 6 000 di aspri. Daci care nu va lăsa pe acea tocmală să întorcă acii banii aspri 6 000 care i-au fost cheltuit ei și să-i scoată și ochii aceluia. Dirept acia au dat și domniia-lui acistor oameni ci s-au zis mai sus, cu ai lor ficiori, ca să le fie lor moștinire ohamnicilor nipoți i strănepoți și despri nimini niclătit peste porunca domnii < lui >.

Iată și mărturii au pus domniia-lui dirigațori : jupan Dobromir vel ban al Craiovii i jupan Mitrea vel vornic i jupan Miroslov vel logofăt, Dumitru vel spătar, Costandin vel vistiar i Stan vel comis i Harvat vel stolnic i Gonța vel păharnic i Stoica vel postelnic. Ispravnic Mitrea vel vornic.

Au scris Vilcul grămătic în divanul curții, în Bucuriști, la luna lui iulie 12 dni, leat 7088 < 1580 > ⁸.

Traducere din 1749.

Datat după divan.

⁷ Loc rupt.

⁸ Textul a fost redatat după divan în 1579.

„T E I U L“
DENUMIRE DE PROPRIETATE MOȘNENEASCĂ

DE

VASILE CĂRĂBIȘ

În articolul de față ne propunem să reliefăm, pe bază de documente, prezentate în ordine cronologică, denumirea de *tei* a proprietății moșnenești în timpul și după dezagregarea obștii țărănești, prin ieșirea treptată din indiviziune.

Principiul proprietății private începe să fie concretizat în delimitările precise ale fiecărui sătean asupra lotului său de-abia în secolul al XVI-lea¹.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, mai cu seamă în cursul celui următor, procesul de destrămarea obștii devine din ce în ce mai accentuat, iar creșterea diferențelor de avere între membrii ei tot mai vizibilă².

Măsurarea pământului a început să se facă atunci când delimitarea moșiilor s-a lămurit pe deplin, stabilindu-se lungimea și lățimea. Măsurătoarea lungimilor și a suprafețelor de pământ se deosebea însă de la o provincie la alta (Muntenia și Moldova) și uneori chiar de la județ la județ.

Operațiile agrimensurale care delimitau loturile sînt caracteristice satelor moșnenești sau răzeșești. Aceste operații de măsurare dau naștere unei terminologii speciale, care scoate în relief forma lor, astfel: „blană” după numele scîndurilor de lemn, „sfoară” sau „funie” după bucata de sfoară (de cînepă de obicei), „curea” după forma curelii de piele — lungă și îngustă, „tei”, „chingă” etc.³ Corespunzător „sforii” sau mai curînd „funiei” e „teiul”, împărțire și denumire puțin cunoscută, sau de loc, în lucrările de drept românesc și de istorie socială.

Documentația acestui termen e mai mult în Oltenia și în primul rînd în județul Gorj. De aci o slabă influență în Mehedinți și Vilcea și prea

---

¹ V. Costăchel, *Obștea satească*, în vol. colectiv (P.P. Panaitescu și A. Cazacu) *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. științifică, București, 1957, p. 86.

² P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 13.

³ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, București, p. 256.

puțin în Dolj, județ al marilor latifundii. În alte regiuni denumirea de tei, după cum vom arăta mai departe, e destul de rară.

Menționăm că obștea nu purta nume de persoană, ci „obștea satului — cutare”. În schimb, înainte și după hotărnicie, de obicei „funiile” purtau numele stăpînitorilor lor. Același lucru se întîlnește și la teie; vecinii de teie se numesc *teiași*.

În paginile care urmează vom documenta denumirea de *tei* a proprietății moșnenesti.

Trebuie să menționăm că împărțirea moșiei satului pe funii sau teie este un sistem practicat numai în Țara Românească. Aceasta poate din cauza unei anumite configurații a solului la satele de munte și deal. O „funie de moșie” cuprinde în lungimea ei fragmente din toate părțile structurale ale pămîntului obștesc, ca : munte, deal, cîmp de arat, fineață, pășune, apă ⁴.

Pentru delimitarea loturilor de pămînt se folosea de obicei o bucată de sfoară sau funie, de unde și numele loturilor delimitate : „sfoară de moșie”, „funie de moșie”. Spre confirmarea acestei afirmații ne sprijinim nu numai pe tradiție, dar și pe documente. Iată, de pildă, într-un document din 12 ianuarie 1650 ; Matei Basarab confirmă mănăstirii Tismana stăpînirea peste moșiile Groșuni ș.a. : „Și-au căutat cărțile sf. mînăstiri Tismenii de moștenire și zapisele de cumpărătură și au măsurat toate moșiile mînăstirii tot *cu funia*”⁵ (*s.n.*). Iată acum un document în care ni se descrie lungimea funiei de măsurat, cît și numărul unor astfel de funii într-un lot de pămînt. Radu Leon-voievod, la 1 iunie 1665, confirmă stăpînirea peste o falcă de pămînt în hotarul Vădenilor (Gorj) „în lat de 8 funii, în lung de 12 funii, iar funia de 12 coți”⁶. Așadar, funia — ca instrument de măsură de lungime — avea 7,68 m, deoarece în Oltenia de nord cotul este egal cu 0,640 m, în Muntenia 0,666 m, în Moldova 0,637 m⁷. Aceeași lungime a funiei s-a păstrat și în secolul al XVIII-lea ⁸.

Funia, ca măsură de lungime, varia însă din timp în timp și din loc în loc. Astfel, la 1 iulie 1737, Matei Bălăcescu, Chirea Căleşin ș.a. au făcut hotărnicia moșiei Teleștii de Sus din județul Gorj, în care se spune : „...s-au găsit funii 121, funia de cîte stînj. 20 m (2420) : și pă mijloc din piatra dum. boierilor Bălăcești... pînă în hotarul Drăgoeștilor... funii 114 stînj. (2280)”⁹. S-ar părea din prima vedere, fiind vorba de măsurarea întregii moșii a Teleștilor, că aceasta s-a împărțit în 121 de funii, fiecare lată de 20 de stînjeni, însă în act e scris că „puind funia” s-a procedat la măsurarea moșiei. Reiese, deci, că funia — ca măsură de lungime — avea 20 de stînjeni, folosită la moșii întinse, spre ușurarea muncii și economisirea timpului. Alex. Ștefulescu afirmă de asemenea că „funia avea și 20 de stînjeni”¹⁰.

⁴ P.P.Panaitescu, *op. cit.*, p.156.

⁵ Alex.Ștefulescu, *Mînăstirea Tismana*, București, 1909, p.328.

⁶ Idem, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg.-Jiu, 1904, p.LXI.

⁷ I.Aurel Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, p.343.

⁸ „Oltenia”, cartea IV, Craiova, 1944, p.119 (doc. din 29 mart. 1786).

⁹ Alex.Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg.-Jiu, 1904, p.264.

¹⁰ *Ibidem*, pl.LXII.

Documentele pe care le-am enumerat pînă aici ne confirmă îndeajuns că termenul de „funie” dat loturilor de pămînt delimitate vine de la unitatea de măsură — funia — care avea o lungime a ei stabilită de comun acord de moșnenii măsurători. Era lucrată de obicei din cînepă; în lipsa acesteia, din in sau lînă.

Înainte de a trece la „teiul”, ca proprietate, găsim de cuviință să înfățișăm cîteva denumiri agrimensurale, unele puțin cunoscute, altele necunoscute.

Într-un act al familiei Teodorini din Craiova găsim scris: „Toată partea noastră este 15 *odgoane* (s.n.), cîte treizeci de stînjeni, din care am să trag eu două părți care mi se fac 180 stînjeni”¹¹. Odgonul e un lot de pămînt care își trage numele de la odgon, funie groasă, folosită de obicei la corăbii sau la legarea plutelor la mal (comp. srb. *odgon*)¹².

O altă denumire folosită e *chiriveiul*. La 28 noiembrie 1835, Matei Ciolac, din Cîmpu-Fomi (Gorj), în jalba către judecătoria Gorj declară „că acum în iarna trecută i-am vîndut un *chirivei* (s.n.) de loc în lat stînjeni cinci și jumătate și în larg (lungime) stînjeni patruzăci, în taleri 45”¹³.

Locul vîndut, cum arată și dimensiunile, a fost o bucată de pămînt scurtă. Chiriveiul (cărăveiu, în uzul actual) în agrimensură e asemenea eisvirtei sau ciosvirtei.

În terminologia agrimensurală din această regiune sînt frecvente în vechile hotărnicii mai ales *capetele și cirtele*.

Capetele sînt loturi de pămînt diferite ca suprafață, pe regiuni structurale, măsurate și calculate în stînjeni. Trei *capete* pot să aibă la un loc 69 de stînjeni, după cum cinci *capete* ale altui moșnean pot să aibă 43 de stînjeni.

Cîrta e o bucată mică de pămînt, nedefinită ca suprafață.

În actele cercetate pentru articolul de față, într-unul singur am găsit termenul de *ogor*. Mențiunea aceasta e în documentul din 17 iulie 1587: „...și iarăși a cumpărat Rustea la Stolojani (Gorj) de la Mihail 3 ogoare cu 150 aspri gata”¹⁴.

Răzorul. Prin răzor sau „răzvor” nu trebuie să înțelegem numai mejdina, adică hotarul între două loturi de moșie, ci și o suprafață de pămînt. În general aceste răzoare sînt mai mici decît pogonul și se măsoară tot cu stînjenu.

În zăpisiul din 12 decembrie 1730 al lui Dragu Popeanga din Brădiceni (jud. Gorj) se află scris următoarele: „De buna voia mea pentru bani ce are la min(e) i-am dat 2 răzoare de vie în florini nemțești 30 și i-am mai dat un răzor de vie de pomană ca să mă pomenească la biserică și să fie sfinției sale aceste 3 răzoare moșie (s.n.) stătătoare în veac, care aceste 3 răzoare sînt alăturate cu viaa lui Drăghici Băloi ot Cîmpul-Fomii”¹⁵.

Sistemul „pogonitului” e o împărțire reală numai în moșiile boierești. La moșneni pogonul delimitat ca suprafață, cu mejdinile lui, nu există.

¹¹ *Arhiva Otleniei*, VII, nr. 37—38, mai-august, 1928, p.201.

¹² I.A.Candrea, *Dictionarul enciclopedic ilustrat*, p.860.

¹³ „Oltenia”, cartea IV, Craiova, 1944, p.126.

¹⁴ Acad. R.S.România *Documente privind istoria României veac XVI, B. Țara Românească*, vol. V, p.315 (în continuare citat Doc. B. Țara Românească).

¹⁵ Doc. orig. în posesia autorului.

Real e numai bucata de pământ măsurată în stînjeni. După acești stînjeni se calculează spre știință în pogoane, jumătăți, sferturi de pogoane etc.

Și acum, în ceea ce privește denumirea de *tei* a proprietății moșnenești, aceasta vine de la *funia din coajă de tei*, folosită ca unitate de măsură a lungimii.

Coaja de tei era folosită din două motive : practic și economic. Întii, că se lucra mai repede decît funia de cînepă, care trebuia toarsă și care, în momentul măsurării, poate nu se afla la îndemînă sau era greu de găsit ; al doilea, se făcea economie de cînepă. Trebuie subliniat însă că, deosebit de cele menționate, coaja de tei era folosită chiar dacă existau și alte mijloace la îndemînă pentru măsurat, pentru că ea are întinderea neelastică, pe cîtă vreme funiile de lînă sau cînepă, fiind elastice, puteau da naștere la diferențe de măsură, generatoare de certuri. Coaja de tei, ca instrument agrimensural, a fost folosită pînă în vremea noastră.

Alături de termenul *funie* ca suprafață de lot, folosit în Oltenia și Muntenia, în Oltenia și în special în județele de munte, unde era majoritatea moșnenilor, apare și termenul de *tei*.

Teiul reprezintă în general, ca și funia, proprietatea moșnenească, cuprinzînd diferite părți structurale ale terenului sau numai un fel de teren.

Într-un act domnesc din 19 iulie 1517, Neagoe Basarab-voievod confirmă lui Draica cu fiii săi stăpînire de cumpărătură: „Ca să le fie în Groșani (Gorj) 5 teie (funii) pentru că le-a cumpărat de la Grozea și de la nepotul său Radul al Tomanei și de la Mareș”¹⁶.

Fiind cinci „teie” sau „funii”, înseamnă că moșia inițială începuse să se fărîmițeze. E o subîmpărțire a vechiului „tei” al familiei Grozea.

Apariția cît mai multor stăpînitori — de teie sau funii — nu înseamnă dizolvarea obștii, care continua ca un organism social, ci numai o treptată destrămare și slăbire a ei. Creșterea formei de stăpînire individuală a pămîntului era o necesitate economică și mergea în pas cu creșterea treptată a agriculturii¹⁷.

Trebuie mare atenție cînd întîlnim „teiul” în acte, spre a nu se face confuzie între *arborele tei* ca semn de hotar, care poartă numele unei persoane în forma genitivă sau dativă, pe cîtă vreme *teiul* ca proprietate poartă numele unei familii, de obicei în formă adjectivală : *teiul Blăjesc, Coicăesc* etc.

Într-un act din 25 august 1625, sînt scrise următoarele : „Și iar a cumpărat boierul domniei-mele Necula ocină la Arși (Gorj) de la Ciutea, însă anume : *teiul Novăcescu* peste tot hotarul de pretutindenii pentru 400 aspri gata”¹⁸. Constatăm că aici e o pătrundere a unui feudal (boierul Necula) în obștea țărănească a satului Arși. În secolul al XVII-lea e tendință de dezagregare și cotropire din ce în ce mai accentuată a obștilor țărănești de către boierime. O dată ce intra în obște, feudalul avea aceleași drepturi ca și membrii obștii. După ce se întărea și mai cumpăra sau cotropea și alte loturi, el cerea hotărnicia moșiei ca să iasă din devălmășie¹⁹.

¹⁶ Alex. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj (1406 — 1665)*, Tg.-Jiu, 1908, p.79 ; vezi și Doc. B., Țara Românească, vol. I, (1501 — 1525), p.123.

¹⁷ P.P.Panaiteescu, *op.cit.*, p.160.

¹⁸ Doc. B. Țara Românească, vol. IV, p.557 — 558.

¹⁹ V.Costăchel, *op. cit.*, p.90.

Matei Basarab-voievod, în zăpisiul din 16 octombrie 1642 confirmă lui Marco postelnic din Curte (Curtișoara Gorj) mai multe cumpărături ș.a. : „Și iar să-i fie lui Marco post. cu frații săi, fiii lui Vilsan, moșie în sat în Cartiu, însă să se știe din *teiul* de sus al patrulea loc de arătură”²⁰. Din documentul acesta reiese că moșia satului Cartiu (Gorj) era împărțită în mai multe *teie*. Teiele însăși erau divizate și stăpînite de mai multe familii înrudite sau diferite.

La 19 august 1668, șase boieri megieși adeverează că în Frățești de Sus (Gorj), care au șapte *teie*, mănăstirea Tismana are două *teie*. „Deci noi am aflat pre cărțu și am găsit în Frățești de Sus 7 *teie* pre acel hotar cît iaste”²¹.

Așadar, Frățești de Sus au fost împărțiți în șapte *teie*, evident, egale, dintre care cinci cu țărani liberi, iar cele două, care au aparținut Tismanei, cu țărani dependenți acestei mănăstiri. Dezagregarea obștilor țărănești din afară venea nu numai de la feudali, ci și de la mănăstiri.

Într-o catagrafie din 7 august 1699 a locuitorilor schitului de la Bogdănești (Vilcea) se află și „un loc la Bogdănești în Piscul Runcului la *tei*, fălci de pămînt și le-am luat pe lei 5 și seamnele acestui loc”²². Sintem de părere că acest *tei* din Piscul Runcului e un arbore. Prepoziția „la” e indicatoare în acest sens; prepozițiile : „în” sau „din” (în Piscul Runcului — *în* sau *din* *tei*) ar fi indicarea unei moșii.

În zăpisiul din 10 aprilie 1715 al lui Ionăși Burduh din Arcani (Gorj), prin care vinde moșia Papii pîrcălabul din Runc, scrie : „C-am vîndut-o de a me bună-voia denpreună cu femeia me Zamfira și cu știrea tuturor arcanilor, care sînt moșneni și *teiași* (s.n.) cu minea”²³. *Teiașii* erau moșnenii vecini de *teie*.

Negoită Ulogul din Stroești (Gorj), în zăpisiul din 1 mai 1721, dat lui Stoica și Gheorghe Mircioiu, din același sat, scrie : „...și am vîndut partea mea de moșie *teieșilor* (s.n.) mei care au avut împărțare cu noi peste tot hotarul cu noi moșie din Stroești. Și am vîndut... cum să se știe *teiul* (s.n.) meu al treilea de peste hotar, l-am avut cu ei denpreună”²⁴. Din acest document ușor se înțelege că Negoită Ulogul cu Stoica și Gheorghe Mircioiu, inițial, împreună au stăpînit un singur *tei* întins „peste tot hotarul” Stroeștilor. Cerînd să li se demarce fiecăruia „moșia” din *teiul* comun, asupra căreia aveau dreptul de stăpînire, s-a ajuns în urma acestei operații de subdiviziune la trei *teie*, iar numiții moșneni au ajuns acum „*teiași*”, deci vecini cu proprietățile pe trupul unei foste moșii comune. Termenul de *teieși* sau *teiași* e folosit în limbaj numai acolo unde există și denumirea de *tei* a proprietății funciare. Un termen care să indice pe vecinii de „funii” sau „sfiori” de moșie nu am întîlnit. Analog cu *teiașii* ar fi funiașii sau sfoarașii.

Prin hotărnicia moșiei Racoții de Sus și de Jos a mănăstirii Tismana, din 6 iunie 1734, „s-au ales din aceștia și sf. m-ri partea lui Gherasim călugărul Țăpîrdea din *teiul Cocimănesc* (s.n.), ce a fost dat de danie pe la răsărit stj. 35 și pe la mijloc stj. 35 și pe la apus stj. 35”²⁵.

²⁰ Alex.Ștefulescu, *Doc...*, p.500.

²¹ Idem, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p.350.

²² Arh. Olt., an. XIX, nr. 107—112, 1940, p.133.

²³ Doc. orig. în posesia autorului.

²⁴ Acad. R.S.România, Doc. orig., CLXXXV, 107.

²⁵ Alex.Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p.417.

Partea ce i-a revenit călugărului Țăpîrdea, după dimensiunile specificate, nu-i decît o parcelă, măsurată însă cu stînjenu și nu cu funia de 12 coți. De altfel, cea mai veche măsurătoare de pămînt cu stînjenu cunoscută e din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ²⁶.

Stînjenu diferă însă după locul și natura moșiei. Astfel, în satul Cîmpofeni (Gorj), într-un cîmp de fineață, unde s-a păstrat sistemul devălmășiei pînă la colectivizarea din 1962, se măsura cu „stînjenu lui Dușe” ²⁷, care avea 1,93 m.

Într-un zăpis din 1 octombrie 1760 al lui Dumitru Călițoiu din Stolojani (Gorj), scrie : „... precum să se știe că i-am vîndut un loc de vie stearpă (neproducătoare) din dealul Stolojanilor despre răsărit, care loc l-au fost cumpărat vataful Stan de la Gherghina Blăjescu din *teiul Blăjesc* (s.n.) ... și am vîndut de a mea bună voie și cu știrea tuturor părților și a *teiașilor* (s.n.) miei...” ²⁸.

Blăjescu, după numele căruia e *teiul Blăjesc*, a fost „moș mare” în Stolojani ²⁹. *Teiul Blăjesc* s-a divizat prin hotărnicie la membrii și rudele familiei, deveniți *teiași*, care, după aceea, au și început să vîndă diferite locuri.

În cartea de hotărnicie din 2 august 1767 din Stroești (Gorj), e scris : „Iar din *teiul Grozăescu* (s.n.) s-au mai dat și după zăpisele de cumpărătură ce au cumpărat Pîrvul i Ilie Mircioiu de la ceilalți moșneni...” *Teiul Grozăesc*, datorită moștenirii, dar mai ales vînzărilor la moșneni străini de „neamul” Grozoilor, s-a divizat ca și atîtea alte *teie*. Inițial *teiele* constituiau moșii unitare în hotarul satului, deși cuprindeau părți de diferite structuri geografice, însă înzestrările, daniile, schimbările și mai ales vînzările au dus la o situație de stăpîniri individuale distanțate. Situația aceasta a grăbit dizolvarea devălmășiilor. Din această cauză moșnenii aveau *teiele* reduce ca dimensiune și risipite în diferite părți.

În hotărnicia din 20 mai 1778 a satului Cîmpu-Foimii (azi Cîmpofeni, din Gorj), pe lîngă alte alegeri „alesu-s-au partea Coicăeștilor (azi Coiculeștii) pe din sus pe lîngă *teiul lor ce-l-au de cumpărătură* (s.n.) de la Arcani” ³⁰.

Moșia Cîmpofenilor, înainte de întemeierea satului lor prin „roire”, aparținea de Arcani.

La 30 octombrie 1784, în zăpisul de împăcare între monahul Rafilă și fratele său Mihăilă din Stolojani (Gorj), se spune : „... luînd megieși ca să mă îndrepteze cu frate-mieu Rafilă monah pentru un loc ce mi *l-au fost cuprins* (s.n.) cu viia cea tînără din *teiul Coicăiesc*” ³¹.

La 5 iunie 1803, postelnicul Gheorghe Zagorianu, printr-o reclamație adresată domnitorului, împotriva lui biv vel vistier Dumitrache Bibescu, pentru moșia Cernădia (Gorj), declară : „... dă la moșia mea și pîn(ă) la moșia d-lui mai sînt 10 *teae de moșii* (s.n.) printre noi măgieșăști” ³². Iată un document în care se arată categoric că *teiul* e o moșie. *Teiul* ca moșie varia ca mărime.

²⁶ P.P.Panaitescu, *op. cit.*, p.161.

²⁷ Dușe a fost armaș în Cîmpofeni, cunoscut în actele locale din secolul al XVII-lea.

²⁸ Academia R.S.România, Doc. orig., CLXXXV, 27.

²⁹ Hotărnicia Stolojanilor din 29 mai 1757, doc. orig. în posesia autorului.

³⁰ Academia R.S.România, Doc. orig. CLXXXV, 97.

³¹ Doc. orig. în posesia autorului.

³² Alex. Ștefulescu, *Biserica satului Călești*, Tg.-Jiu, 1910, p. 18.

La 10 ianuarie 1827, în zăpisiul de vânzare al lui Gheorghe Savu din Arcani (Gorj), sînt trecute următoarele : „...precum să se știe că i-am vîndut 6 stînji și două palme de pămînt alătura cu ai sfinției sale... cu apă, cu pădure cît merg toate teiele”³³.

În secolul al XIX-lea teiele — în anumite sate — ajunseseră simple curele de pămînt ca lățime, dar foarte lungi. Pe măsură ce s-au înmulțit teiele, nu mai apar numele posesorilor lor, păstrîndu-se doar numele vechilor stăpînitori, considerați „moși” întemeietori.

La 5 iunie 1828, într-o carte de pricină dată popii Pițigaia (astăzi Pițigoi — urmașii săi) din Stolojani (Gorj), sînt declarate următoarele : „...că avînd loc de deal de viie în *teiul Blăjesc* despre apus, împreună cu Toma Coicheci și cu neamul lui... și măsurînd acel *tei* ce se zice *Blăjesc*... am găsit stînji 20, numai supt stăpînirea Tomei nouă cuprinși de el cu via... care mergînd la fața locului la acest *tei al lui Vlad*, unde este prigonirea, au cosit și partea lui Pițigaia... și au găsit cu cale... ca să-i dea lui Constantin tatăl popii Matei loc de viie într-alt *tei* și i-au dat în *teiul* din față unde au toți *Blajii*... fiind acest *tei* vîndut din vechime de toți *Blajii* la dumnealor boierii Rioșeanu... În cele din urmă i-am dat alt *tei* în dealul despre răsărit... De aceea, după toată cercetarea ce am făcut neamurilor lor, găsim cu cale ca în *toate teiele Blăjești și pă deal și pă vale* să stăpîneasă Toma cu neamul lui Arici și Peștișanu o parte și popa Matei jeluitorul altă parte»³⁴.

Am specificat mai sus că, la mijlocul secolului al XVIII-lea, e cunoscut un „moș mare Blăjescu”, de la care și-a luat numele *teiul* său, care cuprindea întreaga avere și care, fiind unitară, avea o lățime și lungime destul de mare. *Teiul* acesta a fost vîndut, cum reiese din documente, nu numai boierilor Rioșanu, dar și altor moșneni rude sau nu cu Blăjeștii, încît *teiul* mare — inițial — s-a divizat într-o serie de *teie* stăpînite de diferiți teiași.

Cît despre boierii Rioșanu subliniem că, deși se găsesc cumpărători de pămînt în acest sat moșnenesc, n-au stăpînit aceste *teie* decît vremelnic. Moșnenii opunîndu-se infiltrației feudale, boierii au fost siliți să-și vîndă pămîntul iarăși moșnenilor locali, fapt care s-a petrecut și în celelalte sate vecine moșnenesti. Nici un boier n-a putut să se stabilească aici. Prin obște, țărani fiind solidari și dîrzi, au avut întotdeauna un mijloc de apărare a libertății lor sociale în perioada feudală.

Dar în secolul al XIX-lea apare tendința de împărțire a obștilor în proprietăți individuale. Într-o hotărnicie din 1835 a satului Găleata din județul Mehedinți, printre altele, se află următoarele : „...după care jalbă cerîndu-se pă noi, ca să le hotărnicim și să le împărțim moșia hotarului Orbesc ce-i zice și Găleată i *teiul Vrăbenesc*... ca să facem măsurătoare și împărțeală, să punem și pietri, de va fi mulțumire”³⁵.

Moșiile moșnenilor nefiind hotărnicite, au prilejuit boierilor sau celor mai înstăriți, dornici de a-și întinde proprietățile, dese ocazii de răș-

³³ Doc. orig. în posesia autorului.

³⁴ Doc. orig. în posesia autorului.

³⁵ Gheorghe V. Crăciun, *Monografia comunei Broșteni din județul Mehedinți*, Tr.-Severin, 1932, p. 12.

luirea proprietății moșnenești. Faptul acesta ducea la procese între ei, care se sfârșeau de cele mai multe ori în favoarea celor puternici, cu toată dârzenia ce o arătau moșnenii în apărarea pământului lor.

La 5 aprilie 1840, printr-o jalbă, popa Dumitru și Ion Ghidia din Stolojani (Gorj) se jeluiesc domnitorului Alexandru Ghica: „...două zapise care vinde Dușe în *teiul* Coicăieștilor și stăpînesc în *teiul* nostru i alte zapise... și au avut judecată cu Nica diaconul și cu Driște Paicul *ce nu sînt din neamul nostru și le stăpînesc părțile lor deplin și că se mută în *teiul* nostru Blaj*”³⁶.

Documentul acesta ne demonstrează că vechile teiuri au ajuns, pe cît a fost posibil, să fie stăpînite și după diviziune de urmașii direcți sau colaterali ai vechiului „moș”, ținîndu-se seama deci de „spița de neam”. Aceștia se opuneau cînd alți consăteni de alt „neam” se infiltrau cu posesiuni pe trunchiul bătrînului tei.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în schimbul „teiurilor”, care dispar treptat, apar „curelele” de pămînt. După hotărnicii, prin înmulțirea populației, moșiile atît s-au fărîmițat, încît s-a ajuns să se vîndă și cîte un stînjen, care și acesta constituia tot o „moșie”.

Cu toată înmulțirea „curelelor” de pămînt, anumite „teie” s-au mai menținut pînă în secolul al XX-lea. Astfel, în comuna Curtișoara (Gorj), la începutul secolului nostru, se uzita termenul de „tei” pentru „curelele” de pămînt care se întindeau între hotarul Bălăneștilor și hotarul Turcineștilor. Astfel de curele care mergeau în lungul hotarului aveau aproape 4 kilometri. Așa era „Teiul boieresc”, moșia Cornoiu, în lărgime de 60 de stînji; „Teiul Versănesc”, „cureaua” de pămînt a familiei Versan, care avea o lățime de 24 de stînji³⁷.

Pentru o argumentare cît mai amplă și elocventă a denumirii de „tei” a proprietății moșnenești, ne sprijinim și pe toponimie. Astfel, sînt cunoscute: Teiul Popii, loc în satul Atîrnații de Jos din județul Mehedinți; Teiul-Ogaș în comuna Cireșu (Mehedinți); Adunații Teiului (Mehedinți). Numele cel vechi (1819) e Adunații din Tei (Adunații ot Teiu); Cantonul Teiului, canton în pădurea Punghina (Mehedinți)³⁸. Toate aceste nume derivă fără îndoială de la anumite teie-moșii. Mai departe ne sînt cunoscute și următoarele nume topice: Tei-sat, Tei-săliște (teren lîngă pădure), Tei-moșie particulară, Tei-pădure particulară, toate aflate în comuna Cornu din județul Dolj³⁹.

La vest de Izlaz, din fostul județ Romanați, e Teiul Brazului, localitate mlăștinoasă⁴⁰, nume care pare să indice o moșie.

În alte părți sînt: Aleșii din Tei, Teiu, Teiul din Deal și Teiul din Vale, toate sate în județul Argeș⁴¹. Numele acestor localități pot să fie, într-adevăr, de la moșii cu terenurile structurate, mai ales că aici e o regiune moșnenească.

³⁶ Doc. orig. în posesia autorului.

³⁷ Informație de la prof. Aurel Motomancea, București.

³⁸ C. Pajură, *Dicț. geogr., istoric și topogr. al jud. Mehedinți*, Tr.-Severin, 1947, p. 7, 32, 154.

³⁹ *Dicț. geogr. al jud. Dolj*, București, 1896, p. 640—641.

⁴⁰ *Marele Dicț. geogr. al României*, vol. V, fasc. II, p. 577.

⁴¹ D. Franzescu, *Dicț. topografic și statistic al României*, București, 1872, p. 478; Cf. M.D.G., p. 476.

Teiul sau La Tei, De la Tei — loc lângă București în partea nordică și Teiul sau la Tei — balta (lacul) formată din Colentina, în aceeași parte a Bucureștilor, nu pot să fie decât de la arborele tei ⁴².

În Moldova menționăm : Dealul Teiului în satul Podoleni din fostul județ Neamț ⁴³. Fântina Teiului, loc la nord de Buciumeni din județul Tecuci ⁴⁴ și Piatra Teiului de la Bicaz. Și aceste trei nume topice moldovene credem că derivă tot de la arborele — tei.

Din documentele și toponimia prezentată în acest articol, prin care am dovedit denumirea de — tei — ca proprietate moșnească, reiese că acest termen ar fi specific Olteniei și în primul rând județului Gorj.

Cercetarea documentelor și toponimiei satelor va găsi probabil, astfel de denumiri într-o serie întreagă de localități pe o arie cât mai largă care ar ajuta mai mult la cunoașterea obștii țărănești și la lărgirea istorie sociale românești.

---

⁴² Vezi și M.D.G., p. 477.

⁴³ C. Mătasă, *Cercetări din preistoria jud. Neamț*, 1940, p. 34.

⁴⁴ M.D.G. p. 577.

RELAȚIILE COMERCIALE ALE TRANSILVANIEI ÎN LUMINA VENITURILOR VAMALE DIN ANII 1717—1724

DE

LIDIA A. DEMÉNY

Timp de aproape două decenii au durat luptele la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, pentru încorporarea Transilvaniei în Imperiul habsburgic. Declanșate o dată cu eșecul expediției turcești împotriva Vienei la 1683, ele au luat sfârșit prin lichidarea ultimelor focare de rezistență antihabsburgică condusă de Francisc Rákóczi al II-lea și prin semnarea păcii de la Satu Mare din 1711. Acest din urmă eveniment a marcat încorporarea pentru o perioadă de mai bine de două secole a Marelui Principat al Transilvaniei în Imperiul habsburgic. Locul dominației otomane, exercitate în forma unei suzeranități, a fost luat de către cea austriacă mai bine organizată, cu o administrație și o birocrație caracteristică absolutismului în diferitele ei faze de dezvoltare.

Dominația austriacă asupra Transilvaniei a fost consolidată în urma succeselor militare în sud-estul Europei, consfințite în tratatul de la Passarowitz din 21 iulie 1718, când Austria lua în stăpânire Banatul, Oltenia, Serbia pînă la Timoc și o bună parte a Slavoniei. Chiar dacă succesele militare făceau incontestabilă stăpînirea austriacă în Transilvania, încadrarea ei în sistemul de guvernămînt și în viața politică, socială și, mai ales economică a imperiului întîmpina greutăți pe care nu întotdeauna le-a putut birui curtea de la Viena. Rezistența teribilă a nobilimii transilvănene, care reușea să obțină o bază socială relativ solidă, zădărnicea una după alta încercările Vienei de a introduce reforme și reorganizări. Desigur toate aceste proiecte și reforme vizau înainte de toate țelul legării Transilvaniei de imperiu și scoaterea din țară a unor sume sporite atît de necesare cheltuielilor militare mereu sporite ale imperiului.

Un capitol foarte important al veniturilor fiscului îl constituiau bămile încasate în urma schimbului de mărfuri. Era evidentă și explicabilă preocuparea permanentă și interesul curții de la Viena pentru orien-

tarea comerțului Transilvaniei¹. În planurile economice ale Vienei — după cum foarte bine preciza I. Moga — Ungaria și Transilvania erau „destinate a furniza materii prime și consuma produsele industriei din țările ereditare habsburgice”². În acest scop curtea de la Viena căuta să preia toate pozițiile cheie ale vieții economice transilvănene în mâinile proprii și astfel „cu toate protestele magnaților ardeleni dădu administrarea veniturilor erariale pe mâna funcționarilor austrieci și instituii o comisie care cercetă capacitatea de plată a locuitorilor, puțința de exploatare a solului și bogățiilor naturale, precum și starea prezentă și rentabilitatea industriei și a comerțului”³. Toate aceste proiecte au apărut chiar înainte ca Transilvania să fi fost efectiv încorporată, ele arătau interesul major manifestat de Viena. După cum era și firesc stăpânirea austriacă la început prelua sistemul de guvernare a provinciei, mai bine zis de administrare a ei așa cum o găsisse, încercînd de la început să-l modifice, să-l adapteze la noile cerințe. Acest sistem însă reprezenta un bun refugiu pentru rezistența nobilimii.

Austria căuta însă să lege viața economică a Transilvaniei nu numai prin strîngerea contactelor directe, ci prin proiecte mai vaste de impulsivitate a negoțului cu Orientul apropiat. Se știe că imediat după încheierea păcii de la Passarowitz, Austria semna la 27 iulie 1718 tratatul comercial cu Turcia, iar la 31 octombrie a aceluiași an Comisia aulică comercială atrăgea atenția autorităților că negustorii din Moldova și Muntenia ca și orice alt tîrgoveț, supus otoman, poate efectua comerț liber cu țările supuse Austriei dacă posedă pașapoarte eliberate de Poartă. Se stabilea o vamă avantajoasă, adică 3% ad valorem plătită o singură dată. Același scop al intensificării comerțului cu Poarta urmărea și înființarea la 27 mai 1719 a „Companiei orientale de comerț”.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea vămile, ca una din principalele surse de venit ale principelui, erau arendate unor noți ili sau unor reprezentanți ai mării negustorimii în special de origine grecească. Curtea de la Viena considera acest sistem defavorabil pentru creșterea veniturilor fiscului. După o luptă acerbă, spre sfîrșitul deceniului al doilea din

¹ Pentru politica economică austriacă din această perioadă a se vedea Franz Mensi, *Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1740, nach archivalischen Quellen dargestellt*, Wien 1890; Josef Dullinger, *Die Handelskompagnien Oesterreichs nach dem Orient und Ostindien in der ersten Hälfte des 18. Jh.*, în „Zeitschrift für Sozial — und Wirtschaftsgeschichte”, B. VII (1900), Heft 1, p. 44—83; Karlovsky E., *Erdélyi iparosai az 1702—iki védvámokról* (Industriașii transilvăneni despre vămile protecționiste din 1702), în „Magyar Gazdaságtörténeti Szemle”, IV (1897), p. 420—422; Takáts S., *Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt* (Mișcări de comerț exterior în țara noastră sub Leopold I), în „Magyar Gazdaságtörténeti Szemle”, VI (1899); Sinkovics István, *Az erdélyi kamarajövedelmek a Habsburg uralom kezdetén* (Veniturile camerei din Transilvania la începutul stăpînirii habsburgice), în *Domanovszky Sándor emlékkönyv*, Budapesta, 1937; I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, vol. VII (1936—1938); Alex. A. Vasilescu, *Vămile Olteniei supt austriaci*, în „Arhivele Olteniei”, III (1924), nr. 15; C. Șerban, *Sistemul vamal al Țării Românești în secolul al XVIII-lea*, în *Studii și articole de istorie*, vol. III (1961); M. Popescu, *Spicuri privilegiate la Oltenia în timpul ocupării austriece 1718—39*, în „Arhivele Olteniei”, VI (1927), nr. 31; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Oltenie pendant l'occupation autrichienne (1718—1739)*, în „Revue des études sud-est européennes”, VI (1966), nr. 3—4; Ș. Papacostea, *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 220—255 și 455—523.

² I. Moga, *Politica economică austriacă...*, p. 91.

³ *Ibidem*, p. 93.

secolul al XVIII-lea ea reușește să închege o administrație proprie și să preia în mîinile fîscului încasarea directă a sumelor rezultate din vămii de la cele 30 de puncte vamale care funcționau pe teritoriul Marelui Principat al Transilvaniei în acea epocă. Astfel se explică și faptul că socotelile vamale au ajuns în arhiva tezaurariatului unde se păstrează și azi. Materialul, aflat în original la Arhivele statului din Budapesta, a fost în întregime microfilmata pentru Arhivele statului din București, unde, prin amabilitatea colaboratorilor ei, am avut posibilitatea să le studiez⁴. Materialul conține informații despre veniturile și cheltuielile fîscului pe anii 1717—1724 atît în ce privește Transilvania, cît și Oltenia. Cea mai mare parte a socotelilor sînt cele referitoare la vămii. S-au păstrat doar socotelile totalizatoare pe an sau pe trimestre indicîndu-se suma încasată de la fiecare punct vamal atît în florini ungurești, cît și în florini renani. Subliniem faptul că, noi am folosit indicațiile în florini renani⁵, căci și socotelile totalizatoare au fost făcute de cei care au întocmit rapoartele finale, tot în aceste unități. Faptul că socotelile vamale cu excepția anului 1719 sînt complete și au o continuitate pe o perioadă de 8 ani reflectă — după părerea noastră — relativ fidel realitatea. Spunem relativ, căci socotelile vamale nu cuprindeau întreg comerțul extern al țării. Întîi, că încă era în vigoare sistemul privilegiilor și scutirilor vamale, apoi trebuie avut în vedere comerțul clandestin, adică ocolirea punctelor vamale în ciuda unei mai stricte organizări a pazei drumurilor.

ÎNCASĂRILE VAMALE ÎN CADRUL VENITURILOR GENERALE ALE FISCULUI

Încasările vamale reprezentau o parte importantă a veniturilor generale anuale ale fîscului din Principatul Transilvaniei și la începutul secolului al XVIII-lea. După socoteli, suma totală de încasări ale fîscului a fost pe anul 1717 de 349 325 de florini renani și 24 ³/₄ de cruceri din care venitul vamal reprezenta suma de 114 064 de florini renani și 51 de cruceri, adică aproape 33% din veniturile generale ale fîscului. Numai încasările de la monetării depășeau sumele obținute de fîsc din vămii, ele reprezentau pe același an suma de 121 000 de florini renani. Sumele obținute de fîsc din arendarea dijmei în comitate (2 803 florini renani și 23 ¹/₂ cruceri), din domeniile fîscului (8 141 de florini renani și 22 de cruceri), din arendarea dijmei pe pămîntul crăiesc (4 000 de florini renani), din censul anual (2 466 de florini renani și 40 de cruceri), din taxele de

⁴ Materialul se află în următoarele fonduri și dosare : Magyar Országos Levéltár ; Erdély Országos Kormányhatósági Levéltárak ; Erdélyi Kincstári Levéltár ; Thezaurariatus. Kincstár Számadások és pénztári könyvek. F. 222. Ratio Regii Perceptoratus cassae Transylvanicae 1717, p. 1—60 ; Idem, —1718, p. 1—53 ; Harmincad számadások — 1717, 1718, 1720, p. 1—116 ; Recognitio — 1720, p. 1—132 ; *Diarium* — 1720 ; idem, Erdélyi Fiskális Levéltár F. 231. Instructiones. Toate aceste pachete au fost microfilmate și microfilmele în negativ se află la Arhivele statului din București. Și pe această cale ne exprimăm recunoștința față de Direcția Generală a Arhivelor Statului pentru promptitudinea și amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție microfilmele.

⁵ Un florin unguresc avea 100 de denari, pe cînd, un florin renan avea 120 de denari sau 60 de cruceri. Subliniem acest lucru deoarece la socotirea sutimilor trebuie avut în vedere că suma de 60 reprezintă unitatea care trebuie transformată în florini de exemplu 1,75 din socotelile noastre este egal cu 2 florini renani și 15 cruceri.

Tabelul

Tabel cumulativ al sumelor vamale încasate în

Nr. crt.	Punctele vamale	Sumele încasate din			
		1717	1718	1719*	1720
1.	Braşov	12 265,05	23 433,14 ½	3 627,31 ½	8 872,02
2.	Bran	28 168,25	18 017,04 ½	1 866,33	13 982,41
3.	Timiș	8 883,14 ½	7 829,31 ½	2 051,43 ½	3 649,00
4.	Săcele	264,37	53,27 ½	—	—
5.	Brețcu	1 103,47	2 697,01 ½	231,22	379,33
6.	Ghimeș	133,01 ½	27,45 ½	315,13	724,50 ½
7.	Gheorghieni	439,17	453,58 ½	734,54 ½	1 094,12
8.	Sibiu	24 524,06 ½	15 904,31 ½	5 778,35	7 253,38 ½
9.	Tr. Roșu	4 134,10	2 681,52	909,06 ½	1 597,11 ½
10.	Cluj	12 412,00	19 366,02 ½	7 503,22 ½	15 077,36
11.	Dej	200,36	174,31	39,08	211,00 ½
12.	Lăpuș	214,44	341,09 ½	122,33 ½	581,28
13.	Huedin	231,35 ½	761,34 ½	411,45 ½	308,03
14.	Șimleu	1 166,20	1 497,26	880,38	1 079,08
15.	Jibău-Zălau	443,22 ½	453,42 ½	337,47	435,48 ½
16.	Tășnad	320,58 ½	454,03 ½	511,00	527,15 ½
17.	Deva	394,26 ½	442,54 ½	207,08	303,48 ½
18.	Brad	85,59	109,07	155,10	167,10
19.	Dobra și Ilia	232,16	336,14 ½	221,55	228,58
20.	Orăștie	12 586,47 ½	26 336,46 ½	8 791,22 ½	17 541,56
21.	Vulcani	1 205,51	869,42	209,21	251,22 ½
22.	Hațeg	706,26 ½	1 080,23 ½	260,36 ½	303,31
23.	Zeicani	450,27	346,15 ½	301,59	148,25 ½
24.	Cimpeni	304,15 ½	316,43	134,28 ½	242,55 ½
25.	Sighet	1 609,59 ½	1 730,09 ½	1 335,19 ½	1 711,04 ½
26.	Huși	358,32 ½	403,12 ½	406,45	324,10
27.	Vișeu	83,47 ½	49,46 ½	58,23	59,20 ½
28.	Teci	39,30 ½	26,57 ½	54,47	40,23
29.	Bistrița	1 101,12	287,28	993,14	1 311,49
30.	Întors. Buzăului	—	—	—	—
TOTAL		114 064,51	126 482,37	38 451,42 ½	78 408,22

* Datele anului 1719 nu sînt complete.

oierit (321 de florini renani și 22 ½ de cruceri) erau în comparație cu venitul vamal și din monetării de o mult mai mică importanță. Dintre veniturile ocazionale o sumă relativ mare reprezentau în 1717 încasările din confiscarea averii lui Clement Mikes (14 584 de florini renani și 2 ½ cruceri), adept devotat al lui Francisc Rákóczi al II-lea cu care și-a împărțit soarta tristă a pribegiei și lungului exil, și din averea confiscată a lui Mihail Szava (10 000 de florini renani). Anul 1717 nu constituie excepție în ce privește ponderea încasărilor vamale în cadrul veniturilor generale ale fiscoșului.

Astfel, în 1718, de exemplu, venitul total al fiscoșului a fost conform socotelilor oficiale de 346 140 de florini renani și 9 ½ cruceri, din care încasările din vămi reprezentau suma de 126 482 de florini renani și 37 de cruceri. Față de cheltuielile militare făcute de curtea de la Viena, sumele încasate de fisc erau destul de scăzute. Ele nu reprezentau nici măcar jumătatea cheltuielilor militare, care în anul 1717 erau de 760 000

nr. 1

Principatul Transilvaniei pe anii 1717—1724

vămi pe anii :				Total pe vămi
1721	1722	1723	1724	
9 004,29	7 591,27	5 911,09	6 369,37	77 074,35
35 977,29	35 890,47 $\frac{1}{2}$	20 383,37 $\frac{1}{2}$	14 798,13	169 084,50 $\frac{1}{2}$
3 331,51 $\frac{1}{2}$	3 907,11	2 176,40	2 098,19	33 927,31
—	—	—	—	318,04 $\frac{1}{2}$
778,09	958,44	727,36 $\frac{1}{2}$	380,18 $\frac{1}{2}$	7 256,31 $\frac{1}{2}$
507,38 $\frac{1}{2}$	427,31	428,26 $\frac{1}{2}$	286,33 $\frac{1}{2}$	2 851,—
692,19	1 072,11	930,49 $\frac{1}{2}$	425,01 $\frac{1}{2}$	5 842,43
6 230,09	5 082,05 $\frac{1}{2}$	4 779,31 $\frac{1}{2}$	3 784,40	73 337,17 $\frac{1}{2}$
1 799,26 $\frac{1}{2}$	5 856,54 $\frac{1}{2}$	4 710,58 $\frac{1}{2}$	4 035,22 $\frac{1}{2}$	25 725,02
13 669,56 $\frac{1}{2}$	9 235,10 $\frac{1}{2}$	3 584,30 $\frac{1}{2}$	4 088,44	84 937,22 $\frac{1}{2}$
59,00	164,44	126,01	207,33 $\frac{1}{2}$	1 182,34
374,44 $\frac{1}{2}$	517,47	422,29 $\frac{1}{2}$	327,12 $\frac{1}{2}$	2 902,08 $\frac{1}{2}$
213,04 $\frac{1}{2}$	704,15	1 058,35 $\frac{1}{2}$	464,44 $\frac{1}{2}$	4 153,48
688,59	896,24 $\frac{1}{2}$	1 271,50 $\frac{1}{2}$	657,32	8 138,18
234,14 $\frac{1}{2}$	334,22 $\frac{1}{2}$	366,18	187,31	2 793,06 $\frac{1}{2}$
450,19 $\frac{1}{2}$	453,24 $\frac{1}{2}$	296,48	402,07	3 415,56 $\frac{1}{2}$
589,47 $\frac{1}{2}$	569,31	549,45 $\frac{1}{2}$	562,12	3 619,33 $\frac{1}{2}$
331,03	176,10 $\frac{1}{2}$	408,54 $\frac{1}{2}$	413,14 $\frac{1}{2}$	1 846,48 $\frac{1}{2}$
288,22	326,14	388,57 $\frac{1}{2}$	406,13	2 429,10
14 270,08	5 803,15 $\frac{1}{2}$	2 960,48	3 516,05 $\frac{1}{2}$	91 807,09 $\frac{1}{2}$
212,47	350,23	320,55 $\frac{1}{2}$	198,01 $\frac{1}{2}$	3 618,23 $\frac{1}{2}$
189,22 $\frac{1}{2}$	231,00	180,25 $\frac{1}{2}$	236,16	3 188,01 $\frac{1}{2}$
222,23	432,29	320,14 $\frac{1}{2}$	565,47 $\frac{1}{2}$	2 788,01
161,56	134,56 $\frac{1}{2}$	580,16	323,44 $\frac{1}{2}$	2 199,15 $\frac{1}{2}$
1 681,28	1 805,42 $\frac{1}{2}$	1 459 40	1 129,35 $\frac{1}{2}$	12 462,29
257,52	297,04 $\frac{1}{2}$	256,53	215,49 $\frac{1}{2}$	2 520,19
92,07	89,43 $\frac{1}{2}$	100,26	73,04	606,38
—	—	—	—	161,38
912,11 $\frac{1}{2}$	533,36 $\frac{1}{2}$	276,33 $\frac{1}{2}$	295,23 $\frac{1}{2}$	5 711,28
—	—	5 398,36 $\frac{1}{2}$	1 463,17 $\frac{1}{2}$	6 861,54
93 221,17 $\frac{1}{2}$	83 842,36	60 377,48	47 912,17 $\frac{1}{2}$	642 761,45 $\frac{1}{2}$

fl.r. ; în 1718 — 700 000 fl.r. ; în 1719 — 540 000 fl.r. ; în 1720 — 500 000 fl.r. ; în 1721 — 510 000 fl.r. ; în 1722—1724 — 500 000 fl.r. pe fiecare an⁶.

Veniturile vamale pe anii 1717—1724. Toate datele privind veniturile vamale au fost cuprinse în două tabele cumulative. Primul indică, în cifre absolute, cel de-al doilea în procente, suma încasată în fiecare an și la fiecare punct vamal în cadrul veniturilor vamale generale pe an. Ni s-a părut că astfel totalizate cifrele și datele oferă elemente suficiente de judecată.

Ar fi, desigur, foarte interesant să se facă unele comparații cu perioade anterioare în ce privește veniturile încasate de la diferite puncte

⁶ Constantin Sassu, *Tabloul cheltuielilor obișnuite și extraordinare, aprobate de țările monarhiei habsburgice, pentru corpuri militare, între anii 1700—1746 inclusiv, cuprinzând între aceste țări și provinciile românești Oltenia, Banatul și Transilvania, în „Arhivele Olteniei” VII (1928), nr. 37—38, p. 308.*

Tabelul nr. 2

Tabel cumulativ al vămii încasate la diferite puncte vamale transilvănene în anii 1717-1724

Nr. crt.	Punctele vamale	Sumele încasate exprimate în procente pe anii :								Media
		1717	1718	1719	1720	1721	1722	1723	1724	
1.	Braşov	10,75	18,53	9,43	11,32	9,66	9,06	9,79	13,29	11,39
2.	Bran	24,69	14,24	4,85	17,83	38,59	42,86	33,76	30,89	26,31
3.	Timiș	7,79	6,19	5,33	4,65	3,57	4,67	3,60	4,38	5,28
4.	Săcele	0,23	0,04	—	—	—	—	—	—	0,05
5.	Brețcu	0,97	2,17	0,60	0,48	0,83	1,14	1,20	0,79	1,13
6.	Ghimeș	0,12	0,02	0,82	0,92	0,54	0,51	0,71	0,60	0,44
7.	Gheorghieni	0,38	0,36	1,91	1,40	0,74	1,24	1,54	0,89	0,91
8.	Sibiu	21,50	12,57	15,03	9,25	6,68	6,07	7,92	7,90	11,41
9.	Tr. Roșu	3,62	2,12	2,36	2,04	1,93	6,99	7,80	8,42	4,00
10.	Cluj	10,88	15,31	19,51	19,23	14,66	11,03	5,94	8,53	13,21
11.	Dej	0,18	0,14	0,10	0,27	0,06	0,20	0,21	0,43	0,18
12.	Lăpuș	0,19	0,27	0,32	0,74	0,40	0,62	0,70	0,68	0,45
13.	Huedin	0,20	0,60	1,07	0,39	0,23	0,84	1,75	0,97	0,65
14.	Șimleu	1,02	1,18	2,29	1,38	0,74	1,07	2,11	1,37	1,27
15.	Jibău	0,39	0,36	0,88	0,55	0,25	0,40	0,61	0,39	0,44
16.	Tășnad	0,28	0,36	1,33	0,67	0,48	0,54	0,49	0,81	0,53
17.	Deva	0,35	0,35	0,54	0,39	0,63	0,68	0,91	1,17	0,56
18.	Brad	0,07	0,09	0,40	0,21	0,36	0,21	0,68	0,86	0,29
19.	Dobra	0,20	0,27	0,57	0,29	0,31	0,39	0,64	0,85	0,38
20.	Orăștie	11,03	20,82	22,86	22,37	15,31	6,93	4,90	7,34	14,28
21.	Vulcani	1,06	0,69	0,54	0,32	0,23	0,42	0,53	0,41	0,56
22.	Hațeg	0,62	0,85	0,68	0,39	0,20	0,28	0,30	0,49	0,50
23.	Zecani	0,39	0,27	0,78	0,19	0,24	0,52	0,53	1,18	0,43
24.	Clmpeni	0,27	0,25	0,35	0,31	0,17	0,16	0,96	0,67	0,34
25.	Sighet	1,41	1,37	3,47	2,18	1,80	2,16	2,42	2,36	1,94
26.	Hușt	0,31	0,32	1,06	0,41	0,28	0,35	0,42	0,45	0,39
27.	Vișeu	0,07	0,04	0,15	0,08	0,10	0,11	0,17	0,15	0,09
28.	Teci	0,03	0,02	0,14	0,05	—	—	—	—	0,03
29.	Bistrița	0,97	0,23	2,58	1,67	0,98	0,64	0,46	0,62	0,89
30.	Int. Buzăului	—	—	—	—	—	—	8,94	3,05	1,07
TOTAL :		100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

vamale transilvănene. Cel mai util ar fi dacă s-ar putea întocmi un tabel comparativ de genul celui privind anii 1717—1724. Din izvoarele publicate pînă acum un asemenea tabel pe mai mulți ani nu se poate întocmi, căci izvoarele sînt fragmentare și nu prezintă serii pe mai mulți ani. Sîntem nevoiți să recurgem la datele oarecum fragmentare din socotelile curții princiare din perioada lui Mihai Apafi, sau la socotelile vamale ale unor puncte vamale din secolul al XVII-lea. Astfel în socotelile vamale ale principesei Ana Bornemisza pe anul 1668, se arată că din vama de la Bran s-au încasat următoarele sume: ianuarie — 866,56; februarie — 935,10; martie și aprilie — datele lipsesc; mai 1 053,48; iunie — 1 333; iulie — 914,17; august — 618,95; septembrie — 831,00; octombrie — 677; noiembrie — 1 231; decembrie — 1 300. Total pe cele 10 luni: 9 759,78⁷. Socotind o medie lunară de 976 de florini, se poate constata că vama încasată la Bran pe anul 1668 trebuia să fie de cel puțin 11 711 florini, deci față de această sumă venitul vamal pe anii 1717—1724 (cu excepția anului 1719, an în care datele sînt incomplete) arată o sensibilă creștere, o dublare sau chiar o triplare, ceea ce ar putea să ne ducă la concluzia creșterii accentuate a schimbului vamal pe această arteră comercială dintre Transilvania și Țara Românească. Dacă ținem seama de faptul că punctul vamal de la Timiș nu figurează niciodată în socotelile princiare pe perioada 1667—1690, iar pentru perioada 1717—1724 înregistrăm anual o sumă care variază între 2 051,43 $\frac{1}{2}$ fl. (1719) și 8 883,14 $\frac{1}{2}$ fl. (1717) creșterea se pare și mai vădită. Vama de la Bistrița în timpul lui Mihai Apafi I era arendată orașului pentru suma anuală de 400 fl.⁸. Ținînd seama că venitul vamal depășea cu siguranța suma plătită pentru arendare, putem conchide că față de a doua jumătate a secolului al XVII-lea venitul vamal obținut de curtea imperială în anii 1717—1724 la Bistrița nu numai că nu arată în ansamblu o creștere simțitoare, ci dimpotrivă pe anii 1722—1724 se constată o vădită scădere. Aceasta constituia un indiciu interesant al diminuării schimbului de mărfuri desfășurat prin Bistrița.

Un punct de sprijin util pentru comparație ne poate oferi vama de la Turnu Roșu. Vama încasată aici era în 1673 — 2 963,92 $\frac{1}{2}$ fl.; 1682 — 3 535,23 $\frac{1}{2}$ fl.; 1683 — 4 346,23 $\frac{1}{2}$ fl.; 1684 — 6 264,52 fl. și în 1685 — 6 342,94 $\frac{1}{2}$ fl.⁹. Chiar dacă ținem seama că pentru secolul al XVII-lea sumele sînt indicate în florini ungurești și atunci constatăm o evidentă diminuare a rolului vamal de la Turnu Roșu în anii 1717—1724. Faptul se explică prin aceea că a crescut foarte mult rolul Sibiului și prin urmare vama de la Oltulul, în ansamblu, nu și-a pierdut rolul de arteră comercială de prim rang în relațiile comerciale externe ale Principatului Transilvaniei. Un șir de date pentru comparații avem și de la vama de lângă Cluj, dar de data aceasta din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Din aceste date se poate constata, vorbind în cifre absolute, o oarecare

⁷ Apafi Mihály fejedelem udvartartása (Administrarea curții principelui Mihai Apafi I), vol. 1; *Bornemisza Anna gazdasági napló* (Socotelile economice ale Anei Bornemisza), editate de Szádeczky Béla, Budapesta, 1911, p. 87—90.

⁸ Dispunem de date despre arendarea vămii de la Bistrița pentru anii 1667—1669, 1674, 1676—1677, 1681—1682, 1685, 1688—1689 și 1691. În toți acești ani bistrițenii plăteau 400 de florini ungurești.

⁹ Arh. st. Sibiu, Dreisig Rechnungen, cutia XXVII, anii 1673, 1682—1685.

creștere a schimbului comercial înregistrat la această vamă mai ales în anii 1717, 1718, 1720 și 1721, față de prima jumătate a secolului al XVII-lea, când suma de vamă încasată ajungea la următoarele cifre: 1599 — 3 966,89 fl.; 1613 — 2 583,80 fl.; 1614 — 3 108,67 $\frac{1}{2}$ fl.; 1622 — 2 516,48 fl.; 1630 — 6 975,67 fl.; 1632 — 3 439,045 f.; 1635 — 7 937,235 fl. și 1636 — 9 483,72 fl.¹⁰.

Ar fi greșit ca din aceste date destul de disparate și din perioade și împrejurări diferite să se facă generalizări cu privire la evoluția comerțului transilvănean. Se pot totuși desluși unele orientări, unele aspecte sumare. Astfel nu vom greși dacă vom constata că în ciuda stăruinței insistente a Vienei de a activa comerțul cu zonele sud-estului european, schimbul de mărfuri al Transilvaniei nu înregistrează saltul mult așteptat de curtea vieneză. Creșterea acestui comerț este destul de lentă față de epocile anterioare. În al doilea rând, datele anterioare comparate cu cele din 1717—1724 ne dovedesc că cel puțin la începutul dominației austriece coordonatele comerțului extern transilvănean, au rămas aceleași, ele găsind o nouă orientare abia mai târziu.

Harta punctelor vamale ale Principatului Transilvaniei la începutul secolului al XVIII-lea. Sînt în total cuprinse în socoteli 30 de puncte vamale, dintre care 27 figurează în toți anii, iar trei apar doar în unii ani (Săcele și Teci la 1717 și 1718, iar Pasul Buzăului la 1723 și 1724). Numele punctelor vamale figurează în tabelul alăturat și pentru a oferi o imagine vizuală de ansamblu mai clară, ele au fost schițate pe o hartă de aceea nu le mai repetăm aici. Harta ne permite să tragem unele concluzii despre principalele drumuri comerciale, care legau diferitele puncte economice în interior, dar și despre direcțiile de bază ale legăturilor externe ale Principatului Transilvaniei la începutul secolului al XVIII-lea. Întîi de toate observăm faptul că un număr de puncte vamale se aflau în sudul Transilvaniei, unde se desfășura cel mai intens trafic de mărfuri spre Țara Românească. Un număr însemnat de puncte vamale ca Brețcu, Pasul Oituz, Pasul Ghimeș, Gheorghieni, Bistrița, Tg. Lăpuș și Sighetul, legau Principatul Transilvaniei de țara aflată pe versantul răsăritean al Carpaților, de Moldova. Se remarcă apoi lipsa totală de puncte vamale în spațiul așezat în interiorul cercului Sibiu-Brașov-Gheorghieni-Bistrița-Cluj-Cîmpeni-Brad-Deva-Orăștie. O altă grupare de puncte vamale, avînd o pondere infinit mai mică, se plasează în regiunea așezată la nord-nord-vest de orașul Cluj.

Rolul preponderent al legăturilor comerciale ale Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în ansamblul relațiilor sale economice externe. Încasările vamale reprezintă un indiciu concludent în privința orientării legăturilor comerciale externe ale Transilvaniei în perioada studiată. Partea covârșitoare a veniturilor vamale provenea, după cum se vede din tabelul cumulativ, de la punctele vamale așezate la marginile Transilvaniei spre Țara Românească și Moldova. Astfel, în anul 1717, numai la punctele vamale Brașov, Bran și Timiș, încasările s-au ridicat la suma de 49 316 florini renani și 44 $\frac{1}{2}$ cruceri din suma totală de 114 064 de florini renani

¹⁰ Arh. st. Cluj, Arhiva orașului Cluj, Socoteli, volumele 13—20.

și 51 de cruceri cît era venitul vamal anual de la cele 29 de puncte vamale ale Transilvaniei pe acel an. Aceasta reprezenta, prin urmare, mai mult de 43% din totalul vămii pe 1717. Faptul că schimbul de mărfuri al Transilvaniei era orientat cu precădere spre Țara Românească și Moldova ne apare și mai evident dacă comparăm venitul vamal încasat la vămile de trecere în Moldova și Țara Românească cu totalul veniturilor anuale de la toate punctele vamale. Astfel, în același an 1717, numai la punctele

vamale Brașov, Bran, Timiș, Săcele, Brețcu, Ghimeș, Gheorghieni, Sibiu, Turnu Roșu, Orăștie, Vulcani, Hațeg și Bistrița, vama încasată s-a ridicat la suma de 95 514 florini renani și $\frac{1}{2}$ de cruceri, ceea ce reprezenta aproape 83% din totalul de 114 064 florini renani și 51 de cruceri, încasat la toate punctele vamale ale Transilvaniei pe anul 1717. De fapt anul 1717 nu constituie o excepție. Din tabelul cumulativ se poate ușor constata că punctele vamale enumerate mai sus erau cele mai frecventate de negustori, aici se desfășura cea mai însemnată parte a traficului de mărfuri,

dinspre Transilvania spre Țara Românească, în primul rînd, și spre Moldova, în al doilea rînd, și invers. La totalul vămilor încasate pe cei opt ani în care dispunem de date complete sau parțiale, apare clar ponderea fiecărui punct vamal. Observăm că în toți acești ani, procentul de venituri la vămile Brașov, Bran, Timiș, Săcele, Întorsura Buzăului, Brețcu, Ghimeș, Gheorghieni, Sibiu, Turnu Roșu, Orăștie, Vulcani, Hațeg și Bistrița, reprezintă 77,15% din toată suma de 642 761 fl.r. și 45 $\frac{1}{2}$ cruceri încasată.

Apare prin urmare, foarte evident că și la începutul instaurării dominației austriece în Transilvania, această țară menținea strînsele și tradiționalele sale legături economice cu Țara Românească și Moldova, preponderente în schimbul de mărfuri externe ale ei.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

COLOCVIUL DE LA TOULOUSE PE TEMA ABOLIRII REGIMULUI FEUDAL

Între 12 – 16 noiembrie 1968 a avut loc la Toulouse, din inițiativa Centrului Național de Cercetări Științifice al Franței și cu concursul unui mare număr de istorici din toate țările Europei și din Canada, un colocviu pe tema *Abolirii regimului feudal în lumea occidentală*.

În realitate, așa cum rezultă din publicarea comunicărilor și discuțiilor care au avut loc pe marginea comunicărilor, în prestigioasa revistă de studii robespierriste, „*Annales historiques de la révolution française*” — care consacră acestei probleme întregul ei număr 196 pe aprilie – iunie 1969 — comunicările au îmbrățișat problemele puse de existența și desființarea, treptată sau rapidă, a regimului feudal, în aproape întreaga Europă, cu excepția Franței și Angliei, și în Canada, considerată ca o prelungire inițială a regimului feudal european. Într-adevăr, din cele 17 comunicări reproduse, 3 privesc Belgia și Țările de Jos, 2 Peninsula Iberică, 2 Italia, 1, Germania, 3 Imperiul austro-ungar, 1 țările române, 3 Polonia și Rusia, 1 cele trei țări scandinave și una Canada franceză. Avem astfel un tablou aproape complet al evoluției comparative și sincronice, a regimului feudal european, de la apogeul lui spre inevitabilul lui sfârșit. Prilej aproape unic de a urmări, la lumina istoriei comparate, desfășurarea unui proces istoric, la mai multe latitudini geografice, demografice, sociale și spirituale. Aceasta cu atât mai mult cu cât toate comunicările au fost de exigența celui mai înalt nivel științific, la stadiul actual al științei istorice comparate, și cu cât majoritatea istoricilor care au împărtășit celor peste 80 de participanți la colocviu rodul unor vaste și aprofundate cercetări, au ținut să dea cite o definiție a regimului feudal, colorată în mare măsură după caracteristica regimului feudal în societatea cercetată.

Una din problemele fundamentale pe care a trebuit să le elucideze colocviul de la Toulouse a fost definirea însăși a sistemului feudal. Specialiștii în istorie feudală occidentală, ca și feudiștii vechi, tind, într-adevăr, să considere ca regim feudal numai regimul politic, social și militar bazat pe sistemul de fiefuri (sau, după expresia predilectă a istoricilor de limbă engleză, *military tenure*) și pe raporturi de vasalitate.

Acest regim perfect încheiat în evul mediu de mijloc (secolele IX-XIII) a făcut loc cu vremea unui regim care, în secolul al XVIII-lea (secolul luat în general ca bază pentru comunicări și discuții) ajunsese să constituie *un statul particular de proprietate*, pentru care istoricii occidentali preferă să folosească, pentru a-l defini, termenul de *regim seniorial*.

Totuși, după un procedeu frecvent în istorie, și legat de un mental colectiv caracteristic, niciodată termenul de *feudal* nu a fost mai frecvent folosit ca în secolul al XVIII-lea, care va vedea desființarea sau dislocarea regimului feudal într-un mare număr de țări europene, și în primul rând în Franța. Este secolul în care seniorii își revizuiesc arhivele conținând datoriile vasalilor și șerbilor. Este epoca în care apar marile tratate juridice de drept feudal, cum ar

fi acelea ale lui Renaudin sau Brussel; și este vremea în care drepturile feudale sînt atacate din toate părțile, atît de majoritatea gînditorilor iluminiști, cit și de autorii dramatici, în frunte cu Beaumarchais; și chiar de un jurist ca Boncerf, a cărei lucrare, apărută în 1776 și intitulată semnificativ și evocator, *Les inconvénients des droits féodaux* a fost condamnată de Parlamentul din Paris, depozitar al gîndirii și al intereselor claselor posedante integrate în sistemul social feudal.

Prin celebrul decret legiferat în noaptea de 4 august 1789, la propunerea vicontelui de Noailles, Adunarea Națională franceză a proclamat *abolirea totală* a regimului feudal și a constituit un comitet pentru cercetarea rapidă a modalităților punerii în aplicare a decretului. De la început, după cum se știe, problema s-a complicat prin întrepătrunderea unor drepturi corelate cu obligații izvorînd din regimul feudal sau din regimul contractual precapitalist. A fost deci nevoie să se definească drepturile feudale, și în acest sens cel mai mare specialist francez al problemei, deputatul Merlin de Douai, a explicat la 4 septembrie adunării că „drepturile feudale sînt acelea derivînd dintr-un contract de fief, principiul lor direct fiind *înfeudarea*. De la acest sens original s-a ajuns la extinderea noțiunii la toate drepturile aflate de obicei în mîna seniorului ca posesor al unui domeniu, drepturi constituind ceea ce marele juriscult Dumoulin definea, cu un termen fericit, *complexum feudale*”. Erau astfel incontestabil drepturi feudale: rentele senioriale, banalitățile, diferitele corvezi, prestațiunile cuvenite după tradiție stăpînului domeniilor feudale etc. *Dijmele*, deși desființate de Adunarea Națională o dată cu regimul feudal, nu erau, istoricește, legate de acesta.

Pornind de la aceste considerente limpezi, toți istoricii participanți la colocviu și aparținînd mării majorități a țărilor din Răsăritul și Apusul Europei au fost de acord să înțeleagă prin regimul feudal, ca bază de discuție: un regim caracterizat printr-o formă caracteristică de proprietate, îndeobște prin servaj, dar în mod constant prin plata unor redevențe de către truzitorii pămîntului, în baza unor drepturi feudale sau senioriale afirmate de stăpînii pămînturilor.

În inaugurînd seria comunicărilor propriu-zise, profesorul J. Devleeshouwer a analizat modul de constituire și de lichidare a drepturilor feudale în regiunile care constituie astăzi Belgia¹ și care, după multe vicisitudini, ajunseseră în secolul al XVIII-lea să fie grupate sub coroana habsburgică sau să constituie arhiepiscopatul de Liège.

Din analiza drepturilor feudale existente la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în ținuturile belgiene, mai ales în comitatul Hainaut (Hennegau) pentru care avem o documentare completă, rezultă că dreptul feudal fundamental era acela *judiciar*, care constituia atributul principal al regimului seniorial. Seniorul avea astfel obligația să facă investigații, să urmărească și să judece în materie de crime capitale. Aceste crime, pasibile de pedeapsa capitală sau de retorsiune — legea talionului — erau, în esență: omuciderea, rănirea urmată de moartea victimei, furtul calificat, raptul și violul. În toate aceste cazuri, sentința capitală îngăduia și confiscarea întregii averi a osînditului în folosul seniorului justițiar. Tendința a fost însă restringerea dreptului de *haute justice* pe seama tribunalelor comitale, ducale sau imperiale.

Dreptul de *basse justice*, pentru delictе mai mici, care se pedepseau cu privațiunea de libertate, îngăduia seniorului dotat cu acest drept să perceapă amenzi, dar îi impuneau obligația de a se îngriji de întreținerea temnițelor și a deștinuțiilor. De aceea, seniorii nu s-au împotrivit etatizării acestei funcțiuni.

Serviciul militar (host sau ost) era o străveche obligație feudală care se convertise într-o redevență în numerar menită să îngăduie angajarea de mercenari. Tot în numerar fusese convertită și obligația de *ospitalitate*, foarte importantă în evul mediu, cînd seniorul impunea să fie găzduit cu suita sa și să capete și merinde.

¹ *Les Droits féodaux et leur abolition en Belgique*, p. 149—162.

Integrate în secolele XV-XVI în regimul politic global al Țărilor de Jos, sub stăpînire burgundă, habsburgică sau spaniolă, ținuturile de nord care constituie astăzi regatul Olandei au cunoscut o evoluție socială oarecum deosebită, pe care a analizat-o prof. J. J. Brugmans² și, pentru condițiile desființării regimului feudal, prof. J. Haak³.

Regimul feudal s-a constituit în ținuturile Olandei de astăzi în secolele X-XI, pornind de la stabilirea unei justiții senioriale căreia îi corespundeau plăți în produse, numerar, și prestații (corvezi). Șerbii au fost inițial *adscripti glebae*, siliți să solicite seniorului autorizarea prealabilă pentru a contracta o căsătorie, și a-i plăti redevențe excepționale pentru cazuri de *formariage*, sau dacă întreprindeau vreo meserie. Seniorul avea și un drept de succesiune general asupra bunurilor șerbilor săi.

Extinderea șerbiei și menținerea ei, în condiții apăsătoare, se constată a fi avut loc în ținuturile în care era cu puțință constituirea *marii proprietăți agrare*, și anume în Gelderland, Overijsel și Drenthe. În aceste ținuturi, regimul feudal a rămas intact — și apăsător — pînă în secolul al XVIII-lea. În Olanda și Zelanda, ca și în Friesland și Groningen, regimul feudal a fost mult atenuat, ca urmare a dezvoltării sistemului economic urban și a imposibilității constituirii de mari domenii funciare. Peste tot, tendința a fost de a se înlocui prestațiile în natură cu plăți în numerar. Justiția seniorială a fost înlocuită treptat cu dreptul cutumiar, dar servajul a ajuns cu vremea un adevărat *drept real*, proprietarul apărînd în ipostaza de *colector de rente funciare* de obîrșie feudală. Starea de aservire a țăranului ajunge să fie o simplă expresie, statutul lui social nefiind deosebit de statutul țăranilor liberi. De altfel, în 1795, nou înființata Republică Batavă nu va desființa decît servitutea feudală personală. Abia în 1811, după încorporarea regatului Olandei în Imperiul francez, tribunalele domaniale feudale vor fi desființate.

Senioria, în ținuturile olandeze, a avut caracterul unei delegații de suveranitate, pe care detentorul ei o exercită, *nu ca o funcție publică, ci ca pe un drept personal și ereditar*. De obicei, acest drept era legat de posesiunea unei feude; dar ar fi o eroare să se facă o confuzie între seniorie și feudă, căci au existat și seniorii alodiale (*de franc alleu*) cum ar fi, în Țările de Jos, senioriile din Buren, Leerdam, Culemburg, Vianen și Ijsselstein.

În sens abstract, senioria se poate defini ca fiind *ansamblul drepturilor senioriale*. În sens concret, ca *teritoriul asupra cărora se exercită aceste drepturi*, drepturi care, în esență, cuprind: dreptul de a împărți dreptatea, de a administra, de a percepe anumite dări sau prestații și de a exercita anumite monopoluri.

Evoluția feudalismului în Spania a fost tratată de prof. A. Dominguez Ortiz⁴, care constată că, la începutul secolului al XVI-lea, jumătate din solul arabil spaniol era proprietatea seniorilor laici sau ecleziastici, iar cealaltă jumătate era domeniul regal. Carol Quintul și Filip al II-lea au obținut bule papale în virtutea cărora au putut transfera în proprietatea statului un mare număr de domenii senioriale aparținînd episcopatelor sau stărețiilor, ca și ordinelor călugărești și militare, asigurînd astfel un important proces de laicizare a proprietății rurale.

După expulzarea populației de moriscos din Valencia și Aragon, prin decretul din 1609 al regelui Filip al III-lea, suveranul și seniorii laici au stabilit pe domeniile locuite mai înainte de moriscos, țăranii veniți din regiunile muntoase, dar impunîndu-le condiții grele, care vor prilejui existența unui focar permanent de neliniște și de tulburări.

În 1626, Cortesurile îi îngăduie lui Filip al IV-lea să alieneze 40 000 de țăranii vasali ai coroanei (*realengos*) pe un preț prestabilit. Operație pur financiară din partea monarhiei, ea învederează o ciudată manifestare derivată din sentimentul onoarei, *honra*, din partea proprietarilor care i-au cumpărat pentru a-și spori baza socială.

² *La fin de la féodalité aux Pays-Bas* (p. 163—175).

³ *Tentative batave de régler la question des droits seigneuriaux* (p. 176—184).

⁴ *La fin du régime seigneurial en Espagne* (p. 185—190).

Instaurarea dinastiei Bourbonilor, la începutul secolului al XVIII-lea, inversează procesul de înstrăinare a domeniului regal. Regii Bourboni urmăresc reconstituirea domeniului coroanei, mai ales din motive economice. Într-adevăr, istoricii par să fie de acord că feudalitate propriu-zisă, *cu tradiție de suveranitate feudală*, nu a existat, nici în Castilia, nici chiar în Aragon în ambele regate a precumpănit motivarea *economică* a feudalității, nu cea *politică* și nici cea *judiciară*, deși seniorii aveau atribuții judiciare locale pe care le împărțeau cu consiliul regal al justiției.

În secolul al XVIII-lea, seniorii spanioli au avut tendința de a transforma contractele de arendă perpetuă în contracte de arendă pe termen, lovindu-se însă de rezistența dirză a fermierilor, sprijiniți de guvernul de despotism luminat al lui Carol al III-lea, mai ales de ministrul Jovellanos. Atunci, seniorii au început să practice *despopularea* proprietăților lor, izgonindu-și prin diferite mijloace, fermierii, ca să constituie mari domenii cu proprietate absolută și dotate cu imunitate fiscală (*coto rondo*). Fenomenul a luat mari proporții mai ales în Castilia, în timp ce în regatul Valenciei seniorii au izbutit să sporească redevențele fermierilor și mai ales taxele la bilciurile de pe domeniile lor.

Un decret din 6 august 1811 abolise regimul seniorial și banalitățile, dar decretul a fost revocat de Ferdinand al VII-lea în 1814, repus în vigoare între 1820-1823, revocat iar în 1823. În sfârșit, în 1837, un nou decret desființează drepturile feudale, dar transformă proprietatea feudală în proprietate absolută, colonii de pînă atunci, *cu titlu perpetuu*, devenind *fermieri cu titlu precar sau zilieri*.

Un proces similar a avut loc în Portugalia, după cum a arătat prof. A. Silbert⁵, care definește pactul feudal ca o convenție comportînd cesiunea unui pămînt cu titlul de beneficiu *în schimbul unor servicii de caracter nobil (mai ales serviciu militar)*. Un asemenea sistem feudal nu s-a putut înscrie, istoricește, în sistemul politico-social al monarhiilor leonezo-castiliană și portugheză, care au cunoscut în schimb regimul seniorial, complicat cu ideea că proprietatea eminentă aparținea regelui (*direitos reais*), care în virtutea ei percepea drepturi fiscale.

Același fenomen pare a se fi desfășurat și în Italia, mai ales în Italia de sud, după cum rezultă din comunicările prof. Angelo Massafia⁶ și Pasquale Villani⁷.

Baronajul napolitan, foarte puternic și încheșat, constituia, în secolul al XVIII-lea, 1 500 de familii nobile care controlau munca a peste trei milioane de locuitori și beneficiau de venituri feudale anuale variînd între 3 — 5 milioane de ducăți. 80 % din acest venit revenea la numai 600 de familii, controlînd 2 200 de feude. 18 familii de mare nobilime (Montalcone, Caracciolo, Carafa, Doria Pamphili Laudi di Melfi, Sanseverino, Ruffo, Tocco, Orsini etc.) controlau 780 000 de suflete. Toți acești nobili au izbutit să-și asigure concursul interesat al burgheziei locale, integrînd-o într-un vast front de exploatare a țărănimii.

Solidaritatea feudalității napolitane cu burghezia a fost prilejuită și de conjunctura agricolă favorabilă, provocată de sporirea constantă a prețurilor produselor agricole, mai ales începînd cu deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea. Dar, încă din secolul al XVI-lea, criza economiei și societății italiene ajunsese să determine într-un mod care abia recent a început să fie intuit și studiat, *revalorificarea proprietății și veniturilor agrare*. *Îl feudo* ajunge astfel să fie, în secolele XVI-XVIII, considerat ca plasamentul cel mai avantajos pentru capitaluri. Ca urmare, regimul feudal anacronic s-a restabilit *chiar în regiuni unde importanța lui fusese redusă în Evul mediu*, și anume în Italia septentrională și centrală. El devine astfel un sistem privilegiat de posesiune a pămînturilor și *suportul esențial al unei societăți devenite esențial conservatoare*, tinzînd să arunce exclusiv asupra populației rurale tot costul declinului economiei italiene începînd cu anul 1527.

⁵ *La fin de la féodalité portugaise* (p. 191—210).

⁶ *La crise du baronnage napolitain à la fin du XVIII-e si ècle* (p. 211—228).

⁷ *L'abolition de la féodalité dans le royaume de Naples* (p. 229—238).

Astfel, în 1714, în Lombardia, două treimi din solul milanez era înfeudat, fiind cuprins într-o rețea feudală compusă din familii istorice (Visconti, Malaspina, Borroméo), dar și de dată recentă.

Suveranii austriaci, Maria Tereza și Iosif al II-lea, au dispus răscumpărarea de către stat a așa-numitei *regalia ordinaria* (dreptul seniorului de a colecta și de a-și însuși impozitele) și *regalia straordinaria* (amenziile penale, drepturile de vînat, de pescuit etc.), acestea din urmă fiind o consecință a primelor. În 1796, o dată cu prima ocupație franceză, se statornicesc în Lombardia principiile proprietății burgheze. De altfel, în secolul al XIX-lea, baronajul feudal mai rămîne puternic numai în regatul Neapolelui și în Latium.

Deosebit de importantă ni se pare a fi comunicarea prof. W. von Hippel privind dezvoltarea și abolirea feudalității în Germania ⁸.

Existența unui număr mare de varietăți ale feudalismului în imperiul german și statele anexe îl silește pe istoricul german să facă o analiză sistematică a noțiunii de feudalism. Astfel, din punct de vedere *juridic*, sistemul feudal este acela care recunoaște dreptul seniorului de a împărți dreptatea pe domeniile sale. Din punct de vedere social și politic, sistemul feudal a ajuns cu vremea, mai ales începînd din secolul al XVIII-lea, să echivaleze cu un sistem medieval, anacronic, reacționar, antiprogresist. Procesul de dezagregare a feudalismului prin eliberarea țăranilor de obligații față de seniori constituie astfel o etapă hotărîtoare și o mutație globală esențială a structurii statului și societății, mai ales în țările germane. Societatea burgheză a secolului al XIX-lea va ajunge la acest proces prin integrarea agriculturii în economia liberală.

În secolul al XVIII-lea, țăranimea germană trăia încă într-un cadru pluralist de raporturi tradiționale, de protecție și dominație, cu sarcini și redevențe specifice. Acest regim părea anacronic și vetust, mai ales fiindcă nu mai exista cauza istorică originară: protecția armată și judecătorească a celor slabi de către cei puternici, protecție care stătuse la baza legăturilor inițiale complexe dintre seniori și țărani.

Raporturile dintre seniori și țărani în Germania îmbrăcau o serie foarte nuanțată de forme, între limitele extreme ale arendei temporare și ale proprietății ereditare țăărănești grevate de sarcina unei rente.

Se pot însă distinge două varietăți fundamentale de proprietate feudală:

1. *Grundherrschaft*, în Germania occidentală și meridională, comportînd un sistem de redevențe precise, sub forma unor rente feudale în numerar sau produse.

2. *Guttherrschaft*, la răsărit de Elba, în Moravia și Boemia, comportînd o concentrare specifică de drepturi feudale, cu legături funciare, juridice și, în general, personale, (supunere ereditară a unor familii de servitori ai conacului feudal, corvezi, redevențe în bani, produse etc.).

Tendința nobilimii de a transforma sistemul (1) în sistemul (2) a izbutit acolo unde nobilimea s-a putut baza pe sprijinul principelui: în Mecklemburg, Pomerania suedeză, Boemia Moravia, Ober-și Nieder-Lausitz, Hoch-Schlesien, starea țăranilor în aceste regiuni fiind precară și supusă unor nenumărate opreliști. În Mecklemburg și Pomerania suedeză nobilii izbutesc chiar, la începutul secolului al XIX-lea, să acapareze întregul pămînt al țăranilor.

În Prusia și Austria s-a desfășurat în secolul al XVIII-lea un proces contrastiv, dar avînd inițial aceeași finalitate: asigurarea satisfacerii intereselor militare și fiscale ale statului, în dauna intereselor individuale ale nobilimii; dar fără a pune în cauză regimul feudal în structura lui juridică și economică, ci, dimpotrivă, consolidînd-o, prin intabularea redevențelor și garantarea de stat a efectelor exploatații țăranilor. Statul înțelegea astfel să limiteze sfera capacității de acțiune a nobililor față de țărani, dar asigura protecția statului pentru nobili în cadrul limitelor de exploatare fixate de stat.

⁸ *Le régime féodal en Allemagne au XVIIIe siècle et sa désagrégation* (p. 239—253).

În Prusia, dinastia de Hohenzollern a urmărit cu stăruință integrarea sistemului feudal în aparatul de stat. Nobilii au fost obligați să devină ofițeri sau înalți funcționari, exploatarea în anumite limite a șerbilor lor fiind garantată și protejată de stat.

Iosif al II-lea a ajuns să conceapă structura feudală a statelor sale succesoriale ca o piedică în calea planurilor sale de organizare centralizatoare a statului pentru îngăduirea progresului economic. De aceea ia în 1781 măsura abolirii servajului, zguduind dependența țăranilor de sistemul de *Gultherrschaft* practicat pînă atunci. Adept al concepțiilor fiziocratice, împăratul tinde să stabilească impozitele exclusiv asupra proprietății funciare, transformînd toate prestațiile feudale în dări în numerar.

Revoluția franceză a intervertit brusc linia de dezvoltare a acțiunii statului în Prusia și Austria. Principiile feudale au fost eliminate în Prusia ca reprezentînd frînturi de drept public, și integrate în organizația unitară de stat. Dimpotrivă, în Austria, consecințele revoluției franceze au înghețat și sterilizat gîndirea politică la vîrf, producînd un imobilism eminentemente birocratic și centralizator, pînă la un anumit punct favorabil nobilimii. Această reacțiune a împiedicat Austria să beneficieze din plin de urmările economice favorabile ale expansiunii europene după 1820, și a provocat revoluția din 1848/1849, care a dărîmat cea mai substanțială parte a regimului seniorial.

În Boemia, despre care s-a ocupat prof. Kweta Mejdricka⁹ tendința sporirii sarcinilor feudale asupra țăranilor se poate urmări începînd din secolul al XVI-lea, dar ea se agravează în urma bătăliei de la Muntele Alb și a statornicirii dominației opresive austriace (1620-1918). Seniorii feudali, de obicei germani, interzic șerbilor să-și trimită fiii la școli sau să învețe vreo meserie, pentru a nu lipsi domeniul de brațe de muncă. Șerbia în Cehia avea caracterul unui *Leibeigenschaft*, șerbii aflîndu-se în dependență personală față de seniori. Pe baza intabulărilor cadastrale instituite mai întîi de Maria Tereza, apoi de Iosif al II-lea corvezile — adică partea cea mai grea a regimului feudal ceh — au fost ierarhizate în 11 clase, de la 13 zile pe an pînă la 3 zile pe săptămînă. Abia în 1781, prin decretul pentru abolirea servajului dat de Iosif al II-lea, se îngăduie șerbilor să-și trimită copiii la școli sau meserii și să se căsătorească fără asentimentul prealabil al seniorului. În noiembrie 1789, prin *Steuer-und-urbarial Patent*, se determină în sfîrșit cuantumul angajamentelor șerbilor față de seniori și față de stat. În timpul revoluției din 1848, legea din 7 septembrie desființează dijma în natură, de altfel destul de rară în Boemia. În sfîrșit, între 1850—1868, o serie de legi au trecut la stat drepturile feudale în materie de administrație și de justiție.

În Ungaria, prof. K.Benda¹⁰ arată că lucrurile s-au petrecut altfel decît în Boemia, prin faptul că aici exista o nobilime națională istorică foarte puternică și destul de numeroasă, care exploata țăranimea. Din această țăranime, 70 % o formau iobagii, care în 1765 reprezentau 448 972 de familii, exploatînd 182 452 *partae* (mici exploatați feudale variînd între 16—40 de iugăre). Obligațiile către senior și biserică (nonă, dijmă robotă — o zi pe săptămînă în secolul al XVI-lea, 4—5 zile în secolul al XVIII-lea) și către stat (*domesticalia*—impozit funciar, *contributio*—dare de război, cam 30 de florini de *parta*) reprezentau, după calculul marelui economist de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Berzevicyz, cam 225 de florini pentru o *parta*, venitul ei mediu fiind de numai 180 florini. Deficitul nu putea fi acoperit decît prin muncă suplimentară.

Exploatarea servilă nu se putea transforma în exploatare nobiliară întrucît acestea erau scutite de impozite și statul ar fi pierdut. Dar sistemul se dovedea tot mai puțin economic, astfel încît încă din 1770 generalul Hadik, guvernatorul militar al Transilvaniei, propune guvernului imperial desființarea iobăgiei. Dar acțiunea spre acest sfîrșit a iacobinilor unguri, în frunte cu Ignacz Martinovicz, se încheie în 1795 cu judecarea și condamnarea la spînzurătoare a șefilor iacobini, și cu triumful reacțiunii nobiliare și birocratice.

⁹ *Le régime féodal et les conditions de sa suppression en Bohême* (p. 253—267).

¹⁰ *Le régime féodal en Hongrie à la fin du XVIII-e siècle* (p. 268—275).

Încercînd un studiu comparativ asupra emancipării țăranilor în Ungaria și în întreaga Europă orientală, profesorul E. Niederhauser¹¹ arată că trecerea de la regîmul feudal la regîmul proprietății burgheze îmbracă nesfîrșite forme, soluțiile fiind foarte contrastive.

1. Un caz extrem îl constituie transformarea totalității proprietății feudale în proprietate liberă încredințată seniorilor, fără nici un fel de compensație pentru țărani. Acest fenomen s-a petrecut în ducatele de Mecklemburg, în Livonia, Estonia și Curlanda, între 1816-1819, ca și în Marele Ducat al Varșoviei, chiar de la întemeierea lui în 1807. În aceste regiuni, nobilimea era foarte puternică din punct de vedere social și chiar politic și obținuse sprijinul autorității; burghezia era inexistentă sau alogenă, iar țărănimia lipsită de conștiință de clasă și supusă influențelor fideiste.

2. Un alt caz îl constituie acela al Prusiei în 1807, al Rusiei în 1861 și al Principatelor Române în 1864. A fost atunci vorba de o încercare de soluționare a problemei feudale în spirit capitalist, prin eliberarea proprietății funciare de orice fel de sarcini și împărțirea ei între seniori (iunkerii, boierii) și țărani, după anumite criterii în general favorabile nobilimii. Statul urmărea astfel să-și asigure baza economică a dezvoltării, integrînd proprietatea funciară în circuitul economic capitalist, și lichidînd embrioanele de suveranități feudale locale care se puteau opune centralizării și birocratizării regîmului politico-social.

3. Un al treilea caz se poate urmări în ținuturile supuse Casei de Habsburg între 1848—1867, în Prusia după 1850 și în regatul Poloniei după 1864. În toate aceste regiuni a fost vorba de o revoluție, burgheză sau naționalistă, ale cărei urmări trebuiau lichidate pe plan politic și social. În general soluțiile au fost mai favorabile țărănimii decît în primele două cazuri.

4. În sfîrșit, un al patrulea model se poate urmări în Peninsula Balcanică, în urma lichidării ocupației turcești și a regîmului feudal otoman (timar, sipahilik). În Serbia, Bulgaria și Grecia (Macedonia), proprietatea țărănească, a fost eliberată, iar proprietățile feudale ale ocupanților vremelnici expropriate fără indemnizație, cu excepția Bosniei și Herțegovinei, unde ocupația austriacă a păstrat vechea proprietate de caracter feudal otoman. Pămîntul a devenit astfel liber în Balcani, dar o serie de alți factori au frînat integrarea țărilor balcanice în marele curent al economiei europene.

Țările române, așa cum a arătat magistral colegul nostru Dan Berindei¹² au cunoscut un proces deosebit de dezagregare a regîmului feudal. Acest proces, început de fapt de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, a avut un caracter complex, fiind determinat de interferența unor factori externi cu factori interni de ordine socială (rezistența dîrză a boierimii în Principate, a nemeșimii în Transilvania) și de ordine economică (aspirația burgheziei de a constitui o piață internă liberă, articulată marelui comerț european). După reformele lui Constantin Mavrocordat dintre 1746—1749, prin care se desființa rumânia și se unificau redevențele feudale și dările către domnie, pătura luminată revoluționară începe să fie tot mai mult pătrunsă de necesitatea lichidării regîmului feudal în vederea creării unei baze sociale și economice pentru edificarea unui stat național unitar și independent. Asemenea tendințe se pot constata în *Supplex Libellus Vallachorum*, din 1790, în proclamațiile lui Tudor Vladimirescu în 1821, în frămîntările revoluției din 1848, dar chiar în Convenția de la Paris, din 1815, act diplomatic și constituțional heteroclit, după pregnantă expresie a istoricului român, dar care, prin art. 46, stabilea principiul egalității fiscale și egala vocație la ocuparea funcțiilor publice, iar prin art. 23 se asigura deplina libertate de comerț și de navigație, pe baza premisei fundamentale create în 1829 prin tratatul de la Adrianopol, prin care se desființa apăsătorul și anacronicul monopol otoman.

Condițiile abolirii regîmului feudal în Polonia sînt dezbătute de prof. Boguslav Lesnadowski¹³. Ca și în Principatele Române, acest proces s-a desfășurat în trei regiuni diferite,

¹¹ *L'émancipation des serfs en Hongrie et en Europe orientale* (p. 276—282).

¹² *L'abolition de la féodalité en pays roumains* (p. 283—295).

¹³ *Le processus d'abolition du régime féodal dans les territoires polonais aux XVIII-e et XIX-e siècles* (p. 296—310).

supuse vremelnic stăpînirilor străine: rusă, prusiană și austriacă, și a fost influențat, atît de structura socială și politică a fiecăreia dintre cele trei puteri imperialiste spoliatoare, cît și de condițiile contrastive, sociale și intelectuale ale populației poloneze din cele trei regiuni.

Republica nobiliară poloneză se dovedise incapabilă în tot decursul secolului al XVIII-lea să prevadă prezentul și să-și revizuiască structurile politice și sociale anacronice, reedificînd statul și societatea poloneză pe ideea-forță propusă de vizionarul Hugo Kallotaj: emanciparea țărănimii de legăturile feudale.

Problema complexă a lichidării regimului feudal în Rusia a fost tratată de doi istorici, unul francez, R. Portal¹⁴ și celălalt sovietic P. Ryndzunski¹⁵.

Istoricul francez începe prin a defini societatea feudală ca fiind aceea în care producătorii bunurilor materiale depind, *prin persoana lor*, de o clasă de proprietari funciari care-i exploatează.

Exploatarea feudală în imperiul țarilor nu îngăduia șerbilor să aibe capacitate juridică și uneori iniția chiar transferul forțat al unor șerbi din sectorul agricol în cel industrial, constituind astfel o șerbie industrială. Existau însă și țărani liberi (mai ales în Siberia, unde nu se implantase regimul seniorial) și țărani ai statului (șerbii tezaurului).

Dezvoltarea rapidă a economiei libere europene a pus imperiului țarist grave probleme de structură, care nu au putut fi rezolvate prin simple paleative, cum ar fi fost proiectul de reformă al statutului șerbilor vistieriei, inițiat de Kiselev la 26 decembrie 1837, sau ucazul din 1842 care îngăduia pomeșnicilor să contracteze liber cu șerbii lor, cărora în acest caz li se recunoștea capacitatea juridică. Pînă în 1855 s-a constatat că numai 24 000 de țărani contractaseră cu stăpînii lor (pomeșnicii).

Marea problemă a tranziției de la economia de subsistență (feudală) la economia de piață (capitalistă) trebuia însă rezolvată, și a fost, aparent, prin marea reformă din 1861. Dar această reformă n-a făcut altceva decît să schimbe caracterul legăturilor materiale dintre țărani și pomeșnici, și să împartă proprietățile funciare între stăpîni și țărani în condiții care-i avantajau esențial pe stăpîni. Exploatarea și-a schimbat astfel caracterul, dar nu s-a micșorat.

Istoricul sovietic consideră și el că ucazul din 1861 a fost predeterminat de un proces economic și social îndelungat, și mai ales de concurența nemiloasă pe care economiile evolute ale Europei occidentale și centrale o făceau economiei țariste. Agravarea exploatării șerbilor, între 1800—1860, pentru a face față nevoilor de export masiv de cereale și problemelor puse de rapida sporire a populației, a dus la crearea unui climat nesănătos din punct de vedere economic și social. Lipsa de stimulente economice și sociale îndemna treptat țărănimea muncitoare spre o stare de tulburare și de deznădejde, ea văzîndu-și produsul muncii irosit de pomeșnici și de stat.

Pentru a împiedica agravarea procesului de autodistrugere a economiei rurale țariste, țarul Alexandru al II-lea a găsit, în 1861, soluția ingenioasă a eliberării țaranilor de șerbie, dar și de pămînt. În urma aplicării ucazului de desființare a șerbiei, s-a constatat, după statistica din 1877—1878, că un număr de 24 de milioane de familii țărănești stăpîneau în total 33,7 milioane de desiatine, în timp ce 114 700 de familii de nobili stăpîneau 73, 2 milioane desiatine. Dintre aceste familii nobile, 784 de familii exploatau fiecare peste 1 000 de desiatine, dispunînd astfel de un total de 23,5 milioane desiatine, iar cele 13 300 de familii nobile (inclusiv primele) care exploatau peste 1 000 de desiatine fiecare totalizau 55 de milioane desiatine.

Înmulțirea populației, dezvoltarea agriculturii și a industriei, îngăduiau acum proprietarilor să exploateze contractual munca țărănimii, folosînd, atît mentalul colectiv constituit în epoca feudală, cît și noile condiții economice burghezo-capitaliste.

¹⁴ *Le régime féodal en Russie et son abolition* (p. 311—316).

¹⁵ *Le régime féodal en Russie à la veille de son abolition* (p. 317—330).

Problemele puse de existența feudalismului în cele trei regate scandinave au fost analizate de prof. Kare D. Tonneson ¹⁶. Aceste probleme sînt contrastive pentru fiecare din cele trei regate.

Astfel, Danemarca a cunoscut un sistem de exploatare feudală agravată în secolul al XVIII-lea. Un mic număr de familii nobile, 3-400, stăpînea în 1780 peste 85 % din solul danez, exploatînd în proprietățile lor (*herregård* sau *hovegård*) munca țăranilor, mai ales prin corvezi. Depresiunea economică europeană, care și-a produs efectele pînă către 1740, a dus la agravarea exploatării țăranimii, care a manifestat tendințe de nemulțumire din ce în ce mai violente. Atunci nobilimea daneză a obținut în 1733, de la regele Cristian al VI-lea, reinstaurarea miliției recrutate la țară (*stavnbånd*) lăsîndu-se pe seama seniorului local alcătuirea listei țăranilor între 18-36 de ani apți să satisfacă serviciul militar, și interzicîndu-se țăranilor să părăsească domeniul dacă seniorul le da de lucru. Dispoziția privind recrutarea miliției a fost agravată în 1735 (vîrsta minimă fiind coborîtă la 14 ani) și în 1742, cînd seniorului i s-a îngăduit să-i treacă pe liste pe toți țăranii între 9 și 40 de ani. Astfel încît de senior atîrna dacă țăranii vor face serviciul militar (care dura 12 ani și putea fi prelungit disciplinar cu încă 6).

În timp ce seniorii se pregăteau să agraveze regimul de exploatare, obținînd dreptul de a trece pe liste și femeile de pe domeniile lor, începe să se dezvolte brusc, sub influența gîndirii fiziocratice franceze și a celei cameraliste germane, un curent de reforme, care ia mare avînt după apariția cărții lui Adam Smith în 1776 asupra *Bogăției națiunilor*, carte tradusă în limba daneză chiar din 1779. Atotputernicii miniștri Bernstorf (1712-1772) și Struensee (1737-1772) amîndoi de origine germană angajează politica daneză pe liniile despotismului luminat. Mai întîi sînt desființate corvezile senioriale, apoi, între 1786-1792, o mare comisie agrară obține aprobarea unor reforme substanțiale, printre care desființarea sistemului *stavnbånd* în 1788 și stabilirea precisă a obligațiilor și drepturilor feudale corelate, pentru a se pune capăt arbitrariului. O serie de măsuri legale contribuie la treptata lichidare a proprietății senioriale și la constituirea unei clase puternice, țăranii cu proprietăți mijlocii, pe activitatea cărora s-a constituit repede forța economică a regatului danez.

În Suedia, regimul feudal a avut caracteristici diferite, fiind în esență un sistem fiscal și militar, pe unități de impunere și recrutare ostășească. Țăranii erau de trei categorii: *skattebönder* (fermieri-proprietari, care plăteau impozitul agricol); *kronbönder* (arendăși-avrad-pe domeniile coroanei, scutiți de impozite) și *frälsebönder* (țăranii de pe domeniile nobililor, supuși la corvezi, dar scutiți de impozite). Primele două categorii constituiau starea a IV-a și ea atare aveau reprezentanți în dieta suedeză.

Sistemul feudal suedez se baza în esență pe exploatarea muncii țăranilor de către nobili sau de către coroană prin corvezi. Exploatarea s-a agravat în secolul al XVII-lea, cînd seniorii, îmbogățiți în urma războaielor din Germania și a folosirii litoralului Mării Baltice devenite un lac suedez, încep să-și constituie mari exploatări agricole și să-și zidească puternice castele senioriale, mai ales în sud (Scania) și la răsărit de Stockholm. Dezagregarea regimului feudal a cunoscut astfel în Suedia patru faze:

1. Într-o primă fază, în secolul al XVI-lea, coroana, expropriînd proprietățile întinse ale bisericilor catolice, devine o puternică forță politică și economică.

2. În faza a doua (sfîrșitul sec. XVI și sec. XVII), expansiunea mili tară și economică suedeză în Marea Baltică și Germania duce la sporirea proprietății nobililor, care trece de la 15 % în 1560 la 60 % din solul cultivat în 1655, mai ales prin alienarea de către coroană a fostelor bunuri ecleziastice, scutite de impozit. În dietă, burghezia orașelor se aliază cu reprezentanții stării a IV-a (țăranimea) pentru a stînji extinderea proprietății nobiliare care, fiind scutită de impozite, arunca întreaga sarcină fiscală pe seama stării a III-a și a IV-a.

¹⁶ *Problèmes de la féodalité dans les pays scandinaves* (p. 331-342).

3. În faza a III-a, începută în 1680, sub Carol al XI-lea, *Riksdagul* (dietă suedeză), inițiază, la propunerea regelui și cu sprijinul reprezentanților burgheziei și țărănimii, o vastă campanie de *reducțiune* a pământurilor regale alienate nobilimii. În același timp se schițează tendința emancipării țăranilor, care trec progresiv de la situația de *kronobönder* la aceea, liberă, de *skallebönder*. Faza își atinge punctul culminant în 1789, când Gustav al III-lea, pentru a-și asigura sprijinul țărănimii în războiul cu Caterina a II-a, lasă liberă achiziția de către țărani (*skalleköp*) a proprietății nobiliare.

4. În faza a IV-a, în secolul al XIX-lea, proprietatea țărănească liberă sporește neconținut în dauna celei nobiliare și mai ales a domeniului regal, ajungând să reprezinte în 1850 60 % din solul cultivat, față de 30 % cât reprezenta în 1720, domeniul regal scăzând în aceeași perioadă de la 33 % la 10 %.

În Norvegia, solul accidentat și condițiile istorice nu au îngăduit dezvoltarea regimului feudal decât în comitatele Larwik și Jarlsberg și în baronia Rosendal. Țăranii, proprietari individuali sau în comun, exploatau mai ales văile fluviorilor (*odetsbonde*). Corvezile erau reduse la obligații de cărăușie, mai ales a lemnului, pentru coroană sau seniori. Dezvoltarea economiei forestiere în secolele XVII și XVIII a venit în ajutorul țărănimii libere, care, în anul 1661, stăpânea 31 % din solul arabil al țării, în 1814 stăpânea 60 %, iar în 1835 a ajuns să stăpânească 70 %.

Ultima comunicare, a prof. Jean Pierre Wallot¹⁷ ne îngăduie să urmărim proiectarea regimului feudal european în afara Europei, și condițiile de conjunctură în care structura juridică și socială a acestui regim a fost silită să se adapteze unor coordonate neeuropene.

Statele europene care au colonizat Lumea nouă au avut tendința firească să implanteze pretutindeni structurile sociale ale metropolei, ca o garanție a menținerii ordinii și a stabilității, prin articularea mîinii de lucru indigenă în cadrul feudal (encomienda, tenure).

În 1627, când Franța, din inițiativa cardinalului de Richelieu și cu concursul companiei celor 100 de asociați, începe punerea în valoare a Canadei, ea își proiectează dincolo de Atlantic viziunea feudală a unei societăți de ordine, ierarhizate, cu rol precis stabilit pentru fiecare ordin și individ, și principiul „*nulle terre sans seigneur*”.

În Europa însă, regimul seniorial păzea o proprietate puțină, rară, de revendicările unei populații în plină expansiune demografică. În Canada condițiile erau inversate: pământul se găsea în cantități nelimitate, iar populația era extrem de rară. Sîntem deci în sistemul *ipotezelor multiple*, după celebra formulă a istoricului american Frederick Jackson Turner. În consecință, cadrele feudale implantate în Canada au trebuit să fie suficiente de elastice pentru a asigura suplețea unui regim avînd nevoia mai ales de mobilitate socială prin avuție și statut social ordonat în jurul noțiunii de îmbogățire și considerație politică. Stimulentele economice și sociale au ajuns astfel să precumpănească și să modifice structura însăși a regimului feudal canadian, seniorul feudal devenind la aceste latitudini un adevărat antreprenor de demografie, însărcinat cu asigurarea populării domeniilor sale.

Regele înfeudase fiecărui senior care consimțea să accepte pământ în Canada proprietăți feudale variînd între 2 și 6 leghe pătrate. Seniorii înfeudau unor roturieri porțiuni de 100—120 de pogoane (*arpents*). Condițiile de viață erau grele, iar singura activitate economică era aceea a vînatului animalelor cu blănuri prețioase și comercializarea acestor blănuri, deci puține stimulente pentru creșterea populației. În 1760 astfel, în ajunul cuceririi Canadei de către trupele engleze, cei 250 de seniori stăpneau circa 8 milioane de acri (pogoane), din care 75 % era proprietate seniorială laică, iar 25 % ecleziastică, dar întreaga populație albă a Canadei era de 65 000 de locuitori (orașeni, clerici, negustori sau proprietari nenobili (roturieri) care lăvău porțiunile lor în condiții foarte grele din punct de vedere tehnic, dar ușoare din punct de vedere feudal (rentele plătite nu depășeau 5—10 % din veniturile obținute).

¹⁷ *Le régime seigneurial et son abolition au Canada* (p. 343—371).

Englezii au menținut regimul feudal francez și au protejat chiar aristocrația franco-canadiană. Dar, în condițiile creșterii rapide a populației (340 000 în 1820, 650 000 în 1850) și a crizei din 1815 provocate de căderea prețurilor produselor agricole, în urma încheierii păcii în Europa și America, regimul feudal se dovedea a fi și în Canada contrar unui progres social și economic firesc. Din această cauză, el a fost abolit în 1854, cu despăgubirea forțată a proprietarilor senioriali.

Colocviul de la Toulouse ne îngăduie să avem astfel, pentru prima dată, un tablou comparativ limpede și documentat al condițiilor în care regimul feudal a evoluat în faza lui finală și a ajuns să se dezagrege, fie lent, fie prin măsuri revoluționare sau reformiste. Avem astfel posibilitatea să pricepem mai bine structura lui și conjuncturile variate în care a fost lichidat, în diferite țări europene și în Canada.

Dan A. Lăzărescu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

Sesiunea anuală de comunicări a Institutului nostru a avut loc în zilele de 15 și 16 iunie 1970, axată pe două teme majore : *Relațiile dintre cele trei țări române de-a lungul veacurilor și Locul României în istoria universală.*

Din prezidiul sesiunii au făcut parte : profesorul universitar Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, profesorul universitar Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, Dan Berindei și Traian Lungu. Au luat parte la această sesiune unele personalități ale vieții științifice românești și străine : profesor E.D.Tappe de la Universitatea din Londra, profesor universitar Mihai Berza, director al Institutului de studii sud-est europene, profesor universitar Ion Nestor, Dorin Popescu, director adjunct al Institutului de arheologie, Augustin Deac, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., colonel Eugen Bantea, directorul centrului de cercetări și studii de istorie și teorie militară, Val. Al. Georgescu, arheologul Gh. Cantacuzino și alții.

Directorul Institutului de istorie, profesor Ștefan Ștefănescu, deschide sesiunea de comunicări, salutând prezența distinșilor oaspeți și insistând asupra însemnătății tematicii comunicărilor, după care dă cuvântul cercetătorului Iancu Bidian, cu o comunicare intitulată, *Mărfuri din Țara Românească pe piața orașului Sibiu.* Bazată pe o conștiințioasă despuicere a registrelor vicesimale ale acestui puternic centru de comerț din sud-estul Europei, comunicarea a prezentat cu date statistice importanța comerțului ce lega Țara Românească cu Sibiul în special în secolul al XVI-lea.

Ludovic Demény a vorbit apoi despre *Cartea și tiparul, mesageri ai legăturilor culturale dintre țările române în secolul al XVI-lea*, în care a sintetizat rezultatele și concluziile unor preocupări mai vechi de situare a tiparului chirilic românesc în cadrul general răsăritean și central-european. Merită reținută constatarea că în cursul secolului al XVI-lea din totalul de 200 de cărți chirilice tipărite în toată Europa, 40 au fost opera cărturarilor români.

A stîrnit de asemenea interes comunicarea Georgetei Penelea intitulată *Legături economice dintre Țara Românească și Transilvania în perioada regulamentară (1829 – 1848)* în care autoarea a relevat scăderea volumului comerțului dintre cele două țări ca urmare a schimbărilor survenite în Țara Românească după tratatul de la Adrianopol și Regulamentul Organic.

Alexandru I. Gonța a vorbit apoi despre *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în secolele XIV – XV.* Două pagini de considerații abisale asupra temeiurilor indoeuropene ale unității economice românești au fost urmate de o trecere în revistă a documentelor menționînd schimbul de mărfuri între cele două versante ale Carpaților Răsăriteni.

Ideea romanității românilor în evul mediu este subiectul unei teze de doctorat a colegului Adolf Armbruster care ne-a oferit câteva precizări despre *Romanitatea și unitatea românilor în gândirea și acțiunea lui Despot Vodă*, subliniind că Despot, departe de a fi un „aventurier bizar”, a avut tactul politic de a-și atrage sufragiul moldovenilor folosind ideea romanității lor pentru atingerea scopurilor sale.

Constantin Rezachieviți ne-a întreținut cu un fragment din lucrarea sa de doctorat, intitulat *Relațiile politico-militare dintre Țara Românească și Transilvania în vremea lui Radu Șerban și Gabriel Báthory*. Comunicarea concisă, evocând sobru drama de conștiință a lui Radu Șerban în fața atacului principelui Transilvaniei, ne-a dat o imagine deosebită de cea tradițională. Domnul Țării Românești era informat de pregătirile războinice ale vecinului său, însă primejdia unei intervenții turcești l-a silit la o prudentă retragere în Moldova.

În comunicarea *Relații de drept privat între țările române din secolele XIV—XVI* Alexandru Herlea ne-a purtat pe drumuri nebătătorite în interpretarea unității dreptului privat *interterritorial* din țările române, în relevarea romanității dreptului nostru bazat pe testimentalitate, iar nu pe practicarea ordaliilor.

Emil Lazea a vorbit apoi despre *Factorii de unitate și solidaritate în istoria politică a țărilor române (sec. XIV—XVI)*, subiect vast și care merită cercetări în continuare. Unitatea de teritoriu, de limbă, de cultură și destin istoric a celor trei țări românești constituie câteva din premisele care au dus la actele de la 24 ianuarie 1859 și 1 decembrie 1918.

Colegul Radu Constantinescu, autorul unui studiu asupra lui *Filotei*, „*primul scriitor român*”. *Izvoarele și răspunderea scrierilor care-i sînt atribuite*, a negat paternitatea logofătului Filos (în călugărie Filotei) asupra „pripealelor” în cinstea Maicii Domnului, arătînd că ele sînt opera patriarhului Constantinopolului Filotei II Kokkynos. Logofătul lui Mircea cel Bătrîn (sau un alt Mircea voievod din secolele XV—XVI) ar fi doar traducătorul în slavonește al operei patriarhului constantinopolitan omonim.

Matei Inescu în comunicarea *Etape și linii directoare în politica economică la începutul României moderne 1859—1874* prezintă în mod critic succesiunea diferitelor etape ale construcției economice în tînărul stat național român și concepțiile pe care ea s-a bazat. Autorul a evidențiat faptul că această operă de construcție economică, urmată de realizări atât de remarcabile, nu a fost rezultatul acțiunii unui singur grup sau partid politic, ci o operă colectivă, la care au conlucrat în diferite momente mai multe grupări politice, unele chiar opuse.

Înscriindu-se în cadrul aceleiași teme privind relațiile dintre țările române, comunicarea lui Grigore Chiriță intitulată *Legături economice dintre Principatele Unite și Transilvania în timpul domniei lui Al. I. Cuza*, arătînd cele mai importante aspecte pe care le-au îmbrăcat aceste relații în epoca de profunde transformări economice și social-politice a domniei lui Cuza, ajunge la concluzia că Principatele și Transilvania se sudaseră de secole într-un teritoriu economic cu interese convergente, a căror dezvoltare și înflorire se condiționau reciproc.

Un alt aspect al relațiilor economice dintre țările române a fost relevat de comunicarea Aurorei Ilieș *Contribuții cu privire la exportul de sare din Țara Românească în Transilvania și Banat*, în care autoarea s-a referit mai ales la aspectele pe care le-a îmbrăcat acest comerț în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd el era îndeosebi practicat pe ascuns de locuitorii satelor de graniță.

Un caracter deosebit a avut comunicarea *Considerații asupra procesului de urbanizare în România contemporană* susținută de prof. univ. Miron Constantinescu, care a relevat unele aspecte și concluzii ce s-au putut desprinde din cercetarea acestui proces în țara noastră, începută în urmă cu cîțiva ani în zona industrială a orașului Slatina. Scoțînd în evidență efectele cele mai însemnate pe care procesul de industrializare, un proces general mondial le produce în societatea noastră socialistă, autorul a arătat că acest proces este un proces contradictoriu,

contradicția neexcluzînd însă întrepătrunderea. Comunicarea a subliniat apoi faptul că procesul de industrializare trebuie văzut ca un proces de restructurare socială, de apariție a unor noi structuri în societatea contemporană și că el trebuie studiat global, sub toate aspectele sale, în toate subprocesele pe care le implică.

Rodica Șoimescu în comunicarea *Relațiile economice dintre România și Transilvania (1867—1876)* demonstrează că și după încheierea pactului dualist din 1867 relațiile economice dintre cele două țări s-au intensificat, contribuind astfel la menținerea unității noastre. Un rol important în acest proces l-au avut Camerele de comerț din Brașov și Cluj, precum și unele personalități ca : Gheorghe Bariț, Visarion Roman ș.a.

I. D. Suciuc în comunicarea *Proiecte de înfăptuire a unității poporului român între 1830—1906* trece în revistă încercările de acest fel făcute în Banat în vederea realizării unității statale a poporului român, începînd cu acelea mai puțin cunoscute și cercetate ale unor Pálffy János sau Nuni dinaintea de 1848. Autorul analizează apoi în lumina noii tactici adoptate de fruntașii români după 1848 proiectele și planurile lui Vincențiu Babeș, Vasile Maniu, Aloisiu Vlad, care vizau în ultimă instanță înfăptuirea unității politice a poporului român într-un stat independent.

Industria minieră din Transilvania și România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este titlul comunicării Ecaterinei Cimponeriu. Utilizînd numeroase date statistice autoarea arată că dezvoltarea industriei miniere din Transilvania era determinată și în această perioadă de posibilitatea exportării produselor ei în vechea Românie, posibilitate accentuată prin încheierea convenției vamale cu Austro-Ungaria din 1 iunie 1876.

Constantin Bălan și Alexandru Constantinescu au prezentat apoi două comunicări despre diplomația lui Mihai Viteazul, urmînd metode și concepții deosebite. Dacă lucrarea primului, *Cîteva considerații în legătură cu activitatea diplomatică desfășurată de Mihai Viteazul în anul 1597*, este o condensată expunere bazată pe o mare cantitate de material documentar, cu concluzii noi, cea de-a doua *Activitatea diplomatică a lui Mihai Viteazul*, se vrea o vedere largă asupra politicii „europene” a domnului român. C. Bălan a reușit să demonstreze că anul 1597, contrar a ceea ce se credea pînă acum, a fost un an de intensă activitate diplomatică a Țării Românești pe planuri multiple, activitate orientată în special spre îndepărtarea pericolului tătarăsc.

Aurel Decei a ținut apoi o comunicare privind *Relațiile lui Matei Basarab și Vasile Lupu cu Poarta, oglindite în cîteva documente turcești inedite*. Creșterea de trei ori a haraciului de către Matei Basarab, subterfugiile lui Vasile Lupu pentru a-și mărita fata cu Jan Radziwill, precum și îngrijorarea lui Matei Basarab în fața intențiilor vecinului său de a-i ocupa țara transpar din cele trei pitorești documente oferite de autor, pe care le-am dori cit mai curînd publicate.

Apostol Stan, în comunicarea *Principatele Unite și conferințele telegrafice de la Timișoara (mai 1860-iunie 1862)*, analizează pe bază de documente inedite poziția României la tratativele internaționale care s-au angajat în acești ani între Austria, Turcia, Serbia și România în vederea reglementării raporturilor telegrafice dintre ele. Încheierea unor convenții telegrafice între Principatele Unite și cele trei țări în urma acestor tratative — arată autorul — a reprezentat un eveniment demn de a fi ținut în seamă din lupta diplomatică a tînărului stat național român pentru afirmarea sa ca entitate deosebită pe planul raporturilor interstate.

Poziția României față de criza balcanică din 1912—1913 a fost titlul comunicării lui Anastasie Iordache, în care autorul a făcut mai ales o analiză a atitudinii diferitelor partide și personalități politice din țara noastră față de războaiele balcanice.

Venera Teodorescu în comunicarea *Aspecte ale relațiilor economice româno-franceze 1933—1936* analizează convențiile și aranjamentele economico-financiare încheiate între cele două țări în această perioadă, care au înlănuit România într-o rețea de raporturi de dependență economică ce a împiedicat-o să acționeze liber pe piața mondială.

Ultima comunicare a sesiunii *Importanța politico-diplomatică a participării României la războiul antihitlerist* a aparținut lui Ion Chiper și Traian Udrea. Comunicarea a relevat încă o dată multiplele urmări interne și externe pe plan politic și militar pe care le-au avut actul istoric de la 23 August 1944 și alăturarea României la coaliția antifascistă.

Comunicările prezentate au suscitat — cum era și firesc — numeroase întrebări și discuții la care au participat un număr însemnat de cercetători.

Cele două zile de comunicări ale Institutului „N.Iorga” au arătat un progres al actualei sesiuni față de anii precedenți, fapt subliniat în cuvîntul de închidere și de directorul institutului, prof. univ. Ștefan Ștefănescu.

Comunicările au referat o multilateralitate de preocupări și în cea mai mare parte au reprezentat contribuții originale pe baza unor materiale inedite, evidențiind eforturile și realizările membrilor Institutului de istorie „N.Iorga”.

Malei Cazacu și Valeriu Stan

SESIUNEA DE COMUNICĂRI DE LA LUGOJ

În cadrul săptămîinii culturale lugojene filiala Societății de științe istorice și filologice împreună cu Muzeul municipal au organizat o sesiune de comunicări care s-a ținut în ziua de 4 iunie 1970 în sala Cosiliului Sindical.

Sesiunea a fost deschisă de prof. Gh.Luchescu, președintele comitetului pentru cultură și artă al municipiului Lugoj.

În ceea ce privește tematica sesiunii, prima parte a fost consacrată vieții și operei revoluționarului democrat Eftimie Murgu care a trăit și activat în acest oraș și de la moartea căruia s-au împlinit 100 de ani.

I. D. Suciuc a prezentat comunicarea „Viața și activitatea revoluționarului bănățean Eftimie Murgu”. Pe baza ultimelor cercetări autorul prezintă activitatea revoluționară desfășurată de Eftimie Murgu în Moldova, Țara Românească și Banat. Apogeul acestei activități este în 1848/49, cînd Murgu se postează pe cele mai avansate concepții susținînd improprietărea țărănilor, realizarea unității statale a poporului român și alianța forțelor revoluționare româno-maghiare.

Prof. Tiberiu Moț citește comunicarea „Noi informații documentare inedite despre Eftimie Murgu”. Se prezintă memoriul lui Eftimie Murgu împotriva cancelarului Metternich făcut în colaborare cu opoziția liberală maghiară în 1844, precum și cîteva rapoarte despre acțiunea antifeudală a lui Murgu care a dus la arestarea lui din 1844. Comunicarea a fost făcută în colaborare cu I.D.Suciuc.

Lector univ. Mihail Turtoi în comunicarea „Elemente de filozofia istoriei în gîndirea lui Eftimie Murgu” analizează următoarele coordonate ce rezultă din analiza „Disertației” lui Murgu : disocierea dintre adevăr și fals în istorie, cunoașterea națiunii proprii, ca fundament al cunoașterii istorice, raportul interpenetrant dintre cultura națională și conștiința națională și concepția lui Murgu cu privire la revoluție și republica democratică. Cunoșcînd aceste concepții autorul consideră pe Murgu ca pe unul dintre primii filozofi ai istoriei din gîndirea românească.

În partea a doua a sesiunii au fost prezentate următoarele comunicări : *I.Stralan*, directorul Muzeului municipal : „Contribuții la cunoașterea hallstatului timpuriu în Banat“. Autorul prezintă rezultatul săpăturilor de la stațiunea Susani (com. Traian Vuia), unde s-a descoperit un sanctuar tribal cu altare și depozite de vase de ofrandă (300 de bucăți) din epoca fierului, la început. *Al. Porșeanu*, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga“, „Lugojul în memoriile lui Valeriu Braniște“. După ce arată importanța acestor memorii scrise în închisoarea din Seghedin în 1918 și în prezent în curs de apariție la Editura „Minerva“, autorul înfățișează etapele principale ale vieții lui Valeriu Braniște cu momentele culminante reprezentate de procesul „Memorandului“, activitatea de la ziarul „Drapelul“ și rolul lui în unirea din 1918. Lugojul, ca centru de seamă al vieții sociale, economice, culturale și politice a românilor din Banat își găsește o reflectare originală, plină de culoare, de o prospețime nealterabilă în paginile acestor memorii care prezintă pe lângă un deosebit interes istoric și unul literar. Mediul lugojan a favorizat în mod deosebit afirmarea personalității lui Braniște. Comunicarea a fost însoțită de prezentarea unor materiale ilustrative din trecutul Lugojului.

Conf. univ. dr. Tr. Bunescu a susținut comunicarea „Momente ale luptei antifasciste a poporului român pentru independența țării“. Autorul relevă starea de spirit antifascistă a maselor populare care sub conducerea Partidului Comunist Român au luptat împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului antisovietic. Formele de luptă antifascistă s-au manifestat prin : împotrivirea față de trupele hitleriste din țară, greve, sabotaje, refuzarea împrumuturilor interne, opunerea la rechiziții, dezertări din armată și de pe front. Lupta antifascistă a poporului român a fost încununată prin insurecția antifascistă din august 1944 condusă de P.C.R. prin care masele populare au alungat din țară trupele hitleriste și horthiste.

Prof. emerit Dan Popescu, prezintă comunicarea „Din istoricul presei lugojene până la primul război mondial“. Se trec în revistă ziarele importante care au apărut în oraș începând cu „Lugoscher Antzeiger“ apărut în 1853, continuând cu „Desceptarea“ din 1879 și până la ziarul „Drapelul“ care începând cu anul 1900 a susținut acțiunea de realizare a unității statale.

Prof. Liviu Roman prezintă evocarea celor trei figuri proeminente ale literaturii române din Banat, cu elemente specifice, caracteristice fiecărui scriitor în parte : Ion Popovici Bănățeanul în a cărui proză se reflectă întreaga viață a meseriașilor din Lugoj cu toate implicațiile ei ; Victor Vlad Delamarina care redă spiritul fin al ironiei populare în grai bănățean prin filtrul unui intelectual rafinat și Casian R.Munteanu în a cărui operă se oglindește viziunea unei patrii române unite, pentru care luptă, scrie și se jertfește.

Sesiunea a fost încheiată de comunicarea prof. N.Dumitrescu „Aspecte ale mișcării muncitorești din Lugoj în perioada 1940—1944“. Se aduc date noi asupra luptei antifasciste din oraș în perioada dictaturii militaro-fasciste. Dintre acțiunile mai importante menționăm : editarea și răspîndirea de manifeste și lozinci cu caracter patriotic, răspîndirea presei ilegale comuniste, acțiuni de protest contra autorităților, acte de sabotaj a transporturilor și a producției destinate armatei, înfruntarea trupelor hitleriste soldate cu ruperea și arderea de steaguri naziste. Comuniștii lugojeni au asigurat și o parte din armamentul cu care a fost înzestrat grupul de partizani „Mărășești“ care a activat în Munții Semenicului. Celulele de partid din timpul războiului au intensificat munca politică în rândurile unităților militare din oraș.

CĂLĂTORIE DE INFORMARE ISTORICĂ ÎN TURCIA

În cadrul acordului cultural româno-turc am făcut între 5 și 19 iunie 1970 o scurtă călătorie în Turcia, interesul meu științific îndreptându-se în mod firesc, date fiind preocupările mele, spre istoria și istoricii acestei țări. N-am făcut, de altfel, în ceea ce privește trecutul istoric al Turciei, decât să adncesc și să verific niște cunoștințe anterioare.

Turcia este o republică cu o suprafață de 767 000 km² și cu o populație de 33 000 000 de locuitori. Pe teritoriul ei civilizația a apărut cu mii de ani în urmă și au avut loc, din cauza așezării sale geografice, numeroase schimbări politice. N-am deicit să menționez regatul hittit, în secolele XV-XIII î.e.n., regatul frigian, care i-a luat locul, în secolele XII-VII î.e.n., Imperiul, persan, din secolele VI-IV î.e.n., dominația macedoneană din următoarele două secole, stăpânirea romană, în sec.I î.e.n.-VI e.n., cea mai lungă plină atunci, Imperiul bizantin, din secolul al VI-lea până în secolele XIV-XV e.n., Imperiul otoman, din secolul al XV-lea până la 1923 și republica turcă, de la această dată până astăzi. Este o succesiune impresionantă de state și de civilizații, care dă mult de gândit oricui cercetează mai de aproape trecutul acestui teritoriu.

Invitat oficial, pentru informarea mea în domeniul istoriei, am primit sprijinul prețios al d-lui Ercin, directorul general al Departamentului relațiilor culturale din Ministerul Afacerilor Externe al Turciei, și pe acela al d-lui Bincöl, directorul Departamentului relațiilor externe din Ministerul Educației Naționale, precum și sprijinul citorva remarcabili istorici turci din Ankara, între alții d.Halil Inalcik, profesor la Universitatea Hacettepe din capitala republicii turce, din acest an și președintele Asociației de studii sud est europene, d.Baykal, profesor la aceeași Universitate și vicepreședinte al Societății turce de istorie și d. profesor Erzen, șeful Departamentului de filozofie, istorie și arheologie din cadrul Institutului de științe umaniste al Universității Hacettepe.

Ca vicepreședinte al Societății de științe istorice din țara noastră, am vizitat în dimineața zilei de 9 iunie Societatea turcă de istorie (Türk Tarih Kurumu), instituție cu caracter academic, înființată din inițiativa lui Atatürk. Președintele Societății turce de istorie este d.Şefket Aazis Kansu, arheolog și antropolog, vicepreședinte este, cum am menționat, d. Baykal, profesor de istoria modernă la Universitate, care a tradus în limba turcă cunoscuta lucrare a lui N.Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, publicind însă numai vol.V, secretar general, d.profesor Halil Inalcik și director, d. profesor Ulug Ig Demir, specializat în istoria modernă și contemporană. Primind indicații asupra structurii organizatorice a Societății turce de istorie am arătat, la rîndul meu, conducerii acesteia modul de organizare a Societății de științe istorice din țara noastră, atrăgînd atenția asupra caracterului ei larg, precum și asupra publicațiilor sale. Cu prilejul primirii mele de conducerea Societății turce de istorie s-a convenit să prezint miercuri 10 iunie, ora 18, în cadrul acestei instituții o comunicare privind relațiile româno-turce în timpul revoluției din 1848. Am vizitat apoi frumoasa clădire a Societății turce de istorie, care cuprinde o bogată bibliotecă de specialitate și are o sală încăpătoare și confortabilă de conferințe. Cercetînd de aproape biblioteca, am văzut, între alte publicații și colecțiile „Studii și articole de istorie” și „Studia et acta orientalia” editate de Societatea de științe istorice și filologice din România. În seara zilei de miercuri, 10 iunie, am expus în cadrul Societății turce de istorie, comunicarea menționată, *Relațiile româno-turce în timpul revoluției din 1848*, fiind prezentat de d. profesor Baykal, ca vicepreședinte al Societății, eu însumi fiind vicepreședinte al Societății de științe istorice din România. Cred că era pentru prima oară cînd se trata un asemenea subiect în fața istoricilor turci, care au fost de acord că relațiile prezente și viitoare dintre popoare trebuie să se bazeze pe cunoașterea exactă și a relațiilor lor istorice pentru a se ajunge la prietenie și stimă reciprocă.

Ținând să cunosc organizarea studiului istoriei în învățământul superior, am vizitat în dimineața zilei de 10 iunie Institutul de științe umaniste, care are și un Departament de filozofie, istorie și arheologie. Șeful Departamentului, d. profesor Erzen, a avut amabilitatea să-mi facă o expunere detaliată a organizării secției de istorie, care dă, în mod firesc, o atenție deosebită istoriei popoarelor din Asia anterioară și în mod special istoriei poporului turc.

În afară de Universitatea Hacettepe, numită așa după Colina Salvării, pe care e construită, există la câțiva kilometri de Ankara o altă Universitate cu limba de predare engleză, pentru studiile de economie aplicată și de tehnică, în care sînt primiți nu numai turci, dar și tineri din celelalte țări ale Orientului Apropiat.

Cunoscînd la o întîlnire pe d. dr. Bozkurt Güvenç, șeful Departamentului de sociologie al Universității Hacettepe, am fost invitat în după-amiaza aceleiași zile să-i cunosc colectivul, cu care prilej mi-a oferit și o lucrare a sa, *Les Autorités Universitaires et l'État en Turquie*. În timpul vizitei făcute colectivului d-sale, doi tineri colaboratori ai săi au pus în discuție, cu mult interes, și problema caracterului formațiunii social-economice feudale în Imperiul otoman.

Pentru a se cunoaște mai concret istoria Turciei este necesar să se viziteze numeroasele monumente și muzee istorice, care înfățișează milenara viață a societății de pe acest teritoriu, acțiune întreprinsă chiar din după amiaza primei zile (7 iunie) a sosirii mele la Ankara, cînd, însoțit de tov. Mihai Mardare, atașatul cultural al ambasadei române, am cercetat ruinele vechii capitale a regatului Frigiei, Gordion, situată la circa 60 km sud-vest de capitala Turciei, unde se afla din străvechi timpuri legendarul nod, nedezlegat de nimeni, tăiat însă cu sabia de Alexandru cel Mare, ca să arate astfel că lui îi revenea, conform prezicerii vechiului făuritor al nodului, cucerirea Asiei. Dacă ruinele vechii capitale a Frigiei, dezgropate de arhologi după al doilea război mondial, prezintă mult interes, impresionant este însă uriașul tumul, la mijlocul bazei căruia a fost găsit mausoleul cu sarcofagul semilegendarului rege Midas. Construit în forma unei încăperi paralelipipedice dreptunghiulare cu pereții din trunchiuri groase de pin foarte bine conservate, mausoleul a fost acoperit cu o enormă cantitate de pietre și pămînt în forma unui con, al cărui diametru depășește la bază 100 m, înălțimea trecînd de 50m. Pe o rază de câțiva kilometri se află și alți tumuli, ceva mai mici, necercetați încă de arheologi. La cîteva zeci de metri de tumulul lui Midas, un muzeu bine organizat adăpostește o bună parte din materialele găsite în originalul mausoleu.

A doua zi dimineața, 8 iunie, am vizitat Mausoleul lui Atatürk, construit pe o colină ce domină Ankara. Impresionanta construcție din granit și marmură dovedește admirația și dragostea poporului turc pentru omul care l-a îndreptat spre o nouă viață. Așa cum a cerut comisia care s-a îngrijit, cu trei decenii în urmă, de construirea lui, mausoleul este un loc de pelerinaj, prezintă pe Atatürk, ca o mare personalitate, simbolizează națiunea turcă întruchipată de Atatürk, are o mare sală a onoarei și este un muzeu pentru memoria lui Atatürk. Mausoleul este totodată o valoroasă operă arhitectonică.

În după-amiaza aceleiași zile, am făcut un tur al capitalei Turciei cu automobilul ce mi s-a pus la dispoziție pe tot timpul vizitei mele în această interesantă țară pînă la plecarea mea din Istanbul. Ankara este un oraș cu totul modern, cu bulevarde largi, grădini spațioase, o vie activitate urbană și un spirit orientat spre viitor — expresie a Turciei noi create de Atatürk. Am remarcat reședința lui Atatürk, clădirile Universității Hacettepe, edificiile ministerelor, grupate în apropierea acesteia, hidrocentrala din vestul orașului. În completare, a doua zi, 9 iunie, am vizitat și vechea cetate medievală, ale cărei ziduri groase se mai păstrează încă în bună stare și oferă singure amintirea timpurilor cînd Ankara era un oraș de importanță secundară în centrul arid al Anatoliei.

Capitala unei țări cu enorm de multe vestigii ale unor vechi civilizații, Ankara posedă muzee deosebit de valoroase. În primul rînd am văzut Muzeul etnografic, cu piese privind viața din trecut și de azi a poporului turc, dar care, avînd în vedere rapida modernizare a societății turcești, devin curînd urme ale trecutului. O după-amiază am consacrat Muzeului de arheologie,

numit în genere Muzeul hittit, pentru că piesele cele mai interesante sînt hittite. Muzeul conține materiale din paleolitic pînă în epoca urartiană (secolele IX—VII î.e.n.). Primit cu amabilitate de d. Raci Temizer, directorul muzeului, am cercetat cu mult interes bogatele colecții expuse cu multă pricepere într-o vastă clădire, ea însăși o construcție de valoare arhitectonică datînd din secolul al XV-lea, compusă din Kurşunlu Han și din Bedestan (Bazarul acoperit), acesta din urmă construit de Mahmut Paşa, mare vizir al lui Mahomed al II-lea Fatih (Cuceritorul). Prezintă un mare interes ceramica neolitică și frescele murale de peșteră datînd din mileniiile VII-V î.e.n., dovezi ale dezvoltării timpurii a societății omenești din Asia Mică, precum și materialele din epoca bronzului (mileniiile III-II î.e.n.), dar impresionante sînt, prin caracterul clar specific, cele hittite (secolele XV-XIII î.e.n.), provenind în bună parte din capitala fostului regat hittit, actualul Boghazköy, distrusă de frigieni la 1 200 î.e.n. Vestigiile frigiene sînt și ele interesante, deși regatul frigian nu a ajuns la prosperitatea celui hittit, cu toate că el a avut o existență destul de lungă, din secolul al XII-lea î.e.n. pînă în secolul al VII-lea î.e.n., cînd Gordion, capitala lui a fost distrus de cimerienii veniți din nordul Caucazului. Muzeul de arheologie posedă și o prețioasă colecție de materiale reprezentînd civilizația din regatul Urartu, întemeiat în secolul al IX-lea î.e.n. în partea de răsărit a Turciei de azi, cu centrul în jurul lacului Van, și distrus de sciți și de mezi în secolul al VII-lea î.e.n. Privit în ansamblu, se poate afirma cu bună dreptate că Muzeul de arheologie din Ankara este unul dintre cele mai interesante muzee din lume.

Conform planului întocmit, am plecat în ziua de 11 iunie la Izmir, al treilea oraș ca mărime al Turciei, după Istanbul și Ankara situat la circa 680 km de aceasta. Am străbătut această distanță urmînd șoseaua asfaltată care trece prin orașele Afyon, Uşak și Torgutlu, printr-un teren variat, mai întîi o parte a platoului arid al Anatoliei, apoi o regiune muntoasă și în urmă colinele și cîmpiile fertile din apropierea coastei egeene. Izmir (Smirna) este o fostă colonie grecească, a cărei înflorire începe în timpul dominației romane. Prosperitatea ei datează însă din secolul al VII-lea cînd puternica cetate din sud, Efes, decade datorită în special împotmolirii portului ei cu aluviunile depuse de riul Caystros. Sub Imperiul bizantin și sub cel otoman, Izmir a devenit cel mai important port al Asiei Mici.

Doă zile întregi am avut la dispoziție pentru a vizita, succesiv, impunătoarele vestigii ale Efesului (la circa 100 km spre sud de Izmir), pe cele nu mai puțin impunătoare ale anticului Pergamos (azi Bergama) la circa 120 km spre nord, și pe acelea ale vechii Smirne (azi Izmir). Cercetate în citeva etape de mulți arheologi, ruinele anticei cetăți comerciale Efes, în timpul dominației romane unul din cele mai bogate centre economice ale imperiului, oferă ochiului, păstrate în bună măsură, numeroase și mărețe monumente, mai toate din timpul înfloririi Imperiului roman, Traian și Hadrian numărîndu-se printre constructorii unora dintre ele. Numeroase coloane de portice, uneori portice întregi, agora, temple, teatrul săpat în stîncă, terme, prăvălii, palate ale bogătaşilor, locuri de distracție etc. sînt dezgropate și mărginesc lungă stradă care străbătea cetatea de la un cap la altul, pînă în port. Deși templul închinat zeiței Artemis, patroana cetății, Artemision, a dispărut ars de un dement, figura zeiței se păstrează în numeroase statui și statuete, cu toate că efesienii nu par a fi strălucit prin castitate. În apropiere, un muzeu cu piese antice valoroase, în special sculpturi, atrage numeroși vizitatori. Creație a epocii helenistice, regatul Pergamosului este totuși rezultatul eforturilor nemărturisite făcute de bogatele cetăți comerciale ale țărîmului egeean al Asiei Mici cu scopul să aibă un instrument de apărare a averilor acumulate, dar și a izvoarelor de prosperitate situate pe fertilitatea teritoriului asiatic adînc de citeva sute de kilometri. Opera aceasta a realizat-o un om al banilor, trezorerul lui Alexandru cel Mare și apoi al lui Lysimah, Philetairos fiul lui Attalos. El a ascuns pe acropolea micului oraș, pe atunci, Pergamos cei 9 000 de talanți încredințați lui spre

păstrare, pe care i-a folosit pentru a-și crea o armată de mercenari și un stat al nord-vestului Asiei-Mici. Bogați, nu numai datorită tezaurului sustras, dar și taxelor și impozitelor percepute, stăpînii Pergamului au transformat acropolea orașului într-o reședință fortificată a lor, cu mari palate, temple, o bibliotecă vestită, un mare teatru săpat în stîncă, agora ș.a., înclt capitala noului stat a devenit un mare centru de civilizație. La cîtiva kilometri s-a construit un templu spital, numit Asklepeion, renumit în tot Orientul roman. Născut din punerea în valoare a unui tezaur regal și apărat cu bani, regatul Pergamului a fost lăsat prin testament, în anul 133 î.e.n., de ultimul său rege, Attalos al III-lea, republicii romane, care l-a dus, sub numele de provincia Asia, la o și mai mare prosperitate. Acoperită în cea mai mare parte de clădirile existente, antica Smirnă nu apare decît prin marea agora, bine păstrată, și prin cetatea construită de Alexandru cel Mare, ale cărei groase ziduri au rezistat timpului.

Lung de peste 600 km, drumul de la Izmir la Istanbul, cu oprire de două ore la Brusa (în turcește Bursa), îl fac pe o șosea asfaltată, șerpuiind printre coline și munți nu prea înalți sau pe cîmpii întinse. Pitoresc și frumos, situat în parte pe panta unei coline, orașul Brusa păstrează mausoleele primilor doi sultani turci, Osman și Orkhan, precum și pe acela al lui Baiazid I Ildeirim. Vechiul oraș, al cărui nume vine de la anticul rege Prusias, a fost și locul de exil al revoluționarilor români de importanță secundară în urma înăbușirii revoluției în Țara Românească în septembrie 1848. Către seară, la 14 iunie, trec Bosforul pe ferry-boat, intrînd în Istanbul. Seara, desfășor în minte cele văzute și le confrunt cu vechile cunoștințe. Întreg nord-vestul Asiei Mici, pe o lățime de cîteva sute de kilometri și o lungime de circa 700 km, este o regiune deosebit de fertilă, datorită climei subtropicale, umezelii provocate de cele trei mări vecine — Egeea, Marmara și Marea Neagră — și de hărnicia străveche a oamenilor. Ținuturi întinse plantate cu măslini, vii și smochini, dar și cultivate cu cereale și legume dau recolte bogate. Munți nu prea înalți, acoperiți cu păduri de stejar, frasin și ulm, oferă lemn de construcție. Parcurgînd această fertilă și încîntătoare regiune, de care legam și nu mai frumoasa Tracie euro-peană, gîndeam că nu numai motive strategice și bogăția Orientului l-au determinat pe Constantin cel Mare să mute capitala Imperiului roman de la Roma la Bizanț, ci și marile posibilități economice și frumusețile acestei întinse regiuni.

În cele trei zile (15—16—17 iunie) utilizate pentru cunoașterea Istanbulului, am văzut atîtea monumente istorice — romane, bizantine, otomane — încît nu le-ași fi putut reține, dacă n-ași fi fost ajutat de cunoștințele mele anterioare. Cu o vechime de 2 500 de ani, fostă capitală a trei imperii, Istanbulul este un oraș muzeu, dar și un centru economic și cultural de mare importanță. Situat pe țărmul nordic al Bosforului și pe țărmurile Cornului de aur și întins pe șapte coline, cu numeroasele sale palate muzee, monumente de mari proporții și clădiri moderne, el este unul din cele mai interesante și evocatoare mari orașe ale lumii.

Am văzut numai în treacăt Universitatea, mai mare și mult mai veche decît cea din Ankara, Institutul de cercetări economice, marile ziduri de apărare din evul mediu și numeroase alte edificii vechi și noi, traversînd de mai multe ori orașul în diferite direcții, dar am dat multe ore cercetării marilor monumente istorice. Cunoscută din numeroase descrieri citite, Sfînta Sofia (Ayasofia), cu cele 107 coloane de susținere, cu imensa cupolă și cu vechile și frumoasele mozaicuri, exprimă forța și priceperea arhitectonică a Imperiului roman în momentul cînd se transforma pe nesimțite într-un imperiu bizantin. Constructorul imperial al Sfintei Sofii, Justinian, a făcut să se construiască în apropiere și imensa cisternă subterană, susținută de 336 de coloane, menită să asigure populației apa necesară în cazul asedierii capitalei de oștiri străine. Am văzut în treacăt ce-a mai rămas din vestitul hipodrom, coloana serpentină, obeliscul lui

Theodosiu cel Mare, dar am cercetat cu atenție moscheea Suleymanye, construită în secolul al XVI-lea de arhitectul Sinan din ordinul lui Soliman Magnificul, și Moscheea Verde, numită și Sultanahmet, construită de arhitectul Mehmed Aga din porunca sultanului Ahmed I în anii 1601 — 1616. Cîteva ore am folosit pentru a vizita palatul medieval al sultanilor otomani, Topkapi, construit în anii 1465 — 1478 din ordinul lui Mahomed al II-lea Fatih (Cuceritorul) și adăugat ulterior de alți sultani, acum un bogat muzeu al civilizației otomane. Nu mai puțin interesant și impresionant este palatul muzeu Dolmabahce, construit în deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea din inițiativa sultanului reformator, Abdul Megid, în stil italian modern, dar cu elemente arhitectonice otomane. Dolmabahce a fost palatul sultanilor turci în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primii 22 de ani ai secolului al XX-lea. Sălile sale sînt imense și bogat ornamentate, păstrînd, ca și celelalte cîteva sute de încăperi, mobilierul existent în ultimul an al Imperiului otoman — numai vechii oameni legați puternic de trecutul, de care nu se puteau desprinde, lipsesc.

În continuare, am urcat în turnul Galata, construit de genovezi în secolul al XIII-lea, am vizitat Marele Bazar (Kapalar Çarşı = Tîrgul acoperit) cu numeroasele sale străzi acoperite și cu sutele de prăvălii, în care se găsesc cele mai diferite mărfuri, apoi moscheea Rustem Paşa, cu pereții acoperiți de minunate plăci de faianță colorată, geamia Kaariye, fosta biserică bizantină Hora, care păstrează mozaicuri bizantine bine conservate și de mare valoare artistică, Fanarul (Fener), cu patriarhia sa ortodoxă, greacă, dar cu un aspect veritabil de mahala.

O atenție deosebită am dat Muzeului operelor turco-islamice, situat într-o clădire construită în secolul al XVI-lea de arhitectul Sinan în fața moscheii lui Soliman Magnificul, și încă și mai multă Muzeului arheologic, care cuprinde bogate colecții, în special de sculptură greacă, romană și bizantină. Presupusul sarcofag al lui Alexandru cel Mare este o piesă de o impresionantă măreție și puritate virilă.

De bună seamă, scurta mea vizită de informare privind istoria Turciei nu mi-a dat posibilitatea unei cunoașteri aprofundate. Ea a fost însă o luare de contact și un prilej de a reflecta, în prezența vestigiilor lăsate de vechile civilizații ale teritoriului Turciei, asupra mersului înainte al societății omenești, al cărui tîlc orice istoric trebuie să-l caute. Ce utilitate poate fi scoasă din urmele lăsate de cei dinaintea noastră și în ce măsură aceste urme constituie pentru cei de azi o povară, — sînt întrebări ce se pun din scrutarea uriașelor frămîntări și răsturnări pe care muzeele și monumentele istorice le relevă celui ce le cercetează cu atenție.

Vasile Maciu

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 21 aprilie 1970, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de limbă și literatură română a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, elaborată de *Alexandru Dușu*.

Lucrarea cuprinde patru capitole: cap. I, „O categorie de scrieri neglijată”; cap. II, „Cărțile de comportare”; cap. III, „Oglinda principilor”; cap. IV, „Aspectele unei evoluții”,

precum și două studii complimentare : „Tema translatio studii la umaniștii români“ și „Imaginea Franței în țările române în timpul campaniilor napoleoniene“.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. D.Păcurariu, președinte ; prof. univ. dr. docent Șerban Cioculescu, conducător științific ; prof univ. dr. docent Al. Dima ; prof. univ. dr. docent Dan Simonescu, prof. univ. dr. docent Ion Zamfirescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Alexandru Dușu* titlul de doctor în filologie.

În ziua de 29 aprilie 1970, în fața comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Gîndirea social-politică din Principatele Române în epoca luminilor, 1750—1831*, elaborată de *Vlad Georgescu*.

Lucrarea conține 3 părți și 12 capitole : parte I—„Criza sistemului feudal“, partea a II-a —„Cărturarii și izvoarele gîndirii lor“, partea a III-a „Gîndirea social-politică“ și este însoțită de un volum anexă, Repertoriul memoriilor și proiectelor de reformă, 1769—1830 cuprinzînd în afara repertoriului și textul unor proiecte inedite.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din : prof. univ.dr.docent, D.Berciu, președinte ; acad. Andrei Oțetea, conducător științific, prof. univ. dr. docent, Ștefan Pascu, prof. univ. dr. docent Mihai Berza, prof. univ. dr. docent V.Al.Georgescu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Vlad Georgescu*, titlul de doctor în istorie.

În ziua de 29 mai 1970 în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București a avut loc susținerea tezei de doctorat *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII* elaborată de *Nicolae Stoicescu*, lucrare apărută în anul 1968 la care autorul a adus o serie de completări și îmbunătățiri.

Lucrarea are două părți ; partea I cuprinde 6 capitole : I Introducere și istoriografie (p.3—12) ; II Terminologia sub care sînt cunoscute sfatul, divanul domnesc și membrii lor și evoluția acestei terminologii (p.13—41) ; III Apariția, evoluția și organizarea sfatului divanului domnesc (p.42—86) ; IV Relațiile dintre domn și sfatul domnesc (p.87—100) ; V Atribuțiile sfatului și divanului domnesc și ale membrilor lor (p.101—130) ; VI Veniturile și abuzurile dregătorilor (p.131—152). Partea a II-a are două capitole : I Dregătorii cu atribuții de ordin public și militar (p.153—262) și II Dregători care îndeplineau diverse atribuții la curtea domnească (p.263—298). Lucrarea se încheie cu concluzii (p.299—301) și bibliografie (p.303—311).

Comisia a fost alcătuită din : prof.univ.dr.docent D.Berciu, decanul Facultății de istorie, președinte ; prof.univ.dr.docent I. Ionașcu, conducător științific ; prof.univ.dr.docent M. Berza, prof.univ.dr.docent C.C.Giurescu, dr.docent Valentin Georgescu, șef de secție la Inst. de studii sud-est europene, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Nicolae Stoicescu* titlul de doctor în istorie.

* * * *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, Edit. politică, 1969, 545 p. *

Literatura istorică din țara noastră s-a îmbogățit cu o nouă și valoroasă lucrare *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*. Inițiativa elaborării acestei lucrări aparține Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și este rezultatul colaborării unor cunoscuți și apreciați cercetători ai istoriei mișcării muncitorești și ai problemei agrare.

Cercetarea istoriei mișcării muncitorești din țara noastră a fost ilustrată în ultimele două decenii prin apariția unor ample studii și lucrări apreciate, la vremea lor, atât sub raport informațional, cât și prin viziunea nouă, materialist-istorică, care a condus pe autorii lor. La rîndul ei, problema agrară s-a bucurat în aceeași perioadă de o atenție sporită din partea cercetătorilor, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că în momentul de față această importantă problemă a vieții social-

economice românești este cercetată aproape sub toate laturile ei.

Un aspect fundamental al cunoașterii chestiunii agrare în epoca modernă și contemporană, legat de apariția și afirmarea proletariatului ca clasă pentru sine și ca detașament de avangardă al forțelor progresiste, îl constituie studierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, forța motrice a luptei pentru progres social-politic, pentru cucerirea puterii politice și rezolvarea definitivă între alte probleme și a celei agrare.

În România, țară agrar-industrială, în care plină în ajunul crizei economice din 1929—1933 agricultura continuase să joace un rol preponderent în crearea venitului național și în comerțul exterior, în care nu fuseseră lichidate definitiv proprietatea moșierească și resturile unor relații de producție de tip semifeudal, problema agrară, în general, și cea a alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, în special, prin particularitățile și implicațiile lor specifice, au stat în atenția organizațiilor politice ale clasei muncitoare și a istoriografiei noastre marxiste. Crearea P.C.R., care a însemnat victoria pe toate planurile a marxism-leninismului asupra reformismului, a așezat problema alianței pe un loc de prim ordin în strategia și tactica luptei revoluționare, apreciind-o ca principala forță motrice în mobilizarea maselor muncitoare cele mai largi de la orașe

* Introducerea culegerii e semnată de I. Popescu-Puțuri (responsabil coordonator al lucrării) și de Gh. Matei. Autorii sînt următorii: D. Hurezeanu, Gh. Matei, A. Egyed, Fl. Dragne pentru partea I-a; N. Popescu, M. Rusnescu, Al. Gh. Savu, T. Georgescu, Gh. I. Ioniță, V. Topalu, M. Covaci, pentru partea a II-a; N. Petrovici, I. Alexandrescu, Gh. Țuțui, M. Lungeanu, N. Marcu, pentru partea a III-a; A. Simion, C. Bărbulescu, I. Berceanu, C. Gruici, Gr. Vlceanu, P. Nichita, M. Dulea, Gh. Surpat, M. Popescu și D. Dumitriu, pentru partea a IV-a.

și sate, sub conducerea partidului său de avangardă. Îndeosebi după 23 August 1944, și mai ales în ultimii ani, studierea problemei agrare și a alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare a cunoscut alit ca volum, cît și sub raport calitativ o puternică preocupare.

Lucrarea la care ne referim se prezintă ca o încercare de sinteză a rezultatelor obținute pînă în prezent de istoriografia marxistă în studierea alianței, de la primele poziții adoptate de cele dintîi cercuri muncitorești și revoluționare pînă în zilele noastre.

Prima parte a lucrării, intitulată „Mișcarea muncitorească și problema agrară în România pînă la crearea P.C.R.”, în ansamblul ei bine realizată, oferă cititorului un tablou general privind poziția mișcării muncitorești față de problema agrară și lupta țărănimii pentru pămînt începînd cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial. Reținem în mod deosebit capitolele și paragrafele care tratează cadrul general al dezvoltării mișcării muncitorești și al problemei agrare la sfîrșitul secolului al XIX-lea, importanța creării cluburilor socialiste la sate, învățămintele răscoalei din 1907 pentru făurirea alianței muncitorești-țărănești, poziția mișcării socialiste față de chestiunea agrară, de proiectele de reformă elaborate de partidul liberal. Apreciem în același timp că nu ar fi fost lipsit de interes dacă autorii ar fi zăbovit ceva mai mult asupra unei probleme care, după opinia noastră, oferă largi posibilități de înțelegere a evoluției concepțiilor cu privire la chestiunea țărănească existente în conducerea partidului liberal. Este vorba de influența pe care a avut-o prezența în rîndurile partidului liberal a așa-numiților „generoși” în transformarea opticii conducerii liberale față de chestiunea agrară. Fără să negăm insuficiența legiuirilor cu conținut agrar elaborate de partidul liberal după răscoala din 1907, fără să ignorăm caracterul limitat al programului de guvernămînt anunțat de acest partid în 1913, concretizat în proiectele de reformă agrară și electorală din anul următor, nu putem să nu semnalăm că abia după intrarea „gene-

roșilor” în partidul liberal, reprezentant al intereselor burgheziei române, acesta încearcă în mod serios și sistematic, sub presiunea îndeosebi a singerosului an 1907, să-și adapteze — așa cum nu o făcuse în suficientă măsură înainte de 1900 — programul său cerințelor pe care societatea românească din preajma primului război mondial le reclama. Tot în legătură cu această parte observăm că nu s-a acordat atenția necesară mișcărilor cu conținut agrar care au avut loc după răscoala din 1907 și care — cu o intensitate variabilă — s-au înălțuit într-un șuvoi aproape neîntrerupt pînă la reforma agrară din 1921. Cu toate că acest aspect a fost amplu urmărit într-o lucrare cu doi ani în urmă¹, apreciem totuși că autorii s-ar fi putut opri mai pe larg măcar asupra frământărilor țărănești izbucnite sub influența propagandei socialiste la sate, îndeosebi în perioada avîntului revoluționar din anii 1918—1920. O precizare care se impunea a fost adusă în ultimul capitol al părții întîi. Este vorba de distincția făcută între proiectul de program agrar prezentat de Al.Dobrogeanu-Gherea și cel susținut de Eugen Rosvan; acest din urmă program, fiind mai apropiat de realitățile din țara noastră, sesiza necesitatea parcurgerii înainte de înfăptuirea revoluției socialiste a unei etape de desăvîrșire a revoluției burghezo-democratice și în acest scop propunea includerea în programul agrar al partidului a luptei pentru realizarea unei reforme agrare mult mai radicale decît cea pe care o pregăteau cercurile conducătoare. Mobilizarea țărănimii sub steagul partidului la lupta pentru trecerea pămîntului în proprietatea celor ce-l munceau de secole, pe lîngă lichidarea moșierimii ca clasă, ar fi prezentat o importanță deosebită și pentru înfăptuirea pe scară largă, încă din acea epocă, a alianței clasei muncitoare cu țărănimea.

Pentru a încheia aprecierile în legătură cu prima parte a lucrării, menționăm cîteva mici erori de formulare ale autorilor: în 1864 nu se poate vorbi de „împotrivirea

¹ *Relații agrare și mișcări țărănești în România*, Edit. politică, București, 1967, 629 p.

moșierimii conservatoare“, ci de cea a boierimii (vezi p.7). Măsurile cu conținut agrar adoptate de conducerea liberală între 1907—1910 nu pot fi considerate „reforme agrare“, ci doar simple „legiuiri agrare“ (p. 84).

Partea a doua a lucrării este consacrată activității desfășurate de Partidul Comunist Român între 1921—1944 pentru făurirea alianței muncitorești-țărănești. Crearea Partidului Comunist Român în mai 1921 deschidea largi posibilități maselor muncitoare de la orașe și sate să dezvolte lupta pentru libertăți democratice și progres social. În cadrul acestei lupte, care avea să se desfășoare în condiții istorice vitrege, chestiunea agrar-țărănească se înscria ca o problemă capitală de strategie și tactică. Partidul Comunist Român avea de înfruntat, pe de o parte, teroarea cerurilor conducătoare și pe de alta abilitatea prin care acestea, servindu-se de o seamă de lozinci demagogice, au reușit să-și apropie mase importante ale țărănimii.

La realitățile de mai sus avea să se adauge un anumit balast de limite și confuzii moștenite de la vechea mișcare socialistă și însușirea mecanică a unor directive și practici ale Cominternului care adesea ignorau realitățile concrete din țara noastră. Teza trecerii pământului în proprietatea statului, a naționalizării sau socializării pământului, nu putea fi agreată de milioanele de proaspeți impropietăriți, ale căror iluzii că își vor putea asigura bunăstarea pe micile lor proprietăți individuale nu avuseseră încă timp să fie spulberate de realitățile capitaliste. Condițiile obiective și subiective amintite au constituit piedici în abordarea justă a chestiunii agrare, în găsirea celor mai corespunzătoare metode pentru atragerea, în totalitatea lor, a maselor țărănești alături de clasa muncitoare la lupta revoluționară. Merită a fi subliniat modul în care au fost prezentate în lucrare disputele, pe plan teoretic, referitoare la stadiul de dezvoltare a României postbelice. Pe de o parte, ideologii burgheziei române, în frunte cu Șt. Zeletin, V. Brătianu sau I.G. Duca susțineau punctul de vedere potrivit căruia resursele revoluționare ale burgheziei nu erau încă epuizate și militau pentru supremația marii finanțe, arătând totodată rolul

minor, secundar, al țărănimii, ale cărei interese nu puteau fi, după opinia ideologilor liberali, decit strâns legate de cele ale burgheziei.

Un loc important în disputa pe plan ideologic purtată în perioada imediat postbelică l-a jucat teoria sociologică a țărăniștilor, apoi a național-țărăniștilor, care, pornind de la faptul că țărănimia reprezenta marea majoritate a populației țării, a ajuns după cțiva ani la proclamarea teoriei așa-numitului „stat-țărănesc“. La rindul lor, reprezentanții sociologiei reformiste din rindurile social-democrației prezentau burghezia ca factorul principal de progres și susțineau ideea subordonării proletariatului și țărănimii față de burghezie.

Analiza amplă a problemei agrare făcută de primele congrese ale partidului și mai ales de Congresul al V-lea și de plenara C.C. al P.C.R. din octombrie 1932 au scos în evidență faptul că, în ciuda unor puncte de vedere nerealiste, preocuparea pentru apropierea maselor țărănești și atragerea lor la lupta pentru transformarea radicală a societății, pentru desăvșirea revoluției burghezo-democratice și trecerea la revoluția socialistă, era prezentă. Un loc însemnat a fost acordat în lucrare problemei agrare și frământărilor țărănești în perioada crizei economice, inclusiv în timpul eroicelor lupte din 1933.

După instaurarea în Germania a hitlerismului, cind pericolul fascist amenința tot mai mult ființa poporului român, activitatea pentru realizarea alianței se lărgește, prin urmărirea paralelă a unui nou obiectiv, a cărui pondere devine din ce în ce mai mare: crearea unui front larg al forțelor democratice împotriva cerurilor de orientare fascistă. De aceea, în activitatea P.C.R. după 1934 alianța muncitorească-țărănească este concepută și ca o forță de masă pusă în slujba intereselor vitale ale țării.

Pornind de la una din tezele fundamentale precizate la Congresul al V-lea al P.C.R., că România se află în pragul desăvșirii revoluției burghezo-democratice, s-au adoptat metode și lozinci mai apropiate de necesitățile imediate, de *lupta zilnică* a țărănimii, ceea ce a avut ca rezultat pătrunderea mai adincă a P.C.R. la sate. Rezoluțiile partidului, adoptate

În această perioadă, subliniau perspectivele aptelor muncitorești și țărănești în direcția alianței lor revoluționare și necesitatea stăvilirii ascensiunii fascismului în țara noastră. Instrucțiunile date organizațiilor de partid acordau, la rîndul lor, o importanță majoră muncii la sate, creării de organizații comuniste în lumea satelor.

Crearea în 1933, a Frontului plugarilor și în anul următor a Madosz-ului a facilitat, într-o măsură apreciabilă, creșterea influenței partidului la sate, îndeosebi în zonele unde cele două organizații de masă își desfășurau activitatea. Din inițiativa partidului au fost puse bazele, în această perioadă, și ale altor organizații muncitorești-țărănești, din care menționăm Blocul democratic, care a reușit, într-un timp relativ scurt, să grupeze în jurul său o seamă de organizații și grupări politice (Frontul plugarilor, Partidul Socialist, Partidul Țărănesc, Madosz-ul) și a căror bază de masă o formau muncitorii și țărani. În lucrare sînt prezentate, ample și documentat, o seamă de frământări și acțiuni țărănești în perioada 1934—1937, subliniindu-se rolul pe care-l au în organizarea acestora grupările democratice sau unele organizații locale ale P.C.R.

Problema alianței a căpătat noi contururi în urma instaurării dictaturii regale. Legăturile cu masele țărănești au fost adîncite, încheindu-se concomitent și unele acorduri cu reprezentanții aripii de stînga a Partidului Radical-Țărănesc. Contribuția în această direcție a Frontului plugarilor și Madosz-ului sau a celorlalte organizații de masă care activau legal sau semilegal a fost evidentă. Legăturile tot mai strînse cu satul și-au arătat roadele o dată cu intensificarea acțiunilor țărănești din acești ani și mai ales în împrejurările de mare încercare pentru poporul român care au dus la punerea în aplicare a prevederilor dictatului de la Viena.

Într-un capitol special, care încheie partea a doua a lucrării, este tratată lupta clasei muncitoare și a țărănimii pentru scuturarea jugului fascist, hitlerist, în anii 1940—1941.

Privită în ansamblul ei, partea a doua a lucrării, în care sînt abordate un cerc larg de probleme, reușește să dea răspuns principa-

lelor aspecte ale alianței muncitorești-țărănești din perioada cuprinsă între cele două războaie și chiar din anii celui de-al doilea război. Lucrarea trece prea ușor însă peste unele probleme care, după opinia noastră, reclamau o analiză mai amplă. În această ordine de idei se înscrie reforma agrară din 1921. Multă vreme, legile agrare din 1921, care aveau să treacă în proprietatea țărănească suprafețe în întindere de mai multe milioane de hectare de pămînt, au fost cercetate mai ales sub aspectul insuficienței sau al eludării lor parțiale de o parte a moșierimii, ignorîndu-se faptul că prin reforma agrară de la sfîrșitul primului război mondial s-a dat o puternică lovitură proprietății latifundiare. Împroprietărirea unui mare număr de țărani fără pămînt sau cu pămînt insuficient pentru desfășurarea unei activități agricole minime constituia una din armele de mare eficiență folosite de cercurile burgheze conducătoare pentru atragerea în orbita lor politică a maselor rurale. De aceea considerăm că ar fi fost necesară, pentru înțelegerea mai clară a problemei alianței, a realităților din satul românesc dintre cele două războaie mondiale, o analiză temeinică a legiuirilor agrare din 1921 și a consecințelor lor multiple. Mai departe, este cunoscut faptul că în condițiile dezvoltării agriculturii românești dintre cele două războaie mondiale procesul diferențierii țărănimii a cunoscut o accentuare permanentă. Acest aspect, de loc neglijabil în ansamblul satului românesc, nu trebuie să lipsească dintr-o analiză științifică completă. Prezența datelor statistice în publicațiile de specialitate ale vremii sau în recensămîntul din 1941 oferă cercetătorului o bază documentară suficientă pentru analiza cît mai largă a unei asemenea probleme, ceea ce ar servi la desprinderea unor încheieri cît mai ample asupra chestiunii agrare și implicit asupra alianței muncitorești țărănești (de pildă, ruinarea masivă a micii proprietăți țărănești între anii 1930—1941).

Ultimul capitol al acestei părți nu reușește decît într-o mică măsură, după părerea noastră, să ofere într-o viziune cît de cît completă și sistematică importanța pe care o

prezintă, pentru perioada istorică respectivă, alianța muncitorească-țărănească și rolul acesteia în scoaterea României dintr-un război nejust, declanșat împotriva intereselor vitale ale poporului român. Nu sînt prezentate acțiuni importante, ca manifestația din Obor, demonstrația ostilă a țăranilor veniți la țirg la Pitești făcută lui M. Antonescu în iulie 1944, care, pentru a scăpa de vociferările mulțimii, a ordonat declanșarea sirenelor de alarmă aeriană, după care a părăsit în grabă orașul său natal etc. Se insistă pe unele exemple de acțiuni țărănești în care nu e totdeauna cert că au fost pornite de țărani la indemnul direct al P.C.R. Se trece în schimb prea repede peste faptul că numeroase dintre frământările și acțiunile de protest, dezertările din sinul armatei, a aparțineau elementelor țărănești care constituiau majoritatea trupei. De fapt, în acești ani problema alianței nu constă atît în organizarea unor acțiuni de luptă directe pentru revendicări limitate și locale, cît mai ales îmbracă aspectul unei ample campanii de lămurire politică a maselor, de ridicare a conștiinței lor politice (în cazărmi, la țărgurile săptămînale, prin intermediul elementelor muncitorești care aveau gospodăriile la sate etc.). În lupta împotriva fascismului, a dictaturii fascisto-antonesciene, aceasta era de altfel cea mai corespunzătoare formă de pregătire a maselor țărănești pentru lupta hotărîtoare cu asupritorii poporului român și implicit ai țărănimii.

Sublimarea tuturor nemulțumirilor, tot mai profunde, ale maselor, într-o stare de spirit antifascistă conștientă, care a fost adusă în pragul incandescenței, a irumput după 23 August 1944 în puternicul val al luptelor revoluționare purtate de țărănime sub conducerea P.C.R.

Partea a treia a lucrării este consacrată procesului de închegare și consolidare, după 23 August 1944, a alianței clasei muncitoare cu țărănimea, în prima etapă a revoluției, etapa desăvîrșirii sarcinilor revoluției burghezodemocratice și a pregătirii condițiilor pentru trecerea la revoluția socialistă. În această perioadă are loc procesul de făurire, pe scară națională, și apoi întărire a alianței muncitorești-țărănești, care devine baza politică a

regimului democrat-popular instaurat la 6 martie 1945.

Un capitol deosebit de important prin perioada tratată (23 August 1944 — 6 martie 1945) este capitolul al IX-lea. Este perioada făuririi propriu-zise a alianței clasei muncitoare cu masele de bază ale țărănimii, a luptei revoluționare pentru reforma agrară, care s-a desfășurat în cadrul luptei generale pentru guvern democrat și în condițiile participării României la războiul antihitlerist. Sînt redat e o seamă de aspecte legate de contribuția țărănimii la victoria insurecției, de sprijinirea frontului antihitlerist sub lozincă „Totul pentru front. Totul pentru victorie”. Este prezentată acțiunea de organizare a țărănimii în comitete țărănești și apoi în Frontul plugarilor, ca și aspecte din participarea țărănimii, sub conducerea P.C.R., la lupta pentru democratizarea de jos în sus, pe cale revoluționară, a verigilor locale ale aparatului de stat și apoi la lupta pentru guvern F.N.D.

S-ar putea reproșa autorilor că au neglijat prezentarea primelor acțiuni desfășurate de comitetele țărănești la începutul lunii septembrie 1944, acțiuni importante prin aceea că atestă faptul că, după victoria insurecției, P.C.R. nu a cedat nici un moment inițiativa, devansînd prin organizarea țărănimii în comitete țărănești și, în multe cazuri, neutralizînd acțiunile duse de P.N.Ț. pentru refacerea propriilor organizații sătosești. Activitatea țărănimii, aportul acesteia la revoluția populară și implicit rolul jucat de ea în făurirea și generalizarea alianței puteau fi mai substanțial prezentate dacă se renunța la unele evenimente interesante, dar colaterale (vezi de pildă p. 275 sus), și mai ales dacă se apela la valorosul fond documentar aflat în arhivele fostelor regionale P.C.R. (acestea ar fi permis și o urmărire mai amplă și convingătoare a modului concret în care P.C.R. a condus lupta revoluționară a țărănimii).

Apreciem că, dată fiind importanța deosebită a perioadei 23 August 1944 — 6 martie 1945 pentru făurirea și închegarea pe plan național a alianței, ar fi fost, poate, necesară acordarea unui spațiu mult sporit acestui capitol (în prezent constituie mai puțin de 1/10

din lucrare). Din păcate, în acest capitol s-au strecurat și unele inadvertențe. Dintr-o scăpare, într-o frază cu o formulare în genere confuză (p. 267), se afirmă că țărănimea ar fi fost o clasă socială, cînd este știut că în sinul țărănimii erau pături sociale net diferențiate, de la chiaburime pînă la proletariatul agricol. Se afirmă (la p. 271) că producția agricolă în anul 1944 a fost mult sub nivelul anului 1939, cînd este știut că datorită unor condiții climatice extreme de prielnice, 1944, în ciuda lucrării pămîntului în împrejurări vitrege, a fost totuși un an bun agricol. De asemenea, afirmația că la unele specii animaliere efectivele au scăzut la mai mult de jumătate nu se poate aplica decît porcinelor și chiar în acest caz afirmația e valabilă doar pentru sfîrșitul anului.

Capitolele XII, XIII și XIV sînt consacrate legiferării și aplicării reformei agrare și întăririi pe această bază a alianței clasei muncitoare cu țărănimea. Aspecte parțial inedite reprezintă expunerea confruntărilor de poziții înăuntru și în afara guvernului în preajma apariției decretului de reformă agrară și apoi pe parcursul aplicării sale și de asemenea a politicii generale a guvernului dr. Petru Groza de sprijinire a noilor împroprietăriți, a ajutorului dat de clasa muncitoare țărănimii muncitoare pentru depășirea lipsurilor cauzate de secetă și de urmările economice grele ale războiului (cap. XII).

În capitolul al XIII-lea se face o trecere în revistă a însemnătății Conferinței Naționale P.C.R. din octombrie 1945 pentru întărirea alianței muncitorești-țărănești, sînt prezentate date privind generalizarea în toate satele a organizațiilor Frontului plugarilor, care ajung să cuprindă sute de mii de membri și care sînt antrenate, sub îndrumarea P.C.R., la acțiunea de gospodărire a satelor. Din analiza atentă a activității Frontului plugarilor se desprinde concluzia că aceste organizații, care după împărțirea pămîntului își redusese în multe locuri activitatea, sînt din nou impulsionate cu sprijinul direct al organizațiilor locale ale P.C.R., în legătură cu campania electorală și cu pregătirea victoriei în alegerile din 1946.

Autorii aduc un material documentar variat și convingător în sprijinul concluziei că „triumful forțelor democratice în alegerile de la 19 noiembrie 1946 a fost urmarea firească a închegării și consolidării alianței muncitorești-țărănești, a luptei P.C.R. pentru cîștigarea maselor de bază ale țărănimii” (p. 366).

Capitolul al XIV-lea analizează alianța muncitorească-țărănească în perioada de timp care s-a scurs de la victoria în alegeri a B.N.D. din noiembrie 1946, pînă la 30 decembrie 1947, dată care a marcat proclamarea republicii și momentul trecerii la realizarea sarcinilor revoluției socialiste. Perioada amintită este o perioadă de apărare și consolidare a micilor gospodării țărănești în fața elementelor chiaburești, tentate a folosi dificultățile existente pentru a acapara o parte din bunurile țărănimii muncitoare. Se arată cum P.C.R. și celelalte organizații democratice, pe de o parte, guvernul și parlamentul democratic, pe de altă parte, au sprijinit menținerea viabilității micilor gospodării țărănești. Bătălia pentru refacerea și redresarea economică a țării a luat în anii 1946—1947 aspectul unei bătălii cu caracter și consecințe net politice. Victoria în această bătălie grea a reprezentat un succes hotărîtor al forțelor progresiste împotriva sabotajului economic al reacțiunii.

Pentru înțelegerea procesului evolutiv pe care-l cunoaște alianța, sînt importante momentele trecerii la curățirea organizațiilor Frontului plugarilor de toate elementele reacționare (ceea ce a atras și o îmbunătățire a compoziției de clasă a membrilor comitetelor comunale și a conducerii cooperativelor sătești), precum și acțiunea de generalizare a organizației proletariului agricol în sindicate de salariați agricoli.

În cursul anului 1947, alianța muncitorească-țărănească, și-a schimbat treptat conținutul, transformîndu-se dintr-o forță inițial antimonșierească, într-o forță predominant anticapitalistă. Capitolul ar fi cîștigat mult sub aspectul interpretării, dacă această teză, pusă în circulație de mai mulți ani în istoriografia noastră și afirmată în lucrare (p. 408), ar fi fost urmărită, analizată și demonstrată ca un fir roșu al întregului capitol.

Ultima parte a lucrării este consacrată politicii P.C.R. de dezvoltare a alianței clasei muncitoare cu țărâniea muncitoare în anii construcției socialismului, oprindu-se în timp la momentul încheierii procesului de cooperativizare pe baze socialiste a țărânimii. După un tablou de ansamblu al situației agriculturii la începutul revoluției socialiste, în capitolul al XV-lea sînt prezentate pe larg tezele plenei din 3—5 martie 1949 care au stat la baza întregului program de transformare socialistă a agriculturii.

Capitolul al XVI-lea este consacrat însemnatelor succese obținute în primele două cincinaluri de construire a socialismului, contribuției muncitorimii și țărânimii la obținerea acestor succese. În sfîrșit, ultimul capitol tratează procesul încheierii cooperativizării agriculturii, proces început în 1949, dar care a cunoscut un ritm accelerat de trecere în masă a țărânimii la socialism în anii 1961—1962. Acest capitol, ca și cel anterior (cînd se referă la cooperativizarea socialistă), ar fi cîștigat în substanță dacă ar fi prezentat mai amplu și mai concret uriașa muncă politică și organizatorică desfășurată de întregul partid, mobilizarea tuturor cadrelor, a întregului aparat de agitație și

propagandă pentru ducerea la bun sfîrșit, într-un timp relativ scurt, a sarcinilor transformării socialiste a agriculturii.

Așa cum am subliniat mai sus, lucrarea *Alianța clasei muncitoare cu țărâniea muncitoare în România*, dincolo de unele probleme insuficient abordate, semnalate de-a lungul prezentării noastre, constituie o valoroasă realizare a istoriografiei noastre marxiste, un pas înainte în cercetarea unei probleme de importanță acesteia. Datorită cercului larg de probleme abordate — principalele etape ale dezvoltării mișcării muncitorești, chestiunea agrară în toată complexitatea ei, inclusiv mișcările cu conținut social din lumea satelor, aspecte ale vieții politice — lucrarea poate fi considerată ca un aport prețios la cunoașterea generală a transformărilor social-politice petrecute în ultimul secol de istorie a popoului român. De aceea o recomandăm în egală măsură specialiștilor, cadrelor didactice și studenților, tuturor celor interesați să cunoască momentele hotărîtoare ale fărîmării alianței muncitorești-țărănești.

Traian Lungu și Traian Udrea

MIRCEA MALIȚA, *Diplomația. Școli și instituții*,
Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, 576 p.

Diplomația, ampla monografie publicată de Mircea Malița, abordează pentru prima oară în literatura noastră marxistă de specialitate complexele și subtilele probleme ridicate de știința și arta diplomației.

Pentru a ajunge la deosebit de importantele sale generalizări despre rolul, locul și semnificația diplomației în cadrul relațiilor internaționale actuale, autorul a examinat paralel, cu multă minuțiozitate, atît școlile istorice, cit și instituțiile juridice.

Ceea ce izbește de la bun început pe cititor nu este numai riguroasa, exemplara

economie¹ a lucrării, claritatea expunerii, permanentul fir roșu călăuzitor, ci mai ales bogăția și originalitatea ideilor. Fiecare capitol oferă lui Mircea Malița prilejul de a-și expune opiniile, de a aprecia critic părerile

¹ *Diplomația* conține un capitol privind conceptele de bază; patru capitole incluzînd cuprinsul propriu-zis: *Diplomația*, *Diplomații*, *Evoluția*, *Instituții și metode* și un capitol special referitor la *Diplomația românească*. La sfîrșitul volumului, între p. 457—574, sînt publicate opt anexe, incluzînd, între altele, și trei documente privind Regulamentul de la Viena din 1815 și Convențiile de la Viena din 1961 și 1963 referitoare la codificarea relațiilor diplomatice.

unor specialiști, de a arăta contribuția lor într-o problemă dată sau de a scoate la iveală carențele unor lucrări, a unor teorii de largă circulație. Această continuă confruntare, această continuă dezbateră și examinare sub toate aspectele, sub toate unghiurile de vedere ale unor probleme internaționale capitale, creează un climat, o atmosferă deosebită, determinând interesul pentru lucrare nu numai al specialiștilor, ci și al unui larg public, din cele mai variate domenii de activitate.

Expunând concepțiile fundamentale ale monografiei sale, autorul face concomitent și un tablou sintetic al relațiilor internaționale în etapa actuală, fiind, în mod indubitabil, singura bază rațională a raporturilor inter-statale nu poate fi decât coexistența pașnică a unor țări cu orînduirii social-politice deosebite (p.12). Viața internațională contemporană, ca și consecințele multilaterale ale evoluției tehnico-științifice determină caracterul global al războiului și al păcii și, în consecință, al responsabilității generale față de aceste două mari probleme vitale ale omenirii (p. 17). Pe de altă parte, comunitatea internațională este obligată să dea răspuns celor mai diverse, celor mai variate chestiuni, asigurîndu-le soluționarea prin mijloace pașnice. În acest cadru, atât de complex, atât de vast, subliniază M. Malița, diplomația și mijloacele ei pașnice de reglementare a diferendelor promovează relații bazate pe normele de drept, ea constituind astfel principalul instrument al politicii externe de pace și de colaborare între state (p. 13).

Dat fiind universalitatea actuală a relațiilor internaționale, dat fiind că numărul partenerilor, ca și numărul subiectelor a crescut considerabil, dat fiind că statele mici și mijlocii participă din ce în ce mai mult la desfășurarea vieții internaționale, interesul pentru stabilirea pe plan mondial a normelor de justiție și etică a crescut mult (p. 12). Astfel, arată autorul, s-au creat în mod obiectiv în statele iubitoare de pace noi condiții, care au avut drept efect deplasarea pe loc central a acelor mijloace care asigură soluționarea litigiilor prin mijloace pașnice (p. 13). În acest sens, ideea că diplomația este cel mai adecvat instrument a cucerit un loc important

pe arena internațională, cu atât mai mult cu cît statele socialiste promovează cu fermitate o diplomație științifică, deschisă, care acționează în conformitate cu progresul istoric și utilizează în scopul păcii și al securității tratativele diplomatice directe, ca și metoda compromisurilor raționale (p. 16).

De pe aceste poziții, bine determinate, Mircea Malița se ridică împotriva acelor teorii destinate să umbrească eforturile ce se depun pentru salvagardarea păcii și a securității. În acest sens, el condamnă tezele lui H. Morgenthau (p. 19), care vrea să substituie normelor de drept pe cele de forță. În aceeași ordine de idei, autorul dezvăluie lipsa de realism a teoriilor care tind la eroziunea conceptului de stat, făcînd apologia organizațiilor suprastatale (p. 20). Strict legată de această chestiune este și tendința de a nega rolul statelor mici în activitatea diplomatică sau primejdioasa idee de a desființa diplomația clasică bilaterală și a o înlocui total prin diplomația multilaterală (p. 22).

Navigînd cu mare competență în noianul de lucrări diplomatice care în ultimă instanță urmăresc sub diferite forme desființarea statului, autorul arată sterilitatea, irealismul acestor tendințe (p.23, p. 33 ș.a.).

El conchide, observînd că diplomația are un caracter viu, că ea este o știință în plină evoluție, care se încadrează în marile curente ale științei contemporane (p. 23). Concretizînd acest punct de vedere, în capitolul al treilea autorul fundamentează teza sa despre caracterul științific al diplomației, referîndu-se îndeosebi la negocieri, nucleul de bază al activității diplomatice. Ca subramură a teoriei jocurilor, teoria negocierilor exprimă în limbaj matematic regulile ce constituie baza negocierilor. Aceasta, afirmă M. Malița, accentuează caracterul de știință al diplomației (p. 43). În orice caz, analizînd funcțiile diplomației: reprezentarea, aplicarea politicii externe, apărarea intereselor statului, el arată că se poate ajunge la ideea că diplomația constituie o disciplină aparte, posedînd o totalitate de cunoștințe, principii și norme (p. 42). Pe de altă parte, în contradicție cu unii autori, ca Charles D. Martens, de pildă, M. Malița precizează că nu se poate pune sem-

nul egalității între diplomație și relațiile internaționale, căci diplomația, susține el, asigură doar buna funcționare a acestor relații, concretizate prin raporturi de la stat la stat, în cele mai variate domenii (p. 36, 37). De aceea, afirmă autorul nici activitatea diplomaților nu trebuie asimilată cu aceea a omului de stat, care hotărăște asupra acțiunilor și relațiilor cu alte state (p. 47).

Capitolul „Diplomații”, consacrat, în genere, profilului moral și profesional al diplomatului, relevă o dată mai mult marile exigențe, marile răspunderi legate de exercitarea unei atare funcții. Înaltele trăsături etice ale unui nedezmintit patriotism, o multilaterală pregătire profesională, un adânc respect pentru adevăr, calm, tact, răbdare și perseverență, iată doar cîteva din trăsăturile diplomatului format în orînduirea socialistă (p. 48—61).

Punînd accentul pe metodele și pe instituțiile diplomatice în dezvoltarea lor, capitolul „Evoluția” este consacrat școlilor diplomatice celor mai importante ca și influenței acestor școli asupra diplomației române.

Reținînd din școala greacă elementele noi, cu caracter diplomatic (declarația de război, arbitrajul, neutralitatea), autorul subliniază specificul alianțelor ce funcționau în jurul Spartei sau Ateiei, caracterizîndu-le ca o reacție împotriva tendințelor de hegemonie ale marilor puteri (p. 75). Totodată, el scoate în evidență elementele de etică din practica diplomatică a școlii grecești, relevînd condamnarea atacului prin surprindere sau atrocităților împotriva răniților (p. 76).

Analizînd în continuare și alte școli diplomatice, ca cea romană, M. Malița observă că dreptul internațional își găsește originea în cadrul acestei școli. Autorul trece apoi în revistă principalele aspecte ale școlii bizantine, școală de înalt prestigiu, care a utilizat o formă, o tehnică deosebit de nuanțată pentru a reuși să mențină integritatea imperiului (p. 88—96).

Ocupîndu-se de școala italiană, autorul precizează că ea a dat naștere încă în secolul al XV-lea importantei idei a echilibrului de forțe, că în cadrul ei au apărut figuri de mari

diplomați, ca aceea a lui Niccolo Machiavelli, pe care, în contradicție cu alte aprecieri M. Malița îl consideră un patriot luptînd pentru o Italie unitară și puternică (p. 98-99). Elogiînd școala italiană, admirînd subtilitatea școlii franceze, ce a avut un rol efectiv în apariția primelor instituții cu caracter internațional, autorul acordă o deosebită atenție diplomației Imperiului otoman, care, în secolele XVII—XX, a fost tributară diplomației bizantine, utilizînd mijloace similare, în scopul salvării imperiului (115—117).

Ca pretutindeni în lucrarea sa, autorul face mereu legătura și în acest capitol între diferite școli diplomatice și școala română. De aceea, atunci cînd prezintă școala rusă, care, în genere, a servit țelurile politice ale accesului Rusiei la M. Baltică și M. Neagră, ca și dreptul de navigație prin strîmtori (p. 131—132), el prezintă, concomitent și contactele diplomatice dintre țările române și Rusia. În aceeași manieră este tratată și diplomația Imperiului habsburgic, autorul scoțînd în relief principalele trăsături ale acestei școli, care în secolul al XVIII-lea este dominată de prudentul și subtilul Kaunitz, iar în secolul următor de Metternich (p. 137—138).

Deosebit de sugestive sînt aprecierile critice, generalizatoare, despre caracterul diplomației în secolul al XIX-lea. Scrutînd întregul tablou istoric relevînd fapte esențiale, caracteristice, autorul ajunge la trasarea unor jaloane care, indiscutabil, servesc în mod remarcabil nu numai la definirea trăsăturilor diplomației, ci și la definirea, în mare, a relațiilor internaționale.

Desigur, nu împărtășim ideea susținută de autor că diplomația poate menține sau încetini mersul unui proces istoric (p. 107), dar sîntem convinși că ea deține un loc important în acest proces. Considerăm însă ca remarcabilă ideea potrivit căreia în istoria relațiilor internaționale apare la un moment dat un eveniment hotărîtor, care însă nu produce consecințe imediate, vechea politică dăinuind încă multă vreme (p. 106). În acest sens, ni se pare deosebit de importantă observația că la Congresul de la Viena din 1815, nu s-a înțeles semnificația

reală a aspirațiilor naționale (p. 139), ca apoi evoluția acestor aspirații să se desfășoare într-un atare ritm în această direcție, încât una dintre trăsăturile majore ale diplomației secolului al XIX-lea este strins legată de ideea națiunii suverane: instituțiile diplomatice regale suferă în acest secol o mare mutație, devenind instituții naționale (p. 144—145).

Pe de altă parte, relevând că diplomația acestui secol, dominat de marile puteri, este determinată de rivalitățile ireconciliabile dintre ele (p. 149), autorul apreciază că metodele diplomatice se unifică și se sistematizează. Reprezentând statul, diplomația marilor puteri substituie însă tot mai mult forța brutală dreptului internațional (p. 153—156).

În secolul al XX-lea, problemele politice capătă, arată autorul, o importanță globală (p. 157). Pacea, dezarmarea, securitatea devin probleme de interes general. După apariția sistemului socialist mondial, statele socialiste, promovind marile principii de drept internațional (independența și suveranitatea națională, egalitate în drepturi, neimixtiunea în treburile interne, avantajul reciproc), utilizează diplomația în scopul asigurării păcii și colaborării, înțurând întreaga diplomație mondială (p. 158). Diplomația socialistă este în esență o diplomație a negocierilor, a soluțiilor reciproce avantajoase, promovind principiul leninist al coexistenței pașnice (p. 159). Susținând ideea de securitate și îndeosebi aceea a securității statelor mici, autorul apreciază, pe drept cuvânt, că diplomația blocurilor este infirmată de realitățile vieții (p. 163) și în consecință, colaborarea pașnică se impune ca unică alternativă. În structura internațională s-au produs atare modificări, încât acum este necesar pentru salvagardarea păcii responsabilitatea egală a tuturor statelor, mari și mici. Referindu-se la metodele diplomatice, specifice secolului al XX-lea, autorul arată că, alături de principala metodă a negocierilor bilaterale, se utilizează și aceea a negocierilor multilaterale, mai ales în cadrul organizațiilor internaționale, unde cuvântul statelor mici și mijlocii se face simțit din ce în ce mai mult (p. 165, 166). În acest sens, o idee care domină toate aprecierile autorului asupra secolului al XX-lea este aceea că rolul unui stat în viața internațională este considerat acum în funcție de contribuția sa la apărarea normelor de justiție internațională (p. 166).

Capitolul „Instituții și metode” este, fără îndoială, unul dintre cele mai interesante capitole ale acestei lucrări. Autorul pornește de la ideea că viața internațională nu există și nu se poate concepe în afară sau peste voiața suverană a statelor (p. 173). În consecință, relațiile diplomatice se pot statifica numai în acest sens, în lumina existenței unei pluralități de state suverane, a necesității unor raporturi stabile, a recunoașterii unei funcții generale de reprezentare și a desemnării organelor care să exercite această funcție (p. 173). Privite dintr-un atare punct de vedere sînt expuse de autor paragrafele privind misiunile diplomatice și consulare (171 — 232), ca și problema atât de complexă a imunităților și privilegiilor diplomatice.

Un deosebit interes oferă subcapitolul „Negocierile”, asupra căruia, este evident, autorul a stăruit cu deosebită simpatie. O studiere minuțioasă, logică, a acestui proces laborios, înfățișat în fazele sale evolutive (p. 281) (prenegocierea, negocierea, acordul, aplicarea acordului), dă prilejul lui M. Malița să-și exprime opiniile în jurul diverselor teorii elaborate în jurul negocierilor. El este convins că orice teorie poate arunca doar o lumină parțială asupra unui fenomen, dar că acesta nu poate fi desprins de realitatea istorică (p. 282). În acest sens, modelele, indubitabil, pot fi utile, dacă nu trebuie, arată el, să se ajungă la absolutizarea lor. Relevând de pe această poziție importanța modelelor matematice (p. 282 — 284), metoda simulării (p. 285—286), ca și alte aspecte legate de problema negocierilor, autorul conchide că studiul negocierilor poate duce la aplicații practice însemnate, utile păcii și progresului (p. 290).

Studiind în continuare instituțiile și metodele diplomatice ale secolului al XX-lea, M. Malița se oprește asupra misiunilor ad-hoc, asupra diplomației exercitate în cadrul conferințelor internaționale, stăruind îndeosebi asupra importanței Organizației Națiunilor Unite (326), a activității acestui for

și a instituțiilor sale specializate, pentru menținerea păcii (p. 328—336).

În genere, toate observațiile, toate aprecierile asupra diplomației multilaterale sînt, ca în toate capitolele precedente, de altfel, strîns legate de remarcabila activitate diplomatică a României socialiste (p. 336—344, 361—363).

Capitolul „Diplomația românească” relevă pe deplin originalitatea ideilor sintetice generalizatoare ale autorului, conferind monografiei un merit deosebit. Acest capitol, care relevă tradițiile remarcabile ale diplomației române, constituie, totodată, o contribuție importantă la cunoașterea istoriei politico-diplomatice a României din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi. De aceea considerăm că lipsa unui paragraf privind perioada dintre cele două războaie mondiale

constituie o evidentă carență a acestui capitol atît de interesant și, mai ales, atît de original.

Monografia *Diplomația* bizuindu-se pe un foarte bogat și variat material bibliografic, oferă, indubitabil, un mare interes pentru specialiști atît din cauza știrilor noi, cît mai ales din cauza aprecierilor critice ale autorului referitoare la cele mai noi teorii care circulă în domeniul acestei discipline.

Erudita lucrare a lui Mircea Malița se înscrie ca o remarcabilă și fundamentală contribuție în domeniul atît de multilateral, atît de complex al diplomației ca știință și artă.

Eliza Campus

* * * *Radu Logofătul Greceanu, Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688—1714), studiu introductiv și ediție critică întocmită de Aurora Ilieș,*

Edit. Academiei, București, 1970. 279 p.

Cunoscuta colecție „*Cronicile medievale ale României*” s-a îmbogățit de curînd cu un al VIII-lea volum conținînd reeditarea atît de interesantei cronici de curte a logofătului Radu Greceanu dedicată domniei lui Constantin Brîncoveanu. După meritoriile încercări ale lui N. Bălcescu și G. Ioanid, după utila, dar discutabila ediție a lui Șt. D. Grecianu și aceea mai recentă, dar nu indeajuns de satisfăcătoare a lui M. Gregorian, textul cronicii logofătului Greceanu—izvor narativ de prim ordin pentru reconstituirea istoriei frămîntatului principat al Țării Românești la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor—vede în sfîrșit lumina tiparului într-o ediție critică datorită eforturilor cercetătoarei Aurora Ilieș.

Într-un amplu studiu introductiv, edi-toarea analizează nu numai biografia și opera autorului, dar judecă valoarea cronicii,

indică izvoarele ei, urmărește filiația manuscriselor, discută valoarea edițiilor precedente și expune metodele propriei sale reeditări.

După cum arată Aurora Ilieș, Constantin Brîncoveanu, adevărat „domn autonom în țara lui ... înconjurat cu prestigiul superior al cesarilor constantinopolitani” în întreg Orientul ortodox¹, a dorit să i se consemneze faptele domniei într-o cronică deosebită de aceea a letopisetului țării, în care să-i fie justificate acțiunile, lăudate realizările, criticați și înfierăți inamicii. Alegerea lui pentru a scrie o asemenea cronică s-a oprit la unul din cărturarii de vază ai curții sale, anume la logofătul Radu Greceanu, verificat printr-o bogată activitate de editor, traducător și

¹ N. Iorga, *Valoarea politică a lui Constantin Brîncoveanu*, Vălenii de Munte, 1914, p. 52.

versificator și a cărui contribuție — împreună cu fratele său Șerban — la tipărirea monumentalei Biblii de la București, din 1688, a fost deosebit de apreciată. După cum arată editoarea, care îndreaptă erorile genealogice ale lui Șt. D. Grecianu și I. C. Filitti, pe baza descoperirilor lui I. Ionașcu, cronicarul Radu Greceanu (c. 1655/60—după 1714), fiu al unui modest boiernaș, din Greci-Vlașca (azi în jud. Dimbovița, în apropiere de Găești), n-a ocupat niciodată dregătorii mai însemnate în sfatul domnesc și nici n-a jucat un rol cunoscut în viața politică a Țării Românești, rămânând toată viața lui la treapta de al doilea logofăt. Căsătorit pe la 1691 cu Ecaterina, fiica lui Ionașcu Băleanu, el lasă trei copii, stinși din viață, se pare, fără descendență. Avera cronicarului, anume casele din mahalaua Sf. Dumitru din București și o parte a moșiei Greci, au ajuns prin diata fiicei sale Maria în stăpânirea bisericii Stavropoleos în al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea. După toate probabilitățile, Aurora Ilieș susține că Radu Greceanu a împărtășit trista soartă a boierilor credincioși Brincovenilor, după mazi-lirea și crunta execuție a familiei lui Constantin vodă la Constantinopol, pierind și el, probabil, în surghiun prin străinătăți.

În ceea ce privește data începerii scrierii cronicii, editoarea este de părere că ea poate fi fixată în 1693, o dată cu consolidarea domniei lui Brincoveanu, după înfrângerea intervenției militare austriece din 1689—1690 și reprimarea complotului boieresc inițiat de paharnicul Staico Merișanul și părtașii săi. Această primă etapă a alcătuirii cronicii se încheie în 1699, atunci când Radu Greceanu alcătuiește o predoslovie pentru cele 43 de capitole scrise în acest răstimp și care coincide cu numirea lui Brincoveanu pe viață ca domn al Țării Românești. Editoarea arată apoi că logofătul cărturar a continuat scrierea cronicii sale fără întreruperi pînă în 1707, dată la care izbucnește conflictul între Constantin vodă și influențele sale rude, Cantacuzineștii. La această dată, după părerea Aurorei Ilieș, domnul a poruncit redactorului cronicii să reformuleze nararea evenimentelor din intervalul 1699—1707,

socotită a fi în versiunea inițială prea îngăduitoare pentru inamicii domnului; urma astfel să se reliefeze mai pregnant punctul de vedere propriu al lui Brincoveanu, diferit, într-o anumită măsură, de acel al unchilor și principalilor săi sfetnici, stolnicul Constantin și spătarul Mihai Cantacuzino. În felul acesta cronica lui Radu Greceanu pentru epoca sus-amintită, prezintă două versiuni distincte: prima, conciliantă, din interese politice; a doua, mai vehementă, infierînd cu hotărîre acțiunile adversarilor domnului, dar păstrînd totuși o oarecare rețineră față de Cantacuzinești, socotii, a constitui o partidă foarte puternică, susținută și de țarul Rusiei, Petru cel Mare.

Ultima parte a cronicii dedicată sfîrșitului domniei lui Brincoveanu între 1708—1714, exprimă mai direct resentimentele lui Constantin vodă față de familia stolnicului, mai ales după defecțiunea lui Toma spătarul din tabăra de la Urlați și trecerea sa necondiționată de partea rușilor, acțiune pripită care a expus pe domn unor mari primejdii din partea Porții, bănuindu-l de complicitate. Pînă la sfîrșit rivalitatea dintre Cantacuzinești și Brincoveni s-a încheiat în mod singeros, continuile intrigi de la Constantinopol ducînd la mazi-lirea și executarea lui Brincoveanu și a fiilor săi, evenimente de care Radu Greceanu n-a mai avut răgazul să se ocupe, cronica sa fiind întreruptă cu cîteva săptămîni înainte de surghiunirea domnului, împărtășind apoi trista soartă a protectorului său.

Într-un paragraf mai redus ca întindere, editoarea analizează, în continuare, izvoarele cronicii logofătului Greceanu, limitate, după părerea sa, la unele mărturii oficiale extrase din corespondența politică a cancelariei domnești, la rapoartele kapukehaielelor de la Poartă sau ale altor emisari ai lui Brincoveanu și în sfîrșit la propriile amintiri ale autorului, în calitate de martor ocular al evenimentelor înfățișate. Ni se pare totuși că în depistarea surselor care au stat la baza cronicii lui Greceanu, Aurora Ilieș face abstracție, însă, de consultarea oricărui izvor extern de către logofătul brincovenesc, ceea ce nu credem a corespunde realității;

În cronică amintită figurează unele știri de detaliu privind desfășurarea operațiilor militare pe teatrele de război din Ungaria și Banat, între imperiali și turci, în anii 1695—1696 (p. 108—109, 114—115, 118—119) și asupra victoriei principelui Eugeniu de Savoia la Zenta (1697) (p. 120—121), ce presupunem că au fost cunoscute de Greceanu din cuprinsul unor broșuri sau "fogli di avvisi" tipărite fie în Austria fie la Veneția și din rîndul cărora se găseau exemplare și în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino².

În ceea ce privește soarta cronicii, editoarea demonstrează că părțile a II-a și a III-a ale operei lui Greceanu, adică istoria anilor 1699—1707, 1708—1714 n-au cunoscut nici o difuzare prin copii, circulația lor fiind oprită în vremea domniilor lui Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat; deabia între 1730—1740, scrierea în întregime a ei, inclusiv a doua variantă pentru intervalul 1699—1707, a fost copiată de către un nepot de frate al cronicarului, serdarul Grigore Greceanu, în vreme ce alte fragmente fuseseră transcrise cu puțină vreme mai înainte pentru ginerele lui Brîncoveanu, marele postelnic Iordache Crețulescu, iar o traducere în germană a 80 de capitole se datora lui Johann Filtich, rectorul gimnaziului evanghelic din Brașov, la 1727. Numai partea întâia a cronicii brîncovenesti pentru perioada 1688—1699 a fost tolerată de succesorii lui Brîncoveanu, fiind introdusă chiar în compilația alcătuită în 1729 de logofetele Radu Lupescu din porunca lui Nicolae Mavrocordat și cunoscînd o oarecare răsplîndire și în Moldova.

² Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, p. 248, nr. 344 și 345; p. 253—255, nr. 357. Totodată într-un raport din 13 octombrie 1692 ambasadorul olandez la Poartă, Iacob Colyer, amintește că primea printr-un bun prieten din Țara Românească < adică stolnicul = n.n. >, „felurite ziare... tipărite în Viena”, f. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, București, 1913, p. 268, nr. CCCXLVII.

Analizînd, mai departe, idelle politice și sociale ale cronicii oficiale brîncovenesti, editoarea relevă sensul general moralizator-politic al scrierii, destinată a scoate în relief calitățile lui Brîncoveanu ca bun gospodar și chibzuit om politic. Concepția despre lume a cronicarului reflectă încă mentalitatea metafizico-religioasă predominantă la începutul secolului al XVIII-lea după care soarta domnitorilor și a popoarelor erau predestinate de arbitrarul voinței divine. Aurora Iliș, subliniază, apoi, aprecierile foarte prudente ale cronicarului Greceanu în materie de politică externă, ce nu a relevat de fel legăturile lui Brîncoveanu cu cancelarii Rusiei, Golovin și Golovkin și țarul Petru cel Mare³ și a ezitat să condamne pe imperiali, deși aceștia nu au întreținut întotdeauna raporturi cordiale cu domnul Țării Românești. Pline de interes, sînt în schimb, după cum arată și editoarea, informațiile privitoare la organizarea internă a principatului muntean, la regimul obligațiilor față de Poartă, la opera edilitară a domnului, considerat unul din cei mai de seamă ctitori de așezăminte civile și religioase din Țara Românească.

Redactată într-o limbă eliberată de slavonisme și păstrînd topica frazei latine, cronică, pare, a fi fost, în parte, revizuită, cel puțin pentru primii zece ani ai domniei, de învățatul stolnic Cantacuzino, care, după cum arată editoarea, era unul din „îndreptătorii” istoriei oficiale brîncovenesti; stilul lui Greceanu, în genere tern și incolor, cu fraze succedîndu-se într-un ritm monoton, devine mai viu, mai pătimaș în pasajele în care condamnă cu asprime pe vrăjmașii lui Brîncoveanu, înfățișați sub aspectul cel mai negativ. Prima parte a cronicii a suferit chiar și o prelucrare populară, circulînd în copii posedate de unii dregători apropiați domnului, cum ar fi Cornea Brăiloiu mare ban și Asan cămărașul.

³ Pentru care editoarea ar fi putut găsi unele informații și în studiul meu *Bucarest. Important centre politice de sud-est européen à la fin du XVIe siècle et au commencement du XVIIe s* în „Revue des études sud-est européennes”, IV (1966), nr. 1—2, p. 147—167.

Un capitol de mare erudiție al studiului introductiv îl constituie însă, fără îndoială, acel dedicat de editoare descrierii și filiației manuscriselor cronicii. După cum arată Aurora Ilieș cronica domniei lui Brincoveanu s-a păstrat în 22 de copii manuscrise, dintre care 15 în fondurile Bibliotecii Academiei, una la Biblioteca Centrală de Stat din București, iar 6 în diferite colecții de la Brașov, Cluj și Craiova. În toate manuscrisele cunoscute pînă în prezent, cronica de curte a lui Brincoveanu urmează *Istoriei Țării Românești* sau *Letopisețului Cantacuzinesc*, cu excepția unui singur manuscris, de care am mai amintit, ce cuprinde întreaga domnie povestită în 110 capitole de la 1688 pînă către sfîrșitul ei în 1714. Editoarea examinează apoi cu multă competență fiecare manuscris în parte ce a conservat textul cronicii lui Greceanu, consemnînd copiiștii respectivi și stabilind stema manuscriselor, derivînd dintr-un prototip, conservat în întregime doar în copia serdarului Grigore Greceanu (ms. 548 din Biblioteca Academiei).

Ultimul capitol al studiului introductiv este dedicat modului de editare al cronicii logofătului Greceanu, tipărită pentru prima dată numai parțial de către N. Bălcescu în „Magazin istoric pentru Dacia”, vol II, București, 1846, după un manuscris al compilației mavrocordățești; urmează apoi editarea, tot incompletă, după același izvor, datorată librarului George Ioanid în culegerea *Istoria Moldo-României*, vol. II, București, 1859; unicul manuscris complet al cronicii a stat la baza ediției lui Șt. D. Grecianu din

1906, pretins scoborîtor al cronicarului⁴, care l-a amendat însă în mod arbitrar făcînd adaoese și îndreptări în text, după un presupus original, fără nici o justificare plauzibilă. Ultima retipărire a textului lui Greceanu de către M. Gregorian (1961) utilizează manuscrisul în 80 de capitole, copiat la 1731 pentru Iordache Crețulescu, completat cu manuscrisul întreg, nr. 548.

La alcătuirea ediției de față, Aurora Ilieș a ales ca text de bază mss. 112 din Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei (fondul Blaj), conținînd 48 de capitole, deoarece este cel mai vechi, fiind pecetluit pe fiecare filă cu sigiliul domnului Ștefan Cantacuzino, iar de la cap. 49 pînă la sfîrșit a urmărit narația din ms. 548 al Bibliotecii Academiei ce include și redacția remaniată (așa-zisă „de taină”) a perioadei 1699–1707; pentru control și variante au mai fost utilizate încă trei manuscrise (ms. 180, 465 și 1350 ale Academiei), iar tabla de materii (pinax) — alcătuită de Stan logofătul — a fost copiată după ms. 5 163 din același fond. Indicele onomastic a fost întocmit cu acurateță de Venera Tului și Beatrice Marinescu.

Reeditată cu toată scrupulozitatea științifică de către Aurora Ilieș, cronica domniei lui Constantin Brincoveanu datorată logofătului Radu Greceanu se află astăzi din nou pusă la îndemina cercetătorilor, care vor putea folosi astfel, cu toată încrederea, unul din izvoarele cele mai însemnate ale istoriografiei muntene.

Paul Cernovodeanu

* * * *Deutschland im ersten Weltkrieg. I. Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914*, von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Fritz Klein, Akademie Verlag, Berlin, 1968, 514 p.

La împlinirea unei jumătăți de veac de la încheierea primului război mondial, pe care Lenin l-a considerat, încă de la izbucnirea lui, drept „începutul unei noi epoci”¹,

¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 26, București, Edit. politică, 1964, p. 101.

Institutul de istorie al Academiei Germane de Științe din Berlin a adus prin publicarea

⁴ De fapt editoarea a arătat (p. 10) că Șt. D. Grecianu nu făcea parte din familia Grecenilor din Vlașca, ci a Grecenilor din Ilfov.

compactei monografii în trei volume, *Deutschland im ersten Weltkrieg*, o valoroasă contribuție la cercetarea marii conflagrații internaționale din anii 1914—1918.

Ținând seama de faptul că, pe de o parte, primul război mondial este rezultatul unui proces îndelungat de acumulare a unor contradicții economice și politice pe scena internațională, inerente imperialismului și determinate de dezvoltarea inegală a capitalismului monopolist, iar pe de alta că poziția specifică a Germaniei pe arena internațională din acea vreme este o consecință a dezvoltării sale istorice din ultimul veac, primul volum al lucrării *Deutschland im ersten Weltkrieg*, apărut sub redacția lui Fritz Klein, este consacrat aproape în întregime premisei marii conflagrații internaționale.

După o introducere în care conducătorul colectivului de autori face o detaliată analiză a perioadei antebelice, scoțind în evidență contradicțiile care au dus în cele din urmă la deznoămintul din vara anului 1914, dr. Fritz Klein consacră un întreg capitol istoriografiei problemei, căutând ca din cele peste zece mii de volume apărute să desprindă căile principale pe care autorii acestora au mers. Același autor a mai scris și capitolele *Die Vorbereitung der deutschen Imperialisten und Militaristen auf den Krieg* și *Die Entfesselung des Krieges in der Julikrise 1914*, în care analizează politica externă a Germaniei, legată de expansiunea economică a acesteia în ultimul sfert de veac premergător războiului, pentru a stabili locul pe care capitalismul monopolist german l-a ocupat în dezvoltarea sistemului general al imperialismului și în provocarea primului război mondial. Mai multe capitole și paragrafe ale primului volum al monografiei sînt consacrate luptei antirăzboinice și mișcării muncitorești, avînd ca autori pe dr. Helmut Kral, dr. Fritz Klein, dr. Dieter Baudis, Karl Köstler și Erwin Gülzow.

În capitolul *Die Antikriegskräfte im deutschen Volk vor 1914*, dr. Helmut Kral dezbate în mod amănunțit poziția social-democrației germane față de militarism și război în funcție de etapa istorică respectivă și în comparație cu mișcările pacifiste utopice de tipul celei

inițiate de scriitoarea austriacă Bertha von Suttner. Astfel, pînă prin anii 90 ai secolului al XIX-lea, deci pînă cînd capitalismul german a intrat în faza imperialismului, social-democrația germană era adepta susținerii guvernului german în cazul în care acesta ar duce un război de apărare împotriva Rusiei sau a Franței, căci, după cum arată Lenin, un război dus de Franța în anul 1891 „ar fi fost un război reacționar (un război pornit cu scopul de a întoarce înapoi dezvoltarea Germaniei, de a readuce Germania de la unitate națională la dezmembrare)”². Poziția socialiștilor s-a schimbat o dată cu apariția imperialismului german, o dată cu trecerea la „Weltpolitik” și cu intensificarea rapidă a militarismului, opunîndu-se politicii de înarmare și cuceriri coloniale, respingînd creditele militare și subliniind pericolul crescînd al unui război mondial. Dr. Helmut Kral urmărește în capitolul amintit rolul social-democrației germane în lupta antirăzboinică atît în cadrul Internaționalei a II-a, cu ocazia diferitelor congrese, cît și pe plan intern, subliniind activitatea revoluționară a „marxiștilor de stînga” în opoziție cu revizionismul care acapara treptat conducerea partidului, transformîndu-l într-o organizație politică reformistă.

Analiza în continuare a poziției social-democrației germane după declanșarea războiului în august 1914 aparține autorilor, dr. Dieter Baudis, dr. Fritz Klein, Karl Köstler și Erwin Gülzow. Ei cercetează în ultimul capitol al volumului efectele războiului asupra situației economice și sociale a oamenilor muncii din Germania, evoluția oportunistului, lupta antirăzboinică revoluționară a fracțiunii de stînga și scot în evidență influența crescîndă a leninismului asupra proletariatului german.

Primul volum al monografiei *Deutschland im ersten Weltkrieg* fiind consacrat doar evenimentelor pînă la sfîrșitul anului 1914, situația militară, cît și cea politică a Germaniei

² V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 49, București, Edit. politică, 1968, p. 378—379.

după izbucnirea războiului este prezentată doar în două capitole de către dr. Karl Schmiechel, dr. Willibald Gutsche, dr. Johanna Schellenberg și dr. Alfred Schröter. În afara analizei planurilor Marelui Cartier General al armatei germane și a felului în care acestea nu au dat rezultatele scontate în ansamblul operațiilor militare din vara și toamna anului 1914, demne de reținut sînt și planurile politice și economice ale guvernului de la Berlin în scopul dezmembrării Europei și a acaparării de colonii, întocmite în lumina intereselor marilor monopoluri și concretizate în primul rînd în programul redactat de Bethmann-Hollweg la 9 septembrie 1914. Acest program, publicat pentru prima dată parțial de Fritz Fischer în *Historische Zeitschrift*³, stă la baza cunoscutului *Mitteuropaplan* al lui Walter Rathenau, analizat de către Willibald Gutsche și Johanna Schellenberg în subcapitolul intitulat *Die Kriegsziele und die Aussenpolitik des deutschen Imperialismus vom Beginn des Krieges bis zur Jahreswende 1914/1915*. Autorii înfățișează pe lîngă planul lui Rathenau și alte memorii, adresate guvernanților de la Berlin de către diferite personalități ale vieții economice și politice germane referitoare la dezmembrarea Rusiei, răpirea unor teritorii franceze, acapararea de colonii în Africa, care demonstrează din plin caracterul războiului dus de Germania wilhelmeană.

Tezele autorilor asupra politicii germane de la începutul secolului al XX-lea, cit și asupra războiului mondial sînt în general cunoscute, atît din lucrările clasice ale marxism-leninismului și ai frunțașilor mișcării muncitorești de la începutul secolului, cit și din istoriografia marxistă în general. Meritul lor este însă acela de a fi prezentat în primul rînd *Germania în primul război mondial* sub toate aspectele și de a veni cu diferite detalii, precizări și dovezi care confirmă teoria marxist-leninistă asupra imperialismului german. Pe de altă parte, în analiza amănunțită a unui

fenomen istoric, chiar dacă există deja o teorie general admisă, sînt nuanțe proprii fiecărei cercetări, pe care le observăm și la autorii primului volum al monografiei și față de care ne permitem să facem unele observații critice sau să venim cu unele completări cu referire specială la istoria relațiilor internaționale.

Politica externă a Germaniei și cauzele primului război mondial sînt dezbătute, după cum am mai arătat, în capitolele semnate de redactorul responsabil al întregului volum, dr. Fritz Klein. Acesta, printr-o prezentare a politicii germane în cadrul relațiilor internaționale de la sfîrșitul veacului trecut și de la începutul secolului nostru, a urmărit, după cum o arată el însuși, să definească „poziția specifică a Germaniei în dezvoltarea sistemului general al imperialismului” și în ansamblul contradicțiilor fundamentale, proprii epocii monopolurilor și a capitalului financiar, ce au avut drept consecință declanșarea marii conflagrații internaționale din vara anului 1914. Pornind de la teza lui Marx că prin anexarea Alsaciei și Lorenei Germania nu a stabilit în Europa decît un armistițiu pînă ce Franța refăcută își va revendica teritoriile pierdute, autorul urmărește evoluția militarismului german în cadrul dezvoltării vertiginose a forțelor de producție din ultimul sfert al secolului trecut. Autorul caută să demonstreze caracterul agresiv al politicii externe germane încă de pe vremea lui Bismarck, cunoscuta „Weltpolitik” de mai tirziu nefiind considerată decît o adaptare a acesteia la situația interțională de la începutul secolului nostru, caracterizată prin încheierea procesului de împărțire a lumii între marile puteri și prin apariția crizelor internaționale și a războaielor pentru o nouă repartiție a coloniilor și a zonelor de influență. Autorul face în continuare o trecere în revistă a expansiunii germane din Extremul Orient, Orientul Apropiat, din Africa și Europa centrală sau sud-orientală, pînă în momentul în care atentatul de la Sarajevo a aruncat scînteia războiului mondial. Fritz Klein nu se limitează la o cercetare a politicii externe germane în cadrul relațiilor strict diplomatice, ci face o cercetare mai profundă a intereselor marii finanțe și industriei din

³ F. Fischer, *Deutsche Kriegsziele, Revolutionierung und Separatfrieden im Osten 1914—1918*, în „Historische Zeitschrift”, 188, 1959, p. 259—310.

Germania în politica promovată la Wilhelmstrasse. Astfel, sînt amintite sumar interesele marilor firme Disconto-Gesellschaft și Krupp în China, ale aceluiași concern de armament, cît și ale grupului financiar de sub conducerea lui Georg von Siemens în Asia Mică sau a industriei miniere germane în Maroc, la care s-ar mai fi putut adăuga interesele noului capital german în Africa de sud, detaliat analizate de A. S. Ierusalimski sau George Hallgarten în două lucrări masive consacrate imperialismului⁴.

Ținînd seama că autorul cercetează istoria Germaniei și nu relațiile internaționale de la sfîrșitul secolului trecut în ansamblul lor, este firesc să fie amintite numai evenimentele esențiale. Totuși considerăm că într-o prezentare cît de sumară a politicii externe a Germaniei aceasta trebuie studiată în interdependența relațiilor care au caracterizat perioada amintită, ceea ce considerăm că a fost doar parțial realizat.

Sintem întru totul de acord cu felul în care este prezentată politica Germaniei în Orientul Apropiat, cu toate implicațiile internaționale pe care aceasta le-a avut. Într-adevăr, noua orientare a guvernului de la Berlin, la începutul secolului al XX-lea, față de politica din Balcani a Austro-Ungariei este legată de creșterea intereselor economice germane în Asia Mică, ceea ce a și determinat poziția dură a Berlinului în favoarea Vienei din 1908 — 1909 sau din iulie 1914. Expansiunea noului capital german spre Golful Persic sub forma *liniei ferate Bagdad*, pe care istoricul vest-german Golo Mann o consideră din punct de vedere al imperialismului „mai plină de sens” decît goana după coloniile din Africa și Pacific⁵, a ascuțit, după cum arată și autorul la p. 85, contradicțiile germano-engleze și germano-

ruse, ducînd, am adăuga noi, la o apropiere mai mare între viitoarele puteri ale Antantei⁶.

Avem în schimb unele rezerve în ceea ce privește prezentarea de către autor a situației din Extremul Orient. Expansiunea germană în China, deși de mai mică anvergură și în special mai puțin sonoră în comparație cu cea din Orientul Apropiat, are de fapt o deosebită însemnătate în istoria raportului de forțe din jurul anului 1900 și în cristalizarea celor două coaliții imperialiste ce se vor înfrunta cu 14 ani mai tîrziu.

Politica Berlinului față de Extremul Orient are o importanță deosebită în ansamblul relațiilor internaționale nu atît în ceea ce privește poziția celorlalte mari puteri față de Germania, cît mai ales în privința poziției adoptate de guvernul german față de Rusia și în primul rînd față de guvernul de la Londra. Eșecul tratativelor anglo-germane din anii 1898 — 1901 nu poate fi explicat doar prin lipsa de încredere a lui Holstein în „perfidul Albion” după cum arată E. Fischer în „Holsteins grosses Nein”⁷ și nici printr-o simplă supraapreciere nejustificabilă a politicii „mîinii libere” promovată de Bülow, care, după cum scrie Golo Mann, „a împins imperiul german spre o splendidă izolare în același moment în care Anglia, din motive temeinice, a renunțat la ea”⁸. Această poziție a guvernului de la Berlin, care constituie o nouă etapă spre războiul mondial, trebuie căutată pe de o parte în rivalitatea economică anglo-germană în China⁹, iar pe de altă în opinia împărtășită la Wilhelmstrasse asupra inevitabilității unui conflict dintre Anglia și Rusia. Acest al doilea motiv al respingerii de către guvernul de la Berlin a ofertelor engleze este amintit de autor, fără însă a face o analiză a politicii țariste în Extremul Orient, sprijinită

⁴ A. S. Ierusalimski, *Der deutsche Imperialismus. Geschichte und Gegenwart*, Dietz Verlag, Berlin, 1968, p. 90—128; G. W. Hallgarten, *Imperialismus vor 1914*, München, 1951, Bd. 1, p. 316—337, 360—371; vezi și W. L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890—1902*, vol. I, New York, 1935, p. 219.

⁵ Golo Mann, *Deutsche Geschichte des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, G. Fischer, 1962, p. 508.

⁶ Vezi și Lothar Rathmann, *Berlin-Bagdad. Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands*, Dietz Verlag, 1962, p. 43.

⁷ E. Fischer, *Holsteins grosses Nein. Die deutsch-englischen Bündnisverhandlungen von 1898—1901*, Berlin, 1925.

⁸ *Op. cit.*, p. 512.

⁹ Subliniat de altfel de dr. F. Klein în *Deutschland von 1897 98 bis 1917*, Berlin, 1963, p. 60; vezi și H. Stoecker, *Deutschland und China im 19. Jahrhundert*, Berlin, 1958, p. 175—231, 255—264.

de altfel de Germania, din care cauză explicarea poziției acesteia din urmă față de ofertele engleze pare neconcludentă. Pe de altă parte, era necesar să fie amintită de autor și rivalitatea anglo-germana pe înseși piețele interne respective, alarma fiind dată în Anglia de economistul Williams printr-o carte de succes apărută în 1896 și intitulată „*Made in Germany*”¹⁰.

După cum am mai aratat, unul din meritele autorului este faptul de a fi cercetat etapele politicii externe a Germaniei în preajma declanșării războiului mondial, făcând o analiză a cauzelor economice ce au determinat-o. Mult discutata Weltpolitik nu este de igrur decât o expresie a trăsăturilor fundamentale ale imperialismului adaptată la eja și condițiile în care s-a dezvoltat capitalismul monopolist german. Nici criza marocană nu face o excepție pe plan general. Totuși, în provocarea acesteia de către guvernul de la Berlin, politicul a predominat. Fritz Klein, ca și A. S. Ierussalimski¹¹, pornind de la diferite declarații sau instrucțiuni date de Bülow reprezentanților săi în strainatate, acordă, după părerea noastră, o prea mare însemnătate intereselor economice ale Germaniei în Maroc, considerându-le drept o cauză la fel de importantă ca și încercarea diplomației germane, și în primul rând a lui Holstein, de a torpila antanta anglo franceză. Credem că Pierre Renouvin are dreptate cînd afirmă că problema Marocului în sine este o chestiune secundară pentru guvernul german, care urmărea prin aceasta un scop mult mai general¹². Apărarea „intereselor economice ade-

vărate sau dorite ale Germaniei în prima criză marocană arată, cel puțin la Holstein și Schlieffen, încercarea acestora de a scoate cu forța Franța din Antantă”, scrie, pe de altă parte, Fritz Fischer¹³.

Analiza politicii externe a Germaniei după înjgheburile Triplei Antante prin tratatul anglo-rus din 1907 este după părerea noastră reușit amplasată de autor în cadrul complexului de relații internaționale. În ceea ce privește *criza bosniacă* sîntem întru totul de acord cu autorul, care scoate în evidență interesele crescînde ale capitalismului monopolist german în Balcani și le leagă, în același timp, cu cele din Orientul Apropiat, neconsiderînd poziția Germaniei din anii 1908—1909 doar ca o nouă încercare a lui Bülow de a rupe cercul alianțelor antigermanice, așa cum o definește Pierre Renouvin¹⁴, și nici ca o acțiune forte, îndreptată împotriva izbucnirii unui război în Balcani, după cum susține Wilhelm Mommsen¹⁵ sau Erich Zöllner¹⁶.

Atît criza bosniacă cu urmările ei, a doua criză marocană, războaiele balcanice și convorbirile germano-ruse din 1910—1911 sau germano-engleze din 1912—1914 sînt tratate de autor urmîrînd contradicțiile mereu crescînde dintre imperialismul german, în alianță cu monarhia habsburgică, și puterile Antantei. În ceea ce privește raporturile anglo-germane, merită relevată justa apreciere pe care o dă Fritz Klein planurilor așa-numitei „expansiuni pașnice”, printr-o înțelegere cu Marea Britanie, ale unei părți a cercurilor conducătoare din Germania, ai căror exponenți au fost în acea vreme Richard von Kühlmann și

¹⁰ J.B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Presses Universitaires de France, Paris, 1967, p. 138; vezi și Gabriel Hanotaux, *La politique de l'équilibre, 1907—1911*, Librairie Plon, Paris, 1968, p. 254.

¹¹ *Op. cit.*, p. 174; vezi și Günter Heidorn, *Ein Weltkrieg wird vorbereitet. Zur deutschen imperialistischen Aussenpolitik während der Marokkokrisen 1905—1911*, Berlin, 1962; idem, *Monopole—Presse—Krieg und die Rolle der Presse bei der Vorbereitung des ersten Weltkrieges*, Berlin, 1960, p. 148—154.

¹² P. Renouvin, E. Préclin et Georges Hardy, *L'époque contemporaine, II, La paix armée et la grande guerre (1871—1919)*,

Presses Univ. de France, Paris, 1939, p. 501; vezi și P. Renouvin, *La crise européenne et la grande guerre (1904—1918)*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1934, p. 69—77.

¹³ F. Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegspolitik des kaiserlichen Deutschlands 1914—18*, Düsseldorf, 1964, p. 29.

¹⁴ P. Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Hachette, Paris, 1955, vol. VI, p. 232.

¹⁵ W. Mommsen, *Politische Geschichte von Bismarck zur Gegenwart, 1850—1933*, Frankfurt am Main, 1935, p. 148.

¹⁶ Erich Zöllner, *Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Viena, 1961, p. 438.

Walther Rathenau, dar care, după cum arată și Fischer, cuprind toate punctele esențiale din „Weltpolitik”¹⁷.

Tot Fritz Klein este și autorul capitoului referitor la criza din iulie 1914, în care, făcând o analiză a evenimentelor ce au avut loc între atentatul din 28 iunie și începerea ostilităților de la începutul lui august, ajunge la concluzia că principala răspundere a marii conflagrații internaționale o poartă conducătorii politici și militari ai Germaniei din acea vreme. După cum arată istoricul sovietic H. P. Poletika, „faptul că războiul este rezultatul logic al capitalismului nu minimalizează însemnătatea problemei de a stabili care dintre grupările capitaliste au fost la un moment dat interesate să-l organizeze”¹⁸. Această cercetare o întreprinde, după cum am văzut, Fritz Klein, ajungând la concluziile amintite și pe care le împărtășesc, de altfel, nuanțat majoritatea istoricilor, cu excepția celor care urmăresc în mod evident să scuze și să apere cercurile imperialiste germane.

În ceea ce privește unele amănunte ale susținutei activități diplomatice din luna iulie 1914, am adăuga în primul rând că, față de tatonările efectuate la începutul crizei de către guvernul de la Viena pe lângă cel german, nu numai ambasadorul Tschirschky a avut o atitudine rezervată față de măsurile de mână forte împotriva Serbiei, dorite la Ballhausplatz, ci și subsecretarul de stat la externe, Zimmermann, în convorbirea avută la Berlin cu ambasadorul vienez¹⁹.

În schimb, înclinăm spre teza lui Klein referitoare la atitudinea guvernului de la Berlin din ultimele zile ale crizei din iulie. Spre deosebire de Renouvin, care consideră faptul că Bethmann a devenit aparent adeptul tratativelor încă din noaptea de 27 spre 28

iulie drept o modificare radicală a poziției guvernului german față de eventuala izbucnire a războiului european²⁰, istoricul german califică atitudinea cancelarului drept o manevră politică pentru a încerca să arunce vina izbucnirii conflictului în spatele Rusiei. Lucrurile sînt, de altfel, foarte clare, cancelarul german făcînd el însuși asemenea observații în instrucțiunile trimise lui Tschirschky la 28 iulie²¹, amintite de altfel și de Klein. O adevărată schimbare de poziție a guvernului de la Berlin față de problema declanșării războiului european a avut loc abia la 29 iulie, cînd la Wilhelmstrasse, în urma unui alt raport diplomatic de la Londra, s-a ajuns la concluzia că Germania nu poate conta pe neutralitatea Marii Britanii. Aceasta este o părere actualmente împărtășită de aproape majoritatea istoricilor, cărora li se alătură și autorul. Față de poziția diplomației britanice, care prin atitudinea sa ambiguă a împins în mod incontestabil Germania la război, autorul este mai puțin sever decît Ierusalimski, care consideră că sir Eduard Grey, prin jocul său dublu, urmărirea ațîțarea marilor puteri europene și izbucnirea războiului²². Ambii autori, pentru a defini caracterul imperialist al diplomației engleze, se folosesc de un document concludent, și anume de observațiile făcute de subsecretarul de stat de la Foreign Office, Crowe, pe marginea unui raport al ambasadorului Marii Britanii la Petersburg²³.

În ceea ce privește poziția internațională a României în perioada antebelică și după începutul războiului, atît Fritz Klein, în capitolele amintite, cît și Willibald Gutsche și Johanna Schelleberg, în capitolul *Die Aussen-Wirtschafts-und Innenpolitik des deutschen Imperialismus in den ersten Monaten*

²⁰ P. Renouvin, *Les Origines...*, p. 112—121.

²¹ *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. Zusammenge stellt* von Karl Kautsky, hg. von Max Graf von Montgelas u. Walter Schücking (în continuare *D.D.*), Bd. 2, nr. 323.

²² A. S. Ierusalimski, *op. cit.*, p. 218.

²³ *British Documents on the Origins of the War, 1898—1914*, sub îngrijirea lui G. P. Gooch și Herold Temperley, London, 1926, vol. XI, nr. 101.

¹⁷ F. Fischer, *op. cit.*, p. 36.

¹⁸ N. P. Poletika, *Vozniknovenie mirovoi voiny*, Moscova-Leningrad, 1964, p. 19.

¹⁹ Vezi Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, t. II, *The Crisis of July 1914*, Londra — New York — Toronto, 1953, p. 137; F. Fischer, *op. cit.*, p. 61; vezi și P. Renouvin, *Les origines immédiates de la guerre (28 Juin — 4 Août. 1914)*, II^é ed., Paris, A. Costes, 1927, p. 37.

des Krieges, au scos în evidență, cu tot tratatul de alianță din 1883, datorate politicii de asuprire națională dusă de guvernul de la Budapesta împotriva românilor din Transilvania, ascuțirea relațiilor dintre București și Viena în timpul și după încheierea războaielor balcanice, relațiile româno-ruse în lumina vizitei țarului și a lui Sazonov în România, cât și atitudinea guvernului român din vara și toamna anului 1914 față de puterile centrale și cele ale Antantei.

Poziția României, în special după pacea de la București, a constituit atât pentru dubla monarhie, cât și pentru diplomația berlineză, o problemă de mare importanță mai ales în timpul crizei din iulie 1914. Din această cauză considerăm că autorii amintiți ar fi trebuit totuși să insiste mai mult asupra acestui aspect. Astfel, în cadrul întrevederilor secrete ce au avut loc la mijlocul lunii iunie 1914 între Franz Ferdinand și Wilhelm al II-lea la Konopiště, politica guvernului de la București, pe de o parte, cât și persecutarea românilor din Transilvania, pe de alta ²⁴, au ocupat un loc de seamă, pe care Fritz Klein nu l-a semnalat. Socotim, de asemenea, că ar fi fost necesar ca, în afara convorbirilor dintre Conrad von Hötzendorf și Berchtold din 29 iunie, în cadrul cărora, printre altele, a fost discutată cu îngrijorare îndepărtarea României de Tripla Alianță, cât și poziția primului ministru Tisza în *Gemeinsamer Ministerrat* din 7 iulie, autorul să fi amintit și de memoriul adresat de Conrad ministrului de externe al dublei monarhii în ziua de 2 iulie, în care se arată că „situația generală a Austro-Ungariei s-ar fi înrăutățit în mod hotărâtor în cadrul neutralității României și ar deveni catastrofală în cazul trecerii acesteia de partea adversă” ²⁵.

²⁴ *Die grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914*, Sammlung der diplomatischen Akten des Auswertigen Amtes, Berlin, 1924, f.f., Bd. 39, nr. 15 736.

²⁵ *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Äusseren*, Wien-Leipzig, 1930 (în continuare Ö. D.), Bd. 8, nr. 9 995, p. 268.

Autorii ar fi trebuit să insiste, după părerea noastră, într-o măsură mai mare asupra poziției României în cadrul presiunilor efectuate de diplomația ambelor coaliții pentru atragerea acesteia în război. Autorul se referă la două documente, și anume: la telegrama lui Bethmann-Hollweg din 2 august 1914, prin care acesta dădea dispoziție ministrului Germaniei la București să ceară regelui Carol și guvernului român imediata mobilizare a armatei și o intervenție împotriva Rusiei, și la răspunsul lui Waldhausen din 3 august în urma convorbirilor avute la Sinaia. Primul din cele două documente este, după opinia noastră, insuficient pentru a demonstra acțiunea diplomatică a puterilor centrale în vederea antrenării României în război, deoarece, în afara demersurilor repetate ale diplomaților germani și austro-ungari, înșiși monarhii celor două imperii s-au adresat regelui Carol la 28 iulie (Franz Joseph), 31 iulie și 4 septembrie (Wilhelm al II-lea) ²⁶. Al doilea document este cu totul neconcludent. În convorbirea pe care regele și Brătianu au avut-o cu Waldhausen, amintindu-se de nepregătirea armată a României și de o eventuală amănare a intrării acesteia în război, s-a urmărit doar evitarea unui răspuns precis până la consiliul de coroană, care, de altfel, nu este amintit de autor ²⁷. Guvernul de la București și-a precizat poziția față de puterile centrale doar în urma acestui consiliu (3 august 1914), care a hotărât păstrarea neutralității și a respins oficial cererea puterilor centrale cu privire la intrarea României în război, deoarece nu existau condițiile unui *casus foederis*. Aceste hotărâri au fost comunicate în ziua de 4 august de Waldhausen la Wilhelmstrasse ²⁸. Considerăm, de asemenea, că ar fi

²⁶ Ö. D., vol. 8, nr. 10 873, p. 830; D. D., vol. 2, nr. 472, p. 191; Wilhelm al II-lea către Carol I, 4 septembrie 1914, Arh. st. București, Casa regală, dos. 58 1914.

²⁷ Cu privire la consiliul de coroană, vezi: G. Fotino: *Une séance historique du conseil de la couronne*, în „Revue des deux mondes”, 1 aug. 1930, p. 539; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, București, 1945, vol X, p. 407—410.

²⁸ D. D., Bd. 4, nr. 811.

fost necesar să fie amintită și via activitate a diplomației berlineze la București și Viena din lunile august-noiembrie, făcând presiuni în capitala României, întovărășite de oferte teritoriale în vederea antrenării acesteia în război, și demersuri în capitala dublei monarhii pentru a obține unele concesiuni din partea guvernului maghiar în favoarea românilor din Transilvania în scopul atenuării tensiunii dintre România și monarhia habsburgică²⁹.

---

²⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 410—414; R. W. Seton—Watson, *A History of the Roumanians*, Cambridge, at the University Press, 1934, p. 475 ș.u.; Glenn Torrey, *Irredentism and Diplomacy. The Central Powers and Rumania. August—November 1914*, în *Südost—Forschungen*, XXV, 1966, p. 285—332; pentru unele precizări, vezi și Șerban Rădulescu-Zoner, *Imperiul habsburgic și diplomația românească la începutul primului război mondial. Pe marginea unui studiu*, în „Revista română de studii internaționale”, 3—4, 1968, p. 157—160.

În încheiere este necesară încă o precizare. Orientarea guvernului român spre puterile Antantei încă de la începutul războiului, ce și-a găsit expresia și în declarația guvernului rus, de la 1 octombrie 1914, corespunde nu numai opiniei publice din vechea Românie, ci și a celei din Transilvania, întreg poporul român urmărind ca în conjunctura internațională ivită prin izbucnirea războiului să-și desăvârșască unitatea de stat.

Cu precizările formulate, care se referă mai mult la unele aspecte ale vieții internaționale și la poziția României de la începutul războiului din 1914, considerăm că volumul *Vorbereitung. Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914*, din cadrul monografiei *Deutschland im ersten Weltkrieg*, constituie o certă contribuție la istoria primului război mondial și a imperialismului german, atît de discutat în istoriografia contemporană.

Șerban Rădulescu-Zoner

ISTORIA ROMÂNIEI

M. Chirișescu-Arva, Omul. Opera. Epoca, ediție îngrijită și studiu introductiv de Marin Stancu și Eugen Mewes, Edit. Academiei, București, 1969, 299 p.

Școala românească de agronomie a avut reprezentanți de seamă, personalități științifice ale căror nume au depășit de mult granițele țării. Ion Ionescu de la Brad, P. S. Aurelian, Gh. Maior, M. Popovici, D. Ștefănescu, C. Sandu-Aldea, Gh. Ionescu-Șișești și alții prin activitatea lor au contribuit la dezvoltarea școlii românești de agronomie. Alături de aceștia poate fi așezat și numele lui M. Chirișescu-Arva, eminent profesor și cercetător, un profund cunoscător al problemelor social-agrară românești.

Este meritul lui M. Stancu și E. Mewes, că în lucrarea pe care o prezentăm au reușit să evoce în mod cuprinzător figura prodigiosului cărturar, care cu îndrăzneală și originalitate a continuat pe o treaptă superioară valoroasele tradiții ale școlii românești agricole. Îndemnul de a prezenta lucrarea constă în faptul că ea trezește un interes deosebit nu numai pentru agronomi, ci și pentru cei care au în preocupările lor istoria agriculturii.

Bine intenționați, pentru a pune la îndemna cititorului cât mai multe date despre viața și activitatea lui Chirișescu-Arva, autorii au inclus în lucrare și o parte din scrierile sale economice. Prima parte a lucrării, intitulată „Un luptător pentru progresul agriculturii românești”, cuprinde 8 capitole. Autorii, prin comentarii foarte ample, cu date semnificative, au oglindit fidel figura și multilaterală sa activitate științifică. Cititorul poate găsi date cu privire la biografia sa și la studiile pe care le-a făcut. O contribuție valoroasă au adus autorii în capitolul în care îl prezintă pe Chirișescu-Arva ca un susținător hotărât al învățămîntului agronomic. Învățămîntul agronomic, după părerea sa, trebuie să pregătească cadre care să fie în stare să răspundă tendințelor agriculturii moderne; pe de o parte să fie bune cunoscătoare ale practicii și pe de altă parte să fie specializate într-un anumit domeniu.

Marin Chirișescu-Arva a fost un militant al științei puse în slujba practicii. Autorii ni-l înfățișează ca pe un cercetător care a făcut un pas mai departe față de trecut în domeniul organizării științifice a producției agricole. În capitolul al IV-lea, cititorul, pe lângă observații în legătură cu misiunea agronomului, poate găsi numeroase date cu privire la una

din instituțiile de care se legaseră multe nădejdi pentru dezvoltarea agriculturii, și anume Camerele de agricultură înființate prin legea din 13 aprilie 1925.

Continuând pe o treaptă superioară cele mai valoroase tradiții ale școlii românești de economie agrară, Chirițescu-Arva s-a distins și în acest domeniu. Cu scrupulozitate științifică, autorii îl înfățișează ca pe un eminent economist, cu preocupări pentru transformările mari petrecute în agricultura românească mai ales în primele trei decenii ale secolului nostru. El observă repartizarea nefirească a „principalului factor natural de producție—pământul”, care făcuse ca mult timp producția agricolă să fie în mâinile marii proprietăți. Cu privire la reforma agrară din 1921, Chirițescu-Arva, arătând că ea a fost realizată pe cale revoluționară și impusă ca o necesitate de neînlăturat, susținea totodată că din punct de vedere social n-a fost decât un paleativ. El avea dreptate să afirme că criza agrară n-a fost rezolvată prin reforma agrară, așa cum sperau unii economiști agrari sau politicieni. Se găsec în lucrare date interesante și observații atente pe marginea cercetărilor sale referitoare la criza economică din anii 1929 — 1933 care cuprinsese și agricultura. Redresarea agriculturii el o vedea prin înfăptuirea a trei feluri de raționalizări, și anume: geografică, economică și tehnică. Judecând părerile sale în perspectiva istorică, autorii ajung la o „asemănare a ideilor sale cu ceea ce noi denumim astăzi zonarea producției agricole și introducerea sistemelor zonale raționale de cultivare a plantelor și creșterea animalelor, fapt care-l situează ca precursor înaintat al gândirii progresiste în cadrul frământărilor agrare din țara noastră” (p. 116). Concluzia economistului Arva era că se impunea raționalizarea totală a agriculturii românești pe baza unui plan unitar și salvarea proprietății mici prin organizarea fermelor — cooperative țărănești.

Abordând problema cooperăției în agricultură, autorii înfățișează unele teorii exprimate cu privire la problema agrară și mai ales pe cea a lui Virgil Madgearu, ideologul țărănismului. M. Chirițescu-Arva, după cum subliniază autorii, fără să atace direct și în

detalii „statul țărănesc”, preconizat de Madgearu, făcând o singură dată aluzie la inconsistența teoriei respective, a dezvoltat totuși propriile sale concepții, care însă reprezintă o critică indirectă, dar incisivă a „statului țărănesc” (p. 123). Incursiunea în trecutul cooperăției din România, făcută de autori, ajută pe cititor în înțelegerea justă a concepției lui Arva asupra cooperăției. El preconiza cooperativizarea agriculturii românești ca o formă de rezistență a acesteia față de concurența produselor agricole de pe piața mondială. Recomandând forma colectivă, în special la cimpie, cooperativizarea agriculturii, după el, ar fi împăcat interesul conservării micii proprietăți țărănești cu necesitatea lărgirii întreprinderilor agricole pentru a se putea mecaniza, intensifica și raționaliza producția. Ținând seama de atașamentul țaranului pentru mica lui proprietate de pământ, Arva opina, în favoarea menținerii acesteia, dar dacă într-un sat locuitorii în majoritatea lor aveau să hotărască organizarea de ferme-cooperative, minoritatea trebuia să se supună. Este înfățișat apoi felul cum se constituie ferma-cooperativă, cum se vor desființa hotarele dintre proprietățile ce rămăneau în folosință săteanului, prețuirea zilei de muncă, împărțirea producției și a veniturilor etc. După părerea autorilor, el fusese influențat puternic de modul de organizare a agriculturii din Uniunea Sovietică.

Autorii s-au oprit și asupra călătoriilor făcute în numeroase țări europene, ca Germania, Anglia, Cehoslovacia etc., evidențind mai ales pe cea efectuată în U.R.S.S. în 1930, cu ocazia celui de-al II-lea Congres internațional pentru știința solului și care a avut o influență deosebită asupra concepției sale. Întors în țară, a acceptat să țină trei conferințe, cu o mare afluență de public și care i-au atras ura unor politicieni.

Scrierile și activitatea lui Marin Chirițescu-Arva au trezit numeroase ecouri. De aceea autorii au ținut să insereze în lucrare părerile exprimate asupra operei sale de către unii politicieni, profesori etc. Semnalăm pe cea din lucrarea *U.R.S.S. după 15 ani*, editată din inițiativa P.C.R. sub semnătura lui B. Zaharescu și dr. Vasile Savetov, din care s-a

păstrat numai exemplarul lui Lucrețiu Pătrășcanu la Biblioteca Academiei; „Al II-lea Congres internațional pentru știința solului”, unde se spune: „Dl. Kirițescu-Arva, delegat al guvernului român la Congresul pentru știința solului din Moscova și Leningrad, din anul 1930, ne aduce mărturie foarte prețioasă despre situația actuală din U.R.S.S. Vom folosi adesea datele D-sale” (p. 158).

Selecția de studii economice cuprinse în partea a doua a volumului ne pune la îndemână cele mai reprezentative texte care sintetizează gândirea economică a lui M. Kirițescu-Arva. Istoricii, ca și alți cititori interesați, găsesc date foarte instructive cu privire la rolul agronomilor în agricultura țării, colaborarea țărilor balcanice în domeniul științelor agricole, criza agricolă și reorganizarea producției țărănești, organizarea producției agricole în cadrul „statului țărănesc”, cooperativa de producție factor dinamic al salvării agriculturii etc.

Subliniem încă o dată, scrupulozitatea, obiectivitatea, cît și competența autorilor, în evocarea figurii lui Marin Chirițescu-Arva.

Mihail Rusenescu

* * *Studii de istorie a Banatului*, Universitatea din Timișoara, Timișoara, 1969, 200 p.

Ne bucură apariția acestei prime colecții de studii istorice privitoare la Banat, care desigur, urmată de altele, va căuta să înlăture decalajul dintre cunoașterea trecutului acestui colț al patriei noastre și celelalte provincii românești. De aceea sintem cu totul de acord cu cele spuse de rectorul Universității, profesorul Ion Curea în „Cuvînt înainte”: fără a exacerba regionalismul, e bine a se aprofunda specificul istoriei bănățene și prin integrarea ei în istoria poporului român a se lărgi orizontul, a se îmbogăți trecutul cu fapte necunoscute și în acest fel a se ajunge la justa cunoaștere a aportului adus de poporul român din

Banat la desfășurarea gloriosului nostru trecut. Din bogatul cuprins menționăm interesanta contribuție a lui Marius Bizerea și Constantin Rudeanu, *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu* (p.7—23). Autorii urmăresc rolul jucat de acest district în luptele antiotomane, cînd se remarcă numeroși conducători de oști care ajută și la apărarea Belgradului și Cuvinului în 1432. Sub Ioan de Hunedoara și ceilalți regi ai Ungariei această formațiune politică românească își menține importanța pînă la căderea Transilvaniei sub turci, cînd, la 1658, Barcsay Akos o cedează turcilor. Pe lîngă rolul militar, districtul a avut și un important rol economic și cultural.

Theodor N.Trăpcea aduce contribuții interesante în articolul *Despre unele cetăți medievale din Banat* (p.23—82). Examinînd datele documentare, autorul reface rolul jucat, precum și perioada de înflorire a cetăților bănățene. Sînt descrise: *Cetățile din Banatul de Severin* (Cetatea Severinului, Grădețul, Cetatea din Insula Banului, Ada-Kale); *Cetățile de apărare la vadurile Dunării* (Orșova, Peci, Treicule, Drencova, Sf. Ladislau); *Cetățile pe căile interioare ale Banatului* (Mehadia, Almăj, Turnu-Ruieni, Jdioara, Ilidia, Carașova, Bocșa, Ciacova, Lipova, Șoimuș, Timișoara). La unele cetăți se dă și schița (Carașova, Șoimoș), precum și stampe contemporane. Este o contribuție prețioasă și un punct de pornire pentru viitoarele cercetări.

Pe baza materialului arhivistic din Arhivele din Viena (Hofkammerarchiv), prof. Aurel Țintă în studiul *Situația Banatului la cucerirea lui de către Habsburgi* (p. 83—114), ajunge la concluzii noi, prin care dovedește că la ocuparea provinciei de austrieci aceasta nu era pustie și depopulată. Din analiza sarcinilor contribuționale, precum și a impozitului personal, autorul trage concluzia că la ocuparea Banatului de austrieci „se aflua peste 75 312 contribuabili ceea ce ar da un număr de peste 301 248 de locuitori” la care trebuie adăugat numărul celor fugiți. Studiul lui Aurel Țintă ne dovedește cît de importantă este pentru cunoașterea istoriei Banatului

renunțarea la compilațiile de la istoricii dinaintea de 1918 și efectuarea de cercetări arhivistice care ne aduc rezultate extrem de interesante. *Din istoria școlilor grănicerești bănățene* se intitulează articolul semnat de Viorica Goian. Studiul nu folosește toate materialele documentare existente. De exemplu pentru școlile de pe teritoriile regimentelor grănicerești o statistică importantă cu numărul școlilor și numele învățătorilor o dă *Handbuch der Wojwodschaft Serbien und des Temeser Banats sammt der Militärgränze für das Jahr 1854*. De asemenea nu se scoate în evidență influența iluminismului și în ceea ce privește organizarea lor nu se arată rolul diferiților directori ca Nicolae Stoica de Hațeg, Ioan Tomici, Petru Lupulov etc. În protocoalele de circulare ale bisericii de pe teritoriul regimentelor de graniță se află mult material inedit care ar fi putut constitui un izvor prețios pentru autoare. Studiul nu aduce nici informația nouă necesară și nu respectă nici exigența științifică care s-ar impune (mă întreb ce legătură există între istoria școlilor grănicerești și evocările lui Moise Groza, Ioan Dragalina, Eftimie Murgu de la p.129).

Gh.I.Oancea aduce și contribuții arhivistice în *Lupta țăranimii muncitoare din Banat pentru reforma agrară din 1921* (p.131-146). Sub influența avântului revoluționar al maselor din România și îndeosebi după înființarea Partidului Comunist Român, lupta țăranilor bănățeni pentru aplicarea corectă și integrală a reformei agrare din 1921 se intensifică. Se dau și cazuri ca la Sîntana, Pecica unde țăranii au fost ajutați de muncitori în lupta pentru aplicarea reformei agrare.

Multiplele aspecte ale exploatării muncitorilor din industria extractivă a Banatului le aflăm în articolul *Aspecte din viața și lupta minerilor din Banat între anii 1934—1938* de I. Munteanu (p. 146—158). Se dau date interesante, comparative între cișlișurile minerilor și creșterea prețurilor (p. 151—152). Se analizează lupta pentru încheierea contractelor colective. Autorul aduce mult material inedit pentru care-l felicităm.

Traian D.Bunescu și Gh.I.Oancea în articolul *Din lupta muncitorimii bănățene*

împotriva exploatării burghezo-moșierești (1938—1940) publică același material ca și în *Studii și articole de istorie*, XIII (1969), p. 229—239. Ne-am mai ridicat în coloanele acestei reviste împotriva modului de a publica același material sub diferite forme. De aceea și cu această ocazie ținem să ne exprimăm regretul pentru metoda folosită de autori și să atragem atenția colectivului de conducere de la cele două reviste.

Seria articolelor se încheie cu *Contribuții la bibliografia istorică a Banatului* semnat de Al. Rusu (p.173—196). Autorul precizează că, pe lângă studiile istorice, „sînt prezentate și lucrări cu conținut din istoria culturală, geografia, etnografia, turistica și economia Banatului“. Desigur că o bibliografie orientativă asupra istoriei Banatului este oricînd bine venită. Dar aș recomanda autorului să adopte un procedeu mai științific de clasificare. Era mult mai ușor dacă s-ar fi întocmit o bibliografie pe specialități sau epoci și era extrem de folositor dacă nu s-ar fi luat diferite articole sporadice apărute în periodicele respective, ci s-ar fi urmărit toate articolele dintr-un periodic sau ziar. În acest fel, cercetătorul ar fi avut în față tot ce s-a scris în legătură cu trecutul provinciei în „Analele Banatului“ sau în „Revista Institutului social Banat-Crișana“ sau în „Vestul“.

De asemenea era indicat dacă în cărțile scrise în limbi străine și mai puțin accesibile s-ar fi dat și titlurile capitolelor în legătură cu bibliografia anunțată.

Mi-aș permite să propun Comitetului de conducere ca, pe lângă studiile de interpretare, să-și programeze și publicarea de materiale arhivistice inedite. Ar fi o măsură binevenită întrucît avem așa de puține documente publicate în legătură cu trecutul Banatului. Arhivele din Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Arad conțin adevărate comori pentru cunoașterea trecutului bănățean care merită să vadă lumina tiparului.

I. D. Suciu

ISTORIA UNIVERSALĂ

MAURICIUS, *Arta militară*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, Edit. Acad., București, 1970, 420 p. (Scriptores Byzantini VI)

Profesorul Haralambie Mihăescu a dăruit prin această ediție critică a *Strategiconului* lui Mauricius (text grec și traducere) lumii științifice un izvor de mîna întîi pentru istoria frămîntată a secolului al VII-lea bizantin și est-european. Cunoscut, sau aproape necunoscut într-o singură ediție, cea a lui Ioannes Scheffer de la Uppsala din 1664, tratatul de strategie și tactică al lui „Mauricius care s-a născut în timpul împăratului Mauricius” (582—602), Mavrichie din *Hronograf*ul lui Mihail Moxa, este icoana armatei și, în parte, a societății bizantine în fața marilor realități ale secolelor VI-VII: slavă, avară, persană, francă și longobardă. Nepomenirea arabilor, care intră în istoria bizantină la 632, este un element sigur de datare. Istoricii militari au, evident, prioritate în exploatarea bogatei substanțe a lucrării. Cum însă Bizanțul se afla în plină expansiune în această vreme, analiza modului de viață al popoarelor vecine își găsește un loc însemnat în opera lui Mauricius, care interesează istoria românească în cel mai înalt grad.

Materia dominantă a acestui tratat de strategie o formează, după spusele editorului, „o expunere de bază, relativ unitară, compilată din lucrări mai vechi”, care „descrie în mod amănunțit tactica și strategia cavaleriei: ea s-a ivit din necesitatea de a opune «barbarilor» călăreți o armată romană ecvestră organizată după metodele cele mai bune” (p.8). Restul sînt fragmente mai reduse, a căror importanță este minoră.

Modelul urmat de bizantini în reorganizarea cavaleriei lor este cel avaric, deci general mongol. Se pomenesc astfel sulite purtate de călăreți, „cu curele la mijloc și cu flamuri, după obiceiul avarilor”, săbii și „brîie rotunde în jurul gîtului, după cum poartă avarii, cu ciucuri de in pe dinafară și pe dinăuntru de lînă” (I,2,2); caii vor fi protejați după moda avară (I,2,6), ca și corturile (I,2,10). Atacul va

fi dat de stoluri de cavalerie (μοῦρα χιλιαρχία) în fruntea cărora va sta cîte un *dux* (δούξ) ca la aceiași călăreți asiatici (I,4,2, și II,1,6). Această operă de reorganizare a armatei bizantine își va arăta roadele la scurtă vreme după scrierea cărții: distrugerea statului pers de către Heraclius la 626. Experiența războaielor lui Iustinian este rezumată în paragrafele despre modul de luptă al africanilor (VI,4), al francilor și longobarzilor, așa-numitele „popoare bălaie” (XI,3) și „a celor din Italia” (VI,5). Nu lipsesc nici alanii, prezenți și ei pe teritoriul țării noastre mai bine de un mileniu (VI,3).

Esențiale rămîn însă relatările despre *persi* (XI,1), *sciți* (avari, turci și „celelalte neamuri hunice”, XI,2) și *slavi* (XI,4). În cele ce urmează vom prezenta numai elementele de interes major din modul de viață și de luptă al ultimelor două grupări de neamuri.

Sciții, denumire arhaizantă sub care scriitorii bizantini denumesc popoarele în majoritate de călăreți nomazi din stepele nord-pontice și Dobrogea, corespund pentru vremea scrierii *Strategiconului* cu confederația avarilor. Definiți în mod clar ca „adunătură de multe seminții” și „neamuri de păstori”, ei ni se înfățișează gălăgioși și pitorești, foarte asemănători cu hunii descriși de Ammianus Marcellinus: „Se înarmează cu zale, săbii, arcuși și sulite, iar în luptă mulți dintre ei au două rînduri de arme. Poartă sulitele pe umeri și țin arcurile în mîini, dar se folosesc de amîndouă, după nevoie și cum le vine la îndemînă. Nu numai ei au arme, ci și caili căpitanilor de seamă sînt ocrotiți în părțile din față cu fier și pături de pîslă. Deprind cu grijă și săgetarea de pe cal. Sînt însoțiți de o mare mulțime de animale, bărbătești și femeiești, atît pentru hrană, cît și pentru a li se vedea mulțimea. Tăbărăsc sub corturi, nu în tabăra cu șanțuri, ca persii și romanii; ci, pînă în ziua războiului, sînt împrăștiați pe ginți și triburi și își pasc mereu caili, vara și iarna. Apoi prind caili mai de trebuință, îi împiedică înăgă corturi și-i păzesc pînă în clipa rînduirii pentru luptă, pe care o încep către seară... Îi stingherește lipsa de pășuni din pricina

mulțimii de animale pe care le poartă cu „dlnșii” (XI,2,6—10,18).

Dominația lor asupra Pannoniei și a regiunilor vestice ale Transilvaniei a fost minuțios studiată, în special pe baza descoperirilor arheologice. Mai puțin au fost reținute concluziile istoricilor, ca cele ale lui Nicolae Iorga, care sublinia că acestor neamuri le era străină nu numai ideea de stat, ci și cea de stăpânire teritorială, unica lor preocupare fiind pășunarea vitelor pe care le duceau cu ei și jaful ocazional.

Însă marea problemă sînt slavii. Lor li se dedică un număr impresionant de pagini în economia lucrării (p. 277—291), iar știrile despre ei sînt bogate și revelatoare. Campania lui Mauricius împotriva lor au furnizat date abundente și încă proaspete asupra modului lor de viață. Întrucît se completează cu cele spuse de Procopiu din Caesarea (*Războiul cu goșii*) și au fost supuse unor analize amănunțite¹ — fiind la noi relevate pentru prima oară de către P.P. Panaitescu (*Obștea țărănească din Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, Edit. Academiei, București, 1964, p.24—27) — vom discuta aici numai cîteva aspecte, după părerea noastră insuficient clarificate pînă astăzi.

Situația lor geografică este clară. Slavii și anții, amintiți astfel de autor, locuiesc în nordul Dunării (XI,4,22 și 32), în special în răsăritul cîmpiei muntene și sudul Moldovei, unde sînt surprinși de ostașii împăratului Mauricius la sfîrșitul secolului al VI-lea. Avem deci de-a face cu situația dinaintea de anul 602, de cînd datează ruperea liniei Dunării și instalarea triburilor slave în Bulgaria, Serbia și Grecia. Credem că o premisă importantă pentru înțelegerea textului și justa lui interpretare este următoarea: în răsăritul României, unde apar slavii la sfîrșitul secolului al VI-lea s-a menținut în tot cursul mileniului întîi al erei noastre o puternică populație daco-română, care a devenit românească spre sfîrșitul acestei perioade. Articulată pe un fond neolitic de culturi ce s-au succedat uniform pînă în epoca

fierului, uniunea de triburi dace condusă de Dromichete se întindea în această regiune, pe care Gamillscheg o denumea, pentru epoca mai tîrzie, un „Kerngebiet” al formării limbii române. Același savant considera că ținutul de pe ambele părți ale Dunării de la Giurgiu pînă la Cernavoda „a păstrat fără întrerupere tradiția latină”², constituind apoi miezul temei Paristrion sau Paradunavon³. Dacă luăm în considerare și noua ipoteză a localizării cetății Turris, cedată de Iustinian slavilor, nu la Turnu-Măgurele cum s-a crezut, ci la Tyras⁴, avem cea mai mare parte a datelor problemei: *credem deci că o parte măcar din caracteristicile vieții politice și economice „slave” (mai puțin organizarea militară) descrise de Mauriciu sînt de atribuit autohtonilor daco-romani sau străromâni, care au asimilat apoi pe slavi.*

Bordeiul descris de Mauricius (XI,4,7) se întîlnește la noi încă din neolitic, iar termenul este fără îndoială dacic. Cultivarea cerealelor și creșterea vitelor în număr mare sînt o caracteristică a regiunii răsăritene a Munteniei și a sudului Moldovei. Marea cantitate de grîne a slavilor presupune o agricultură înaintată, pe care, după avizul specialiștilor — citez aici doar pe Henryk Łowmianski — slavii au întîlnit-o la popoarele mai civilizate din sud și vest cu care au intrat în contact⁵. Așezările erau pe malurile rîurilor și lîngă *bălți* (termenul e traco-illiric la noi, independent de slavul *blato*), *păduri*

² Ernst Gamillscheg, *Westliche und östliche Romanität*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, XX, 1943, p. 32.

³ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946.

⁴ A.A. Bolșacov-Ghimpu, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, VII, 1969, nr. 4.

⁵ *Le problème du tournant dans la culture du sol chez les Slaves à l'époque du haut Moyen Âge*, în *L'histoire de l'agriculture et de la vie rurale en Pologne, Ergon*, vol. IV, Varșovia, 1964, p. 499—507, fasciculă suplimentară la „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, XII, 1964, nr. 3.

¹ Vezi bibliografia în studiul introductiv, p. 14—15, nota 49.

(din lat. *padula* — mlaștină⁶. Bărcile monoxile sînt menționate încă de Arrian pentru secolul al IV-lea î.e.n. în aceste regiuni.

În sfîrșit, iată și pasajul direct relativ la daco-romanii din nordul Dunării: „De așa-ziii fugari (ῥέφυγοι), trimiși să ne arate drumurile și să ne descopere pe cineva, trebuie să ne păzim cu strășnicie: măcar că sînt romani, cu vremea ei au căpătat alte deprinderi, au uitat de-ai lor și sînt cu mai multă tragere de inimă față de dușmani“ (XI,4,31). În afară de abuzul denumirii — fugari —, mi se pare ilogic ca singurele și probabil cele mai bune călăuze în nordul Dunării să fie bieții refugiați de răul fiscului imperial. Un astfel de curent a existat, fără îndoială, dar romanii pomeniți de Mauriciu sînt urmași ai Romei „uitați“ aici de imperiu, ca acei țărani dunăreni ce muștră pe cutare împărat bizantin din secolul al XII-lea că i-a părăsit pe mîna barbarilor. E aici o viață românească botezată slavă de Mauriciu. Și, mai adăugăm noi, mai semnificative decît detaliile în sine ni se par a fi înseși expedițiile împăratului Mauriciu și interesul autorului *Strategiconului* pentru aceste regiuni. N-ar fi imposibil ca ele să fi tins la o restaurare bizantină în nordul Dunării asemănătoare celei constantiniene, sau cel puțin prin capetele de pod refăcute de Iustinian. Iar cauza trebuie să fi fost romanitatea acestor locuitori, orientați economic în mod hotărît spre Bizanț și legați prin nenumărate fire de sudul Dunării?

Matei Cazacu

⁶ I. I. Rușsu, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, Edit. științifică, București, 1967, și idem, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Edit. Academiei, București, 1970, p. 136—7.

⁷ Vezi recent Radu Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de jos*, Edit. Academiei, București, 1968, și Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești în secolele X—XIV*, în „Studii”, tom. 22, 1969, nr. 5, p. 849—874.

APOST. E. VACALOPOULOS, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354—1833 (Istoria Macedoniei, 1354—1833), Thessaloniki, 1969, XX + 717 p.

După monumentală operă în trei volume, intitulată *Istoria modernă a Greciei*, apărută în 1964—1968, profesorul de la Universitatea din Salonic a dat la lumină valoroasa lucrare despre istoria Macedoniei, pe care vrem s-o prezentăm mai jos.

Noua operă de sinteză se întinde pe aproape cinci secole și cuprinde istoria întregii Macedonii din timpul turcocrăției, după cum arată și harta publicată la p. 2. Autorul se bazează pe o bogată bibliografie, greacă și străină, fiind citați și unii autori români.

Din tabla de materii cercetătorii își pot da seama de bogatul cuprins al operei, în rîndurile ce urmează ne vom mărgini la o scurtă prezentare.

Autorul se ocupă la început de pătrunderea turcilor în Macedonia, de rezistența grecilor și de stabilirea dominației otomane în această parte a Peninsulei Balcanice. O atenție deosebită se acordă emigrărilor, colonizărilor și răscoalelor ce au avut loc pe pămîntul Macedoniei în secolul al XV-lea. Un capitol, din cele 18 capitole mari, este consacrat strămutărilor unor populații grecești și de alte naționalități în interiorul Macedoniei. Autorul insistă asupra rolului pe care l-a jucat Muntele Athos (care a fost mult ajutat de domnitorii români) în primele două secole ale turcocrăției, precum și asupra luptei pe care a dus-o împotriva încercărilor făcute de Propaganda Fide de a pătrunde aici. Două capitole sînt rezerve istoriei Macedoniei din secolele XVI și XVII. În capitolul XVII autorul se ocupă îndeaproape de evenimentele politice ce au avut loc în Seres, Muntele Athos și în regiunea Ohridei, arătînd totodată rolul jucat de clefți și haiduci în Macedonia. După pacea de la Carlowitz (1699) și de la Pasarowitz (1718), locuitorii Macedoniei au început să se afirme în relațiile comerciale cu Europa centrală și autorul arată care a fost exportul și importul în această epocă. Vacalopoulos

se oprește și asupra influenței pe care au avut-o războaiele ruso-turce asupra populației creștine din Macedonia. Prezența armatelor rusești în insula Thassos și în alte părți a provocat în Macedonia răskoale serioase împotriva dominației otomane. Autorul se ocupă și de ridicarea culturală a populației din Macedonia, insistând asupra școlii din Muntele Athos. Ocupându-se de emigrările unui însemnat număr de locuitori, Vacalopoulos rezervă un paragraf special grecilor și românilor din Macedonia care au emigrat în părțile nordice ale Peninsulei Balcanice, în Țara Românească, Moldova și Austro-Ungaria. Autorul arată de asemenea dezvoltarea de care s-a bucurat comerțul între Răsărit și Apus și stabilește drumurile care erau străbătute de caravanele din Macedonia; ele porneau mai ales din Siatista, Castoria, Moshopolis, Seres, Salonic și transportau mărfuri indigene sau aduse din Orientul apropiat spre Europa centrală. Vacalopoulos însoțește textul său cu o hartă, unde se văd foarte bine drumurile de care se serveau de obicei caravanele, iar într-o altă hartă sînt arătate orașele din Austro-Ungaria unde erau puternice comunități formate mai ales din negustori originari din Macedonia, care au reușit, cu toată împotrivirea localnicilor, să înființeze companii privilegiate de comerț. Îmbogățirea emigranților din Macedonia a contribuit mult și la deșteptarea națională a compatrioților lor de sub stăpînirea turcească, de care autorul se ocupă în capitolele XII și XIII. Vacalopoulos a urmărit îndeaproape activitatea și rolul pe care l-au jucat grecii din Macedonia în timpul revoluției grecești din 1821 și aduce noi elemente cu privire la activitatea unor eteriști originari din această parte a Peninsulei Balcanice.

Opera profesorului de la Universitatea din Salonic este cea mai remarcabilă sinteză ce a fost scrisă pînă acum despre istoria Macedoniei. Desigur, opera lui Vacalopoulos va fi de mare folos nu numai grecilor, ci și celorlalte popoare balcanice, care sînt strîns legate de această regiune a Peninsulei Balcanice. Cercetătorii români, care se interesează de relațiile comerciale și culturale

între Principatele Române și Macedonia în secolul al XVIII-lea și începutul celui următor, vor găsi în această lucrare un bogat și interesant material.

În încheiere vrem să atragem atenția autorului că în textul său s-au strecurat două mici inadvertențe, care pot fi îndreptate la o eventuală nouă ediție. La p. 222, autorul, vorbind de ajutorul dat de domnitorii Principatelor Române mănăstirilor din Muntele Athos, afirmă că Scarlat Callimachi a fost ultimul domnitor fanariot al Moldovei. Se știe însă că Scarlat Callimachi a domnit între anii 1812—1819 și că la 12 iunie 1819 i-a urmat în scaunul domnesc al Moldovei Mihai Șuțu, acela care a jucat un important rol în timpul Eteriei și a fost nevoit să fugă din țară după insuccesul Eteriei în Principatele Române. La p. 367 autorul afirmă că „La Libin în Boemia a existat în 1656, potrivit arhivei Rákoczy, o companie greacă (Compania Grecia Libiniensis)“ și trimite la un studiu al nostru: *L'organisation et l'activité culturelle de la compagnie des marchands grecs de Sibiu*, publicat în revista *Balkanica*, VI (1949). Noi însă, la paginile la care trimite Vacalopoulos, amintim de Compania greacă de la Sibiu, care a obținut privilegiul din partea lui Gheorghe Rákoczy în 1636, și deci nu ne ocupăm de compania greacă de Libin, din Boemia, care probabil nici n-a existat.

Nestor Camariano

JACQUES BOUSSARD, *Charlemagne et son temps*, Paris, Hachette, 1968, 256 p.

Autorul, profesor la Facultatea de litere și științe umane a Universității din Poitiers, își propune ca, pe baza vastei documentații și bibliografii privind perioada carolingiană, să pună în lumină unele din aspectele mai semnificative ale acestei perioade.

Limitele cronologice ale cărții corespund „ascensiunii, apogeului și declinului” dinastiei carolingiene; cu alte cuvinte, ele sînt cuprinse între momentul apariției lui Carol Martel pe scena istoriei și anii de la început ai secolului al X-lea, care au marcat înălțarea de la putere a urmașilor lui Carol cel Mare. După J. Boussard deceniile de la finele secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea au văzut apariția unui nou mod de viață în apusul Europei: civilizația feudală înlocuiește civilizația carolingiană. Reținem deci că autorul separă perioada carolingiană de perioada feudală propriu-zisă; cu alte cuvinte, perioada carolingiană pare a nu fi aceea a unui feudalism începător, ci o perioadă de sine stătătoare, plasată între epoca merovingiană și epoca feudală. În acest sens, în caracterizarea generală pe care o face dinastiei carolingiene, autorul susține că, cu toată domnia ei relativ scurtă, această dinastie a avut un rol istoric de primul ordin; în timpul ei a apărut și s-a dezvoltat o civilizație originală, care a adus o contribuție importantă la apariția lumii moderne.

Referindu-se la instituțiile politice ale perioadei carolingiene, J. Boussard scrie că inovațiile în acest domeniu au fost puține. Au fost mai mult eforturi de organizare, caracterizate prin căutări de reglementare a funcționării unor instituții de guvernare moștenite de la Merovingieni, instituții derivînd din împletirea vechilor obiceiuri germane cu concepțiile romane de drept, peste toate supraîncercîndu-se influența atotputernică a bisericii. Autorul este apoi de părere că în statul carolingian monarhul avea o putere limitată, el nedispuînd de acea întinsă *autoritas* sau *potestas* a împăratului roman. Regele sau împăratul carolingian a fost nevoit să accepte controlul exercitat de marea aristocrație și de biserică; încercarea lui Carol cel Mare de a instaura un guvern central puternic a eșuat, în final a triumfat curentul aristocratic, care s-a substituit puterii monarhice. După J. Boussard, lupta dintre regalitate și marea aristocrație, fățișă la început, cu timpul a devenit din ce în ce mai surdă, durlînd însă înă în ajunul revoluției franceze.

Ocupîndu-se de societatea epocii carolingiene, autorul atrage atenția asupra a două fapte de mare însemnătate pentru secolele următoare: pe de o parte, plasarea nobilimii franceze în fruntea societății; pe de altă parte, fuziunea în *Regnum Francorum* a unor populații deosebite: franci, aquitani, bavarezi, alamani, saxoni etc.; fuziunea s-a efectuat în pofida unor particularisme foarte vii și ea a stat la baza formării națiunilor moderne. Această societate — arată mai departe profesorul Boussard — se distinge prin aceea că era o societate tipic rurală, avînd ca centru biserica sătească și ca șef pe stăpînul marelui domeniu. Legată de marile domenii și încurajată de monarhie a apărut o nouă aristocrație, care a promovat extinderea legăturilor de dependență, a creat centre locale supuse unui stăpîn, altul decît regele, centre care au devenit în scurt timp seniorii. Șefii sau stăpînii locali, emancipați de sub autoritatea regală, s-au substituit organizării administrative patronată de aceasta. Ei au accentuat și mai mult „protecția” instituită mai de mult asupra oamenilor lor și au construit o rețea de castele, întărindu-și în felul acesta autoritatea asupra întregii populații. Occidentul întreg a trecut, datorită acestui proces, de la regimul regal și domenal la regimul seniorial, considerat de J. Boussard ca un paliativ împotriva dezordinii într-o lume cu o ordine extrem de precară. În acest sens, perioada carolingiană apare ca o fază de tranziție spre o societate în care legăturile personale și tenura înlocuiesc conceptele romane de stat, de proprietate, de datorie civică. În raport cu anarhia merovingiană, apreciază autorul, această fază de tranziție reprezintă totuși un progres, ea însemnînd un pas important spre instituirea unei noi ordini sociale.

Ocupîndu-se de factorul cultural în perioada carolingiană, profesorul Boussard arată că atît în domeniul științific, cît și în cel literar, cultura era în primul rînd în apanajul clerului. În acest sens se poate constata o renovare a limbii și a literaturii latine, precum și încercări destul de stăruitoare de reîntoarcere la marile surse de idei ale gîndirii critice.

Cît privește arta propriu-zisă, perioada carolingiană n-a produs opere de o valoare

deosebită, care să se fi impus printr-o puternică originalitate. Totuși trebuie semnalat că în arhitectură se fac constatate reparațiile și perfecționările a o serie de tehnici fără de care n-ar fi fost posibilă arta romanică de mai târziu. De asemenea, merită a fi subliniate pictura și decorarea manuscriselor, domeniul de manifestare artistică originală, caracteristică perioadei și care s-au impus în toată Europa.

În încheiere ni se spune că perioada carolingiană a reprezentat un foarte important moment din istoria Europei, dar nu atât prin realizările sale imediate, ci prin consecințele asupra evoluției ei istorice ulterioare.

S. Columbeanu

GIAN GIACOMO MUSSO, *Fonti documentarie per la storia di Chio dei genovesi* (Izvoare documentare privind istoria insulei Chio sub stăpânirea genovezilor), extras din „La Berio”, *Bollettino Bibliografico Quadrimestrale*, Genova, anno VIII, nr. 3, sept.—dec. 1968, p. 5—30

Înfeudată în 1304 de bazileul Andronic al II-lea Paleologul genovezului Benedetto Zaccaria, insula Chio a fost definitiv ocupată de Genova în 1346 și a rămas în stăpânirea acesteia până când a fost ocupată de turci în 1566. În aceste peste două secole de stăpânire, Genova a aplicat o politică de diarchie, podestații genovezi, care administrau insula, fiind desemnați de Maona (sau Mahona), o societate pe acțiuni (constituită inițial de armatorii și căpitaniii escadrei și care cucerise insula în 1346), care deținea pozițiile economice în insulă.

Chio a constituit o importantă bază strategică, economică și financiară, prelungind până în secolul al XVI-lea raporturile Genovei cu diferitele regiuni ale Orientului, într-o arie foarte întinsă întinzându-se din Egipt și Cipru până la voievodatele Țării Românești și

Moldovei și la statul iagellonian polono-lituanian. Prosperitatea economică a insulei a încurajat stabilirea aici a numeroși străini (florentini, anconetani, catalani, greci, turci, evrei). Pentru studiul raporturilor politice și economice ale insulei cu diferite regiuni, documentele mai importante rămân: *Codex Berianus chiensis*, *Libro degli interessi della Maona di Chio*, seria *Staliarum Gabelle* (importantă pentru seria magistraților), diverse culegeri de acte notariale (mai ales din epoca lui Lorenzo Villa) etc. Toate aceste documente ne dau prețioase informații asupra unor probleme fundamentale ale istoriei Orientului medieval; între altele, asupra expediției în Orient a mareșalului francez Boucicault în 1403, asupra raporturilor genovezilor cu turcii, asupra noului rol atribuit de Genova insulei Chio după căderea Caffei în mâinile turcilor în 1475, în sfârșit, asupra politicii maritime și comerciale a Imperiului otoman între 1453—1569 și asupra rolului Genovei și Veneției în Mediterana orientală.

Dan A. Lăzărescu

GEOFFREY BARRACLOUGH, *The Medieval Papacy*, New York, Harcourt, Brace & World, 1968, 216 p. + il.

Într-o interesantă sinteză dedicată uneia din cele mai importante instituții ale evului mediu occidental, profesorul universitar Geoffrey Barraclough, editorul apreciatei colecții „Istoria civilizației europene” tratează papalitatea ca un fenomen istoric complex ce a luat naștere și a evoluat în funcție de circumstanțele specifice ivite în urma propagării doctrinei creștine în spațiul mediteranean. Autorul caută să demonstreze cum pontifiile de la Roma — spre deosebire de alte căpetenii religioase din Orient — au reușit să-și bazeze autoritatea de necontestat în Occidentul latin datorită creerii unui stat

dotat cu o administrație foarte bine organizată și dispunând de însemnate surse de venituri prin colecte, dijme, donații ș.a., ce a deviat însă biserica catolică de la menirea inițială, strict religioasă, de a renova societatea în spiritul eticii creștine. Dispunând de un puternic aparat de conducere — ca orice monarhie laică din evul mediu —, căpeteniile bisericii catolice și întreaga ierarhie ecleziastică subordonată lor au dat naștere, prin abuzurile comise, la o rezistență din partea maselor de credincioși, intruchipată pe plan spiritual prin așa-zisele mișcări „eretice”, ce au culminat o dată cu apariția Reformei.

Istoria suveranilor pontifi este înfățișată de G. Barraclough în principalele ei faze de evoluție de la modestele începuturi ale episcopilor de Roma, căpeteniile ale micii comunități creștine persecutate în Imperiul roman, până la recunoașterea lor drept căpeteniile ale bisericii din Apus, în urma proclamării creștinismului ca religie de stat în vremea ultimilor cezari. Decăderii din ce în ce mai pronunțate a instituției imperiale îi corespunde autoritatea crescândă a papilor de la Roma, care, după desființarea Imperiului roman de apus la 476 e.n., rămân conducătorii spirituali, de necontestat, al lumii latine. Crearea statului papal a asigurat, în același timp, pontifilor romani posibilitatea afirmării lor și pe plan politic, dispunând, pentru atingerea obiectivelor urmărite, și de o armată proprie. După restaurarea imperiului în occident de către Carol cel Mare, curând începe perioada de luptă pentru hegemonie între papi și împărații romano-germani, care se termină în secolul al XII-lea prin consacrarea autorității pontificale asupra celei mai mari părți a continentului european, cu excepția răsăritului ortodox, de care suveranii pontifi se rupseseră prin schisma din 1054. Cruciadele reprezintă perioada de apogeu a papalității, pentru ca sub Inocențiu al III-lea (1198—1216) biserica catolică să domine aproape întreaga lume creștină. Începuturile emancipării marilor monarhii occidentale și în primul rând a Franței dau o lovitură grea aspirațiilor de dominație universală ale suveranilor pontifi, pentru care mutarea temporară a scaunului papal în secolul al XIV-lea la Avignon (1309) în-

seamnă debutul declinului, prin apariția „marii schisme”. Concomitent cu tendințele monarhiilor vest-europene de a se elibera de sub dominația papală, întreaga biserică a Romei este atinsă de criza de structură, ce provoacă intensificarea mișcărilor „eretice” conduse de John Wycliffe, Jân Huss ș.a., culminând cu Reforma inițiată de Luther, eveniment cu care autorul își încheie expunerea.

Sugestiv ilustrată cu stampe și miniaturi de epocă în culori și alb-negru și prevăzută cu o bibliografie de orientare foarte utilă, sinteza lui Geoffrey Barraclough, apreciat istoric al instituției papalității medievale, cu interpretări judicioase bazate pe o documentație adecvată, reprezintă o interesantă contribuție într-o problemă din cele mai însemnate ale istoriei universale.

Paul Cernovodeanu

BERNARDO GARCÍA MARTÍNEZ, Et Marquesado del Valle. Tres siglos de régimen señorial en Nueva España (México), 1969, XIV + 175 p. + 2 h.

Lucrarea analizează implantarea senioriei jurisdicționale spaniole în America. Pe baza unor ample cercetări de arhivă, autorul face importante constatări cu privire la modul cum s-a transplatat și dezvoltat *dominium eminens* în Nueva España (vechea denumire a Mexicului colonial). Volumul cuprinde trei părți, împărțite la rândul lor în opt capitole. El este precedat de o prefață și la sfârșit are un appendice cu diferite liste și date explicative, inclusiv o bibliografie. În cuprinsul lucrării mai există și un număr de hărți.

Partea I, *Ideea și practica sistemului señorial în America Spaniolă*, începe cu o descriere a feudalismului spaniol, care, în condițiile Reconchistei (*Reconquista*), s-a dezvoltat sub semnul centralizării instituției regale. Noile teritorii eliberate în Spania de sub jugul

maurilor au fost împărțite vasalilor săi (*repartimiento*) de către rege, care avea dreptul suprem de stăpânire asupra acestui pământ, denumit *dominium eminens* (*el dominio eminente*). După terminarea reconchistei, Spania, care dispunea de un potențial uman suficient, după descoperirea Americii, a permis conchistadorilor să cucerească diferite teritorii, fără ca statul să remunereze aceste expediții cu rezultate uneori fantastice. Autorul susține că la acea epocă în Spania exista regimul feudal ca și cel seniorial. Pe baza capitulațiilor acordate conchistadorilor, regele punea noile teritorii cucerite sub protecția sa, care, la rândul său, a întărit stăpânirea particulară în aceste întinse teritorii sub formă de latifundii (*encomiendas*).

În aceste teritorii din America, atât de îndepărtate de controlul regelui Spaniei, s-a creat un feudalism ale cărui modalități de forme senioriale au fost implantate pentru a remunera atât pe soldați, cât și pe căpitani. La rândul său, coroana și-a rezervat dreptul de tutelă asupra populației. Excepție de la această implantare a feudalismului în coloniile spaniole din America a constituit-o marchizatul lui Hernán Cortés (*El Marquesado del Valle*). Acest nou *dominium eminens* a fost creat în condiții speciale, drept răsplată lui Cortés pentru serviciile aduse coroanei prin cucerirea Mexicului. Autorul completează cu noi elemente tabelul senioriei hispano-americane. El arată că marchizatul a fost un adevărat stat înăuntrul Noii Spanii, care seniorie a avut caracteristici proprii. Pe cînd *encomienda* constituia o seniorie imperfectă, marchizatul constituia o seniorie jurisdicțională, ale cărei drepturi decurgeau din capitulațiile acordate în anul 1529 lui Hernán Cortés, pe răsplată pentru serviciile aduse coroanei și pentru viitoarele explorări ce urma să le facă în Oceanul Pacific (*Mar del Sur*). Acest fel de capitulații nu au fost acordate decît în număr foarte limitat. De exemplu, descendenților lui Cristofor Columb (*Cristóbal Colón*), cărora li s-a acordat ducatul de Vergara; apoi direct conchistadorilor: Pizarro, Almagro, Alvaro și Mendoza. Din lipsă de descendenți, toate senioriile create au dispărut, cu excepția celui acordat lui Cortés, care a durat trei secole.

În cea de-a II-a parte a lucrării, intitulată *Dezvoltarea istorică a marchizatului del Valle*, autorul analizează pe larg conjunctura politică și geniul conchistadorului Cortés, care, în anul 1519, a început cucerirea Mexicului prin înființarea la Vera Cruz a unui „Cabildo” (consiliu comunal orășenesc, în coloniile spaniole), ce l-a numit guvernator și căpitan general. Pe baza acestei imputerniciri, în așteptarea confirmării regale, Cortés și-a fundamentat opera sa de guvernare a noului teritoriu cucerit, prin acordarea de latifundii (*encomiendas*) subalternilor săi, care aveau dreptul numai la vasali indieni. Domeniile personale ale lui Cortés au fost stabilite de dînsul pe principala rută de expansiune spre Oceanul Pacific. În timpul explorărilor sale spre Honduras, inamicii lui Cortés au început să submineze noul domeniu feudal, fapt ce l-a determinat să se ducă în Spania, unde, în anul 1529, Carol al V-lea i-a conferit titlul de marchiz del Valle (cu o donație de 23 000 de vasali) și cel de căpitan general al Noii Spanii. Principalele sale latifundii feudale se aflau în jurul localităților Cuernavaca și Coyoacán, situate la sud de Ciudad de México (vechiul Tenochtitlan), precum și în jurul altor localități, cu o suprafață totală de 11 550 km². Autorul face o comparație între noul marchizat din Mexic și modernele seniorii de vasali din Castilla, analizînd următorii factori: 1) marea extindere geografică; 2) dualitatea populației: spanioli și indieni; 3) lipsa tradiției senioriale în acest mediu. Mai departe se arată în jurul lupta între Cortés și „Audiencia” (instanța regală de judecată, independentă de vicerege) din Noua Spanie, care l-a șicanat și i-a făcut multe greutăți cu ocazia intrării în posesie a marchizatului, ce îi fusese acordat prin capitulația din 1529. Utilizînd această licență acordată de rege, peste șase ani, în 1535, Cortés erijă în „mayorazgo” (avere inalienabilă, împreună cu titlul de noblețe, în favoarea primului născut), toate bunurile, posesiunile și titlurile, inclusiv marchizatul (p. 69—70). Fiul său Martín, care participase la războaiele europene, a reușit să stabilească rezolvarea în favoarea sa a litigiilor cu reprezentanții regali; însă el, fiind implicat într-o conjurație, i s-a „sechestrat” senioria între anii 1567—1593.

Epoca sechestrului se împarte în două: prima fază (1567—1574) de sechestr total și cea de-a doua fază (1574—1593), în care sechestrul s-a limitat numai la jurisdicția civilă și criminală, în care epocă Martin Cortés s-a bucurat de privilegiile marchizaturii sale ca și cum ar fi fost o „*eucomienda*”, fără să fie socotit seniorul său natural. Celui de-al treilea marchiz, Fernando, primul născut al lui Martin, i s-au acordat toate drepturile senioriale de către Filip al II-lea, care a autorizat pe marchiz să numească proprii săi „*alcades*” (primari sau judecători comunali de primă instanță, care aveau și atribuții de primari), și „*corregidores*” (înalți magistrați în vechea Spanie), în locul celor regali. După anul 1629, din lipsă de moștenitori, marchizatul, prin căsătorii, a intrat în mâinile ducilor de Terranova și apoi Pignatelli din Neapole. Datorită vicisitudinilor politicii europene, marchizatul a fost confiscat de coroana regală în două rânduri: 1) ca urmare a războiului de succesiune (1707—1726) și 2) în urma stabilirii lui Iosif Bonaparte ca rege (1809—1813). În cele din urmă, după obținerea independenței Mexicului, marchizatul a devenit proprietate particulară.

Cea de-a III-a parte și ultima, *Anatomia marchizană*, analizează aspectul juridic al acestei *dominium eminens*, precum și dreptul

său la jurisdicția civilă și criminală. Autorul trece apoi la problema cedării terenurilor libere de către primul marchiz, fără amestecul viceregilor din Noua Spanie în regiunea Cuernavaca. Autorul demonstrează că conchistadorul Hernán Cortés, în testamentul său, a recomandat ca marchizii să recunoască că nu le aparține proprietatea teritorială a statului și să respecte bunurile terțelor persoane spanioli și indieni; iar în schimb că vor exercita stăpânirea seniorială sau *dominium eminens* și că vor dispune repartizarea terenurilor libere, după aceleași procedee ca și regele cu teritoriile aparținând Coroanei Regale (p. 99). Acest fenomen este caracterizat de autor ca dualitate seniorială, a cărui idee coincide cu sistemul seniorial aplicat în Spania și în America. În lucrare se mai analizează imunitățile marchizaturii, limitele jurisdicției senioriale și descrierea administrației marchizaturii. Lucrarea se încheie cu o amplă analiză a particularităților economice și sociale ale acestui *dominium eminens*.

Apariția volumului constituie o contribuție serioasă cu privire la cercetarea transplantului instituțiilor senioriale europene în America. Această lucrare completează o lacună în istoriografia mexicană.

Ioan I. Neacșu

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

„Studii”, Revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele republicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * Documenta Romaniae Historica, B. Țara Rămânească, vol. XVII (1626—1629), red., resp. A. Oțetea și D. Prodan, 1969, 864 p., 44 lei; vol. XXIII (1630—1632), volum întocmit de Damaschin Mioc, 1969, 830 p., 43 lei.
- * * Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XIX (1626—1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, 1969, 799 p., 40 lei.
- GRECEANU RADU, Logofătul, Istoria domniei lui Constantin Basarab Brıncoveanu Voievod (1698—1714), studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, 1970, 280 p., 19,50 lei.
- NICOLAE STOICA DE HATEG, Cronica Banatului, „Cronicile medievale ale României VII”, studiu și ediție de Damaschin Mioc, 1969, 365 p., 24 lei.
- ILIE CORFUS, Agricultură Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea, „Biblioteca istorică XXI”, 1969, 460 p., 27 lei.
- DICULESCU VLADIMIR, IANCOVICI SAVA, PAPACOSTEA DANIELOPOLU CORNELIA, POI MIRCEA, V., Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829—1850), „Biblioteca istorică XXII”, 1970, 308 p., 11,50 lei.
- CONSTANTIN C. GIURESCU, Istoriul podgoriei Odoheștilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918 (cu 124 documente inedite 1626—1864 și 3 reproduceri), „Biblioteca istorică XIX”, 1969, 551 p., 32 lei.
- ILEANA PETRESCU, Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia, „Documente istorice II”, Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, 1969, 315 p., 21 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, Etudes d'histoire transylvaine, „Bibliotheca Historica Romaniae 24”, 1970, 186 p., 7,25 lei.
- * * Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Iliei Lenin — Culegere de studii, 1970, 179 p., 7 lei.